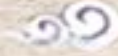

MYSIA OLYMPOSU'NDAN CEBEL-İ RUHBAN'A

ULUDAĞ'IN KADİM TARİHİ

RAHİP - KEŞİŞ - DERVİŞ

ÖMER KAPTAN

**MYSIA OLYMPOSU'NDAN CEBEL-İ RUHBAN'A
ULUDAĞ'IN KADİM TARİHİ**

Rahip-Keşiş-Derviş

ÖMER KAPTAN

BURSA, 2023

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı**“Mysia Olymposu’ndan Cebel-i Ruhban’a
Uludağ’ın Kadim Tarihi | Rahip-Keşiş-Derviş”****Hazırlayan:** Ömer Kaptan**Tasarım:** Kraker Medya**Grafik ve Kapak Tasarımı:** Oğuz Kaan Özgen**Fotoğraf:** İsmail Hakkı Yalçın | Ömer Kaptan**Kapak Görseli:** Bursa Minyatürü | Nusret Çolpan**Yapım /** ©2022 Bursa Kültür A.Ş.**Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.’ye aittir.****Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz.****Dağıtım /** Bursa Kültür A.Ş. - Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi B Kapısı

Osmangazi - Bursa / Türkiye

Tel: +90 224 253 26 46 Faks: +90 224 253 14 85

info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

Baskı: Star Ajans Matbaacılık ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.
Nilüfer/Bursa**Kütüphane Bilgi Kartı**

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Mysia Olymposu’ndan Cebel-i Ruhban’a
Uludağ’ın Kadim Tarihi | Rahip-Keşiş-Derviş**1. Bursa 2. Uludağ 3. Manastırlar 4. Hristiyanlık****ISBN:** 978-625-7546-15-7**Basım Yeri ve Tarihi:** Bursa, 2023

Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.

Alaaddinbey Mah. 634. Sk. Niltim Ayaz Plaza No: 24 Bursa

Tel. (0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ Alinur Aktaş	11
ÖNSÖZ Ömer Kaptan	15
GİRİŞ Konu, Yöntem, Kapsam ve Kaynaklar	17
DİNLERDE DAĞ KÜLTÜ	25
Gök Simgeçiliğinde Dağ	25
Merkez Simgeçiliğinde Dağ	27
Yunan ve Roma Dininde Dağ Kültü	30
Hristiyanlıkta Dağ Kültü	30
İslamiyet İnanişında Dağ Kültü	32
ANTİK DÖNEMDE ULUDAĞ	37
Olympos’tan Uludağ’a	38
Tarih Öncesinden Antik Döneme Uludağ	40
Uludağ’da Antik Dönem Kültleri	45
Zeus	46
Herakles	49
Asklepios	50
Telesphoros ve Hygeiea	53
Athena	53
Apollon	53
Artemis	54
Demeter	54
Dionysos	54
Tyche	55
Geç Antik Dönemde Uludağ (I. - IV. Yüzyıllar)	55
Uludağ ve Civarında Hristiyanlığın Başlangıcı	55
HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE ULUDAĞ IV. - XV. YÜZYILLAR	63
Hristiyanlık tarihinde ikonoklazm dönemi	63
Manastır Sisteminin Doğuşu ve Gelişimi	68
Antonios ve Pakhomios	68
Doğu ve Batı Manastırları	71
İstanbul Manastırları	72
Türkiye’deki Manastır Bölgeleri	72
Uludağ Manastırları	73

Uludağ'ın Seçilmesinin Sebebi	74
Uludağ Manastırlarının Sınırları	74
Şehir Merkezine Bakan Yamaçlardaki Manastırlar	76
Agorlar Manastırı	76
Perler Manastırı	82
Trikhali (Trichalix) Manastırı	82
Aziz İoannikios (Joannicius)	83
Aziz Konstantinos Manastırı	87
Balee Manastırı	90
Del Zaviyesi	90
Saküdyon (Saccudion) Manastırı	91
Theodoros o Studitis (Theodor Stüdit)	94
Libyana Manastırı	102
Katharlar (Cathars) Manastırı	102
Mezolimp Manastırı	105
Batı Yamaçlarındaki Manastırlar	106
Telai ve Antidion Manastırları	108
Aziz Agapios Manastırı	109
Lökadlar Manastırı	109
Abramitler Manastırı	109
Azize An (Anna/Eufemianos)	109
Zekeriya (Zacharias) Manastırı	110
Atroalı Aziz Peter	110
Aziz Stilit Lukas (Loukas Stilitis)	113
Kadınlar Manastırı (Couvent De Femmes)	115
Doğu Yamaçlarındaki Manastırlar	115
Polihron (Cyril/Kiril) Manastırı	115
Aziz Yeoryos (George, Jorj) Zaviyesi	121
Hadımlar Manastırı (Eunuques)	121
Monokastonon ve Sinkellos (Syncelle) Manastırları	122
Kilise Tepe	123
Aziz Genç Antonios Zaviyesi	124
Symboloi (Semboller) Manastırı	127
Delmat, Gradina ve Similaykyon Manastırları	132
Pissadini Manastırı	132
Fotin (Photinodios) Manastırı	134
Flübüt (Phlubute) Manastırı	136
Zirvedeki Manastır	137
Manastırların Şehir Merkezine Taşınması	145
Kayıtlarda Geçtiği Halde Yeri Bilinmeyen Manastırlar	146

Deniz Kenarında Yer Alan Uludağ Manastırları	150
İkonoklazm Sonrasında Uludağ Manastırları	153
Uludağ Manastırcılığının Sonu	156
KEŞİŞLERDEN DERVİŞLERE ULUDAĞ'DAKİ DÖNÜŞÜM	161
XIV. Yüzyılda Uludağ, Dervişlerin Gelişi	163
Abdal Murad	163
Duğlu Baba (Dolu Baba)	168
Geyikli Baba	168
Emir Sultan	172
XV. Yüzyılda Uludağ	173
Abdüllatif Kudsi ve Zeyniler Köyü	173
Fatih Sultan Mehmed'in Uludağ'ı Mesken Tutan Alimleri	174
Bursalı Aşık Yunus	175
XVI. Yüzyılda Uludağ	179
Şehzadelerin öldürülmesi, Softa Boğan ve Sultan Selim Sanavberliği	179
Lâmiî Çelebi	182
Mehmed Muhyiddin Üftâde	196
XVI. Yüzyıl Seyyahları'nın Uludağ Aktarımları	196
XVII. Yüzyılda Uludağ	197
Evliya Çelebi'nin Uludağı	197
Niyâzi-i Mısri	201
Hüsâmeddin Bursevî	202
XVIII. Yüzyılda Uludağ	203
Uludağ'dan İstanbul Sarayı'na Buzlar ve Buzcular	205
XIX. Yüzyılda Uludağ	207
Cumhuriyet Döneminde Uludağ	212
SONUÇ Ömer Kaptan	223
BİBLİYOGRAFYA	229

SUNUŞ | Alinur Aktaş

Tarihi mirası yoğun şehirlerin hikâyeleri yüzlerce hatta binlerce yıl öncesine uzanır. Bir işaret taşı, bir deniz feneri, bir kutup yıldızı gibi yeryüzünün farklı noktalarından başını uzatan bu şehirler değişen/dönüşen dünyanın belleği, şahidi ve başvuru kaynağıdır. Bursa da bu şehirlerden biridir.

Osmanlı'nın şehir tasavvurunun ilk yansıması olan Bursa'nın, nasıl medeniyet merkezi özelliği kazandığını anlayabilmemiz için şehrin tarihini doğru okumamız gerekir. Bursa ve çevresinin çok eski çağlardan beri yerleşimlere sahne olduğunu biliyoruz. Phrygialılar, Mysialılar, Doliyenler, Mygdonlar ve Troilular Bursa ve çevresinde yaşayan halkların bazıları. Bölgede Bithynia devleti kurulana dek, Lidyalılar, Persler, Yunanlılar, Chalchedon'lar gibi çeşitli kolonilerin ve ülkelerin egemenliğinde yaşamış. Müslümanlar ilk kez Abbasiler döneminde, Türkler ise ilk kez Selçuklular döneminde Bursa bölgesine gelmişler. 1326 yılında gerçekleşen fetih ile de Osmanlı'nın başkenti unvanını almış. Tabii ki Bursa'nın, farklı medeniyetlerin merkezinde yer almasının, tarihi, doğal, kültürel ve ekonomik birçok sebebi var.

Bursa bir değerler şehridir. Kadim tarihi boyunca farklı değerler üreten, ürettiği değerleri evrensel hale getirmeyi başarabilen nadir şehirlerden biridir. Uludağ bu şehrin en önemli değeridir. Uludağ, sadece Bursa'nın değil, Türkiye'nin en önemli sembollerinden biri.

Bursa'nın fethinden itibaren Keşiş dağı olarak adlandırılan bu değerimiz, 1925 yılında Bursa Vilayeti Coğrafya Cemiyeti Girişimleri ve Osman Şevki Bey'in önerisiyle "Uludağ" adını aldı. Burası Marmara'nın en yüksek noktası. Florası, faunası, buzul gölleri gibi kendine has özellikleriyle öne çıkan bir değerimiz. Tarihçiler, 100'den fazla manastır ve zaviye gibi yapıların varlığından bahsediyor. Ancak hemen hepsi farklı sebeplerle yıkılmış, günümüze ulaşmamış.

Milli park alanı, gelişim bölgeleri, yaylaları, şelaleleri, yaz ve kış turizmüne yönelik imkanları ile Uludağ, Bursa'dan ayrı düşünülmemesi gereken bir değer. Çünkü bize göre Uludağ'ın vizyonu aynı zamanda Bursa'nın vizyonudur.

Değerli yazarımız Ömer Kaptan tarafından hazırlanan elinizdeki bu çalışma, Uludağ'ın tarih öncesinden antik döneme ve bugünlere uzanan tarihini; keşişlerden dervişlere uzanan dönüşümünü ele alan kapsamlı bir çalışma olmuştur.

Bursa araştırmaları içinde önemli bir boşluğu dolduracağına inandığım bu güzide eseri kütüphanelerimize kazandıran değerli yazarımıza şükranlarımı sunuyor, eserin Bursa âşıklarına ilham olmasını diliyorum.

Alinur Aktaş
Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

Fotoğraf: Ömer Kaptan

ÖNSÖZ | Ömer Kaptan

Uludağ, Bursa tarihinin üzerinde en az çalışma yapılmış mekânlarından biridir. Kent kültürü içerisinde oldukça önemli bir mevki ihraz etmesine rağmen Bursa tarihi çalışmalarında Uludağ ve eteklerinin sahip olduğu kadim mirasa yüzeysel temaslar dışında bigâne kalınması dikkatlerden kaçmamaktadır. Gerek Antik dönem kültürleri gerek Hristiyanlık tarihindeki konumu gerekse İslamiyet dönemindeki sûfi karargâhlarıyla dikkat çeken Uludağ kültür tarihi bakımından hak ettiği ilgiyi görememiş, daha çok kış turizmi sahası olarak tanınmıştır. Bizans devleti tarihinin önemli bir safhasına denk gelen ikonoklazm döneminde ve sonrasında manastırcılık hareketlerinin önemli bir merkezi haline gelmiş olan Uludağ, üzerindeki tapınak ve manastır mirasına dair çalışmaların yeterli ölçüde yapılmamış olması sebebiyle araştırmacıların ilgi alanına girememiş bir kült merkezi konumundadır. Önünüzdeki çalışma bu eksiği gidermeye yönelik mütevazı bir araştırma olmayı hedeflemektedir. Çalışma boyunca Uludağ'ın Hristiyanlık mirasının mekânı olan manastırlar gerek kalıntılarıyla bizzat yerlerinde tespit edilerek, gerekse geniş bir literatür taramasıyla incelenerek konuya dair efradım cami, ağıyarını mâni bir metin oluşturulması hedeflenmiş, ardından Uludağ'ın dini mirasını Müslümanların nasıl devraldığı hususu ele alınmaya çalışılmıştır.

“Hristiyanlık Tarihinde İkonoklazm ve İkonofillerin Kalesi Olarak Uludağ” adlı lisans tezimizin bir bölümünün genişletilmiş hali olan bu çalışma Uludağ'ın Antik, Hristiyanlık ve İslamiyet dönemlerini ele almaktadır. Bunu yaparken de öncelikle dinlerin dağlara yüklediği anlamın tespit edilebilmesi için dinlerde dağ kültü ele alınmış, Uludağ'da tarihte var olduğu görülen dinî kültürlerin dağ tasavvurları ele alınmıştır. Kitap bir yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış ve genişletilmiş hali olduğu için bölümler arasında üslup farklılıkları görülebilir. Bunu gidermek için son okumalar yapılmış olmasına rağmen yine de ortaya çıkacak olan bu üslup farklılığını okuyucularımızın mazur görmesini istirham

ederiz. Antik dönem ve Hristiyanlık dönemi daha akademik bir üslupla ele alınmışken, dervişlerin şiirlerinin ve tasvirlerinin yoğunlaştığı İslamiyet dönemi bölümü daha serbest bir üslupla ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin desteği olmuştur. Bu kişilere teşekkür etmeyi vazife addediyorum. Öncelikle çalışmaya değer vererek yayımlama lütfundan bulunan Bursa Büyükşehir Belediyesine gönülden teşekkürlerimi arz ediyorum. Onların desteğiyle çalışmamız güzel bir tasarım ve zevkli görsellerle kisve-i tab'a bürünmüş oldu. Ardından yazmış olduğu eserle Bursa'nın İslamiyet öncesi tarihine ilgimi yoğunlaştıran ve beni bu çalışmaya yönlendiren sevgili Alper Can'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Yine bu çalışmanın menşei olan yüksek lisans tezini kendisiyle çalışma şerefini bahşetmesini rica ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Muhammed Tarakçı'ya ricamı geri çevirmediği için şükranlarımı arz ediyorum. Kendisinin her türlü sorumuza sabırla cevap vermesi, ihtiyaç duyduğumuz her anda yanımızda olduğunu hissettirmesi tezin çok daha kolay ilerlemesini sağlamıştır. Yalnızca tezle alakalı konularda değil, kendisine danıştığımız her türlü ilmi meselede müşfik tabiatıyla ve sabırlı tutumuyla aşılması en zor hususları dahi nasıl aşabileceğimizi bize açıklıkla göstermiş ve gerek modern gerekse klasik literatürü sevgiyle öğrenmemize yardımcı olmuştur. Kendisinin ilim yolculuğundan istifade etmemizi sağlaması bizim için büyük bahtiyarlıktır. Sevgili eşim Merve Nur Yüksek Lisans konusunda beni en başından beri teşvik etmekle kalmamış, çalışma boyunca her türlü desteği sağlayarak işimi kolaylaştırmıştır. Yanımda olduğu için kendimi şanslı ve mutlu hissediyorum. Bu çalışmada İngilizce'den yaptığım çeviriler haricinde Fransızca ve Almanca literatürden yapılması gereken çeviriler konusunda bazı rehber dostlarımdan yardım aldım. Bu noktada başta sevgili abim Eren Ölçüoğlu'na, ardından Erkan Eseroğlu, Kadir Erhan Bozkurt'a ve Süha Alıncak'a teşekkürlerimi sunuyorum.

MYSIA OLYMPOSU'NDAN CEBEL-İ RUHBAN'A ULUDAĞ'IN KADİM TARİHİ

Rahip-Keşiş-Derviş

Bakacak Tepesi'nden Küçük Zirve ve Oteller Bölgesi
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

GİRİŞ | Konu, Yöntem, Kapsam ve Kaynaklar

Uludağ, özelde Bursa tarihinin, genel olarak ise Hristiyanlık tarihinin önemli mekânlarından biridir. Orta Çağ'da çokça ziyaret edilmiş olan manastırları ve keşişleriyle bir hac noktası olmasına rağmen Hristiyanlık tarihi araştırmalarına henüz konu olmamış, önemine yalnızca yüzeysel temaslara atıf yapılmıştır. Hristiyanlık tarihinde ikonoklazm sürecinde dağın kazanmış olduğu önemli konum Uludağ'ı Athos Manastırları'nın öncüsü haline getirmiştir. Günümüzde Ortodoks Manastırcılığının en önemli merkezi olan Athos Dağı (Aynaroz) Uludağ'ın mirasını devralarak ortaya çıkmış bir manastır merkezidir. Uludağ, ikonoklazm döneminden (VIII. yüzyıl), Türkmenlerin bölgeye hâkim olmaya başladığı döneme (XII. yüzyıl) kadar devam eden süreçte manastırların yoğunlaştığı bir manevi merkez olmuştur. Bu dönemde burayı ziyarete gelen Bizans imparatorları keşişlerden dua almışlar ve manastırları ziyaret etmişlerdir. Elinizdeki çalışma Uludağ'ın öncelikle bu önemli devrine ışık tutmayı hedefliyor olsa da dağın antik dönemini ve İslamiyet devrini de inceleyerek müstakil bir Uludağ tarihi panoraması sunmayı amaçlamaktadır.

Uludağ'da manastırların yoğunlaştığı dönem ikonoklazm hareketinin başladığı dönemdir. Bu dönemden önce de toplumdan uzaklaşarak kendilerini ibadete adanmış olan keşişlerin mahremiyete imkân sağlayan Uludağ'da sakin bölgelere çekildikleri ve kendi inziva mekânlarını oluşturmaya başladıkları kaydedilmiştir. İkonoklazm döneminde ise yalnızca tabiatla baş başa kalmak isteyen münzevi keşişler değil, kovuşturmalardan uzaklaşmak isteyen keşişler de Uludağ'ın izolasyona imkân veren ormanlarını tercih etmeye başlamışlardır. Uludağ'ın emniyet ve mahremiyet sağlayan bu özel konumu, başkente yakın olma özelliğiyle de birleşince Uludağ keşişlerin başlıca tercih noktası haline gelmiştir. Bu sebeple Uludağ'ın VIII. yüzyıl ile birlikte manastır merkezi haline gelmesine imkân sağlayan sebepler bu araştırmanın konularından birini oluşturacaktır.

Uludağ'ın Hristiyanlık tarihinde kazanmış olduğu önemli mevkii belirleyerek dağda bugüne dek ulaşmış Hristiyan mirasını ve ardından İslamiyet'e geçiş sürecinde dervişlerin bölgedeki etkinliklerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma boyunca çeşitli araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Öncelikle literatür taraması sonucu konuyla ilgili birinci el kaynak olarak nitelenebilecek eserlerin içerik analizleri yapılmıştır. Buradan elde edilen bilgiler doğrultusunda incelenecek manastırların adları ve bu manastırlarla ilgili tarihsel bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgiler başka kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılarak test edilmiştir. Ayrıca, önceki araştırmalarda bilgiler, ilgili mekânlarda bizzat yaptığımız alan araştırmalarıyla da test edilmiştir. Alan araştırması bize daha önceki bazı bilgileri tashih etme ve yeni bazı bilgiler ekleme imkânı sağlamıştır.

Uludağ'ın Hristiyanlık dönemi mirasını araştırmak bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Öncelikle yaklaşık bin yıl önce tarih sahnesinden çekilmiş olan bu manastırlar doğanın tahribatıyla yerin metrelerce altında kalmış ve pek çoğu zemin kalıntılarıyla dahi görünemeyecek vaziyete gelmiştir. Ancak arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkartılabilecek olan bu manastır kalıntılarının pek çoğunu tespit etmek için gittiğimiz alanlarda ağaç köklerinin dahi bu manastır duvarlarını yuttuğu, yerin altında bıraktığı görülmüştür. Uludağ'ın canlı yaşamı için oldukça elverişli olan doğası çok zengin bir flora oluşturduğu için bin yıl önce var olan manastırların üzerinde bir ormanın yeşerdiğini görmek şaşırtıcı değildir. Bu açıdan yerin oldukça altında kalmış olan manastırların yerlerini tespit edebilmek için dağcılardan ve yakın yerlerde yaşayan köylülere yardım alma zarureti hâsıl olmaktadır. Çalışmamız bu açıdan pek çok zorluğu aşmaya çalışarak geçmiştir. Öncelikle kendilerinden yardım istediğimiz köylülerin defincilerimizden şüphelenmek suretiyle yardım etmekten çekindikleri fark edilmiştir. Zira yıllar boyu defincilerin alanda cirit atması yalnızca manastır mirasına zarar vermemiş, bölgede tarlaları olan köylülerin huzurunu da kaçırmaya yet-

miştir. Açıkçası köylülerin pek çoğunun da bizzat defineci olduğu dikkatimizi çeken bir başka husus olmuştur. Zira kendilerine bölgede bir manastır kalıntısına şahit olup olmadıklarını sorduğumuz pek çok köylü civardaki definecilerin tahribatından yakınırken onlardan sonra konuştuğumuz başka bir köylü, öncekinin asıl tahribatı yapan defineci olduğunu bildirebilmiştir. Bu örneklerde fark ettiğimiz husus insanların bu manastır mirası altında kendilerini kısa yoldan zengin edecek bir buluntuya rastlamanın heyecanını hâlâ yaşıyor oluşlarıdır. Definecileri bu noktada teşvik eden metinlerden birinin bizzat Osman Şevki Bey'in *Uludağ Tapnakları* kitabı olduğu görülmüştür. Zira Osman Şevki Bey 1936 yılında basılmış olan bu kitabında manastırların gizli odalarından bahsetmiş, manastırların tehlike durumunda değerli ikonlarını ve malzemelerini bu odalara sakladıklarını ve manastırların yerleri tespit edilebilirse bu odalardan hâlâ değerli eşyaların çıkarılabileceğini dile getirmiştir. Definecilerin sitelerinde Osman Şevki Bey'in bu cümleleri bir müjde sadedinde sıkça paylaşılmaktadır.

Defineciler haricinde manastır mirasıyla araştırmacıların buluşmasının önündeki bir diğer zorluk manastır yerlerinin tespiti durumudur. Manastırların lokasyonlarını tespit için katıldığımız onlarca dağ yürüyüşünde dağcıların dahi manastır yerlerini bilmedikleri fark edilmiştir. Ancak definecilerle ikili ilişkileri iyi olan dağcılar bu manastırların yerlerini daha iyi bilmektedir. Araştırmamız boyunca manastırların yerlerini daha iyi bildiğini tespit edebildiğimiz dağcılardan ücret karşılığında verdikleri rehberlik hizmetiyle manastırlara ulaşılmış ve yerinde gözlemler yapılmıştır.

Manastır yerlerini keşfederken çalışmamız maçınsından şaşırtıcı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu da manastırların geçtiğimiz yüzyılda yazılmış olan eserlerde bahsedilenlerden sayıca daha fazla olduğu gerçeğidir. Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında Uludağ manastırları üzerine çalışma yapan araştırmacılar ancak beş altı manastırın kalıntılarını belirleyebilirken günümüzde yirmiye yakın manastırın zemin kalıntısı rahatlıkla görülebilmektedir. Çalışmamız boyunca bunlara yer yer temas edilmiştir. Bunu doğanın değişen şartlar neticesinde sunduğu bir imkân olarak değerlendirmek mümkündür. Geçtiğimiz yüzyılda görülemeyen bazı kalıntılar bugün toprak altında yeniden kendisini gösterebilmektedir. Dolayısıyla Uludağ manastır mirasının zannedildiğinden daha zengin

olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bizzat yerinde yaptığımız gözlemlerde Uludağ manastır mirasının kaynaklarda geçtiğinden daha yoğun olduğu şu örnek üzerinden görülebilmektedir. Yüz yıl önce Bernardin Menton ve Osman Şevki Bey, şehir merkezine bakan yamaçlarda Libyana Manastırı ile Saküdyon Manastırı arasına yalnızca iki manastır (Katharlar ve Mezolimp) konumlandırırken belirtilen sahada yaptığımız keşif gezisinde tam 4 farklı manastır kompleksi fark edilmiştir. Detaylıca incelemeye çalıştığımız bu manastırların küçük bir metohi (manastır şubesi) değil, genişçe bir alana yayılan yapılar topluluğu ve büyük kompleksler olduğu anlaşılmıştır. Uludağ manastırları üzerinde yapılacak olan arkeolojik çalışmalar Hristiyanlık dönemi mirasının zannedilenden daha zengin olduğunu ortaya koyacaktır.

“Dinlerde Dağ Kültü” bölümünde, Uludağ'ın öncelikle dinler tarihi araştırma alanı içerisindeki yerinin belirlenebilmesi amacıyla dinlerde dağ kültü konusu ele alınmıştır. Dağların dinlerde nasıl inanışlara konu edildiğinin incelendiği bu bölümde tüm dinlerin dağ inanışları konu edinilmemiş, yalnızca Uludağ ile ilişkili olduğunu görülen Yunan – Roma dinlerindeki dağ kültü ile, Hristiyanlıktaki dağ kültü konuları ele alınmıştır.

“Antik Dönemde Uludağ” bölümü Uludağ'ın Hristiyanlık öncesindeki tarihine yoğunlaşmıştır. Antik dönemden bugüne taşınan mirasıyla Uludağ'ın Hristiyanlık öncesi dönemi kendisinden sonraki kültürleri de etkilemiştir. Bu sebeple bu bölümde Uludağ'ın antik dönem inanışları mercek altına alınmıştır. Aynı şekilde geç antik dönemde Hristiyanlığın bölgede ilk yayılış süreci de bu bölümde ele alınmıştır.

“Hristiyanlık Döneminde Uludağ” bölümü Hise Uludağ'da Hristiyanlık mekânlarını ve keşiş hikâyelerini konu edinmektedir. Geniş bir literatür taraması yapılarak Uludağ'ın bu döneme dair araştırmaların ele alındığı bu bölümde Uludağ manastırlarının sınırları belirlenmiş ve günümüze ulaşan mirası incelenmiştir. Bölümün girişinde manastır mirasının daha iyi anlaşılabilmesi için ikonoklazm dönemi incelenmiştir. Genel olarak Hristiyanlık tarihinin, özeldi ise Bizans tarihinin önemli bir aşamasına işaret eden ikonoklazm dönemi, Uludağ'da manastırların yoğunlaşmasına imkân sağlamış ve dağ keşişlerin mekân haline getirmiştir. İkonoklazm döneminde kovuşturmalardan ve eziyetlerden kaçan keşişlerin ne gibi sıkıntılar yaşadıkları, Uludağ'ı niçin tercih et-

Manastırlara Giden Patikalar
Fotoğraf: Ömer Kaptan

tikleri ve bu süreçte ne gibi teolojik tartışmaların yaşandığı bu bölümde konu edilmiştir.

Dinlerde dağ kültünün incelendiği birinci bölümde dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin eserleri başta olmak üzere pek çok farklı kaynaktan yararlanılmıştır. Uludağ'ın antik döneminin incelendiği ikinci bölümde ise başlıca kaynağımız Vasileios Kandes'in *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa* adlı çalışması olmuştur. Bursa'daki bazı Rum kiliselerine ve okullarına destek olan Osmanlı banker George Zarifi'ye atfedilmiş olan bu eser Yunanca olarak kaleme alınmıştır. Kandes, hevesle çalıştığını belirttiği Bursa'nın antik dönemine dair kapsamlı bir araştırma yapmış ve bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Dr. İbrahim Kelağa tarafından Türkçeye çevrilen eser Selahattin O. Tansel tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu eser haricinde Uludağ'ın antik dönemine dair yine Strabon'un *Antik Anadolu Coğrafyası*, Herodotus'un *Tarih*, Charles Texier'in *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çalışmaları başlıca kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Bizans tarihinin önemli bir safhasını teşkil eden ikonoklazm döneminin incelenmesinde başlıca Bizans kronikleri kaynak olarak kullanılmıştır. Eserini yaklaşık olarak 813 yılında kaleme

almış olan Theophanes (ö. 817) Yedinci Ekümenik Konsil'e şahit olan ve ikonoklazm dönemini teci-rübe etmiş olan çok önemli bir kronikçidir. Theophanes'in *Anni Mundi* eserinin Harry Turtledove tarafından gerçekleştirilen İngilizce tercümesi çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde İstanbul Patriği Nikephoros (ö. 829) ve III. Mihail döneminde kaleme aldığı dünya kroniğiyle onun ardından gelen Georgios Monakhos (IX. yüzyıl) bu döneme ait iki önemli kaynağı oluşturmaktadır. Yine X. yüzyıldan günümüze ulaşmış olan Symeon Logothetes'in dünya kroniği, Theophanes'in incelediği dönem sonrasına dair önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Çalışmamız boyunca bu eserlerin bazen bizzat kendilerinden, bazen ise bu eserlerden aktarımlar yapan Ostrogorsky gibi Bizans tarihçilerinin eserlerinden faydalanılarak bir kronolojik özet oluşturulmuştur. Alexander A. Vasilev'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Levchenko'nun *Bizans*, Ostrogorski'nin *Bizans Tarihi*, Auguste Bailly'nin *Bizans Tarihi* ve Charles Diehl'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi* çalışmamızda kullanılan başlıca Bizans kaynaklarıdır.

Manastırların ele alındığı “Hristiyanlık Döneminde Uludağ” başlıklı üçüncü bölümde başlıca kaynaklar Hagiografik eserler, yani vitallerdir. Bu noktada manastırların yerlerinin tespitinde ve keşişlerin hayatlarına dair detaylarda bu hayat hikâyeleri önem kazanmaktadır. Uludağ'daki keşişlerin hayat hikâyelerine dair başlıca eser, vitalardan hareketle önemli bir çalışma kaleme alan Bernardin Menthon'un, *Une Terre De Légendes - L'olympé De Bithynie - Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites (Efsanevi Diyar Bitinya Olimposu - Azizleri, Manastırları, Ören yerleri)* adlı eseridir. Bursa'da Fransız Katolik Kilisesi'nin rahibi olan Bernardin Menthon 1935 yılında Paris'te yayımladığı bu kitabında Uludağ'a dair yaptığı çok önemli gözlemleri aktarmış ve keşiş hikâyelerindeki detaylardan hareketle manastırların konumlarını tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Uludağ'ın Hristiyanlık tarihine yönelik en kapsamlı çalışma olarak günümüze kadar önemini korumuştur. Osman Şevki Bey, Fransızca olarak yayımlanmış olan bu kitabın özeti mahiyetinde bir eser hazırlamış ve 1936 yılında yayımlamıştır. *Uludağ: Tapnakları-Keşişleri-Dervişleri* adıyla yayımladığı kitabında büyük ölçüde Menthon'un aktarımlarına bağlı kalmış ve Menthon'un tarif ettiği manastırları kendisi de görmeye çalışmıştır. Esasında bu çalışma Osman Şevki Bey'in yaptığı ilk Uludağ çalışması değildir. Kendisi daha önce 1928 yılında *Bursa ve Uludağ* adıyla bir çalışma gerçekleştirmiş

fakat bu çalışmasında Uludağ'ın daha çok maddi kimliğiyle ilgilenmiştir. Çalışmasında Uludağ'ın manevi tarihine dair hissettiği eksikliği birkaç yıl sonra Menthon'un mezkur çalışmasını özetleyerek gidermeye çalışmıştır. Bernardin Menthon'un çalışmasından sonra Uludağ manastırlarına dair en kapsamlı araştırma Raymond Janin tarafından 1975 yılında yayımlanan *Les Églises Et Les Monastères Des Grands Center Bizans: Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique (Bizansın Önemli Merkezlerinin Kiliseleri ve Manastırları: Bithynia, Hellespont, Latros, Galesios, Trabzon, Atina, Selanik)* adlı çalışmadır. Yine Paris'te yayımlanan bu çalışmada Janin, Menthon'un eksiklerini gidermeye çalışmış, bazı Yunanca eserlerden de çeviriler yaparak literatüre yeni bilgiler kazandırmış ve manastırların konumlandırılması konusunda yer yer Menthon'dan farklı önerilerde bulunmuştur. Janin, Menthon'un Uludağ'da konumlandığı pek çok manastırı yine Uludağ manastırları olarak anılan fakat deniz kenarında bulunan sahil yapıları arasında konumlandırmayı önermiştir. Gerek Menthon gerekse Janin, manastırları konumlandırırken büyük ölçüde keşişlerin hayat hikâyelerinden faydalanmışlardır. Çalışmamızda iki yazarı merkeze almakla birlikte keşişlerin hikâyelerine yer verilen bölümlerde sıklıkla Washington'da hazırlanan, Alexander Kazhdan ve Alice-Mary Talbot'un yönettiği kapsamlı *Dumbarton Oaks Hagiography Database* adlı çalışmadan da yararlanılmıştır. Bu çalışma keşişlerin hayatlarına dair muhtasar bilgiler sunması açısından önemli bir kaynak olmuştur.

Görüldüğü gibi, Uludağ'ın Hristiyanlık dönemi mirasına dair günümüze değin pek az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Bernardin Menthon'un çalışması, müellifin bir din adamı olması sebebiyle keşiş menkıbelerine ağırlık vermiş ve

çalışmanın geri kalan kısmındaki önemli bilgilerin gölgede kalmasına sebep olmuştur. Osman Şevki Bey'in çalışması da Menthon'un çalışmasının özeti mahiyetindedir. Sonraki dönemde Raimond Janin'in genel olarak Marmara bölgesinin manastır mirası üzerine yaptığı çalışma haricinde alana eğilen olmamıştır. Elinizdeki eser, bu alanda yapılmış olan çalışmalara katkı sağlayarak Uludağ'ın Hristiyanlık tarihine ve manastır mirasına dair genel bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. Çalışma boyunca başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere farklı dillerde yayınlanmış olan kaynaklara erişim önemli bir çabayı gerektirmiştir. Bu sebeple alana dair yaptığımız kapsamlı literatür çalışmasında rehberlik mesleğimizin avantajlarından da yararlanarak İngilizce'den yaptığımız çeviriler haricinde Yunanca, Almanca ve Fransızca çeviriler noktasında bu dillerde uzman rehber arkadaşlarımızdan yardımlar alınmıştır.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde keşişlerden dervişlere Uludağ'daki Hristiyanlık mirasının İslami yapı ve kurumlara tahvili sürecinde neler yaşandığı, başta seyyahların aktarımları olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir. Fahri Yıldırım'ın yayımlanmış bir doktora tezi olan "*XIV. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*" adlı çalışması seyyahların Uludağ aktarımlarına dair kapsamlı nakiller yaptığı için bu bölümün önemli kaynaklarından biri olmuştur. Aynı şekilde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si*, Lâmiî Çelebi'nin *Bursa Şehr-Engizi* ve *Münâzara-i Sultân-ı Babâr Bâ Şebriyâr-ı Şitâ* adlı eserleri, Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yadigar-ı Şemsî'si*, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Eş-Şakâ'îku'n-Nu'mânîyye* adlı eseri bu döneme dair başlıca kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Uludağ Eteklerinde Bursa ve Ulucami
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Keşiş ve Dervişlerin Yüzyıllarca Yıldızları Seyrettikleri Uludağ Geceleri
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

DİNLERDE DAĞ KÜLTÜ

Coğrafi bir tanımlama içerisinde “Dağ” kelimesi, “*Türlü iniş çıkışları, kabartı ve çukurları bulunan, çevresindeki alçak yerlere doğru bir etekle sona eren yer; kabarıklıkları veya çevresine göre bir kabartı durumunda bulunan inişli çıkışlı yer biçimi*” olarak tanımlanır.¹ Avrupa dillerinde X. yüzyıldan bu yana kullanıldığı görülen ve Latince kökenli olan “Kült” kavramı ise *Dinlerin ayırt edici unsurlarını oluşturan, Tanrıya, azizlere, ecdada, putlara veya birtakım kutsal kalıntılara yapılan merasimler bütünü* olarak tanımlanmıştır.²

Dağlar, dinler tarihinin araştırma alanına giren önemli fenomenlerden biridir. İnsanlar yer ile göğün buluşma yeri olarak kabul ettikleri yüksek tepelere ve dağlara erken dönemlerden itibaren kutsal anlamlar yüklemişlerdir. Dağlar, bazen dünyanın kozmik merkezi olarak, bazen ilâhî varlıkların ya da ruhların insanlarla temasa geçtiği ve kutsalın insan tarafından tecrübe edildiği yerler olarak, bazen de ruhani gelişimi arzu eden mistiklerin inziva mekânları olarak tarih boyunca önemsenmiştir.

Erken dönemlerden itibaren dinî inanışlarda ve mitolojik anlatılarda gerek Tanrıların mekânı olarak görülmeleri gerekse aşkınlığın ve yüceliğin simgesi olmaları hasebiyle her kültürde mutlaka bir kutsal dağ anlatısına rast gelinmiştir.³ İptidai din anlayışlarında dağlar ibadetin bizzat merkezini oluştururken ilerleyen dönemlerde daha yüce bir varlığa gerçekleştirilen ibadetin mekânı olmuşlardır. Bir diğer ifadeyle ilkel zamanlarda tanrıların ikametgâhı olan mekânlar gelişmiş dinlerde Tanrı'nın tecelligâhına dönüşmüşlerdir. Bir ibadet mekânı olmanın yanı sıra dağlar, yaratıcının eserlerinin ve sanatının seyredildiği tefekkür mekânları olarak da önemini korumaya devam etmiştir.

Diana Eck, *Dinler Ansiklopedisi*'nin “Mountains” maddesinde dağların dinlerde kutsanmış biçimlerine dair önemli bir sınıflandırma yapar. Ona göre dağlar; Kosmos'un merkezinde öte dünya ile bu dünya arasındaki geçiş noktası olmaları, Tanrı ve insan arasında bir temas noktası olarak kabul edilmeleri, kendilerine ilâhî kuvvetin yüklenmiş olması, vahiy ve vizyon yeri olmaları, ölümün ve hayatın kaynağı olmaları gibi özellikleri sebebiyle tüm dünyadaki dinî gelenekler içerisinde önemli ve sembolik bir değere sahiptirler.⁴ Hikmet Tanyu bu olguların arasını biraz daha açarak ve genişleterek dağların dinî gelenekler içerisinde kutsal mekânlar olarak kabul görme sebeplerini 19 maddede ele alır.⁵ Biz bu çalışmamızda ise Mircea Eliade'nin yapmış olduğu tasnifle, ele alınan tüm maddeleri ihtiva ettiğini düşündüğümüz iki olgu üzerinden, gök ve merkez simgeliği açısından dağ kültürünü ele almaya çalışacak ve ardından Uludağ'ın tarihinde karşımıza çıkan üç dini geleniğin dağ inanışlarını kronolojik olarak ele almaya çalışacağız.

Gök Simgeliğinde Dağ

Dağlar tarih öncesi dönemlerden itibaren tarımla uğraşan insanların doğrudan ilişki içinde buldukları yağmur, bulut, şimşek, fırtına gibi gökyüzüne ait durumlarla ilişkili oldukları için dinî geleneklerde her zaman önemi haiz olmuştur. Tanrılar tarafından gönderildiği düşünülen semâvî uyarılar erken dönem insanların günlük hayatına etki edecek olan sonuçlar doğurduğundan, dua ve yakarışın mekânı olarak gökler ve dolayısıyla göklere yakın olan dağlar dinî tecrübede kendilerine kolayca yer bulmuştur.

İnsanlar çok eski zamanlardan itibaren gökyüzünü bir Tanrı olarak şahıslatmışlar veya göklerde yaşayan Tanrı düşüncesine aşina olmuş-

1. Reşat İzbrak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* (Ankara: MEB, 1992), 67.

2. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005).

3. Mircea Eliade, *Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, çev. Mustafa Ünal (Konya: Serhat Kitabevi, 2005), 137.

4. Diana L. Eck, “Mountains,” *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade (New York: Macmillan, 1987), 10/130-133.

5. Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973), 76, 77.

lardır. Bu eski inanış gelenekleri içerisinde kozmik nizamın koruyucusu olan yaratıcı ya da yaratıcılar, yüce bir varlık olarak tasavvur edilmişler ve yücelikle ilişkilendirilmişlerdir.⁶ İnsanlar göğün yüksekliği ile ilâhî yücelik arasında bir bağ kurmuşlar ve ibadet yerleri olarak da bu yüzden yeryüzünün göğe en yakın noktaları olan dağları seçmişlerdir. İlkel topluluklarda dağ bizzat ibadetin merkezini oluşturmaktayken gelişmiş dinlerde artık dağlar ya Tanrı'nın/Tanrıların tecelli ettiği yerler ya da Tanrı'yla yakınlık kurmak isteyenlerin bulunmayı arzu ettikleri mekânlar olarak kabul göreceklerektir. İlkel kabileler gökyüzünü de ibadetlerinin merkezine yerleştirmelerine rağmen zamanla ibadet edilmekten uzaklaşan gökyüzü, dinî hayatın içinde simgecilik aracılığıyla var olmaya devam etmiştir. Göksel simgecilik bu yeni inanış sistemi içerisinde ya ayinlerle (yükseliş, tırmanış vb.) veyahut efsanelerle (hayat ağacı, kozmik dağ vb.) varlığını sürdürmüştür.⁷ Bu simgesellikte dağ, merkezî bir noktaya oturmuştur. Binaenaleyh bazı dinlerde ölümü ifade eden kavramlar bir kişinin dağa tutunması (Asurlular), ölen ruhun dağa doğru yürümesi veya biriple yukarı doğru çıkması şeklinde anlaşılabilir.⁸

Dağlar, ilahlarla temasa geçilen yerler olarak pek çok farklı kültürde bir ibadet mekânı, dinî merasim yeri olarak kabul gördükleri için tarih boyunca medeniyetler, tarihe bir kutsal dağ adı miras bırakmışlardır. Yunanlıların Olimpos'u, eski Türklerin Ötüken'i, İslam coğrafyasında yaygınlık kazanan efsanevi Kaf Dağı, akla gelen ilk örnekler arasında sayılabilir.⁹ Farklı medeniyetler, özellikle de mistik geleneklerde dağların ruhani tecrübeye imkân sağlamaları açısından buraları kutsamışlar ve buralarda ibadet mekânları tesis etmişlerdir. Tabiatla ve doğayla baş başa kalabilmek ve inzivada durmak kişisel dinî tecrübeler için faydalı görülmüştür. Mesela, Çin geleneğinde dağlar *Tao* ile uyum içinde olunacak yerler olarak kabul görmekte iken, Hristiyan manastır geleneğinde ve İslam tasavvuf geleneğinde dağlar yine uzlete çekilen mekânlar, seyr ü temaşa ile tefekkür edilen yerler olarak öne çıkmaktadırlar. Uludağ manas-

tırları üzerine önemli çalışmaları bulunan Osman Şevki Uludağ, dağların tefekküre zemin hazırlayan bu yönünü şu sözlerle dile getirir:

Münzeviler pek çok zorluğa katlanabilirler, aç, susuz çıplak yaşayabilirler; fakat tabiat güzelliğinden hiçbir suretle fedakârlık edemezler... Düşünce denizine dalarak yalnız onun büyük kudretini kafalarında tasarlamak isteyenler için lazım gelen elemanların başında tabiat güzelliği bulunur. Çok gölge veren sık ve yeşil ormanlar, ince şırıltılarla akan duru su kıyıları en güzel inziva yerleridir ve Allahlık adamlar böyle manzaraların ruhu yükselttiğini, tenhalığın haşmetli sükûnetinin ruhlara da tesir ederek yalnız Allah'ı düşünmek gayesini kolaylaştırdığını söylerler.¹⁰

Dağ sembolizminin kadim dinî geleneklerde köklü bir şekilde yer ettiğinin en belirgin kanıtlarından biri tapınakların dağ şeklinde inşa edilmiş olmasıdır. Yeryüzü ve gökyüzü arasındaki bağ olarak konumlanan tapınakların aynı zamanda birer kozmik dağ olarak kabul edilmelerine Aztek, Maya, İnka ve Mısır medeniyetlerinde örnekler bulunmaktadır. Bu tapınakların mimarisinde dağı andıran bir göğe yükseliş görüntüsü mevcuttur. Mesela, piramidal yükselişleriyle Ziggurat'lar tam bir kozmik dağ görüntüsüne ve simgeselliğine sahiptirler. Din adamları tapınağın tepesine çıkarken bir vecd içerisinde evrenin zirvesine ya da dünyanın merkezine doğru çıkıyormuş hissini yaşamışlardır. Ziggurat'ın yedi katı gezegen dizilişinin yedi katına tekabül etmektedir. Benzer şekilde Meksika'daki Teocalli piramitlerinin bir dağ gibi göğe kavuşması, Cava'daki (Endonezya) piramidal Barabudur Tapınağı'nın yapay bir dağ gibi inşa edilmiş olması da aynı simgeselliği yansıtan örneklerdir.¹¹ Dinî metinlerde karşılaşılan Tanrı'ya ulaşma kuleleri de kozmik dağ sembolünün zihinlere ve mimariye yansımaları gibidir. Kur'an-ı Kerim'de Firavun'a atfedilen "Bana bir kule yap, belki Musa'nın tanrısına ulaşırım"¹² ifadelerinde geçen kule, yer ve göğü birleştiren dağ-tapınak telakkisinin yansıması gibidir. Ayrıca Mezopotamya'nın güneyinde Babil yakınlarındaki antik şehirler olan Nippur, Larsa ve Sippar'daki tapınakların da Duran-ki (Gök ile Yer arasındaki bağ) olarak adlandırılmış olması, bu dağ-tapınakların da kozmik bir

merkez kabul edildiklerine işaret etmektedir.¹³

Merkez Simgecilğinde Dağ

İçinde yaşadığımız ve somut olarak müşahade ettiğimiz yeryüzünü öte âleme bağlayan bir geçiş noktasının, kozmik bir merkezî noktanın var olduğu düşüncesi kadim zamanlardan beri var olagelmıştır. Bu dünyayı öte dünyaya bağlayan bu geçiş noktası bazen bir dağ, bazen bir taş (Omphalos) ya da sütun, bazen bir mabet bazen ise bir şehir olarak tasavvur edilmiştir.¹⁴ Ancak özellikle göklere yakın yerler olması hasebiyle kozmik bir dağın, bu dünyayı öte dünyaya bağlayan yer olduğu düşüncesi pek çok medeniyette kabul görmüş bir inanış olmuştur. Merkez simgecilği olarak bilinen bu kozmik merkezî nokta düşüncesi, farklı dünyalar arası geçiş yeri olarak kabul edilen ve dinler tarihi literatüründe "Axis Mundi" (Yerin Ekseni) olarak anılan bu noktalara kutsiyet kazandırmıştır.

Dağların, gördüğümüz bu âlemi göremediğimiz öte âleme bağlayan kozmik merkezler olarak telakki edilmesine pek çok kültürden örnekler vermek mümkündür. Mesela, Endonezya'daki Bali adasında bulunan Gunung Agung Dağı, Eski Türklerde oldukça önemli bir öneme sahip olan Tanrı Ülgen'in oturduğu Altın Dağ, Japonya'daki Fuji Dağı, Morocco'da bulunan Atlas dağları, Doğu Afrika'da Kilimanjaro Dağları'nın Kibo zirvesi, İran'ın kozmik Elburz Dağı (Haraberazaiti), Budistler arasındaki Zinnalo Dağı, Hristiyanlıkta Âdem'in mezarına ve İsa'nın çarmıhına ev sahipliği yapan Golgota Tepesi ve Germen inanışlarındaki Himingbjörg Dağı merkez simgecilğine örnek olarak verilebilecek olan dağlardandır.¹⁵

İsa Mesih'in bugün kiliselerde tasvirleri görülen ünlü "Dönüşüm" (Metamorfozis/Transfigürasyon) hadisesinin yaşandığı Tabor Dağı da merkez simgecilğinin görüldüğü noktalarından biridir. Tabor (Tabbur) kelimesi "Omphalos" yani "Göbek" anlamındadır. Filistin'de Nasıra şehrinin doğusundaki bu dağın hâricinde biraz daha güneyde Nablus yakınlarındaki Gerizim Dağı da aynı şekil-

de "Göbek" anlamıyla benzer şekilde isimlendirilen merkezî dağlardandır.¹⁶ Yunan geleneğinde bir taş olarak karşımıza çıkacak olan "Omphalos/Göbek," bu örneklerde bir dağ şeklinde tezahür etmiştir.¹⁷ Filistin bölgesi sahip olduğu bu dağlar hâricinde bizzat bölge bakımından da yüksek olarak tasavvur edilmiş ve Nuh Tufanı'nda sel altında kalmadığına inanılmıştır. Bu bölgede Kudüs ve Siyon'un Nuh Tufanı'ndan etkilenmemesi onların yüceliğini göstermektedir.

Yaratılışın merkezî bir noktadan başlayıp etrafına doğru genişleyerek yayılması da dağ kültürüyle ilişkilendirilmiştir. Merkezî bir noktadan etrafa genişleyerek yayılma ve bu şekilde yaratılma düşüncesi embriyo simgesiyle ifade edilir. Tıpkı embriyonun rahimde (göbek) bir noktadan başlayarak gelişmesi gibi Yaratıcı da bir merkezî noktadan başlayarak varlığı yaratmıştır. Yaratılışın başlangıcındaki bu merkezî nokta düşüncesi Talmud'daki Mişna'nın bölümlerinden biri olan Yoma'da görülebilmektedir: "Dünya Siyon'dan başlayarak yaratıldı." Yahudilikte benzer bir telakki Moriah Tepesi için de düşünülmüş, bu tepenin en üst noktası olan kutsal kayanın yeryüzünün ilk yaratılan köşe taşı olduğuna inanılmıştır. Diğer dinî geleneklerde de dünyanın merkezî olarak yaratılışın başlangıç noktasının bir dağ ya da tepe zirvesi olduğu düşüncesine örnekler bulunmaktadır. Mesela, Malaya Yarımadası'nda yaşayan Semagların dünyanın merkezî olarak inandıkları Batu-Ribn Kayası ilk yaratılan yerdir. Aynı şekilde Rig-Veda'da evrenin merkezî bir noktadan başlayarak yaratıldığı belirtilmiştir. Hint dinî geleneklerinde Meru Dağı yalnızca bu dünya ile öte dünya arasındaki bağlantı noktası olarak kozmik bir dağ olmasının yanı sıra yaratılışın kendisinden başlayarak etrafa yayıldığı bir merkezdir. Dinî metinlerde dört bir yana doğru yayılarak yaratılışın sürmesi inancını mimariye de yansıtmış ve Hindü tapınaklarında Meru Dağı prototip olarak alınarak yaratılış efsanesi dört bir yana doğru açılan çatılara sahip dinî tapınaklarla hatırlatılmıştır. Kozmik bir tepenin zirvesinin yaratılışın başlangıcı olduğunun belirgin bir örneği de İsa Mesih'in çarmıha gerildi-

6. Eric J Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), 28.

7. Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Gece Yayınları, 1991), 107.

8. Eliade, *Dinler Tarihi*, 139.

9. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: İletişim, 2015), 114.

10. Osman Şevki Uludağ, *Uludağ Tapınakları - Keşifleri - Dervişleri* (İstanbul: Kader Basımevi, 1936), 5.

11. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 21.

12. el-Kasas, 28/38.

13. Eliade, *Dinler Tarihi*, 444; Ömer Faruk Harman, "Dağ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/401; Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Gece Yayınları, 1992), 21.

14. Mircea Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ (Ankara: İmge Yayinevi, 1994), 26.

15. Eck, "Mountains," 10/131; Eliade, *Ebedî Dönüş*, 27; Eliade, *Dinler Tarihi*, 137.

16. Gerizim Dağı Samiriler tarafından İsrailoioğulları'nın Moriah Tepesi'ne alternatif olarak üzerinde bir mabet inşa ettikleri ve kendilerine bir dinî merkez yaptıkları önemli bir dağdır. Hz. İsa ile Sâmiriye'de karşılaşılan bir kadının, "Atalarımız bu dağda tapındılar ve siz, tapınılması gereken yer Yerusâlim'dedir, dersiniz" (Yuhanna, 4/20) sözleri bu bağlamda dikkat çekicidir. Bk. Harman, "Dağ," 8/401.

17. Eliade, *Ebedî Dönüş*, 27; Eliade, *Dinler Tarihi*, 443.

Uludağ'ın Arka Yüzünde Kocayayla

gi Golgota Tepesi'dir. İnanişâ göre ilk insan haçın dikildiği bu noktada yaratılmış ve öldüğünde yine buraya gömülmüştür. Yahudi Midraş geleneğinde de Âdem'in Kudüs'te (Sion) yaratıldığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla dünyanın merkezi olan kozmik dağ veyahut kozmik merkez, aynı zamanda yeryüzünün göbeğidir.¹⁸

Pek çok dinî gelenekte yeryüzünde bulunan kozmik dağın üzerine denk düştüğü tasavvur edilen kutup yıldızı da bu mekânların kutsallığına işaret olarak yorumlanmıştır. Mesela, Ural Altay halkları arasındaki kozmik Sumeru Dağı kutup yıldızıyla sabitlenmiştir. Aynı şekilde İslam'da yeryüzünün en yüce yeri telakki edilen Kâbe'nin göğün merkezindeki kutup yıldızının tam altına denk düştüğüne inanılmaktadır.¹⁹

Yunan ve Roma Dininde Dağ Kültü

Antik Yunan medeniyeti dağ inanışlarının etkin şekilde görüldüğü bölgelerden biridir. Homeros'un metinlerinde Tanrıların dağ ve tepelerden yeryüzüne inerek insanlara yardım ettikleri ve sonra yeniden oralara çekildikleri aktarılır. Strabon'un ifadesiyle Yunan medeniyetinde bir bölgenin kutsal dağa sahip olması o bölgenin değerini artırmıştır.²⁰

Yunan inanç sisteminde merkezî figürlerden biri olan Olympos Dağı tüm tanrıların ikametgâhıdır. On iki Tanrıdan oluşan büyük Tanrılar Panteonu Olympos Dağı'nda bulunmaktadır. Diğer Olymposlardan ayrılabilmesi için Teselya Olymposu olarak anılmış olan bu kutsal dağ bir rivayete göre zirvesinde keşfedilen parlak meteor taşlarının görünümünden dolayı kutsallık kazanmış ve ilâhî nitelikler bu yüce dağa izafe edilmeye başlamıştır.²¹ Yunan inanç sisteminde Olympos hâricinde Hermes'in doğduğu yer olan Kyllene Dağı, Tanrı Herakles'e ibadet edilen Oite Dağı ve Perseus'un Apesas Zeus'u'na kurbanlar kestiği Apesas Dağı Yunanlıların kutsadığı diğer dağlardandır. Artemis'e "Vahşi Dağların Kutsal Kadını"

sıfatıyla ibadet edilmiştir.²² Yine Yunan kültürünün bir parçası olan Minoen kültüründe²³ dağların tepesinde kutsal ağaçlar etrafında meydana getirilmiş kırsal tapınaklar bulunmaktaydı. Dağların zirvelerindeki ateş ritüelleri, tören alayları ve bir boğanın boynuzları üzerindeki akrobatlar, Girit dinî hayatının bir kısmını oluşturmaktaydı.²⁴

Antik Yunan ile ortak pek çok inanç geleneğini Abarındıran Roma dininde Zeus'un nitelikleri Jüpiter'e atfedilmişti. İtalya'da dağlar ve tepeler Jüpiter'in mekânıydı. Yıldırımların dağıtıldığına inanılan dağlar Jüpiter'in kutsanma mekânı olmasının yanı sıra bereketin de kaynağıydı. Genellikle dağlarda ve köylerde yapılan toplu ve kalabalık dinî törenlerin hemen ardından yemek dağıtılırdı.²⁵

Hristiyanlıkta Dağ Kültü

Hristiyanlık inanışında dağ kültürünün hem Eski Ahit geleneğinden hem de Yunan-Roma kültürünün mirasından izler taşıdığı görülmektedir. Öncelikle İsa Mesih'in çarmıha gerildiği Golgota Tepesi Hristiyanlığın Axis Mundi'sidir. Hristiyanlık tarihi boyunca Kudüs'teki bu tepe ve hemen yakınında İsa Mesih'in gömüldüğü mezar kutsanmış ve her ikisini içine alacak şekilde inşa edilen Kıyamet Kilisesi Hristiyanlığın en kutsal mekânı olarak kabul görmüştür. Hristiyan geleneğinde İsa Mesih'in çarmıha gerildiği Golgota Tepesi aynı zamanda ilk insan olan Âdem'in mezarını barındırmakta olup, İsa Mesih çarmıha gerildiğinde süzülen kan damlası Âdem'in kafatasına ulaşmıştır. Bu inanış, Hristiyanlıktaki ilk günah doktrini kapsamında değerlendirilmiş ve ilk insanın günahının kefaretinin bu sayede ödendiğine inanılmıştır. Bu sebeple tepeye Golgota (Kafatası) Tepesi adı verilmiştir. Hristiyanlara göre Golgota dünyanın merkezindedir.²⁶

22. Murat Katar, *Hristiyanlığa Kadar Roma'da Din* (Elazığ: Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017), 128; Murat Arslan, *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler* (İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010), 457.

23. Minoen Uygurluğu adını MÖ. 2000 yıllarında yaşadığı düşünülen Girit'in efsanevi yöneticisi olan kral Minos'tan almaktadır. Bk. Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş (İnsan Yayınları, 1997), 91.

24. Eliade, *Dinler Sözlüğü*, 92.

25. Katar, *Hristiyanlığa Kadar Roma'da Din*, 77; Eliade, *Dinler Tarihi*, 112.

26. Eliade, *Ebedi Dönüş*, 27; Eliade, *Dinler Tarihi*, 444; Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 19.

Golgota Tepesi hâricinde İsa Mesih'in hayatıyla ilişkisi bulunan başka dağlar da kutsal kabul edilmiştir. Bunlardan akla ilk geleni Zeytindağı'dır. Kudüs'ün doğusunda bulunan Zeytindağı, İsa Mesih'in göğe yükseldiği dağ olması sebebiyle Hristiyan inancında erken dönemlerden itibaren ilgi görmüş ve İmparator I. Konstantinos döneminde bu dağ üzerinde bir yükseliş kilisesi inşa edilmiştir. İncillerde anlatıldığına göre İsa Mesih Zeytindağı tarafından Kudüs'e bir eşek sıpası üzerinde girmiş, son akşam yemeğinden sonra bu dağ eteklerinde son dualarını yapmış, *Dağ Vaazı* olarak anılan konuşmasını bu tepe üzerinde gerçekleştirmiş, Yahuda İskaryot'un ihanetiyle Romalı askerler tarafından burada yakalanmış ve çarmıha gerilme süreci burada başlamıştır.²⁷ Zeytindağı'nda inşa ettirilmiş olan pek çok kiliseden biri olan Gözyaşı kilisesi de Hz. İsa'nın bahsettiğimiz son dualarının ve Kudüs'e bakarak ağlayışının anısına Kudüs'ü gören bir noktada yine Hristiyanlarca inşa edilmiştir. Tüm bu sebeplerle Zeytindağı

yeryüzünde Hristiyanların kutsal addettikleri en önemli dağlardan biridir.

İlerleyen yüzyıllarla birlikte Hristiyanlıkta dağlar, dünyadan uzaklaşmak isteyen keşişlerin ikametgâhı haline gelmiş ve pek çok dağda manastırlar inşa edilmiştir. Başta İsa Mesih'in İncil'de hikâyesi anlatılan ve şeytanla diyaloglar yaşadığı Eriha'daki Cebeli-t'tecrübe (sınanma dağı) olmak üzere pek çok dağda manastırlar inşa edilmiş, inziva mekânları oluşturulmuştur. Doğuda ve batıda ilerleyen yüzyıllarda kendilerine has özellikler de kazanarak geniş bir coğrafyada manastırcılık faaliyetleri başlamıştır. Anadolu'da bu manastırlar başlıca üç noktada toplanmışlardır. Bunlar İç Anadolu (Kapadokya), Karadeniz (Pontos) ve Marmara (Bithynia) bölgeleridir. Bu üç bölgedeki kadar yoğun olmamakla birlikte Bafa gölündeki Latros manastır bölgesi de öne çıkan yerlerden biri olmuştur. Hristiyan keşişlerinden sonra İslamiyet dönemi dervişleri de dağlara onların yükledikleri anlamlara benzer mekânlarda yaşamışlar, kendilerini ibadete adanmışlardır.

27. Matta 5:1-5, 24:3; Luka 22:37-38.

18. Eck, "Mountains," 10/131; Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 19; Eliade, *Ebedi Dönüş*, 29.

19. Eliade, *Dinler Tarihi*, 137, 138, 444; Eliade, *Ebedi Dönüş*, 27.

20. Merle K. Langdon, "Mountains in Greek Religion," *The Classical World* 93/5 (2000), 463; Harman, "Dağ," 8/402.

21. Vasileios I. Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, ed. Selâhattin Osman Tansel, çev. İbrahim Kelağa Ahmet (İstanbul: Gaye Kitabevi, 2008), 169, 170.

Kaynak: Metin Canbalaban
Thomas Allom, 1838

İslamiyet İnanişında Dağ Kültü

İslamiyet'in esasını Hz. Muhammed'in Nur Dağı'nın Hira Mağarasında aldığı vahiyler oluşturmaktadır. Hira Dağı ve ardından Hz. Muhammed'in hayatında oldukça önemli hadiselerin yaşandığı Sevr Dağı, Uhud Dağı, Arafat Dağı gibi dağlar Müslümanların sonraki dönemlerde bu mekânlara kutsal anlamlar yüklemesine imkân hazırlamıştır. Hz. Muhammed'in vahiy aldığı Nur Dağı, bugün Hac ve Umre ziyaretlerinde Müslümanların uğramadan geçmedikleri kutsal bir alandır. Kuran-ı Kerim'de yalnızca Hz. Muhammed'in değil Hz. Musa'nın da bir dağda vahiy aldığı aktarılır ve Tur-i Sinâ'ya (Sina Dağı'na) yemin edilmektedir (et-Tîn 95/2). Hz. Muhammed'in burada vahiy almadan önce de tefekkürle ve iba-

detle vaktini geçirmesi daha sonra dağlarda benzer tecrübeleri yaşayacak olan sûfi ve dervişlere model oluşturmuştur. İslamiyet içerisinde başta tasavvuf grupları olmak üzere pek çok Müslüman Hz. Muhammed'in Nur Dağı'ndaki tecrübesine benzer tecrübeler yaşamak için geçici süreliğine de olsa ibadet kastıyla toplumdan uzaklaşmayı gelenek haline getirmişlerdir. Yine Buhari'nin naklettiği "Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz" sözü Hz. Muhammed'in Uhud Dağı'yla ilgili olarak söylediği önemli bir sözdür. Hz. Peygamberin bu dağı adeta bir insan gibi seven ve sevilen bir varlık olarak konumlandırması üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Ayrıca İslamiyet'in temel rükünlerinden biri olan Hac ibadeti içerisinde bir dağın ziyaretinin de (Arafat) farz olması Müslümanların dağlara yükleyeceği kutsî ma-

nalara zemin oluşturan bir başka dinî uygulama olmuştur. İnanişâ göre Arafat Dağı ilk insan olan Hz. Adem'in yeryüzüne indirildikten sonra eşi Hz. Havva ile karşılaştıkları yerdir.²⁸

İslam dünyasında kutsal addedilen pek çok dağı ziyaret ederek seyahatnamesine aktaran İbn-i Battuta, Uhud dağıyla ilgili yukarıdaki sözü aktardıktan sonra Sevr Dağı ile de peygamberin bir diyaloguna yer verir. Sevr Dağı Hz. Peygamberin Hz. Ebubekir ile birlikte hicret esnasında sığındıkları mağaraya ev sahipliği yapmaktadır. Kuran'ı Kerim'de yer alan "Korkma Allah bizimledir" ifadesi bu dağda peygamber tarafından Hz. Ebubekir'e söylenmiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir, Sevr Dağı'ndaki bu mağara sayesinde düşmanlarından kurtulmuşlardır. İbn Battuta, bu dağın kutsiyetinden bahsederken Ezrâki'den nakille Sevr Dağı'nın Hz. Peygambere şu şekilde seslendiğini aktarmaktadır. "Ey Muhammed! Bana gel, bana! Zira senden önce yetmiş Peygamberi ben barındırdım"²⁹

Erken dönemlerde dini metinlere giren bu dağ örneklerinden sonra ilerleyen yüzyıllarda İslam edebiyatında ve tasavvuf geleneğinde dağlar merkezi konular işgal etmeye devam etmişlerdir. Mecazın geniş imkanlarına konu olarak

Kuran'ı Kerim'de pek çok mesajın aktarılabilmesi için aracılık etmiş olan dağlar, tasavvufi anlatılarda da çeşitli metaforların baş karakterleri olarak konumlandırılmışlardır. Örneğin doğu kültürünün önemli ve efsanevi bir mekânı olan Kaf Dağı, Kuran ayetlerinin açıklandığı tefsirlerde kendisinden sıkça söz edilen bir mekân olarak kendisini göstermektedir.³⁰

İslam tarihi boyunca ibadet ve riyazete vakit ayırarak inzivaya çekilmiş olan ve bu sebeple dağları kendilerine mesken tutmuş olan pek çok sûfiye rast gelinmektedir. Örneğin Kastamonu'da bir dağda insanlardan uzakta yaşayan ve kendisine bir zaviye yapan Şeyh Ebu Şâme, Amasya yakınlarında bir dağı mesken tutmuş olan ârif Şeyh Abdurrahman el-Erzincânî, Manisa'da bir dağda yaşayan Alaaddin Ali el Arabi, Üsküp'te bir tepede yaşayıp riyâzeti, zühdü ve geceleri ibadete düşkünlüğü sayesinde pek çok kafiri Müslüman yapan Lütfullah el-Üskübî gibi şahsiyetler, dağları bir rûhânî gelişim merkezi olarak gören sûfilerdir.³¹ Bursa'da Uludağ'ı mesken tutarak burada faaliyetlerini gerçekleştiren sûfilere de çalışmamızın son bölümünde genişçe yer verilecektir.

28. Harman, "Dağ," 8/401.

29. İbn Battûta - A. Sait Aykut, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/185, 211.

30. Ahmet Gül, "Dağın Öteki Yüzü: Sûfi Tefsirde Dağ Metaforu," *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 513.

31. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 680, 108, 258, 580.

İsmail Hami Danişmend, “Bursalıların Bursacılığı” başlıklı yazısında, bir gün Paris’te, Lüksembourg bahçesinde dolaşırken karşılaştığı Türkçe konuşan yaşlı bir kadınla genç bir kızıdan söz eder. Kız, sürekli “Bursa! Bursa!” diye inlemekte, yaşlı kadınsa onu çaresizlik içinde teselli etmeye çalışmaktadır. Evliya Çelebi’nin tasvir ettiği Bursa dilberlerini hatırlatan bu güzel kızın hep aynı noktaya bakan donuk gözlerindeki ürkütücü tuhaflığı fark edince merakla kapılarak yaşlı kadınla konuşan İsmail Hami şöyle devam ediyor: “Bursa’dan çikah bir sene olan Bursalı kız, doktorların *nostalgie (daiüssıla)* dedikleri hastalığa uğramış. Hastalığın seyri ilerledikçe, hastanın gözünde Bursa şehirlikten çıkıp şahıslığa geçmiş; hayalinde Bursa isminde dağ gibi bir delikanlı peyda olmuş ve işte bu muhteşem gencin hasretiyle yanan kız, hiç durmadan, hep “Bursa. Bursa. Bursa!” diye sevgilisini sayıklayıp duruyormuş.” İsmail Hami, Avrupa’da bu hastalığa en çok İsviçrelilerin tutulduğunu, bunun herhalde tabiat güzelliğiyle, özellikle dağların güzellik ve ihtişamıyla izah edilebileceğini belirttikten sonra, “Paris’te” diyor, “Bursa’yı dağ gibi bir delikanlı şeklinde şahıslandıran hasta kız, eminim ki, o muhayyel gencin ihtişamını Uludağ’ın azametinden almıştır.”

34

Ağaçları, ormanı, çeşitli ve zengin bitki dokusu ve bağrındaki diğer canlılarla birlikte ortaya koyduğu boyut dağların bilinen yüzüdür. Bilinmeyen ve fakat hissedilen, etkileri izlenen öteki yüzü ise aslında dağların kentlerde seyreden ruhudur. Dağların kentlerde gezinen ruhu, sırtını dağa yaslamış olan kentlerin sakinlerini sağaltım (terapi) seanslarına davet ederler. Bu davet daha diri, daha etkin ve daha umutlu bir yaşam içindir... İsviçre şehirleri gibi bir ucunda dağ olan başka dağ şehirleri de vardır ama Bursa kadar dağ imgesini günlük hayatın, iklimin, coğrafi konumun temel ögesi haline getirebilmiş bir başka şehir yoktur.

Yıkılıp tekrardan yapılan muhtelif Bursalar var... Bütün Bursalar değişip durmuş fakat Bursa’nın Uludağ’a benzeyen ruhu hiç değişmemiş. Bursa’nın Uludağ’a benzeyen ruhu Bursa ve Bursalıları belirleyen sentezin ta kendisidir... Uludağ yalnız Bursa’nın değil Türk tarihinin de bir coğrafya eksenidir.*

* İsmail Doğan, *Eylül ve Bursa: Kent Sosyolojisi Denemeleri* (İstanbul: Gendaş, 2004), 19, 44, 45, 49, 56.

Senatör Marcianus'un Yazıtı
Belenören Köyü Girişi

ANTİK DÖNEMDE ULUDAĞ

Uludağ antik dönemde Mysia Olymposu ve Bithynia Olymposu adlarıyla anılmaktaydı. Bu sebeple inceleyeceğimiz alanın sınırlarını daha belirgin hale getirebilmek için bu iki Antikçağ bölgesini tanıyarak başlamak isabetli olacaktır.

Mysia ve Bithynia, Marmara Denizi çevresinde bulunan iki Antikçağ bölgesiydi. Genel çerçevesiyle Marmara Denizi'nin doğusuna denk düşen bölge Bithynia olarak adlandırılırken Marmara Denizi'nin güneyinde ise Mysia bölgesi yer almaktaydı. Uludağ'ın batısındaki Rhyndakos Nehri Bithynia ve Mysia arasındaki sınırı oluştururdu. Balıkesir merkez olarak düşünüldüğünde, Mysia bölgesinin sınırları güneyde Bergama'dan kuzeyde Marmara Denizi'ne doğuda Pyrgia ve Bithynia bölgelerinden batıda Ege Denizi'ne kadar uzanmaktaydı. Bithynia ise kuzeyinde Karadeniz, batısında Marmara Denizi, güneyinde Pyrgia olacak şekilde konumlanmış Antikçağ'ın bir diğer önemli bölgesiydi. Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Marmara kıyılarındaki Mysia ve Bithynia bölgeleri zaman zaman birbirlerinin kontrol sahalarına doğru genişlediler. Örneğin Kios (Gemlik) bazı antik dönem kaynaklarında Mysia, bazılarında ise Bithynia topraklarında gösterildi.¹

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da hakimiyet kurmasıyla birlikte Bithynia toprakları da tamamıyla Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisine dahil olmuştur. Bölgeye Trakya'dan geldikleri düşünülen Bithynialılar, Roma'nın bölgedeki hakimiyetinin başlamasıyla birlikte MÖ. 75/74 yıllarında miras yolu ile topraklarını Roma'ya devrettiler. Bağımsız olarak kuruldukları MÖ. 297 yılından bu tarihe kadar Bithynialılar farklı bölgelerden buraya göçen ya da göç ettirilen kavimler (VII. yüzyılda Slavlar, IX. yüzyılda Ermeniler) sebebiyle kozmopolit bir yapıya sahip olmuşlardı. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Mysialılar,

bir devlet kuramamış olmalarına rağmen bazı dönemlerde Bithynia'nın hakimiyet sahasını da işgal etmişlerdir. Charles Texier, Mysialıların güçlerini artırdıkları bir dönemde bütün bir Bithynia'ya hakim olduklarını, İznik sahasıyla Uludağ'ın (Olympos'un) bütün yamaçlarını egemenlikleri altına aldıklarını hatta İstanbul Boğazı'nın dahi onların adıyla anılmaya başladığını (Le Bosphore Mysien) belirtir.² Buna rağmen hiçbir zaman çevrelerindeki Bithynialılar ya da Phrygialılar gibi bir devlet oluşturamamış olan Mysialıların niçin bu siyasi organizasyona girişemedikleri üzerine pek çok farklı fikir yürütülmüştür. Mysialıların bağımsız kabileler halinde yaşamaları, güçlü askerlere sahip olmaları sebebiyle çeşitli devletlerin ordularında ücretli olarak askerlik yapmaları ve yine bu sebeple güçlerini kendi devletleri için teksif edememeleri, tarih boyunca çevrelerinde güçlü devletlerin bulunması gibi sebepler bunların öne çıkarlarıdır.³

Antik dönemin ünlü yazarı Strabon'a göre Mysialıların ismi gürgen ağacından kaynaklanmaktaydı. Lidyalılarda gürgen ağacına verilen ismin "Mysia" olduğunu belirten Strabon, Olympos Dağı dolaylarında çok sayıda gürgen ağacı olduğunu vurgular. Mysialılar Olympos Dağı dolaylarında bir süre yaşadıkten sonra Trakya'dan gelen Phrygialılar (Firigler) bölgenin bir kısmını ele geçirirler. Böylelikle Mysialılar topraklarının bir kısmını Phrygialılar ile paylaşmak zorunda kalırlar.⁴ Bu noktada Mysialıların ismini vermiş oldukları dağ artık Mysia Olymposu adıyla öne çıkar. Bithynialıların da bu bölgede egemenlik kurlmaları aynı dağın Bithynia Olymposu olarak da anılmasını

2. Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, ed. Kazım Yaşar Koprıman - Musa Yıldız, çev. Ali Suat (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002), 1: 263.

3. Mustafa Türk, *Antikçağda Mysia ve Arkeolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 13.

4. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası: (Geographika XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993), 71-72.

1. Serkan Gündüz, "Ancient Sea Harbors of Bursa," *International Journal of Social Inquiry* 8/1 (10 Ekim 2017), 108.

sağlayacaktır. Peki Mysia Olymposu ile Bithynia Olymposu aynı yeri mi ifade etmektedir? Bu soruya cevap sadedinde Uludağ'a isim babalığı yapmış olan Osman Şevki Uludağ önemli bir değerlendirmeye yapar. Osman Şevki Bey, bölgeye dair araştırmaları bulunan Saturnino Ximenez'den hareketle genel bir ayırım yaparak dağın Bursa'ya bakan kuzey tarafının Bitinya Olymposu, güneye bakan cephesinin ise Misi Olymposu olarak adlandırıldığını belirtir. Bithynialılar ve Mysialılar arasında uzunca süre paylaşılmayan dağın kuzey ve güney taraflarının ayrı adlar taşıdığı tarihsel örneklerle açıklayarak izah eder.⁵ Yine Bithynia ve Mysia arasında bir doğal sınır kabul edilen Ryndakos Nehri de Mysia ve Bithynia sınırına dair önemli bir ayırımı oluşturur. Marmara Denizi'nden gelen gemilerin bir zamanlar keresteleri, ağaç tomruklarını ve diğer yüklerini kendisi vasıtasıyla Uludağ yakınlarına, iç bölgelere kadar taşıyabildikleri Ryndakos Nehri antik dönem boyunca önemini koruyan bir su yolu olmuştur. Bu antik su güzergahı vesilesiyle Uludağ ve civarında üretilen tüm ağır ürünler su gücü kullanılarak denize ulaştırılırdı. Karacabey bölgesinde 2006 yılı yüzey araştırmasında bu nehir kıyısında bir Bizans yerleşkesinin gün yüzüne çıkartılması da bölgenin arkeolojik haritasının tamamlanması açısından önemli bir veri sunmuştur.⁶

Olympos'tan Uludağ'a

Uludağ'dan bahseden antik dönem yazarlarının en önemlilerinden biri Strabon'dur. Strabon Uludağ'ı Olympos dağları arasında zikretmiştir. Eserinde Lykia, Mysia, Kıbrıs ve Thessalia Olympos'larını ayrı yerlerde zikreden Strabon'a göre bu Olymposların en önemlilerinden biri Mysia Olymposu'dur.⁷ Aynı yazara göre Mysia Olymposu bir halka da adını vermiştir. Bithynia'nın güneyinde Olympos dolaylarında Mysia ve Hellespontos Phrygiası'ndan bahsederken burada yaşayanlara bazen Olympos'tan kaynaklı Olympene'liler bazen de Hellespontos'lular dendliğini aktarır.⁸

Uludağ araştırmalarıyla öne çıkan Osman Şevki Bey, önemli bir iddiada bulunarak Tanrılar Olymposu olarak bilinen Teselya'daki (Yunanis-

tan) Olympos'un en önemli Olympos olduğunu kabul etmekle birlikte Tanrıların buraya yerleşmeden evvel Asya'da oturduğunu dile getirir. Ona göre Homer'in şiirlerinde terennüm ettiği Yunan Olymposu Brusa Olymposu'na özenmekten doğmuştur. Dolayısıyla o, tanrısal Panteon'un mekânı olarak kronolojik sıralamada Bursa Olymposu'nun Yunan Olymposu'ndan evvel geldiğini iddia etmiştir.⁹

Antik yazarların verdiği bilgileri takip ettiğimizde içinde bulunduğu bölgenin en etkileyici dağı olarak beliren Uludağ, bir iddiaya göre adını yüce ve etkileyici oluşu sebebiyle almış ve kendisine yüksek / ulu anlamına gelen "Olympos" denmiştir.¹⁰

Yunan hakimiyeti döneminden daha eskilere giden bir kelime olarak değerlendirilen Olympos kelimesi eski Anadolu halkları tarafından Tanrı'nın kendisi olarak da görülen "dağ" anlamında kullanılmıştır. Kendisine yüklenen pek çok anlam ve farklı nitelikler arasında Olympos kelimesinin en dikkat çekici anlamlarından biri Anadolu'da tapınım görmüş olan Ana Tanrıça Kybele'nin kocası olarak karşımıza çıkan tanınlamadır.¹¹ Azra Erhat, Olympos Tanrıları olarak bilinen Zeus kuşağının, yalnızca Yunanistan'da bulunmadığını, İda Dağı gibi bazı Anadolu dağlarında da bu Tanrılarının toplanma mekânlarının bulunduğunu hatırlatarak, Olympos Tanrılarının doğu kökenine atıfta bulunur. Kybele'nin de kocası olarak gösterilen Olympos'un, Sümerlerden Helen dünyasına doğru bir yolculuk yapmış olabileceğine işaret eder.¹² Aynı şekilde Bilge Umar da Olympos kelimesinin daha çok Luwi/Pelasgos kültürünün yayılma alanı kapsamında bulunduğunu hatırlatarak bu teze katkıda bulunur. Yunan hakimiyeti öncesine ait olan bu Olympos Tanrısı hem dağ hem de Tanrı anlamıyla eski Anadolu kültürlerinden kökenini almış olup Helen ağzında şimdiki Olympos kelimesine evrilmiştir.¹³ Son olarak Hikmet Tanyu Olympos kelimesinin Anadolu

9. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 9.

10. Asiye Gözde Arı, *Mysia Olympos 'undaki Kültürler*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, 2019, s. 78.

11. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Yunan ve Roma, çev. Sevgi Tamgüç (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997), 575.

12. Bkz: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011).

13. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), 613.

kökenli olduğuna işaret ettikten sonra Yunanlıların Anadolu'daki ve yakın doğudaki pek çok kadim ve geleneksel inanışı Yunanistan'a götürdüklerini hatırlatır.¹⁴

Bilge Umar, Bizans döneminde Uludağ'ın Mamas Dağı ismiyle de anıldığını belirtir. Ona göre Mimas Dağı ile Mamas Dağı adaş olabilir: "M(a)-ima, Ma-(u)ma, her ikisi "Ma Halkı" demektir."¹⁵ Bu bilgiyi kenarda tutarak ikinci ihtimalle odaklanacak olursak, yani şayet Mamas adı Aziz Mamas (Ayios Mamas / Ayamama) ile ilişkili ise bu isim çok daha basit bir şekilde bir ikilemeden türemiş olabilir. Azizin hayat hikâyesini nakleden menkıbe yazarlarına göre Çankırı'da doğmuş olan Aziz Mamas çok zeki olmasına rağmen konuşmaya geç başlamıştır ve beş yaşına kadar tek bir kelime söylememiştir. Bu anlatıya göre yıllar sonra ilk kullandığı kelime "Mama" olmuştur ve bu sebeple ona Mamas adı verilmiştir.¹⁶ Bu durumda Mamas adıyla meşhur olmuş olan azizin zamanla bir dağa adını vermiş olması da Hristiyanlık tarihindeki diğer örneklerini düşündüğümüzde akla uzak gelecek bir ihtimal değildir. Zira Mamas adıyla Anadolu'da anılan pek çok yer adı bulunmaktadır. Bizans İstanbulu'nda Ayios Mamas Sarayı, Ayios Mamas Manastırı ve Baruthanedeki Aziz Mamas Ayazması; Günümüz İstanbul'unda Ayamama Deresi, Kapadokya'da Ayamama'nın mezarının olduğu Mamasun (Gökçe) köyü bunlardan bazılarıdır.¹⁷

Yakın tarihimizde Uludağ en çok "Keşiş Dağı / Cebel-i Ruhban" adıyla öne çıkmıştır. Osmanlılarca bu kullanım oldukça yaygın olmakla birlikte bu adlandırma Osmanlı Türkleri tarafından yapılan bir adlandırma değildir. Türklerden daha önce Bizanslılar da Uludağ'ı "Keşişler Dağı" (Oros ton Kalegeron) olarak anmışlardır. Üzerindeki manastırlardan ve keşişlerden dolayı bu adı kullanmaya devam eden Türkler Osmanlı dönemi boyunca dağın bu isimle tanınmasını sağlamışlardır. Charles Texier de aynı anlamda Rumlar'ın bu dağa, birçok münzevinin buraya çekilmesinden ötürü "Caloyers" (Keşişler) adını verdiklerini eserinde kaydeder.¹⁸

14. Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, 45, 46.

15. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 540.

16. "2 Eylül Kapadokya'daki Kayseri'den Şehit Mamas ve Şehitler Theodotus ile Rufina," *Ortodokslartophulugu* (01 Ekim 2021).

17. Sevan Nişanyan, *Kelimebaz: Bir Deha Kaleminden Efsanevi Dil Yazıları*, Çağaloğlu, İstanbul: Everest, 2016, s. 386.

18. Texier, *Küçük Asya*, 235.

Osmanlılar döneminde Rahibler Dağı adıyla (Cebel-i Ruhbân) anılan Uludağ'ın bu adı, yüzyıllardır burada yaşamakta olan keşişlerden aldığı açıktır. Bir Osmanlı dönemi yazarı olan Evliya Çelebi, dağa bu adın niçin verildiğini efsaneleri de içine katarak izah eder: "Keşiş Dağı bu nâm ile müsemmâ olmasının sebebi oldur kim Ayasofya'dan bıtrık ve râhibler riyâzat ile tayerân edüp bu cebelde meks edüp sâkin olurlardı. Anıçün Keşiş Dağı derler."¹⁹

Keşiş Dağı'nın ismini rahip anlamındaki keşişten farklı olarak yeni bir anlamlandırmayla izah eden kişi ise Lâmiî Çelebi olmuştur. Ona göre Uludağ'ın Keşiş adını, Farsçadaki *keşiden* fiilinden türemiş kabul etmek daha doğrudur. Zira *keşiden* fiili *çekişmek* anlamına gelir ve Uludağ'ın sürekli olarak değişip dönüşen havasıyla çok uyumludur. Denizden gelen havayla zirvelerde dolaşan soğuk hava burada sürekli çekişme halindedir.²⁰ Fakat Lâmiî Çelebi bunu yalnızca bir öneri olarak sunar ve kesin olarak dağın isminin buradan türediğini iddiasında bulunmaz, o, *tekfur alanını boz alanma* çevirmeyi önerdiği gibi dağı İslamileştirmeye, manevi kimliğini dönüştürmeye gayret etmektedir.

Daha dikkat çekici olan kısım ise Lâmiî Çelebi'nin Uludağ'a ulu anlamında isimler ve sıfatlar yakıştıran ilk kişi oluşudur. Onun *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şebriyâr-ı Şitâ* adlı eserinde dağı ısrarla *Kûb-i felek-şükûb*, *Kûb-i gerdun-vakâr*, *Kûb-i felek-âsâ* olarak anması, ulu nitelemesini buraya Osman Şevki Bey'den 400 yıl önce yakıştırması açısından önemlidir.²¹ Tüm bu kelimelerin anlamı muhtasaran Ulu Dağ'dır.

Keşiş Dağı'nın resmen Uludağ adı ile anılmaya başlaması ise Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Charle Texier'in "Bithynia kıyılarına denizden gelenler için Olympus'un görüntüsü, çok görkemli bir manzardır."²² deyişinden yaklaşık yüz yıl sonra 1925 yılındaki bir tetkik gezisinde Uludağ adı deniz yoluyla buraya gelen Osman Şevki Bey tarafından önerilmiş ve kabul görmüştür. Osman Şevki Bey'in aktardığına göre Bozburun (Armutlu) taraflarından Uludağ'a doğru iler-

19. Evliyâ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Numaralı Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, ed. Zekeriyâ Kurşun vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

20. Lâmiî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi: Bahar Sultânı ile Kış Şebriyârı'nın Uludağ'da Savaşı = Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şebriyâr-ı Şitâ*, ed. Sadettin Eğri (İstanbul: Kitabevi, 2001), 76, 77.

21. Lâmiî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 49.

22. Texier, *Küçük Asya*, 228.

lerken Keşiş Dağı'nı gördüğü esnada “Ne ulu bir dağ” diye aklından geçirmiş, daha sonra zihninde çakan şimşegi arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Onun ifadesiyle bu teklif önce heyetteki gezginler, sonra Bursalılar daha sonra da Cumhuriyet Hükümeti tarafından kabul edilmiş ve yaygınlaşmıştır.²³

Tarih Öncesinden Antik Döneme Uludağ

Bursa ve civarının en eski Paleolitik dönem kalıntıları Uludağ çevresinde keşfedilmiştir. Uludağ'ın batısında, Orhaneli yolu üzerinde bulunan Şahinkaya Mağarası'nda 2007 yılında bölgenin en önemli Paleolitik buluntu yeri ortaya çıkmıştır.²⁴ Şahinkaya Mağarası'ndan önce Bursa'nın yakın çevresinde yayınlara konu olmuş en önemli mekân Yarımburgaz Mağarası idi. Buradaki buluntularda yonga aletler dikkat çekmiş ve Orta Paleolitik döneme ait buluntular gözlerin buraya çevrilmesine neden olmuştu. Bursa'nın kuzeyinde Görükle'de de Orta Paleolitik döneme ait buluntularla karşılaşmış²⁵ ama Şahinkaya Mağarası'ndaki gibi etkileyici bir değişikliğe sebep olacak keşif henüz yapılmamıştı.

Şahinkaya Mağarası 2007 yılında Uludağ Üniversitesi Arkeoloji bölümünden Mustafa Şahin ve öğrencileri tarafından keşfedilmiş, arkeolojik mirası tespit edilmiştir. Bursa'yı Orhaneli'ye bağlayan yol üzerinde görülen Şahinkaya Mağarası Erenler Köyü'nün 4 kilometre kadar kuzeybatısında bulunmaktadır. 846 metre yüksekliğindeki bir tepenin kuzey yamacında bulunan Şahinkaya Mağarası, Bursa-Orhaneli yolundan oldukça rahat seyredilebilmesine rağmen mağaraya çıkış ancak dağcılık ekipmanlarıyla mümkün olmaktadır. Şahinkaya Mağarası 2007'den önce defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Değerli malzeme bulma umidiyle mağaranın arka kısmındaki Pleistosen

dolguları kazınmış olan definecilerin önemli taş ve kemik parçalarını gelişigüzel vaziyette mağara tabanına saçtıkları tespit edilmişti. 2007 yılında yapılan önemli keşfin basında yer bulmasının ardından mağara sit alanı ilan edilmesine karşın gerekli önlemler alınmamış ve Paleolitik döneme ait bir ören yerinde hazine bulmanın mümkün olmadığını kavrayamayan defineciler izinsiz kazılarla tahribata devam etmişlerdir.²⁶

Uludağ civarında Paleolitik döneme ait olan Şahinkaya Mağarası haricinde yine Neolitik döneme ait olan mağara kesimleri de ortaya çıkmıştır. Dursunbey sınırları içerisinde bulunan Baltalı Mağarası'nda ortaya çıkan resimler Latmos'ta bulunan resimlerde olduğu gibi “T” formlu figürlerle benzerlik göstermektedirler. 2013 yılında bir ihbar üzerine gerçekleştirilen yüzey araştırmasında ortaya çıkan mağara resimleri Uludağ ve civarının bilinmeyen bir dönemine ışık tutmaları hasebiyle bilim dünyasında önemli bir keşif olarak değerlendirilmiştir. Prehistorik dönemde evrenle ilgili inanışları temsil ettiği düşünülen mağara resimlerindeki bu simgeler Kalkolitik döneme tarihlendirilmiştir.²⁷

Uludağ'ın tarihinden bahseden en eski yazılı kaynaklardan biri Herodot Tarihi'dir. Tarihin babası olarak bilinen Herodot (MÖ. 484-425) ünlü eseri *Tarih*'te Uludağ'dan birkaç kez bahsetmiştir. Onun eserinde Uludağ'ın ilk olarak yer aldığı bölüm Kroisos'un başından geçen bir hadisedir. Lidya'da (Lydia) MÖ. VI. yüzyılda yaşamış olan ve İslami literatürde zenginliğin timsali olarak Karun adıyla nam salmış olan ünlü kral Kroisos, Lidyalıları gücünün zirvesine taşımış ve Uludağ'ın da dahil olduğu geniş bir coğrafyayı hakimiyet sahası içerisine almıştır.

Uludağ, Herodot (Herodotos) Tarihi'nin I. kitabında mezkûr Lidya kralı Kroisos'un gördüğü bir rüya bağlamında kendini göstermiştir. Buna

26. “Marmara Denizi'nin güneyindeki Fauna buluntularıyla birlikte Paleolitik aletlerin de bulunduğu tek tabakalanmış mağara olan Şahinkaya Mağarası'ndaki dolgular tamamıyla tahrip edilmiştir. Mağaradaki arkeolojik dolguların tamamıyla yok olmasına neden olacağı öngörüldüğünden dolayı konuyla ilgili uluslararası uzmanların da katılacağı bir kurtarma projesi tasarlanmıştır. Ancak bu projenin yürürlüğe koyulabilmesi için gerekli olan yasal izin verilmemesi yüzünden mağaradaki arkeolojik dolgular kurtarılamamıştır.” Bk. Dinçer, “Dağlık Bursa Paleolitikliği,” 168, 169.

27. Mustafa Şahin, “Uludağ'ın Tarih Öncesi Resimli Mağaraları,” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Bebka, 2018), 170, 173.

göre Kroisos, oğlunun bir kargı demiriyle öldüğünü rüyasında görmüş ve çok sevdiği oğlunu bu sebeple erkenden evlendirmiştir. Ancak başlarından geçecek olan hadiseler rüyanın gerçekleşmesine engel olamamıştır. Kroisos'un oğlu Uludağ'daki bir avda ölmüştür.²⁸ Herodotos'un *Tarih*'inde Kroisos hadisesinin haricinde 7. Kitap'ın 74. Bölümünde ise Olympos'tan bu defa Mysialıların mekânı olarak bahsedilir:

“Bu Mysialılar Lydia kolonlarıdır ve Olympos Dağı'na komşu oldukları için bunlara Olymposlu da denilir.”²⁹

28. Hikâye Herodotos'un Tarih'inde özetle şöyle aktarılır: O dönemlerde Mysia Olymposu'nda (Uludağ) bir yaban domuzu ahaliye musallat olur. Yaban domuzu Mysialıları hayatlarından bezdirmekte, tüm ekinlerine zarar vermektedir. Mafafih öylesine güçlü de bir domuzdur ki kendisine gönderilen tüm savaşıları mağlub etmiş ve halkı bezdirmiştir. Domuzu bir türlü alt edemeyeceklerini anlayan Mysialılar çareyi büyük kral Kroisos'tan yardım istemekte bulurlar. Bir elçilik heyeti Lydia kralı Kroisos'a gelir ve domuzdan bahsederler. Bir türlü baş edemedikleri bu vahşi hayvanın tüm ekin ve bitkilerine, zirai mahsullerine zarar verdiğini anlatırlar. Bu sebeple Kroisos'tan oğlunu ve yiğitlerini bu yaban domuzunu alt edebilmesi için kendilerine göndermesini isterler. Kroisos bu yardım talebine olumlu cevap verir ancak oğlunu göndermek istemez. Zira gördüğü rüyayı unutmamıştır ve oğlunun ölmesini istememektedir. Kroisos Mysia'lıları sevindiren cevabını şu şekilde verir: “Size av köpeklerimi ve yiğitlerimi göndereceğim ve içtenlikle yardım etmeleri için emir vereceğim. Ancak oğlumu benden istemeyin, onu göndermeyeceğim.” Karar Mysia'lıları çok sevindirmiş olsa da oğlunu sevindirmemiştir. Babasına itiraz eden oğul şehirde şerefiyle dolaşamayacağı ve Agora'ya gidip gelirken, kıyılarda dolaşırken, genç karısıyla karşı karşıya gelirken insanların yüzüne nasıl bakabileceğini babasına sorar ve şerefini düşürmek için mutlaka bu ava katılmak istediğini belirtir. Babası oğlunun ısrarını görünce endişeyle rüyasını ona anlatır. Sayılı günleri olduğunu ve bir kargı demiriyle öldürüleceğini gördüğünü belirtir. Bu rüyayı dinleyen oğlu itirazını sürdürür ve bir yaban domuzunun kargı demirini tutacak ellerinin olup olmadığını babasına sorar. İsrarları neticesinde bu ava katılmak için babasından izni alır. Kroisos oğlunu tüm tehlikelerden koruması için Phrygialı Adrastos'a yetki verir. Adrastos Phrygia'dan gelmiştir ve Kral Midas'ın torunu, Gordias'ın da oğludur. Kardeşlerinden birini istemeyerek öldürmesi üzerine babası Gordias elindeki tüm imkanları almış ve Adrastos Kral Kroisos'un yanına gelmiştir. Ne yazık ki Adrastos istemeyerek bir kazaya daha sebep olacak ve Kroisos'un oğlunu da öldürecek. Kroisos'un emriyle Adrastos elinden geleni ardına koymayacağına dair söz vererek Kroisos'un oğluyla birlikte Mysia'ya doğru yola çıkar. Mysia'da av başladığında Yaban domuzunu dört bir yandan kuşatırlar ve hepsi ellerindeki demir kargıları hayvana doğru atar. Adrastos'un ise attığı kargı domuzla rast gelmeyince hemen ardından bulunan Kroisos'un oğluna isabet eder. Bu kötü kaza ile kehanet yerini bulmuştur. Kroisos'un rüyası çıkmıştır. Haber Sardes'e ulaştığında Kroisos büyük bir yıkım yaşamıştır. Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 21-25 (1. Kitap, 36-44. Bölümler).

29. Herodotos, *Tarih*, 543.

Herodot'un Lidyalılardan bahsettiği bu dönemden sonra Uludağ yeniden Lidya bölgesini ele geçiren Akhamenitler (Ahamenişler) döneminde kayıtlara düşer. MÖ 550-330 yılları arasında hüküm sürmüş bir Pers imparatorluğu olan Akhamenitler Lidya'yı önemli bir merkez kabul etmişlerdir. Ancak Pers Lidya'sı verimli arazilerden, yeşillik ormanlardan ve iyi sulanabilecek sahalardan yoksun olduğu için Pers yöneticileri kendilerine Dascylium'daki Uludağ yamaçlarını ve Dinar'da Menderes nehri kıyılarını, dinlenme köşklarini yaptıracakları yer olarak seçmişlerdir.³⁰ Bir başka Pers satraplık merkezi olan Dascylium (Daskileion) Uludağ'ın batısında Kuş Gölü kıyısında bir antik şehir olup günümüzde Balıkesir sınırları içerisinde yer almaktadır. Akhamenitler'in ibadetlerini gerçekleştirdikleri bir yer olarak Dascylium'un Uludağ'a yakın bir konumda olması Persler'in Uludağ yamaçlarını o dönemde kendilerine dinlenme mekânı olarak seçmesine imkân sağlamıştır.

Uludağ ve civarında Perslilerden sonra Bithynia hakimiyeti ve sonrasında Roma İmparatorluğu hakimiyeti başlar. Roma'nın bölgede hakimiyet kurduğu süreçte dair önemli bir aktarımı Strabon yapar. Uludağ'a dair verdiği en ilginç bilgilerden birinde Strabon, Kallidion Kalesi'nden bahseder. Bu kale bir haydut reisi tarafından yapılmış muhkem bir yapıdır. Strabon, Uludağ'ın sık ormanlarının haydut çeteleri için her zaman ideal bir saklanma imkânı sunduğunu ve kendi zamandaki haydut reislerinin en büyüğünün “Kleon” adında biri olduğunu belirtir. Roma döneminde bu eşkıyaların polis teşkilatından yüksek statüde bir memuru öldürdüğü kayıtlarda yer almıştır.³¹ Haydutlar arasında nüfuzunu ve bölgesel egemenliğini artırarak Tiran seviyesine çıkmış olan bu haydutlardan Kleon, Kallidion Kalesi'nde ikamet ederek haydutluktan rahiplik ve hükümdarlığa yükselmiş ilginç bir tarihsel şahsiyettir. Çağdaşı Strabon'un aktardığına göre Kleon MÖ. 27 yılında imparator olan Augustus ile arasını iyi tutmuş ve onun adına Juliopolis şehrini kurmuştur. Bu şehir günümüzde Ankara'nın yaklaşık 122 km. kuzeybatısında Nallıhan ilçesinde yer alan antik bir kenttir.³² Juliopo-

23. Osman Şevki Bey, kendisinden önce Yarbay Tevfik Bey'in Keşiş Dağı yerine Hocadağ ismini önerdiğini, ancak kendisinin yine buna karşı çıktığını, Ankara merkeze gezi hakkında bir rapor yazarken mezkur gezi esnasında aklına düşen Uludağ adını da isim değişikliği önerisiyle bir maddeye eklediğini, daha sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Coğrafya Encümeni'ne yaptığı müracaat üzerine onların aracılığıyla Dahiliye vekaletince ismin kabul edildiğini aktarır. Bk. Osman Şevki Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, ed. Mehmet Fatih Birgül - Levent Ali Çanaklı (Ankara: Bursa İl Özel İdaresi, 2009), 151; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 10, 12.

24. Berkay Dinçer, “Dağlık Bursa Paleolitikliği,” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri -I: Olympos Araştırmaları*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Bursa Kültür AŞ, 2014), 157.

25. Dinçer, “Dağlık Bursa Paleolitikliği,” 161, 163.

30. Texier, *Küçük Asya*, 2: 45.

31. Robert K. Sherk, “The Inermes Provinciae of Asia Minor,” *The American Journal of Philology* 76/4 (1955), 404.

32. Roma Dönemi ve Bizans İmparatorluğu zamanlarında da iskanı devam eden bu antik şehre dair bkz: Ali Metin Büyükkarakaya vd., “Juliopolis (Iuliopolis) Anthropological Research: Preliminary Results,” *Journal of Ankara Studies* 6/2 (2018), 111.

Uludağ eteklerinde Bursa ve Hanlar Bölgesi
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

lis şehrini imparatora hediye ederek onun gözüne iyice giren Kleon, imparatorun ihsanıyla kendisine verilen topraklar sayesinde bir hükümdar seviyesine ulaşmıştır. Ancak Mysia topraklarının yanında yine kendisine verilen Pontos Komana'sı rahipliğini de elde etmiş olmasına rağmen Komana'ya gelişinden bir ay sonra ölmüştür. Strabon'un aktardığına göre Rahipler bu durumu Kleon'un tapınağa yaptığı saygısızlıklar neticesinde tanrıların gösterdiği gazap olarak yorumlamışlardır. Zira Kleon tapınağa saygısızlık gösterdiği gibi domuz yeme yaşağını ve bu hayvanı şehre sokma yaşağını çiğnemiştir.³³

Strabon'un da ifade ettiği gibi kanun kaçakları için ideal yerler olabilen dağ bölgeleri ve özelde Uludağ, bu özelliğini yakın tarihe kadar korumuştur. Günümüzde dahi Uludağ'da bulunan Eşkiya Tepesi ve yüzyıl kadar önce buralara eşkiyaların bulunduğunu haber veren gazete haberleri Uludağ'ın bu özelliğini iki bin yıl sonrasında dahi devam ettirdiğini göstermektedir. Osmanlılar döneminde yaşanan eşkiyalık hadiselerini Kâmil Kepecioğlu *Bursa Kütüğü*'nde şer'iyeye sicillerinden

verdiği örneklerle aktarır. Kolay saklanabildikleri ve izlerini kaybettirebildikleri için Eşkiyaların tercih ettiği bölge yine bu dağlık bölge olmuştur. Özellikle ulaşım ağı üzerinde bulunduğu için Uludağ'ın batı eteklerinde eşkiya hadiseleri yaşanmıştır. Yakın tarihimizde Bursa'nın dağlık bölgesini mesken tutmuş olan eşkiyaların belki de en meşhuru Püskülsüz İsmail'dir. Adi suçlar işleyen biri olarak dönemin kolluk kuvvetlerinden kaçarak Uludağ'ın bağrına sığınan Püskülsüz İsmail, işgal dönemlerinde Kuvâ-yı Milliye'ye katılarak işgal kuvvetlerine zararlar vermiş ve Bursa'nın Yunanlılardan kurtulmasında önemli hizmetleri bulunmuştur. İşgal kuvvetlerinin şehirden ayrılışı esnasında şehrin yakılamaması da yine Püskülsüz İsmail'in çetesinin etkinliğiyle gerçekleşmiştir. Kendisiyle tanışan dönemin ünlü gazetecisi Ziya Şakir'in Püskülsüz İsmail hakkında yazdığı yazılar kitaplaştırılmıştır.³⁴

Uludağ ile ilişkisi bulunan bir diğer eşkiya hadisesi de günümüzde İnkaya Köyü'nün hemen üzerinde yer alan Yiğitali Köyü'nde gerçekleşmiş-

34. Ziya Şakir, *Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya: Püskülsüz İsmail* (İstanbul: Aktıl Fikir Yayınları, 2012).

33. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, 77, 78.

tir. 1933 yılının gazete haberlerine de yansıyan hadiseye göre para yüklü postaları gözlerine kestiren haydutlar o zamanki adı Çongara olan Yiğitali Köyü yakınında posta arabasına saldırır ve jandarmayı şehit ederler. Bu esnada dağdan odun toplamış vaziyette evine dönen Ali isimli genç haydutların yaptıklarını fark eder ve korkusuzca elindeki sopayla haydutlara saldırır. Kendisi orada şehit edilir ancak haydutların da dağılmasını sağlar. Olaydan haberi olan Atatürk, haydutların derhal bulunmasını emrettiği gibi köyün adının da değiştirilmesi talimatını vererek Çongara ismini Yiğit Ali (Yiğitali) olarak değiştirir. Köyün girişine de Yiğit Ali'den bahsedilen bir anıt dikilir. Bir süre sonra yakalanan haydutların yargılandıktan sonra Cumhuriyet Meydanı'nda asılmış görüntüleri de gazete küpürlerinde yerlerini almıştır.

Uludağ'da Antik Dönem Kültürleri

Önceki dönemlerden farklı olarak Roma Dönemi'nde Uludağ'ın tarihi daha fazla belirginleşmiş, Uludağ kayıtlarda daha net yer almaya başlamıştır. Günümüze ulaşan pek çok sikkede ve arkeolojik veride Uludağ'ın bahsi geçen dönemine dair önemli bilgiler elde edilebilmiştir. Uludağ'ın batı eteklerinde kurulmuş olan Hadrianoi Antik Kenti ve içinde bulunduğu Olympene Bölgesi, Uludağ'da dağ kültürünü anlamak açısından önemlidir. Dağda inşa edilmiş olan ibadet alanlarını gösteren sikkeler bu bölgede ortaya çıkmıştır. Bu sebeple öncelikle Olympene antik bölgesi ve Hadrianoi antik kenti hakkında kısa bir bilgi vermek isabetli olacaktır.

Hadrianoi şehri İmparator Hadrianus tarafından MS. 131'de Uludağ'ın batı eteklerinde kurulmuş şehirlerden biridir. Olympene Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Olympene Bölgesi de tahmin edileceği üzere adını Olympos Dağı'ndan yani Uludağ'dan almaktadır.

Antik Olympene Bölgesi'nin sınırlarını Strabon'dan hareketle çizmeye çalışan Arkeolog Elmar Schwertheim, seksenli yılların başlarında bölgede yaptığı keşif gezisinin ardından Strabon'un bazı bilgilerini de tashih ederek takribi bir hudut belirler. Ona göre Olympene Bölgesi kuzeyde Bursa (Prusa ad Olympon), Güneyde Hellepontlu Phrygia ve doğuda ise bölgeye adını

veren Olympos Dağı ile sınırlıdır.³⁵ Çalışmamız boyunca etrafında dönecek olduğumuz, Uludağ'ın kendisine sığınanları koruması, güvenli bir bölge oluşturması hususiyeti Mysialıların Olympene Bölgesi'ni kurmasında da kendini göstermiştir. Zira Grek kolonistlerin kıyı kesimlerinde pek rahat vermedikleri Mysialılar, Olympos Dağı eteklerine kaçarak Olympene Bölgesi'ni oluşturmaya başlamışlardır. Schwertheim, en önemli kenti Hadrianoi olan Olympene Bölgesi'nin bir diğer önemli yerleşiminin de bugünkü Baraklı köyü civarında olduğunu belirtmiştir.³⁶

Yakın bir tarihe kadar Adranos / Atranos adıyla anılan Bursa'nın Orhaneli ilçesi adını imparator Hadrianus zamanında kurulmuş olan Hadrianoi Antik Kenti'nden almaktaydı. Günümüzde kalıntıları kısmi olarak görülebilen antik Hadrianoi Antik Kenti Orhaneli ilçesi merkezinden Kusumlar Köyü'ne giden yol üzerinde, ilçe merkezine oldukça yakın konumda sağ tarafta yer almaktadır. Yönetim binası (saray), kilise, gymnasium kalıntıları ve mezarlarının yanı sıra araştırmacıları pek çok önemli detaya ulaştıran sikkeler de bu antik kentten gelen kalıntılar arasındadır. Hadrianoi Antik Kenti'nin İmparator Hadrianus (MS. 117-138) tarafından bir av mahalli olarak kurulduğu düşünülmektedir. Yazıtlar, Hadrianoi'nin bahsi geçen imparator tarafından kurulduğunu teyit etmektedir. Kısa sürede önemli bir şehir haline gelen Hadrianoi'de Filozof T. Avianius Bassus Polyaeus'un heykelinin dikilmiş olması, Roma kültürü ile yerli kültürün bu bölgede de harmanlanmasına özen gösterildiğinin bir işaretidir. Yine imparator tarafından Hadrianoi yakınlarından Zeus Olympios Tapınağı inşa ettirilmiştir.³⁷

İmparator Hadrianus bölgeye geldiğinde yalnızca Hadrianoi şehrini kurmamıştır. MS. 121 yılında ilk büyük çaplı gezisine çıktığında önemli ziyaretler gerçekleştirmiş, özellikle de MS. 123 yılında ikinci Anadolu ziyaretinde pek çok imar faaliyetine imza atmıştır. Anadolu'nun güneyinde Antakya ve Tarsus'u ziyaret ettikten sonra Karadeniz bölgesine giden Hadrianus, Trabzon ve Ankara şehirlerini gördükten sonra Marmara bölgesine gelmiş,

35. Schwertheim Elmar, "Hadrianoi'nin Tarihi Coğrafyası," çev. İ. Hakan Mert, *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-I*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Beba, 2014), 11.

36. Elmar, "Hadrianoi," 17.

37. Onur Gülbay, *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 21.

aynı yıl İznik'i ziyaret etmiştir. İznik'in ardından güney Marmara'ya geçmiş ve Uludağ'ın batısındaki Olympene bölgesini de ziyaret etmiştir. İşte bu ziyareti esnasında Uludağ'ın batısında Hadrianoi (Orhaneli) ve Hadrianeia (Dursunbey) kentlerini inşa ettirmiştir. Ardından aslan, domuz ya da ayı avladığı rivayet edilen bölgede Hadrianoutherai'yi (Balıkesir) kurdurmuştur.³⁸ Aynı şekilde Uludağ'ın yine batısında Apolyont / Gölyazı kentinde MS. 120 yılındaki büyük depremden sonra kentin Stoa'sının onun tarafından yapıldığını gösteren bir yazıt da ortaya çıkarılmıştır. Bu Stoa Anadolu'da ona adanan ilk Stoa'dır.³⁹

Yukarıdaki bilgiler ışığında İmparator Hadrianus tarafından kurulmuş olan Hadrianoi antik kenti, geç antik dönemde Doğu Roma imparatorluğu zamanında da kayıtlarda yerini almıştır. Hristiyanlığın bölgede yayıldığı dönemde gerçekleştirilen konsillerde Hadrianoi'nin adı geçmektedir. Kadıköy Konsili'nde (451) Hadrianoi piskoposları toplantıda yer almışlardır.⁴⁰ Gitgide önemini kaybeden Hadrianoi Türk hakimiyeti döneminde yanı başında gelişen bugünkü Orhaneli şehir merkezinin sınırları içerisinde terk edilmiş bir antik şehir haline gelmiştir.

Belenören Köyü'nde
Antik Dönem Kalıntıları

Antik dönem yazarlarından Hesiodos, onun göklerin egemenliğini nasıl ele geçirdiğini, doğumundan itibaren babasının hakkından nasıl geldiğini, bulutları nasıl devşirdiğini ve savaş silahı olarak yıldırımları nasıl kullandığını eserinde ayrıntılarıyla dile getirir.⁴²

Göklerin egemenliğini elinde tutan Zeus bu özelliği sebebiyle insanoğlunun gökyüzü ile alakalı pek çok fikri tecrübesiyle ilişkilendirilmiş ve yine bu özelliği sebebiyle dağları mesken tuttuğu kabul edilmiştir. Yeryüzünün göklere en yakın yeri dağlar olduğu için pek çok dağ Zeus'un taht yeri olarak kabul edilmiş ve dağ zirveleri Zeus'un adıyla zaman zaman birlikte anılmıştır.

Şehir merkezinden görülen yüksek zirvesiyle Uludağ'ın yanı başında kurulmuş olan Bursa şehri de erken dönemlerden itibaren Zeus kültüyle tanışmıştır. Antik dönem yazarlarından olan ve altın ağızlı (Chrysostom) olarak anılan Romalı hatip Dion'un aktardığına göre Bursa'da (Prusia) diğer tanrıların arasında özellikle kentin koruyucusu olarak kabul ettikleri Zeus'a ibadet edilmekteydi. Bursa'da ona ait bir tapınak bulunuyordu.

38. Gülbay, *Hadrianus Dönemi*, 12.

39. Gülbay, *Hadrianus Dönemi*, 18.

40. Elmar, "Hadrianoi," 12.

41. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, *Hesiodos: Eseri ve Kaynakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977, s. 132.

42. Eyüboğlu - Erhat, *Hesiodos*, 120, 121, 127, 132, 135 ve 228.

Akçapınar Köyü'nde
Antik Dönem Kalıntıları

Yalnızca Bursa değil, Uludağ çevresinde kurulmuş olan Hadrianoi gibi pek çok kentte de Zeus kültü halk inanışları arasında çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu tanrı için Uludağ'da da önemli bir tapınak bulunmaktaydı. Kandes'in aktardığına göre Uludağ'ın zirvesinde Bursa'ya hâkim bir noktada uzak mesafeden bir insan büstüne benzeyen devasa boyutta bir taşın Antik dönemde insanların Olympos Zeus'u olarak algılamaları hiç ihtimal dışı görünmemekteydi. En yüksek yerlerde sarayında oturan ve gökyüzünden şimşek ve yıldırımlarını gönderen Zeus için halkın muhayyilesinde bugün Bakacak Tepesi olarak şehrin merkezinden görülen nokta güzel bir konumdu.⁴³

Antik dönemde Zeus, Artemis gibi Yunan tanrıları pek çok farklı görünüm ve özellikleriyle öne çıkarlar ve bunlara nispetle farklı epitetler/sıfatlar alarak bu özel adlarıyla da ibadet görürlerdi. Yörenin sahip olduğu özelliklere göre halk o tanrıya hangi özelliğini öne çıkararak ibadet etmek isterse tanrı da o epitetiyle birlikte anılırdı. Mysia Olymposu olarak anılan Uludağ'da Zeus'un beş farklı epitet ile tapınım gördüğü günümüze ulaşan sikkeler vasıtasıyla tespit edilmiştir.

43. Bkz: Kandes, *Bursa*, 37, 38.

Hadrianoi'de bulunan sikkelere göre Mysia Olymposu'nda Zeus'un görüldüğü toplam 20 adet yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtların 3 tanesi Zeus Anabatenos'dan, 14 tanesi Zeus Kersoullos'dan, 1 tanesi Zeus Kersussos'dan, 1 tanesi Zeus Ktesios'dan, 1 tanesi Zeus Ophelios'dan ve 2 tanesi de Zeus Pandemos'dan bahsetmektedir.⁴⁴

Zeus hakkında en çok sikkenin ortaya çıkarıldığı epithet Zeus'un Kersoullos sıfatıyla tapınımının gerçekleştiği epitet idi. Mysia Olymposu çevresinde tam 14 yazıtta Zeus, Kersoullos epitetiyle birlikte anılmıştır. Zeus Kersoullos için ibadet mekânı olarak seçilen yer stratejik açıdan büyük önem arz etmekteydi. Uludağ'ın en iyi gören yerde ve Ryndakos'a hâkim bir tepede araştırmacılarca tespit edilen tapınak kalıntıları Zeus Kersoullos'a atfedilmiştir. Tazlak Tepesi adı verilen mevkide 1980'li yıllarda Schwertheim'in yaptığı yüzey çalışmaları 2000'li yıllarda Uludağ Üniversitesi tarafından Mustafa Şahin başkanlığında genişletilmiş ve bu önemli alanda bulunan tapınak izlerinin Zeus Kersoullos'a ait olduğu netlik kazanmıştır.

Kutsal vadi adı verilen ve Belenören, Haydar, Akçapınar köyleri arasında bulunan üçgenin önemli bir noktasında, Uludağ'ın yüce tepelerini de gören bir konumda, ziyaretçilerini ulvi hislerle baş başa bırakan görseller arasında bu tapınak konumlandırılmıştır. Tapınak, ziyarete gelenlerin Uludağ zirvelerinin manzarası eşliğinde tanrısal yüceliği hissedebilecekleri bir mekândadır. Aynı şekilde stratejik konumu tapınağa Ryndakos Vadisi'ni hâkim bir noktadan görme imkânı sağlamıştır.

Zeus Kersoullos Tapınağı'nda Zeus'un bu sıfatının kullanılmasının sebebi bölge insanının kırsal yerleşimlerde tarımla uğraşmasıydı. Schwertheim'in yaptığı tespitte göre bu epitet Thrakia kökenliydi ve Keres'ten türemiştir. Tarımla uğraşan kırsal kesim insanların tapınım gösterdiği Keres bir bitki Tanrısıydı. Uludağ'da da dağlık arazinin bu tapınım elverişli olduğu aşıkardı. Bu sebeple Uludağ'ın yüce zirveleriyle özdeşleşmiş olan Zeus, Kersoullos sıfatıyla da bitkilere hayat vermekte bölgedeki çiftçileri sevindirmekteydi.⁴⁵

44. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 43.

45. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 44.

Zeus Kersoullos Tapınağı'na dair en önemli bilgi ve ipuçları civar yerleşimlerde bulunan yazıtlarda yer almaktadır. Antik dönemden kalma kitabeli mermer kalıntıları bir zamanlar Tazlak Tepesi'nde büyük bir tapınağın var olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlar öncelikle tapınağın MS. I. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini ortaya koymuştur. Farklı yerlerde keşfedilen yazıtların bir örneğinde II. yüzyılda Zeus Kersoullos'a adanan bir yazıtta imparatorun zafer kazanmasına yönelik dilekler ve temenniler ifade edilmiştir (MS. 113-114). Kimi yazıtlarda da Tanrı'ya adaklar adandığı belirtilmektedir. Akçapınar'da köy camisinin yanında halen durmakta olan bir adak yazıtı I. yüzyıla tarihlenmektedir. Aynı şekilde Belenören Köyü kahvehanesinin ve Kültür Evi'nin bahçesinde de ince kristalli beyaz mermerden yapılmış devşirme malzemelerin Tazlak Tepesi'nden taşındığı düşünülmektedir. Belenören Köyü girişinde bir evin önündeki çeşme kenarında bulunan MS. I-II. yüzyıla ait yazıtta Senatör Marcianus'un Tanrı Zeus'a ait bir heykel diktirerek Zeus Kersoullos'a hediye ettiği bildirilmiştir.⁴⁶

Senatör Marcianus'un Yazıtı
Belenören Köyü Girişi

Etkin olduğu dönemde çok önemsendiği anlaşılan bu tapınağa dair günümüze ulaşmış olan yazıtlar tapınağın sadece bölgenin yerel halkına değil bütün civardan gelen ziyaretçilere hitap eden bir tapınım alanı olduğunu göstermektedir. Zira Tazlak Tepesi Uludağ'ın güney bölgelerindeki Aizonai ve civarından Prusa ad Olympum'a (Bursa) ve Marmara Denizi'ne bağlayan önemli bir geçiş güzergahında bulunmakta idi. Bu sebeple yazıtlar geniş bir coğrafyadan gelen ziyaretçilere işaret etmektedir. Yazıtlar, pek çok farklı şehirden buraya gelerek başışta bulunan kişilerden bahsetmektedir.⁴⁷ Etraftan hacı olmak üzere tapınağa gelen insan kalabalığı burada uzun süre kaldığı için hemen yakında bulunan Haydar Köyü'ne de uğramaktaydılar. Kaplıca suları ile tanınan Haydar Köyü'ndeki şifalı sulara gelen ziyaretçiler tedavi olmaktadır. Bu alanın bir tür sağlık merkezi gibi çalıştığı düşünülmektedir.⁴⁸

Zeus Kersoullos Tapınağı antik dönemde dağ yöresinin yalnızca dini merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda bu tapınak kompleksi bölgede yaşayan insanların yönetildiği ve vergilerin toplandığı bir siyasi merkez olma niteliğine de sahip olmuştur.⁴⁹ Antik Yunan'da kehanet mekânlarının siyasi işlevlerini ve kolonizasyon sürecindeki etkileri hesaba katılacak olursa bu mekânın da siyasi işlevi ve stratejik konumu, kehanet merkezi oluşu ile anlam kazanmaktadır. Zira yazıtlara göre Zeus Kersoullos Tapınağı bir kehanet merkezidir. Romalıların Actium zaferinden galibiyetle ayrılacağı bu tapınakta yapılan bir kehanette belirmiştir. "Epithumetos'un oğlu Apollonios" ve "Thimotheos'un oğlu ..." gibi kâhin olarak tanınan isimlerin bulunması buranın kehanet merkezi oluşuna işaret etmektedir. Akçapınar'da bulunan bir yazıtta göre Roma Devleti'nin imparatorluk olmasının önünü açan Actium Deniz Savaşını'nın Octavian'ın zaferi ile biteceği, savaştan önce burada görevli kahinler tarafından tahmin edilmiştir. Bu kehanet merkezinin bölgesel çapta bir öneme sahip olduğu da açıktır.⁵⁰

49. Kamil Doğancı - Ayhan Çaçu, "Antik Dönemde Rhyndakos Vadisi," *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa- Keles İlçesi Akçapınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri*, ed. Raif Kaplanoğlu (İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 2009), 9.

50. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 76.

46. Raif Kaplanoğlu, "Belenören Köyü," *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa- Keles İlçesi Akçapınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri*, ed. Raif Kaplanoğlu (İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 2009), 78.

47. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 77.

48. Raif Kaplanoğlu, "Haydar Köyü," *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa- Keles İlçesi Akçapınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri*, ed. Raif Kaplanoğlu (İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 2009), 163.

"Tepesindeki saç dökülmüş olan, cavlak" anlamlarına gelen Tazlak / Dazlak ismi bu tepeye, üst kısmında ağaç bulunmuyor oluşundan dolayı verilmiş olmalıdır. 1104 metre yüksekliğindeki bu tepede bugün hiçbir yapı kalıntısı bulunmamaktadır. Ancak yapılan incelemelerde çevre köylerde pek çok yapıda kullanılan mimari (mermer) malzemeler Tazlak Tepe'nin bir tapınım alanı olduğuna güçlü şekilde işaret etmekle kalmamış aynı şekilde tapınağa ait bir Odeion'un da bulunduğunu göstermiştir. Bu durum tepenin önemini bir kat daha artırmaktadır.⁵¹ Tepede bir zamanlar var olduğu düşünülen Zeus Heykeli'nin neye benzediğini de Hadrianoi sikkelerindeki tasvirlerden hareketle tespit etmek mümkündür. MS. II. yüzyılın başlarında imparator Hadrianus döneminde bastırılan bu sikkelerde Zeus, tahtında otururken sağ elinde küre üzerinde zafer tanrıçası Nike, sol elinde ise bir asa ile betimlenmiştir. Bu tasvir, kutsal alanda bir zamanlar var olan Zeus Heykeli hakkında bir fikir vermektedir.⁵²

Zeus Pandemos, yazıtlarda karşımıza çıkan bir başka Zeus epitetidir. Zeus Pandemos, "Pandemeia" adı verilen kutlamalarla onurlandırılmıştır. Bu kutlamaların merkezi noktasının tapınak topraklarının yönetim merkezi de olan Dursunbey'in güneydoğusundaki Karagöz köyü olabileceği düşünülmektedir. Yakınlardaki Boyalıca Köyü'nde pek çok evde antik taşlar yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunların güzel bir örneği E. Aslan'ın evinde bulunan bir Artemis kabartmasıdır. Bu kalıntıların Ören mevki adı verilen bölgeden gelmiş olduğu düşünülmektedir. Yine Boyalıca Köyü'ndeki Zeus Pandemos yazıtları da bulunmuştur. Buna göre Cuma Camisi'nin civarında Zeus'un Pandemos sıfatıyla yüceltildiği bir kutsal alanın varlığı ihtimal dâhilindedir.⁵³

Zeus Olympios epitetinin de yüce bir dağda tapınım gören Zeus düşüncesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Tıpkı Olympene yerleşim bölgesinin adı gibi Olympios epiteti de Uludağ'ın kadim ismi olan Olympus kelimesiyle ilişkilidir. E. Schwertheim'a göre, Olympene'nin merkezi kutsal alanı Zeus Olympios'un ki olabilir. Tanrı bu sı-

51. Mustafa Şahin, Hakan Mert, Derya Şahin, "Keles Yüzey Araştırması, 2008," *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*, Denizli: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010, s. 167.

52. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 77.

53. Elmar, "Hadrianoi," 14.

fatta, Uludağ'ın Zeus'u olarak saygı görmektedir.⁵⁴

Herakles

İsmi Uludağ ile birlikte anılan en önemli mitolojik karakterlerden biri de Herakles'tir. Herkül olarak tanıdığımız Herakles, MÖ 3. yüzyılda Rodoslu Apollonios tarafından yazılmış olan Argonotlar efsanesinde arkadaşı Hylas ile birlikte Mysia kıyılarında görülür. Helenistik dönemden günümüze ulaşmış olan tek destan olarak bilinen Argonotlar (Argonautai) efsanesinde anlatılan olaya göre içlerinde Herkül'ün de bulunduğu Argonotlar⁵⁵ bugünkü Gemlik'e (Kios) geldiklerinde çok sevdikleri Hylas'ı su bulmak üzere ormana göndermişler, kendileri de diğer işlerle uğraşmaya başlamışlardır. Hylas Herkül'ün, babasını öldürdükten sonra yanına uşak olarak aldığı çok yakışıklı bir gençtir. Herkül ona çok bağlıdır ve Argonotlar seferinde dahi yanından ayırmamıştır. Gemlik'te dinlendikleri esnada kendisi gemileri için kürek hazırlamaya başlamış ve Hylas da su almaya gitmiştir. Hylas'ın dillere destan güzelliği öylesine etkileyicidir ki Gemlik ile İznik arasındaki Karsak deresinde (Strabon'a göre Arganthonion / Samanlı dağlarında) su perileri onu görürler ve suyun dibine sürükleyerek onu kaçırmışlar. İlk olarak Polyphemos onun kayıp olduğunu fark eder. Durumu Herkül'e de haber verdiklerinde bir telaş başlar. Onu bulabilmek için "Hylas, Hylas" diye bağırılmaya başlanırsa ancak bir türlü bulamazlar. Bir süre sonra Marmara Denizi'nde fırtınanın başlaması üzere olması sebebiyle Argonotlar yeniden yola çıkmak zorunda kalırlar fakat çok sevdiği Hylas'ı bırakamayan Herkül ve arkadaşı Polyphemos gemiye binmezler. Herkül umutsuzca Hylas'ı aramaya devam ederken Polyphemos da Mysia

54. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 77; Uludağ ve civarında Zeus'a yönelik inanışları gündeme getirmişken son olarak şu detayın altını çizmekte fayda görüyoruz. Zaman zaman antik dönem kaynaklarına referans yapan bazı araştırmacıların Uludağ (Olympos) ile Kazdağı'nı (İda) karıştırdıkları görülmektedir. Zira antik dönemde her ikisi de Mysia bölgesinde yer aldıkları için zaman zaman antik İda ve antik Olympus dağları "Mysia Dağı" olarak anılmaktaydı. Ancak Homeros'a göre Zeus'un doruğuna yerleşerek Truva savaşını yönettiği dağ İda Dağı'dır. Bu sebeple Uludağ'dan bahseden bazı popüler yayınlarda Zeus'un ünlü Truva savaşını Uludağ'dan oturarak yönettiği ve izlediği şeklindeki yorumlar bir yanlış anlaşılardan kaynaklanmaktadır. Homeros, *İlyada: Destan*, çev. Azra Erhat (İstanbul: Can Yayınları, 1984), 35.

55. Argonotlar efsanesinde aktarıldığına göre Truva Savaşı'ndan önce yaşamış olan elli kişilik kahraman bir grup olan Argonotlar, Argo ismindeki gemileriyle bir Altın Post'u aramaya gitmişlerdir. Bahsi geçen Hylas'ın kaybolması hadisesi de bu yolculuk esnasında yaşanmıştır.

bölgesinde bazı imar faaliyetlerine giriş ve Kios (Gemlik) şehrini kurar. Herakles Mysia'lıları Hylas'ı kaçırmış olmakla suçlamış ve onlardan tutuklar alarak Hylas'ı bulmalarını istemiştir. Bunun üzerine uzun bir dönem devam edecek ve bir gelenek haline alacak olan Hylas'ı arama etkinliği başlar. Hylas'ı aramak, bölgede yıllık törenler haline gelmiştir. Belirli zamanlarda insanlar dağa çıkarak üç kez "Hylas" diye bağırarak kutsal şenlikler düzenlemiştir.⁵⁶

Antik dönem yazarlarından Strabon bize bu şenliklerden bahseden çok önemli bir kaynaktır. Strabon'a göre Hylas'ın efsanesinin geçtiği dağ Uludağ'dır. Bahsi geçen efsaneyi hatırlattıktan sonra Strabon Prusaşlıların (Bursalılar) bu olay hatırına bir festival gerçekleştirdiklerini haber verir. Aktardığına göre Bursalılar Hylas'ı ormanlarda arıyormuş gibi dağlara yayılarak kutlama yapmaktadırlar.⁵⁷ Bu kutlamaları Orevasya (dağa tırmanış) olarak adlandıran Kandes, halkın gruplar halinde çevredeki tepelere çıkarak ormanların içinde dolaşıp Hylas'a adı ile "Hyla, Hyla" diye seslendiklerini anlatır. Yine Kandes'e göre Herakles Hylas'ın kaybından dolayı duyduğu üzüntüyü Bursa'nın Kral kaplıcalarında (Çekirge bölgesi kaplıcalarında) vakit geçirerek gidermeye çalışmış, kendisini teselli etmiştir.⁵⁸

Zeus'un oğlu olduğu için hem bir yarı tanrı hem de bir kahraman olarak saygı gören Herkül, Hadrianoi'de darp edilen bir sikkede tasvir edilmiştir.⁵⁹ III. yüzyıla ait olan bu sikke, Olympos'ta gücün ve cesaretin simgesi olan bu antik dönem kahramanının tazim gördüğünü ispatlamaktadır.

Asklepios

Asklepios Yunan ve Roma Mitolojisi'nin önemli Tanrılarından biridir. Sağlıkla özdeşleşmiş olan bu Tanrı genellikle yılan atribüsüyle (ayrıntısıyla / simgesiyle) betimlenir. Yunan Panteonu'na daha geç dönemde giren Asklepios, Homeros'un andığı Tanrılar arasında yer almaz. Apollon'un oğlu olan ve MÖ. V. yüzyıldan itibaren tanrılaştırılan Asklepios, Yunan Mitolojisi'nden sonra Roma Mitolojisi'nin de önemli figürlerinden biri haline gelmiştir.

Asklepios kültüne adanan yerleşimler Asklepeion olarak isimlendirilirler. Asklepios ilk dönemlerde babası Apollon ile birlikte tapınma konu olurken zamanla kendine ait kült alanlarına sahip olmaya başlamıştır. En önemli Tıp Tanrısı olarak kabul gören Asklepios'un kültü bin yıllık süre zarfında tapınım görmeye devam etmiştir.

Gerek Asklepios gerekse kızı Hygieia genellikle yılan sarılı bir asa ile betimlenirler. Bu atribü, Tanrının ve kızı Tanrıçanın en belirgin simgesidir. Asklepios güçlü bir sakalla ve ayaklarına kadar uzanan himation ile tasvir edilir.⁶⁰ Ülkemizde özellikle Bergama Asklepeion'uyla tanınmakta olan Askelepios'un en eski ve önemli tapınım alanlarından biri Yunanistan'da Atina'nın güneyinde Peleponnessos'un şehirlerinden biri olan Epidaurus'tur. Askelepios adına adanan kült mekânları, özellikle havası ve suyu ile şifa verici özelliği bulunan yerler olmuştur. Oksijen seviyesi yüksek dağlık mekânlar ve mineral yönüyle zengin Termal şifalı suların bulunduğu kaplıca muhitleri Asklepios kültü için seçilen mekânlardır. Bergama Asklepeionu'nda da tabiatın iklim özelliklerinin sağlık açısından elverişli olması kült merkezinin burada yer almasına zemin hazırlamıştır. Bursa'nın antik dönem tarihi hakkında önemli bilgiler sunan Kandes, Bursa'da Zeus haricinde pek çok Yunan tanrısının saygı gördüğünü, özellikle Bursa'nın kaplıcalarının bulunduğu Batı bölgesinde Asklepeion'un saygı gördüğünü belirtmektedir. Kandes'in kayda geçirdiği bir mermer kitabede Apphas adındaki birisi tarafından Asklepios'a adanmış olan yılanlı heykel yazıtında iyi şans temennileri yer almaktadır.⁶¹

Kandes'in bahsettiği türden bir yılan heykeli bugün Uludağ eteklerindeki Dedeler Köyü'nde Selahattin Buhari Türbesi içinde de bulunmaktadır. Helezonik bir hareketle yukarı doğru yükselen pullu yılan heykeli Asklepeion kültüne aittir. Bu sunak üzerine sonraki dönemde yuvarlak bir tabla konmuştur.⁶² Aynı şekilde Orhaneli'de bir koninin etrafını pullu ve kıvrılmış bir yılanın sardığı II.- III. yüzyıllara tarihlenen bir sunak bulunmuştur. E. Schwertheim bu heykeli Asklepios ile ilişkilendirmiştir.

Asartepe Yakınlarında Gököz Gölü

Antik dönem sonrası inanışlarda olumsuz bağlamalarda zikredilen ve pek seilmeyen bir hayvan / simge olan yılan, antik dönemde olumlu ikonografik anlamlara sahip bir hayvandı. Sağlığın ve gücün simgesi olan bu hayvan, insanlığın izlerini her zaman seyredemediği deri değiştirme faaliyetiyle yeniden doğuşun ve sağlığa kavuşmanın, tekraren gençleşmenin sembolü olduğu gibi sahip olduğu gizemli görünüşü ve kuvvetli yapısıyla da olumlu nitelemelerin kendisine yöneltildiği bir varlık olmuştur.

Uludağ ve civarındaki Olympene Bölgesi'nde Asklepios'un tazim gören bir Tanrı olduğunun kanıtı, bölgede çıkan sikkeler ve yazıtlardır. Farklı imparatorların dönemlerine ait olan toplamda yedi sikkede Asklepios betimlemesi tespit edilmiştir. Hadrianoi Antik Kenti'nde basılan bu sikkelerde Asklepios, himation giymiş vaziyette, sağ elindeki asasında bir yılan dolanmış şekilde

yer almıştır.⁶³ Sikkelerin haricinde Baraklı Köyü'nde Asklepios'un isminin direkt geçtiği bir sunak yazıtı bulunmuştur. 2008-2013 yılları arasında, Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü tarafından Uludağ yakınlarında Olympene Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda Asartepe Mevkii'nde Asklepios kültüne dair önemli buluntular elde edilmiştir.⁶⁴

Asartepe Mevkii'nden elde edilmiş olan Arkeolojik miras, Olympos'tan adını alan Olympene Bölgesi'nde Asklepeion kültürünün var olduğunun önemli kanıtlarını sunar. Keles'e 7 km. mesafede bulunan Baraklı Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeybatı kısmında bulunan Asartepe, adını muhtemelen aynı adı taşıyan diğer yerlerde olduğu gibi (Asarkale, Düzce- Asartepe) Arapça'daki "Eser" kelimesinin çoğulu olan "Âsâr" kelimesinden al-

56. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994), 421; Ayrıca bk. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*.

57. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, 56.

58. Kandes, *Bursa*, 38, 72.

59. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültür*, 38.

60. Derya Şahin, "Olympos'da Asklepios Kültü," *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Beba, 2018), 162.

61. Kandes, *Bursa*, 37, 38.

62. Şahin, "Olympos'da Asklepios Kültü," 161.

63. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültür*, 25.

64. Şahin, "Olympos'da Asklepios Kültü," 160.

Baraklı Köyü'nde Kullanılan
Devşirme Malzemeler

52 | miştir. Asartepe'ye ulaşım bugün dahi Roma döneminden kalma bir yol ile mümkün olmaktadır. 40 metrelik bölümü hala sağlam duran ve Pınarcık Yolu adı verilen Roma dönemine ait yoldan batıya yönelerek Asartepe Mevkii'ne ulaşılmaktadır. Buradaki tarihi eserler eskiden beri bölge insanının dikkatini çekmiştir. Bugün Baraklı Köyü'nün evlerinde Spolien (devşirme) malzeme olarak kullanılan antik dönem kalıntılarının Asartepe'den getirildiği köylülerce aktarılmaktadır. Bölgede yapılan yüzey taramasında bir kilise apsisi ve zemin kalıntıları tespit edilmiştir. Kilisenin de bir tapınak üzerinde kurulmuş olma ihtimali, bölgede çıkan mezar stelleri, sunaklar, hendesi ve nebâti motiflerle bezeli arkeolojik kalıntılar sebebiyle oldukça yüksektir.⁶⁵ Bu durum, Asartepe alanının farklı din ve kültürlerce de kullanıldığının önemli bir göstergesidir.

Roma İmparatorluğu'nda askerlerin deşarj olmaları, enerji toplamaları ve sağlığa kavuşmaları için oksijeni bol olan ormanlık alanlara, bilhassa kaplıca sularının olduğu bölgelere gönderildikleri bilinmektedir. Asartepe yakınlarında

ortaya çıkan bir yazıtta da "...Lejyonu'nun eski askeri..." ifadesi bölgenin Roma ordusunca da dinlenme ve enerji toplama amacıyla kullanıldığına işaret olarak yorumlanmıştır. Bölgenin yakınlarında İmparator Hadrianus döneminden itibaren var olduğu tahmin edilen termal hamamların bulunuyor oluşu bu tezi desteklemektedir.⁶⁶

Uludağ ve civarında Asklepios kültünün niçin var olduğunun en somut göstergesi de 1935 yılında Prof. Dr. Siyami Hersek'in Uludağ'da inşa ettirdiği Senatoryum binasıdır. Yüzyıllardır Uludağ'ın şifalı havasında ve sularında hastalıklarına çözüm bulmaya çalışan insanoglunun yüzlerce yıl öncesinde Asklepios kültüründe olduğu gibi bugün de Uludağ'da şifa arıyor olması dikkat çekici bir husustur. Yalnızca Kirazlıyayla'da bu yüzyılda inşa ettirilmiş olan bu sağlık yapısında değil, insanların hastalıklara çözüm bulma amacıyla Selahattin Buhari Türbesi'nde yılanlı taşın etrafında dua ediyor olması da dinsel bir geleneğin Uludağ'da devam ettiğinin göstergesidir. Uludağ ve yakın çevresi şifa verici özellikleri sebebiyle insanları tarih boyunca cezbeden bir bölge olmuştur.

65. Bk. Mustafa Şahin, "Dağlık Bursa'nın Arkeolojik Yüzü," *Bursa'da Zaman* 4 (2013).

66. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 57, 67.

Telesphoros ve Hygeiea

İnsanların Uludağ ve civarına sağlık bulmak, şifaya kavuşmak amacıyla geldiklerinin bir göstergesi de bölgede bulunan Telesphoros ve Hygeiea betimli sikkelerdir. Telephoros Asklepios'un çocuğu, Hygeiea'da Asklepios'un kızı ve yardımcısıdır.

Geç Helenistik dönemden itibaren Asklepios'un çocuğu olarak onunla birlikte betimlenen bir şifa demonu (cini) olan Telesphoros, hastalık sonrasında normal hayata geçiş sürecinde insanlara yardımcı olarak ve onları iyileştirerek Asklepios'un işini tamamlamaktadır.⁶⁷ Adı sağlık anlamına gelen Hygieia ise bir personifikasyondan tanrısal makama yükselmiştir. Yunan ve ardından Roma kültüründe soyut bir kavramın somutlaştırılması, kişileştirilmesi olarak tarif edilebilecek olan personifikasyon, bu soyut kavramı zihinlerde daha belirgin hale getirmek için insani özelliklerle betimlemek demektir. Taşahhus / şahıslaştırma kelimeleriyle de ifade edilen bu kavram Yunan dönemine ait pek çok soyut mefhumun bir sanat eserinde insani özelliklerle tasvir edilmesi şeklinde kendini gösterir. Sağlık, sıhhat kavramlarının kişileştirilmiş hali olan Hygeia, zamanla tanrılaştırılmış ve Asklepios'un kızı olarak tazim görmüştür.

Hadrianoi merkezli Olympene Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda Hygieia tasviri bulunan bir sikke ve yine aynı tanrıça ile ilişkilendirilen bir kitabe, Telesphoros tasviri bulunan bir sikke bulunmuştur. Tek başına betimlenen Hygieia tasvirinin haricinde bazı Asklepios sikkelerinde de Hygieia'nın yer aldığı görülmüştür.⁶⁸

Athena

Hadrianoi'de darp edilmiş olan sikkelerde tasviri bulunan bir başka tanrıça da Athena'dır. İmparator Hadrian döneminde, II. yüzyıl başlarında darp edilen bu sikkelerden hareketle bölgede Athena'nın da tapınım gören bir tanrıça olduğu tespit edilmiştir. Toplamda 7 adet sikkede tasviri bulunan Athena, kalkanını yere koymuş vaziyette elindeki paterayı (kâseyi) önünde yanan sunağa uzatmış vaziyette betimlenmiştir. Bu tasvir, Athena'nın adakları kabul ettiğini göstermektedir.

67. Ünal Demirer, "Telesphoros'un Köken Sorunu," *Trakya Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 18 (2019), s. 54.

68. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 28.

Tüm bu ayrıntılardan hareketle bölgede Athena'ya adanmış bir kutsal alan olduğu da tahmin edilmektedir.⁶⁹

Apollon

Uludağ eteklerinde karşımıza çıkan ilginç sikkelerden birkaçı da Apollon tasvirlerini barındıran sikkelerdir. Genellikle kehanetle ilişkilendirilen tanrı Apollon'un Hadrianoi sikkelerinde tasvir edilmesinin sebebi, Uludağ yakınlarında kendisine adanmış bir kehanet yerinin olmasıdır. Her ne kadar kehanet merkezlerinin en önemlisi ve en meşhuru Yunanistan Delphi'de bulunuyor olsa da Anadolu'da Yunanistan'dan daha fazla kehanet merkezinin bulunuyor oluşu Apollon kültürünün Anadolu'dan Yunan karasına yayıldığına bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Apollon'a adanan bu kehanet merkezlerinden biri de Uludağ'ın batısındaki Hadrianoi'de bulunmaktaydı. Hadrianoi'de bulunan 4 adet sikkede Apollon tasvirinin bulunması ve Akçapınar yakınında Aynapınar Çeşmesi'nin yapımında kullanılmış olan Apollon'a adanmış bir fragman (II. – III. yüzyıl), Uludağ'da bir Apollon kültürünün varlığını göstermektedir.⁷⁰

Olympos ve civarında, Roma döneminde bir kehanet merkezinin bulunuyor oluşuna dair izler sikkeler üzerindeki betimlemelerden hareketle ortaya konmuştur. II. ve III. yüzyıl sikkelerinde, ön yüzde imparator tasviri bulunuyor iken arka yüzde betimlenen Apollon genellikle genç ve çıplak bir erkek olarak yanında kehanet kazanı ile birlikte betimlenmiştir. Bu kazan üç ayak üzerinde durup hemen altında, kazanın ayaklarına dolanmış bir yılan tasviri dikkatleri çekmektedir. Antik dönem kaynaklarında bu kazanların kehanet amacıyla nasıl kullanıldığına dair anekdotlar nakledilmektedir. Buna göre kazanın üç ayağı yerden çıkan doğal gazın tam üzerine yerleştirilmekteydi. Kâhin (Pythia) de bu kazanın içerisine oturur ve bu gazı içine çekerek. Gazın da etkisiyle bir trans hali yaşayan kâhin gelecekte haberler vermeye başlardı. Başka bir anekdota göre kahinler bu üç ayağın içerisindeki kâseye doldurulan suya taş atarlar ve taşın suyla temasından husule gelen dalgaları yorumlayarak kehanetlerde bulunurlardı. Olympos bu tarz kehanetlerin gerçekleştirildiği kehanet yerlerinden birine sahipti. Herodot'un aktardığına göre Apollon adına bazen yarışmalar

69. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 31.

70. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 18, 19.

düzenlenir ve kazananlara bir bronz şeklinde bu üç ayaklı bir hediye takdim edilirdi. Mysia Olymposu'nda da üç ayakla pek çok Apollon tasvirinin sikkeler üzerinde bulunuyor olması bu tarz yarışmaların Uludağ civarında da yapılmış olabileceğine işaret etmektedir.⁷¹

Uludağ'da bulunan kehanet yerlerinin ve kahinlerin varlığının ilginç bir kaydı da Ebu'l-hayr Rûmî'nin kaleme aldığı (XV. yüzyıl) *Saltuknâme*'ye yansıyan detaylardır. Fatih Sultan Mehmed döneminde, oğlu Cem Sultan'ın isteğiyle kaleme alınan *Saltuknâme*, yalnızca Sarı Saltuk menkıbelerini aktarmakla kalmamış, dönemin kültür atmosferine dair detaylar aktardığı için de önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. *Saltuknâme*'de Uludağ'a dair olan kayıta üç bilgi kâhinden söz edilir. Bu kahinler tılsım ilminde ustadırlar ve şehrin tılsımlarını karmışlardır. Uludağ'da antik dönemde varlığını bildiğimiz kehanet merkezleri düşünüldüğünde bu kahinleri yüzlerce yıldır Uludağ ve civarında yaşayan bir sözlü tarihin XV. yüzyıla yansımaları olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.⁷²

Artemis

Apollon'un ikiz kardeşi olan Artemis Mysia Olymposu'nun önemli şehri olan Hadrianoi sikkelerinde karşımıza çıkan bir başka tanrıçadır. Anadolu'da oldukça önemli bir tapınma konu olan Artemis ve heykelleri Hadrianoi'de darp edilen sikkelerde de tasvir edilmektedir. Bu da Olympos ve civarında Artemis'in tapınım gördüğüne işaret etmektedir. Darp edilen sikkelerin 5 tanesinde Artemis tasviri görülmektedir. MS. II. yüzyıla ait olan bu sikkelerde Artemis'in özellikle de avcı kişiliğini ön plana çıkaran "Agrotera" epiteti öne çıkmaktadır. Giriş bölümünde Hadrianoi ve çevresindeki Hadrianus şehirlerinin kuruluşundan bahsederken, imparatorun bölgede avlanmayı sevdiğinden bahis açılmıştı. Dolayısıyla av için oldukça uygun olan Uludağ ve civarında Artemis'in Agrotera epitetiyle saygı / tapınım görmesi şaşırtıcı değildir.⁷³

Demeter

Hesiodos'un *Theogonia*'sında yer verdiği bir diğer Yunan Tanrısı olan Demeter Uludağ'da

tapınım görmüş olan bir diğer önemli tanrıçadır. Bu tanrıçanın bereket tanrıçası olması ve buğdayla özdeşleşmesi dağlık bölge olan Uludağ ve çevresinde niçin tapınım gördüğünü kolayca anlamlandırmaya imkân sağlamaktadır. Philippus dönemine ait olan ve Hadrianoi'de darb edilen bir sikkede tanrıçanın kızı Persephone ile karşılıklı bakışacak şekilde yerleştirilmesi ve elinde bir meşale taşıması Demeter'in meşhur kızı Persephone'yi arayışı efsanesini anımsatmaktadır.⁷⁴

Philippus Dönemi'ne (244 - 249) ait olan bu sikkeden başka Uludağ eteklerindeki Hadrianoi'de Demeter'in görüldüğü iki sikke daha basılmıştır. Bu diğer iki sikke de Commodus Dönemi'ne (180 - 192) aittir. Commodus dönemine ait olan bu sikkelerden birinde tanrıçanın önünde bulunan ve tanrıçanın burada kendisine yapılan adamaları kabul ettiğini gösteren yanar vaziyetteki sunak bölgede Demeter'in bir kutsal alana sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu sikkeler vesilesiyle Demeter'in Uludağ ve civarında II. ve III. yüzyıllarda tapınım gördüğü kesin olarak söylenebilir.⁷⁵

Dionysos

Uludağ'da tapınım gören bir diğer Olympos Tanrısı Dionysos olmuştur. İnsanlara karışabilen ve onlarla iç içe yaşayan bir tanrı olarak diğer Olympos tanrılarından ayrılan Dionysos Yunan mitolojisinde şarabın, vecdin, şenliklerin ve festivallerin tanrısı olarak tanınmaktaydı. Dionysos üzerine oluşturulmuş olan Kültlerin Uludağ çevresinde hâkim olduğunu gösteren 6 adet sikke ve sunak yazıtı günümüze ulaşabilmiştir. Baraklı'da II. yüzyıla ait olan mermer bir sunağın Dionysos'a adandığını gösteren eden ifadeler sunak üzerinde okunabilmektedir. Bu sunak Hadrianoi'de yapılmıştır ve şehirde yaşayanlardan birinin Dionysos adına bir heykel diktirdiği yazıttan anlaşılabilmektedir.⁷⁶

74. Bu efsaneye göre Demeter'in kızı olan Persephone bir gün kırlarda tüm güzelliğiyle dolaşırken Hades ona vurulur ve yer altı tanrısı olduğu için onu yeryüzünün derinliklerine götürür. Annesi büyük bir üzüntüyle kızını aramaya başlar ancak artık toprakla ilgilenemediği için tüm yeryüzünde kıtlık baş gösterir. Bunun üzerine Zeus olaya müdahale eder ve Persephone'yi bir türlü geri vermeye niyetli olmayan Hades'in yanında yılın üçte birini geçirmesini, geri kalan üçte ikilik zamanda ise yeryüzüne çıkarak annesi Demeter'le buluşmasını kararlaştırır. Bu sebeple yılın üçte biri kışın kuraklığıyla geçerken diğer zamanlarda yeryüzü yeşillenir. Bk. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, "Demeter" Maddesi.

75. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 33, 34.

76. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 36.

71. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 19, 20.

72. Kaplanoğlu, "Belenören Köyü," 79.

73. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 24.

Tyche

Uludağ ve eteklerindeki Olympene bölgesinde tesbit edilen sikkelerde karşımıza en çok çıkan Tanrıçalardan biri de Tyche'dir. Bölgede tespit edilen 7 adet sikkede kentin refahını ve tarihini temsil eden şans tanrıçası Tyche betimlenmiştir. Hadrianoi'de basılan bu sikkelerden hareketle bu kader tanrıçasının II. yüzyıl sonları ve III. yüzyılda bu bölgede tapınım gördüğü sonucu çıkarılmaktadır.⁷⁷

Geç Antik Dönemde Uludağ (I. - IV. Yüzyıllar)

Tarihi devirler sıralamasında İlk Çağ olarak da adlandırılan Antik dönem, genel olarak Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşmasıyla birlikte sona erer ve Orta Çağ başlar. Batı'da, Eski Çağ tarih yazımında "Geç Antikçağ" olarak adlandırılan yeni bir dönemlendirme de İlk Çağ ile Orta Çağ'ın arasında konumlanır. 1970'li yıllardan itibaren MS. II. Yüzyılın sonlarından VIII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem "Geç Antikçağ" olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸ Bu isimlendirmeden hareketle Uludağ ve civarında Hristiyanlığın ilk olarak yayılmaya başladığı ve geliştiği dönemi Geç Antik dönem sınırları içerisinde ele alacağız.

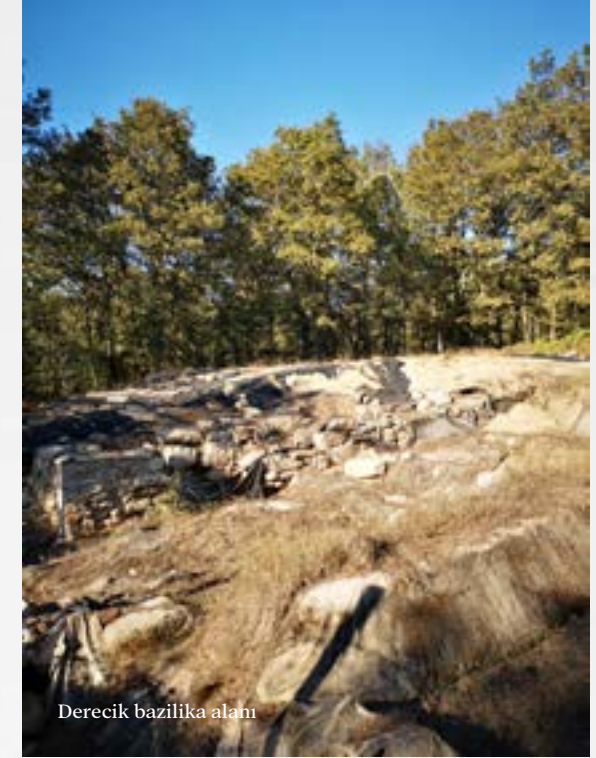
Uludağ ve Civarında Hristiyanlığın Başlangıcı

Tarihi kayıtlarca destekleniyor olmasa da Bithynia bölgesinin Hristiyanlığı kabulünün Hz. İsa'nın havarilerinden Petrus'un eliyle gerçekleştiğine inanılır.⁷⁹ Yeni ahitteki aktarımlara bakacak olursak, Uludağ civarına ilk dönem Hristiyanlığının önemli siması Aziz Pavlus yaklaşmıştır. Onun Uludağ'a en çok yaklaştığı yer dağın güney yamaçlarıdır: "*Kutsal Rub Tanrı Sözü'nü Asya bölgesinde yaymalarını engelleyince, onlar (Paul, Silas ve Timoty) Frikya ve Galatya bölgesini aşarak Mysia sınırlarına ulaştılar. Bithynia bölgesine girmek istedilerse de İsa'nın rubu onları bırakmadı. Mysia'ya geçerek Troas'a indiler.*" (Elçilerin İşleri 16: 6-7-8)

77. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültler*, 40.

78. Turhan Kaçar, "Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak 'Birinci Bin Yıl'," *Cedrus* 6 (29 Haziran 2018), 519.

79. Semavi Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri* (İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, 1988), 9.

Derecik bazilika alanı

İncil'deki bu aktarımlar, ilk dönem Hristiyanlarının Mysia bölgesine kadar geldiklerini ve güneyden devam ederek misyon faaliyetlerine devam ettiklerini göstermektedir. Bu yüzyıl içerisinde Hristiyanlık, yapılan faaliyetler sonucunda hızla yayılacaktır. MS. II. yüzyılın başlarında Hristiyanlığın ne denli yayıldığını aktaran kayıt Genç Pliny'den gelmektedir.

Genç Pliny (Plinius) Bithynia'yı İmparator Trajan tarafından verilen özel bir görevle MS. 110-113 arasında yöneten validir. Bölgeye dair ve bölgedeki Hristiyan yaşamına dair pek çok bilgiyi edinmemizi sağlayan raporlar Genç Pliny tarafından İmparator Trajan'a yazılmışlardır. Onun döneminde Bithynia zengin, verimli, barış içerisinde ve yüksek bir uygarlık seviyesine sahip bir bölgedir. Daha sonra Hacılar Yolu olarak anılacak olan Nicomedia – Nicea – Ancyra (İzmit – İznik – Ankara) yolu bu bölgeden geçtiği için Bithynia önemli bir geçiş güzergahında bulunmaktaydı. Bu stratejik geçiş noktasında valilik yapan Prokonsül Plinius'un imparatora gönderdiği raporlar önem arz etmekteydi. Bithynia Prokonsülü (Valisi) genç Plinius'un mektuplarında Hristiyanlar hakkında verdiği bilgiler de yeni dinin ilk dönem yayılışı hakkında günümüze ulaşmış birincil derecede önemli notlardır. Genç Plinius imparator Trajan'a

Hristiyanlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“..Öte yandan bu kişiler, en büyük suçlarının ya da yanlışlarının belli bir günde güneş doğmadan toplanmak, tanrı yerine koyup sırayla İsa'ya ilahi söylemek ve bir suç işlemek üzere değil; herhangi bir hırsızlık, yol kesme ya da zina suçu işlememek, sözünde durmak ve emaneti inkâr etmemek için kendilerini yeminle bağlamak olduğunu söylüyorlardı. Bunları yerine getirdikten sonra, törelerine göre, dağılıyor, sıradan ve zararsız yiyeceklerini paylaşmak için yeniden bir araya geliyorlardı...”⁸⁰

Bu kayıtlara ek olarak Plinius'un hızla yayılmakta olan yeni dinin mensuplarının artık tüm köylerde ve şehirlerde bulduklarını söylemesi ve imparatorun yeni din mensuplarına karşı nasıl muamelede bulunması gerektiği hususunu danışarak ondan talimat istemesi kayda değer hususlardır.

Hristiyanlığın kısa sürede bu hızlı yayılışı, idari otoritelerce tehlikeli bulunmuş ve büyük bir takibat başlamıştır. Hristiyanlığa serbestiyetin verilmediği bu ilk dönemde ilk Hristiyan şehitleri de görülmeye başlamıştır. İmparator Diocletian zamanı gibi öne çıkan dönemlerde Hristiyanlar büyük eziyetler görmüşlerdir. Yeni dinin bu hızlı yayılımı Roma'da öylesine büyük bir endişe oluşturmuştur ki bir kişinin Hristiyan olarak jurnalnenmesi hakkında dava açılması için yeterli sebep haline gelmiştir.⁸¹ Erken dönemde pek çok din şehidi ortaya çıktığı zamanda Bursa ve çevresinde de martir mertebesine ulaşan kişiler olmuştur. Diocletian döneminde Bursa piskoposlarından Patrikios ve onunla birlikte Akakios, Mnendros ve Polyainos din uğruna şehit edilmişlerdir.⁸²

Uludağ civarına gelen ilk Hristiyan keşişlerle ilgili bir aktarım da Misi Köyü civarına MS. 183 yılında gelen keşiş Alex'in ve etrafındaki Hristiyanların Romalıların baskısıyla önce İstanbul'a oradan da Uludağ yamaçlarına sığınmaları rivayetidir. Bu aktarıma göre 85 kişilik maiyetiyle Misi ve İnkaya Köyü civarına (Uludağ'ın batı eteklerine) yerleşen sığınmacılar bölgenin saklanmaya elverişli bir geçiş yeri olması sebebiyle onlarca

yıla yayılacak bir misyonerlik oluşumu kurmalarına imkân sağlamıştı. Bu dönemde Misi'deki bir manastırda İncil tartışmaları yapılmış ve yine bu bölgedeki bir manastırda İncil'in nüshalarından birinin gömülü olduğu rivayeti halk arasında dilden dile aktarılmıştır.⁸³

Hristiyanların gördükleri eziyetlere paralel olarak gizli dini yaşam ve keşişlik müessesesinin de erken tarihlerden itibaren bölgede görülmeye başlaması dikkat çeker. Bizans'ın (Doğu Roma İmparatorluğu'nun) erken dönemlerinde Uludağ'daki dini yaşama ve manastırcılığa dair kayda geçen bilgiler iki ismi öne çıkarmıştır. İznik'teki kilisesiyle tanınan ve dördüncü yüzyıl başlarında yaşayan Aziz Neophyte ile yine onunla aynı yüzyılda bir şifacı olarak insanları kendine çekmeyi başaran Eutyhianos Uludağ civarındaki keşişlerin öncüleridir.⁸⁴

2014 yılında bir sualtı keşfiyle İznik'te bazilika ortaya çıkarılan Aziz Neophytos Uludağ'da keşiş yaşamıyla karşımıza çıkan ilk kişidir.⁸⁵ Aziz Neophytos'un (ö.305) Hristiyanlığa büyük baskının olduğu İmparator Diocletianus (284-305) döneminde Uludağ'da yaşamış bir keşiş olduğu düşünülmektedir. Menkıbelere göre 9 yaşında mucizevi bir şekilde bir güvercinin yönlendirmesiyle girdiği Uludağ'daki bir mağarada uzun süre inziva hayatı sürmüştür. Bu mağaranın *Boz Alanı* adını da taşıyan *Tekfur Alanı*'nın yüksek bir tepesinde olduğu söylenir.⁸⁶ Tanrının kendisine rüyada görünmesi ve yönlendirmesi üzerine açıkça dinini ve kimliğini ifşa ettiği İznik'te 16 yaşında Romalı askerlerce şehit edilmiştir. Rivayetlere göre Neophytos 303- 305 yıllarında öldürülmeden önce pek çok acı işkenceye uğramıştır. Şehit edildiği yerde Milano fermanının Hristiyanlığa verdiği rahatlıkla birlikte aziz için bir kilise inşa edilir. Bu kilisenin daha sonraki dönemlerde Kudüs'e giden hacıların ziyaret mekânı olduğu ve Aziz Neophytos'un ruhaniyetinden istimdat edildiği bilinmektedir.⁸⁷

83. Onur Ulutaş, *Nilüfer'in Hikâyesi* (Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014), 226.

84. Raymond Janin, *Les Églises et les Monastères Des Grands Center Bizans: Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique* (Paris: Institut Français D'etudes Byzantines, 1975), 127.

85. Bkz. Mark R. Fairchild, Mustafa Şahin, “Nicea's Underwater Basilica,” *Biblical Archaeology Review*, C. 44, sy. 6 (2018), s. 61.

86. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 13.

87. Mustafa Şahin vd., “Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: İznik Gölü'ndeki Batık Kilise,” *Deniz Magazin* 39 (Mart 2014), 43.

Belenören Köyü Girişi

Aziz Neophytos'un yaşadığı yüzyılın sonlarında Uludağ yakınlarında var olduğu tespit edilen çok önemli bir kilise, kalıntılarıyla günümüze ulaşmayı başarmıştır. Uludağ'ın güneybatısında Büyükşehir Belediyesi'nin Derecik mahallesinde ortaya çıkan Derecik Bazilikası, Uludağ civarında üzerinde arkeolojik çalışma yapılmış tek kilisedir. Olympos'un eteklerinde şaşırtıcı şekilde erken bir tarihte yapıldığı anlaşılan bu dini yapının yalnızca Uludağ'ın değil, tüm Batı Anadolu'nun en eski tarihli kiliselerinden biri olduğu tespit edilmiştir. 2001 yılında bir kaçak kazı sonucunda ilginç bir tesadüfle dikkatleri çeken Derecik bazilikası, köylüler tarafından bir mozaik parçasının fark edilmesi üzerine yetkililere verilen haberle gündeme gelmiştir. Bu ihbar neticesinde bölgeye gelen Arkeologlar bir kazı ve inceleme çalışması başlatmış, bazilikanın büyük bir mozaik zemine sahip olduğu fark edilmiştir. Ardından finansman eksikliği sebebiyle yarım kalan çalışmalar 2007 yılında yeniden başlamış ve bazilikada IV. yüzyılın sonlarında yapılan ve V. yüzyılda yenilenen mozaikler ortaya çıkarılmıştır.⁸⁸

88. Arı, *Mysia Olympos'undaki Kültür*, 60, 62.

Derecik Bazilikasında ortaya çıkan ilginç sonuçlardan biri bazilikanın altında bir Zeus Kült Alanı'nın da ortaya çıkmış olmasıdır. Zeus Anabatenos ve Zeus Kersoullos adına yapılan adaklar neticesinde yapılan steller kilisenin altında tespit edilmiştir. Bu adak stelleri günümüzde Bursa Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Uludağ'da var olduğu bilinen ve araştırılmayı bekleyen onlarca manastır ve tapınak alanı arasında, Arkeolojik çalışma gerçekleştirilen tek dini yapı Derecik Bazilikası olmuştur. Bazilikanın altında Antik dönemin bir kutsal alanının varlığının saptanması, dini geleneğin de aynı mekânda devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yeni dinin, Hristiyanlığın mensupları Derecik Bazilikasında ölen din büyükleri için mezar alanları yaparak eski tapınağı değersizleştirmeye ve yeni dinin yüceliğini vurgulamaya gayret göstermiş olmalıdır.⁸⁹

Bölgede yalnızca Derecik Bazilikasında arkeolojik çalışma gerçekleştirilmiş olsa da çevrede bulunan diğer Bizans dönemin bazilika kalıntıları da kayda değerdir. Ne yazık ki daha çok definecilerin yaptıkları kaçak kazılarla gündeme gelen kalıntılar Uludağ'ın batı ve güney hattı boyunca yayılmış durumdadır. Orhaneli ilçesinin kiliseler mevkiinde, Kusumlar köyünde, Keles'in Belenören köyünde, Kıranışıklar ve Çayırılı mevkiilerinde Bizans dönemine tarihlenen bazilika kalıntıları bulunmaktadır.⁹⁰

Derecik Bazilikasının mozaiklerinin yapıldığı dönemde (V. yüzyıl) kayıtlara geçen bir hadise de bir başka manastırın varlığına kanıt olması açısından önemlidir. “Sonbaharda Olympos'u geçen Hypatios, gideceği manastıra varmadan önce fırtınaya yakalanmış...” Bu kayıt açık şekilde o dönemde artık Olympos ve civarında manastır varlığını göstermektedir. Bununla birlikte bölgedeki ilk kayıtlar ne kadar eskiye giderse gitsin Uludağ ve civarının manastırlarıyla öne çıkmaya başlaması İkonoklazma döneminde (VIII. yüzyıl) gerçekleşecektir.⁹¹

89. Ayrıntılı bilgi için bk. Michel E. Fuchs, “The Basilica of Derecik and Thousand One Churches of the District of Büyükşehir,” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-IV*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Beba, 2018), 44-62.

90. Ersoy Soydan, “Bir Kültür Mirası Olarak Uludağ Manastırları,” *Bursa Dostları* 42 (2021), 80.

91. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 127.

80. Gaianus Plinius Caecilius Secundus, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, çev. Çiğdem Dürüşken - Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001)96. mektup.

81. Elmar Schwertheim, *Antikçağda Anadolu*, çev. Nuran Batu, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 98.

82. Kandes, *Bursa*, 134.

Uludağ'da MS. IV. yüzyılda başlayıp bir süre sonra VIII. yüzyılda zirveye çıkan manastır yaşamı Uludağ'ın eteklerinde kurulmuş olan Bursa şehrinin Tanrı Kenti "Theoupolis" olarak anılmasına vesile olmuştur. Kandes'e göre şehrin böylesine önemli bir isimle anılıyor olması yanı başında bulunan Uludağ'ın pek çok manastıra ev sahipliği yapması ve pek çok keşişin bu dağda bulunmasından kaynaklanmakta idi.⁹² Bu unvan Bursa psikoposlarınca VII. yüzyıldan XIV. yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştı. Bursa ve civarındaki önemli Hristiyan yerleşimleri ve bu yerleşimlerde yer alan kiliseler Hristiyan maneviyatının bu şehirde yoğunlaşmasına imkân sağlamış ve ilk olarak VI. Ekümenik Konsil'e (680) katılan Plyhronios Bursa'nın adını "Tanrı Kenti" ifadesiyle imzalamıştır. Daha sonra da onlarca piskopos Bursa adına imza atarken bu sıfatı kullanmaya devam etmişlerdir.⁹³

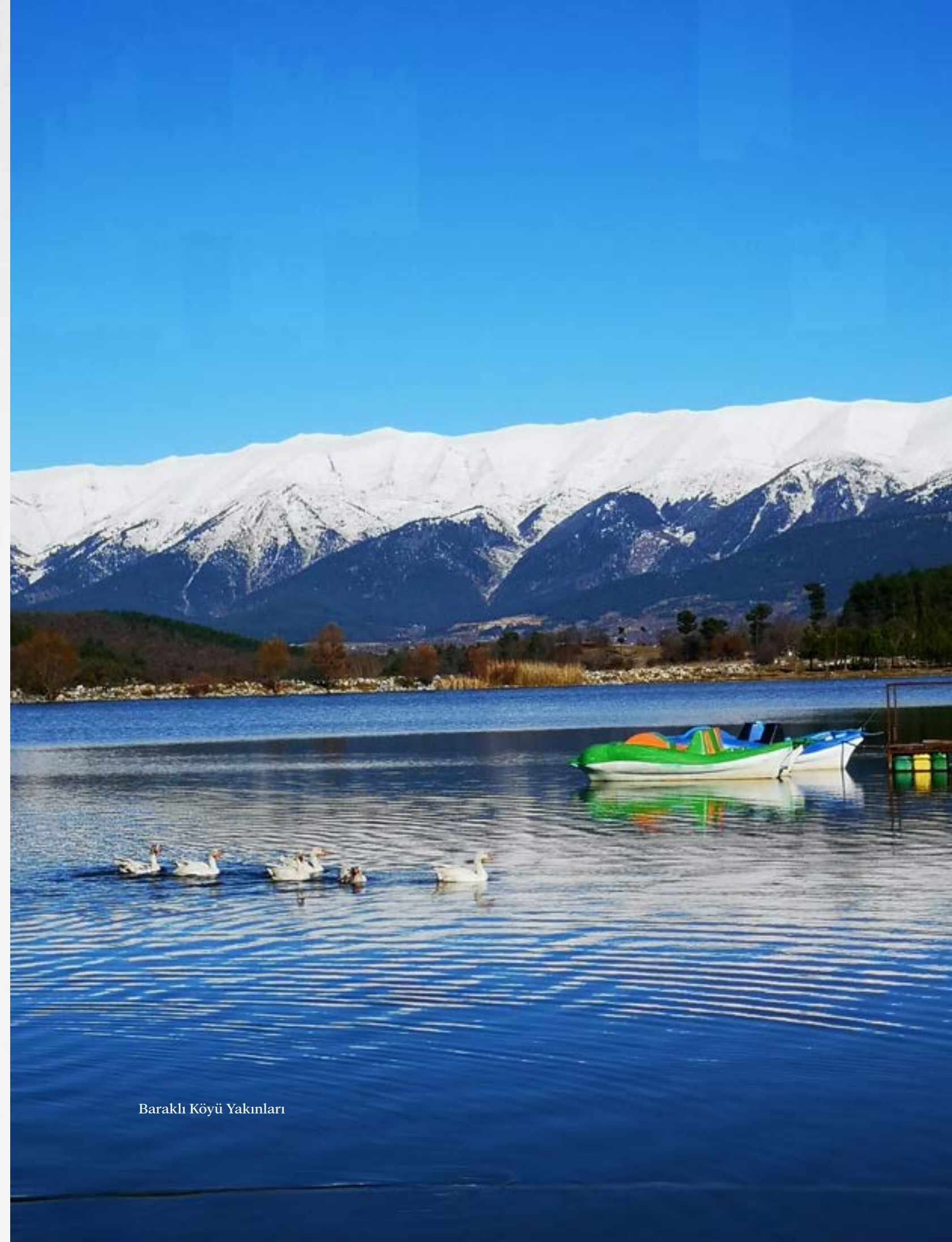
Tanrı kent olarak anılan Bursa'nın yanı başında yükselen Uludağ'da Hristiyanlık böylesine erken bir dönemde neşvünema bulduktan sonra

özellikle VIII. yüzyılda manastırcılık faaliyetleriyle zirve bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem sonrasında Uludağ manastırları imparatorluk çapında önem kazanmıştır. Bizans imparatorlarının, saray çevresinin ve soylu ailelerin hayatlarının özellikle son çeyreğinde uğradıkları manastır mekânları, dış dünyanın kötülüklerinden ve şehir yaşamının zor şartlarından uzak durmak isteyen dindar insanların da mekânı olmuştur. Manastırların kısa sürede yoğunlaştığı Uludağ'ın gönülleri ferahlatan manzaraları, buraya dini bir yaşam sürmeye gelen Bizanslılara eşsiz tefekkür imkanları sunmuştur. Böylelikle dağın kazandığı dini çekicilik Bizans imparatorlarının dahi pek çok kez bu dağı ziyaret etmelerine vesile olmuştur.

Önümüzdeki bölümlerde Uludağ'da gelişen manastırcılık faaliyetleri ve bunun neticesinde gelişimini sürdüren dini yaşam üzerine bahisler ele alınacaktır. Ancak bu bölüme geçmeden önce Uludağ'da manastırcılığın zirveye çıkmasına zemin hazırlayan İkonoklazma dönemi ve Uludağ keşişlerinin bu dönem boyunca yaşadığı zorluklar konu edilecektir.

92. Kandes, *Bursa*, 136.

93. Kandes, *Bursa*, 136-143.

Baraklı Köyü Yakınları

Yalnızlık Şiiri

karanlığın insanı delirten bir ihtişamı
vardır
yıldızlar, aydınlık fikirler gibi
tavanda salkım salkım

bu gece dağ başları kadar
yalnızım.
çiçekler damlıyor gecenin
parmaklarından,
dudaklarımda

eski bir mektep türküsü
karanlıkta sana doğru uzanmış ellerim,
gözlerim, gözlerini arıyor durmadan;

nerdesin?

Attila İlhan

HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE ULUDAĞ IV. - XV. YÜZYILLAR

Uludağ ve civarında Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönem aynı zamanda Doğu Roma / Bizans İmparatorluğunun bölgede hâkim olduğu bir dönemdir. Bir önceki bölümde ele alınan Hristiyanlığın bölgede yayılmaya başlaması hadisesi Roma İmparatorluğunun kimliğinde de önemli değişikliklere sebep olmuş ve yeni bir din devleti ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde Hristiyanlık Doğu Roma İmparatorluğunun tüm kurumlarına nüfuz ederek kendisini sosyal hayatta da etkin şekilde hissettirmiştir. Bu süreçte Uludağ'ın Hristiyanlık tarihinde üstlendiği rol aynı zamanda Bizans tarihinin de kırılma noktalarından birini oluşturmuş ve ikonoklazm hareketiyle Bizans yönetimi din konusunda yeni bir pozisyon almaya çalışmıştır. Bu sebeple Hristiyanlık tarihinde Uludağ başlığını merccek altına alabilmek için Bizans ve Hristiyanlık tarihinin ikonoklazm döneminin tanınması zarureti hasıl olmaktadır. Önümüzdeki bölümlerde İkonoklazm dönemi kısaca tanıtılacak ve bu dönem sonrasında Uludağ'da etkinleşen Hristiyan Mistik tecrübesinin mahiyeti sorgulancaktır.

Hristiyanlık tarihinde ikonoklazm dönemi

Grekçede resim, tasvir anlamlarına gelen "eikon" (ikon) kelimesi Hristiyanlıkta en dar anlamıyla ibadet amacıyla resimlenmiş ahşap panelleri ifade etmektedir. Bu kelime özel anlamıyla her ne kadar taşınabilir ahşap dinî panelleri ifade ediyor olsa da daha geniş anlamıyla her türlü fresk, mozaik vb. tekniklerle yapılmış dinî konulu tasvirleri de ifade etmektedir.¹ *İkonofil* (Eikonophiles) kelimesi ise ikonları seven anlamına gelmekte olup ikon tartışmalarında ikonlar tarafında yer alan kişileri ifade etmektedir. Bu kişiler zaman

zaman ikon kölesi, ikonlara tapan anlamında *ikonodül* (Eikonodoules) olarak da anılmışlardır. *İkonoklast* (Eikonoklastes) kelimesi ise ikon kırıcı anlamına gelmekte olup ikonların dinde yeri olmadığını savunan kişileri ifade etmektedir.² Bizans İmparatorluğu tarihinde ikonoklastların yönetimde hâkim konumda buldukları 726-843 yılları arasındaki süreç ikonoklazm dönemi olarak anılmıştır.

İkonoklazm dönemi Bizans İmparatorluğu tarihinde, İmparator III. Leon ile 726 yılında başlayıp İmparatoriçe Theodora tarafından 843 yılında bitirilen yaklaşık yüz yıllık süreci ifade eder. Bu sürenin yaklaşık yüz yıl olarak belirlenmesi ikonoklazm döneminin İmparatoriçe İrini tarafından 787 yıllarında geçici olarak sona erdirilmesi, bir süre sonra ardılı imparatorlarca IX. yüzyıl başlarında yeniden devam ettirilmesi sebebiyledir. Bu nedenle 726-787 yılları arasındaki zaman dilimi I. ikonoklazm dönemi, 802-843 yılları arasındaki zaman dilimi ise II. ikonoklazm dönemi olarak adlandırılmıştır.

İmparator III. Leon döneminde ikonoklazmın başlamasının pek çok nedeni vardır. Bu nedenleri Hristiyanlık içindeki farklı din algılayışları, siyasi istikrarsızlık, İslamiyet'in etkisi, manastırcılık hareketinin olumsuz neticeleri ve doğal afetlerin oluşturduğu tedirginlik gibi başlıklar altında ele almak mümkündür. Daha kuvvetli bir vurguyla hangi sebebe irca edilirse edilsin araştırmacıların hepsi ikonoklazmın kompleks bir fenomen olduğu konusunda hemfikirdir.³

III. Leon dönemiyle başlamış olmakla birlikte ikonoklazmın en etkili dönemi imparator

2. "Iconoclasm," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), 2/975.

3. Bekir Zakir Çoban, "Bizans İkonoklazmı'nın Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (01 Şubat 2008), 118.

İkonlara Zarar Veren İkonoklastları Çarmıhtaki İsa Mesih'e Eziyet Eden Romalı Askerlere Benzeten Bir Orta Çağ Betimlemesi

1. "Icons," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), 2/977.

V. Konstantinos dönemi olmuştur. Onun zamanında başta keşişler olmak üzere tüm ikon yanlıları büyük kovuşturmalara ve eziyetlere maruz kalmışlardır. İmparator Konstantinos'un gerek Araplara gerekse Bulgarlara karşı siyasi başarıları ikonoklazmın da önünü açmıştır. Böylelikle halk zaferleri ikonoklazmı da ilişkilendirmiş ve düşünce daha büyük bir taraftar kitlesine ulaşmıştır.⁴ Ekonominin düzelmesinden de güç alan imparator Konstantinos 754 yılında büyük bir konsil toplamış ve bizzat iyi eğitimi sayesinde kendisinin de kaleme aldığı dini yazılarla ikonoklazma yön vermiştir. İmparator Theophilos'un da büyük bir aziz ilan edildiği bu konsilde ikon inanışlarının menşei oluşturulan aziz kütlerine karşı çıkmış ve tüm aziz tazimleri yasaklanmıştır. Hz. Meryem dahi yalnızca İsa'nın annesi olması hasebiyle değerli kabul edilip tapınımlara konu olması reddedilmiştir.⁵ Yine bu konsil kararlarıyla birlikte monofizit görüşlere oldukça yaklaşılmış ve imparatorun kendisi dahi monofizit olmakla itham edilmiştir. Buna göre İsa'nın doğası sınırlandırılmayacağı için geçici bir ikon figürünün içerisinde temsil edilmek onun şanına yakıştırılamamıştır. Bu sebeple tasvirleri tamamıyla yasaklanan İsa yerine onun zaferini simgeleyen haç, kiliseleri süsleyen yeni simge olarak öne çıkarılmıştır. Haçla birlikte Evharistiya da ikonların yerine bu süreçte tebcil edilmiştir. Din dışı (profan) resimler ise bu dönemde daha fazla öne çıkartılacak, meydanlarda dini tasvirler yerine İmparatorun resimleri boy göstermeye başlayacaktır. 754 Konsili kararları bu dönemde ahali üzerinde büyük bir tesir yapmıştır.⁶

İmparatorun işi böylesine ciddiye alarak bizzat teolojik tartışmaların ortasında konumlandığı bu süreçten sonra büyük eziyetler dönemi başlamıştır. Bu dönemde keşişlik müessesesi ikon tapınımla özdeşleştirilmiş ve önceleri sadece ikon

taraftarları kovuşturmalara maruz kalırken bu dönemden itibaren artık keşişliğin kendisi de yasaklanmıştır. Keşişlerin ikon yapmaması için elleri dağlanmıştır. Bu dönemde Aziz Stephanos gibi ikonofil şehitler inançları doğrultusunda hayatlarını feda etmiş ve sonraki dönemlerde aziz ilan edilerek saygıyla anılmışlardır.⁷

İkonoklazmın en etkin birinci dönemi olan V. Konstantinos döneminden sonra imparatoriçe İrini'nin iktidara gelişiyle birlikte ortam yumuşamış ve yeniden baskının artacağı ikinci ikonoklazm dönemi kralları V. Leon ve Theophilos dönemine kadar bir sakinlik devresi yaşanmıştır. İkonoklazmın ikinci dönemiyle ilgili tecrübeler de ilerleyen bölümlerde azizlerin yaşam hikâyelerinde konu edileceklerdir.

İkonoklazm dönemi İmparator Theophilos'un ikonofil eşi Theodora zamanında sona erdirmiş, atılan temkinli adımlarla profesyonel bir şekilde süreç atlatılmıştır. İkonoklazm tecrübesi Bizans tarihinde çok önemli neticeleri beraberinde getirmiştir. Şüphesiz bu dönemin en önemli sonuçlarından biri ikonların ve keşişlerin zaferiyle birlikte uzunca bir süre hakaret gören manastırların yeniden güçlenmesi olmuştur. Öyle ki, manastırlar ikonoklazm döneminden sonra eskisinden daha da güçlü hale gelmişlerdir. Toplum üzerinde büyük bir etkisi olan manastırlar ikonoklazm tecrübesiyle birlikte devlet ve halk nazarında daha da güçlü bir konuma erişerek adeta altın çağını yaşamışlardır. İkonoklazm dönemi ve sonrasında manastırlar sayısal olarak daha önce görülmemiş şekilde artmıştır. Bu dönemde din adamları elde ettikleri imkânlarla birlikte kiliseyi yönetime etki eden en önemli güç haline getirmişlerdir.⁸

İkonoklazm hareketi, tartışmaları Doğu-Batı meniyetleri ekseninde değerlendiren araştırmacılar tarafından Greko-Romen kültürünün Sami kültürü karşısındaki galibiyeti olarak yorumlanmıştır. İkonoklazm hareketini sürdüren imparatorlar doğu kökenlidirler. İkonoklazm hareketini başlatan III. Leon Arap kültürüne yakın bir bölgeden gelmekte iken V. Leon da bir Ermeni'dir. Aynı şekilde II. Mihail ve oğlu Teophilos Orta Anadolu- lular. Şaşırtıcı bir şekilde ikonoklazmın iki dönemini bitiren her iki şahsiyet de Yunan kültürüne

7. Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018), 83; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 325.

8. Cyril Alexander Mango, *Bizans Mimarisi* (Ankara: Kasım, 2006), 144; Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 449.

sahip şehirlerde yetişmiş olan İrini ve Theodora olmuştur. İrini köken olarak Grek coğrafyasına, Theodora ise yine Yunan kültürüne yakın bir şehir olan Karadeniz sahilindeki Paflagonya'ya mensuptur. Ostrogorski'nin ifadesiyle, bir Grek devleti kimliği ortaya koyan Bizans, Asyalılaşılmaya karşı bir zafer elde etmiştir.⁹ Şaşırtıcı bir şekilde ikonoklazm hareketini başlatanların erkek (III. Leon, V. Leon), bitirenlerin ise kadın oluşu (İrini, Theodora) bu savaşın bir erkek ve kadın kültürü savaşı olarak yorumlanmasına da sebep olmuştur. Halkı Kapısı hadisesinden de hatırlanacağı üzere Bizans toplumunda kadınlar ikon ibadeti konusunda erkeklere nispetle daha mutaassıp bir bağlılık göstermişlerdir.¹⁰

İkonoklazm döneminin ardından mutaassıp keşişler ile ılımlı kilise yöneticileri arasında bir fikir ayrılığı yaşanmıştır. Gerek Theodora gerekse Patrik Methodios geçiş sürecinde temkinli adımlar atarak tasvir karşıtlarına karşı ılımlı bir tutum sergilemek gerektiğini savunmuşlar ve icraatlarını bu doğrultuda ortaya koymuşlardır. Zelotlar olarak da adlandırılan mutaassıp keşiş topluluğu ise, uzunca bir dönem zulümlerine maruz kaldıkları ikonoklastlara karşı tavizsiz ve sert bir tutum gerektiğini savunmuşlar ve bu sebeple patriklik makamıyla anlaşamamışlardır. Ağırlıkla Theodor Stüdit'in öğrencisi olan bu tavizsiz keşişler Patrik Methodios'un görüşlerini açıktan ve sert bir şekilde eleştirince gerilim artmış ve Methodios bu keşişleri aforoz etmek zorunda kalmıştır. Gerginliğin tırmanmasını istemeyen Theodora ise Methodios'un ardından onun ölümü üzerine aday belirlenmesini beklemeden kolay anlaşabileceği Patrik İgnace'ı İstanbul Patrikliği'ne atamıştır.¹¹

İkonoklazmın sonuçlarından biri de kilise mimarisi üzerinde olmuştur. Daha önce kiliselerin ana mekânında cemaatin oturduğu yerden Evharistiya (Ekmek Şarap Ayini) sunağı görülebilmekteyken ikonoklazm dönemiyle birlikte ayinin gerçekleştirildiği kutsal alanı cemaatin bulunduğu naostan ayıran bir özel paravan yapılmış, bu paravana üzerindeki ikonlar sebebiyle ikonostaz (ikonos-

tasise) denmiştir.¹² Yine bu dönemde kilise süsleme öğelerinde haçın kullanımı devam ettiği gibi Meryem ve aziz suretlerinin yanında tavus kuşu gibi hayvanlar ve grifon gibi fantastik varlıklar da kilise mimarisinde resmedilmeye başlamıştır (X. yüzyıl).¹³ Ayrıca süsleme kompozisyonlarında kuyumcu işçilikleri, altın ve gümüş malzemeler öylesine etkin kullanılmaya başlanmıştır ki Bizans'ın zengin mirası bugün hâlâ İstanbul Kapalıçarşı'sındaki kuyumculuğun zenginliğiyle kendisini hatırlatmaktadır.¹⁴ Auguste Bailly'nin ifadesiyle sadece ruhani, soyut bir inancın ibadetini yapmak halk nazarında boşluğa başvurmaya gibi algılandığından geniş halk kitleleri zengin görsellerle süslenmiş ikonlara ibadeti her zaman daha cazip görmüş, bu sebeple Bizans toplumunda ikonoklazm ancak imparatorun baskın ve enerjik olması şartıyla kendisini kabul ettirebilmiş ve ancak bir dönem varlığını sürdürebilmiştir.¹⁵

İkonoklazm aynı zamanda Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılmasında da önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Bizans yönetimiyle ikonoklazm sürecinin başından itibaren zıt düşen papalık, bu süreçte kendisine yeni bir hami edinmiş, Şarlman'a papanın bizzat taç giydirmesi Batı Kilisesi'nin Bizans'tan dolayısıyla Doğu'dan kopmasıyla neticelenmiştir. Sonraki yüzyıllarda ikonoklazm döneminin siyasi ayrılıklarına dinî - fikrî ayrılıklar da eklenince 1054 yılında Skizma (büyük ayrılık) meydana gelmiş ve taraflar birbirlerini aforoz etmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu'nda VI. yüzyıla kadar olan süreç Romalı kimliğinin ağır bastığı bir dönemdir. Ancak İmparator Justinianus ile birlikte manastırların etkinlik kazanması ve toplumda saygın bir statü kazanması Bizans'ın Roma kimliğinden uzaklaşmasını netice vermiştir. Özellikle manastırların çoğaldığı ikonoklazm ve sonrasında yeni dönemde Roma, Bizans için bir model olmaktan çıkmış, Bizans bir Orta Çağ devleti haline gelmiştir.¹⁶

4. Georg Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 155, 157; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), 304.

5. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes: An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (a.d. 602-813)*, ed. Harry Turtledove (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982), 117.

6. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Soeur Jean-Marie - Mehmet Aydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 29; Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 161; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 328; Mario Maria Lazaro, *Hristiyanlıkta İkon: Hristiyan Ana Mezheplerine Göre Farklı İkon Türlerinin Tarihsel Gelişimi, Dinsel Kullanımı ve Teolojik Önemi* (Konya: Necmettin Erbakan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4, 7; Norwich, *Bizans I*, 293.

12. Engin Akyürek (ed.), *Sanatın Ortaçağı: Türk, Bizans Ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar* (Cağaloğlu, İstanbul: Kabalıcı, 1997), 75; Kilise mimarisinde ikonoklazm sonrasında gerçekleştirilen diğer değişiklikler için bk. Akyürek, *Sanatın Ortaçağı*, 73-75.

13. Gülgün Köroğlu, *Bizans Sanatında İkonoklazma Dönemi* (İstanbul: İstanbul Mimar Sinan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1994), 327, 328.

14. Annie Pralong (ed.), *Bizans - Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, çev. Buket Kitapçı Bayrı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 197.

15. Bailly, *Bizans*, 1/195.

16. Akyürek, *Sanatın Ortaçağı*, 72, 73.

9. Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 203; Ayrıca bk. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 320; Jung Hye Lee, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)* (İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2010), 191.

10. Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1974), 1/165.

11. Dvornik, *Konsiller*, 31.

İkonlara Yeniden Serbestiyet
Kazandıran İmparatoriçe Theodora

Manastır Sisteminin Doğuşu ve Gelişimi

Manastır kelimesi, Yunanca “yalnız, tek başına yaşamak” anlamındaki “Monakos” fiilinden türemiştir. Yine bu kökten türeyen “Monasterio” kelimesinin Türkçedeki karşılığı olan Manastır kelimesi, münzevi hayat tarzını benimsemiş olan mistiklerin yaşadıkları mekânı ifade etmektedir.¹⁷ Dış dünyanın tüm kirlerinden ve günahlarından uzakta durmak isteyerek toplumdan uzaklaşan, tıpkı Hz. İsa gibi hiç evlenmeyerek bekârlığı tercih eden, dünyevi zevklerle aralarına mesafe koyan dindar insanlar grubu, Hristiyanlık içerisinde zâhidâne hayat tercihleriyle manastırcılık hareketini başlatmışlardır. Arapçada “korkmak,» “çekinmek” anlamlarındaki “ra-hi-be” fiil kökünden türemiş olan “râhip” ve “râhibe” kelimeleri de manastır hayatını tercih eden ve keşiş olarak adlandırılan kişileri ifade etmektedir. Bu kökten hareketle “tarahhub” kelimesi manastırcılığın karşılığı olduğu gibi kişinin kendisini eğitmesini ifade eden “riyazet” kelimesi de Eski Yunancada “askesis” kelimesinin karşılığıdır. Hristiyanlığın Grek coğrafyasına yayılmasından çok önce Antik Yunan'da *asketik* kelimesi gerek beden gerekse ruh gelişimi için sıkı bir eğitim programına girmiş olan kişileri ifade etmekteydi. Eski Yunan'da bedensel Askesis, Gymnasium'da kişinin spor yaparak kazandığı bir nefis eğitimi iken hem beden hem de ruhani bir eğitim programını gerçekleştirmek isteyen aristokratlar böylelikle beden ve ruh gücünü elde edeceklerine inanırlardı. Maddi ve manevi disiplin sayesinde kişinin gelişimini hedefleyen bu riyazet programları Greko-Romen kültür havzasında gelişecek olan Hristiyanlığı da etkilemiştir.¹⁸ Hristiyan Manastırcılığı'nın Greko-Romen kökenlerine bakıldığında, Yeni Eflatuncu düşünce ve ruhun kemali düşüncesi dikkat çekmektedir. Yeni Eflatuncu dünya görüşünün vaz ettiği mistik ilerleme, zekânın ve tüm şekilsel belirlenimlerin hâricinde kişinin manevi kemalata, ilâhî birliğe gizemci bir düşünce ile ulaşabileceğini salık vermektedir. Bu da Yeni Eflatuncu düşüncenin belirgin olduğu coğrafyalara doğru gelişen Hristiyanlığın mistisizm anlayışına sirayet edecek bir başka husus olmuştur.

17. Alice-Mary Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism,” *Illinois Classical Studies*, 12/2 (1987), 231; Salime Leyla Gürkan, “Manastır,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/558.

18. Bilal Baş, “Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu,” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2014), 184, 185.

Hristiyanlıkta mistik tecrübe, dine mensup olan insan portresinin dışında daha seçkin insan üretmeye yönelik bir yol önermiştir. Asketik dünya görüşü sayesinde Hristiyanlar tüm dinî, mezhepsel din algılarının ötesinde, daha üstün yöneliş tasavvur ederek asketik yaşamı seçmek ve kendini Tanrı'ya adanmak koşuluyla kişinin diğer tüm Hristiyanlardan üstün olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre insanlar dinî vecibelerini yerine getirerek kurtuluşa ulaşma yolunu tercih edebilirler. Ancak bu kolay yolun ötesinde şayet kendilerini tamamen Tanrı'ya adanarak bir keşiş olurlarsa üstün yolu tercih eder ve yalnızca kurtuluşa erişmekle iktifa etmeyip daha yüksek manevi mükâfatlara nail olabilirler.¹⁹ Zamanla gelişen bu “eziyetlere katlanarak daha üstün mükâfatlara ulaşabilme” düşüncesi keşişlerin çeşitli inziva hayatlarına ve büyük acılara şevkle katlanmalarına ortam hazırlamıştır. Zira beden acı çektikçe ruhların sâfileşeceğine inanılmıştır. Buradan hareketle nefislerini körleştirmek için yalnızca bitkilerle beslenerek hayvansal gıdaları hiç tüketmeyen mistikler ortaya çıktığı gibi, kendilerini dar alanlara hapsederek yalnızca Tanrı düşüncesiyle var olmayı tercih eden keşişler de ortaya çıkmıştır. Bu keşişler günaha uzak durma adına kendi hayat alanlarını daraltmış, kimileri kendilerini zincirlerle bir yere bağlamış, kimileri tamamen vahşi bir hayat tarzını seçip çöl ya da dağlarda inzivaya çekilmiş, kimileri kendisini kafeslere kapatarak dış dünya ile bağımlı azaltmış, kimileri ise bir sütunun üzerine çıkarak riyazet ve ibadetle kendilerini Tanrı'ya adama yolunu tercih etmişlerdir. Bu son kategorideki keşişler Stilitler (sütun keşişleri) olarak anılmışlar ve Aziz Symeon Stylites'in (ö. 459) yolunu takip ederek bir sütun üzerinde ayakta dikilmiş ve kendi asketik yaşamlarını sürdürmüşlerdir. David ismindeki bir başka keşiş ise bir sütunda durmak yerine kendisine bir ağaç üzerinde mekân oluşturmuş ve Selanik'te bu ağaç üzerinde inziva hayatını sürdürmüştür.²⁰

Antonios ve Pakhomios

Hristiyanlıkta asketik yaşam tercihinin nasıl başladığını izah eden farklı görüşler vardır. İlk olarak Mısır çöllerinde manastır hayatını başlattıkları için *çöl babaları* olarak da anılan bu ke-

19. Baş, “Manastırcılığın Doğuşu,” 186.

20. Peter Charanis, “The Monk as an Element of Byzantine Society,” *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), 83; Cyril Alexander Mango, *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 123.

şişlerin niçin inzivaya çekildiklerini izaha çalışan görüşlerden biri keşişlerin, insanların dünyevileşmesine tepki olarak toplumdan uzaklaştıklarını ve dinî hayatı daha az günahla muhatap olacakları alanlarda gerçekleştirmeye çalıştıklarını dile getirmektedir. Çölde inziva hayatını izah etmeye çalışan diğer bir görüşe göre, vergi tahsildarlarından uzak durmak isteyen keşişler çölde yaşamayı tercih etmişler ve bu vesileyle ibadetlerini daha rahat yapma imkânına kavuşmuşlardır. Öte yandan, Hristiyanlığın ilk yayıldığı zamanlarda eziyet görerek şehadet mertebesine ulaşmış olan azizlerin mertebesine ulaşabilmek için yüce bir ideal uğruna onlar gibi eziyetler çekerek yüksek mükâfatlara ulaşma düşüncesinin insanları çölde yaşamaya sevk ettiği de iddia edilmiştir. İskenderiyeli Dionysios'un aktardığına göre III. yüzyılın ortalarında Decius'un zulmünden kaçmak isteyen pek çok kişi münzevi hayatı tercih etmiş ve bu sebeple dağlara, çöllere kaçmışlardır.²¹ İmparator Diocletian zamanında da devam eden bu zulüm Milano fermanına kadar pek çok Hristiyan'ın inziva hayatını tercih etmesine sebep olmuştur.

Mısır'da ortaya çıktığı düşünülen münzeviklik hareketinin ilk dikkat çekici temsilcisi Büyük Antonios (251-356) olmuştur. Antonios'un keşişliğe yönelmesinin sebepleri arasında en kuvvetli saiklerden biri onun fikrî tercihleridir. Zira Antonios'un mektuplarında görülen asketik teoloji, onun ve diğer ilk dönem keşişlerinin Helenistik dönemdeki asketik düşünceden etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Origen'in (ö. 250) yazılarını bildiği düşünülen Büyük Antonios manevi kurtuluşa erişmek için disiplinli bir çalışma ile nefsin boyunduruğundan kurtulmak gerektiğini dile getirmiştir. Kişinin kendini tanımasını, yani bilme (gnosis) faaliyetinin kurtuluş için elzem olduğunu dile getirmesi onun kendi hayat felsefesini fikrî temellere oturtmaya çalıştığını göstermektedir.²²

Hristiyan manastırcılığının temelde iki farklı tavır ifade eden iki ana ekol üzerinden ilerlediği düşünülmektedir. Bunlardan ilki olan Ermitizm (Anchorite) yalnız başına, züht hayatını esas alırken cemaat hayatına dayanan bir diğer manastır anlayışı ise Kinobitik Manastırcılık (Coenobitism) olarak anılmaktadır. Münzevi Manastırcılığın piri Aziz Büyük Antonios iken Kinobitik Manastırcılığın önderi ise Pakhomios'tur.

21. Ayça Tiryaki, “Erken Hristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu,” *Sanat Tarihi Dergisi* 16/2 (2009), 50.

22. Baş, “Manastırcılığın Doğuşu,” 19.

Yunancada hiç kimsenin yaşamadığı yer, çöl anlamlarına gelen “Eremos” kelimesinden türemiş olan Ermit kelimesi diğer insanlardan ve dünyanın kirlerinden tamamıyla uzaklaşmayı tercih eden münzevileri ifade eder.²³ Manastırcılığın kurucusu kabul edilen Aziz Antonios bir Ermit'dir. Ermitlerin Askesis'i temelde dış dünyadan soyutlanma, dua ve oruçtan oluşmaktadır.²⁴ Vita Antoni'deki bilgilere göre 19 yaşında Ermit olmaya, yani insanlardan uzaklaşarak kendini ibadete adamaya karar veren Aziz Antonios çölde yalnız yaşama idealine (anakhoresis) dayanan Ankoretik Manastırcılığı kurduktan sonra tüm keşişlerin babası olarak nam salmıştır. Ortodoks ve Katolik kiliseleri tarafından 17 Ocak'ta hatırası kutlanmıştır. Yine Vita Antoni'nin aktardığına göre eğitimsiz bir Kıptî olan Antonios'un keşişliğe ilgi duymasının sebebi bir vaaz esnasında duyduğu bir İncil cümlesidir. İsa'nın kendisinden nasihat isteyen bir genç adama söylediği, “Eğer kâmil olmak istersen git ve neyin varsa sat, fakirlere dağıt; gökyüzünde hazinen olsun. Sonra gel, beni izle” (Matta 19:21) cümlesi, Antonios'un dünyaya bakışını kökünden değiştirmiş ve tüm malını, mülkünü satan Antonios dünya lezzetlerine sırt çevirerek yeni bir hayata başlamıştır.²⁵

Antonios çölde yalnız yaşama idealine (anakhoresis) dayanan Ankoretik Manastırcılığı kurmuş iken çağdaşı Pakhomios ise (292-346) toplu yaşam (koinos bios) modelini, yani Kinobitik Manastırcılığın kurucusu kabul edilmiştir.²⁶ Pakhomios eski bir asker olduğu için ordudaki görev dağılımı sistemini manastırcılığa uyarlamıştır. Onun kurucusu olduğu kabul edilen komünial manastırcılıkta münzeviler belirlenmiş vakitlerde ortaklaşa dua ve ayinler için bir araya gelirlerdi. Kinobitik Manastırcılık olarak anılan bu manastırcılıkta küçük hücrelerde ya da yaptıkları külebe benzeri ufak binalarda yaşayan Ermitlerden farklı olarak kinobitik keşişler bir veya birden fazla binadan oluşan kompleks manastır yapılarında yaşamışlardır. Kinobitik keşişler manastırlarının yakınlarındaki halk ile de Ermitik keşişlere nisbetle daha sık görüşmüşler, halkın ihtiyacını gi-

23. Selami Sönmez, “Manastırların Sosyokültürel Yapı ve Fonksiyonları,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (04 Ağustos 2015), 699.

24. Mango, *Bizans*, 120.

25. Baş, “Manastırcılığın Doğuşu,” 190.

26. Sema Doğan, “Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları,” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (15 Aralık 2003), 74; Baş, “Manastırcılığın Doğuşu,” 189.

derebilecek uygulamalarla sevap kazanmayı da önemsermişlerdir.²⁷ Pagan bir ailenin çocuğu olmasına rağmen daha sonra Hristiyan olmuş olan Pakhomios, Antonios gibi Mısır'da etkinliklerini sürdürmüştür. Palameon adlı bir keşişin yanında ankoretik yaşama başlamasına rağmen kısa sürede ortak yaşama düşüncesini önemseyen manastır fikrine yönelmiş ve kendisine gelen çok sayıda keşiş adayına manastırlar oluşturmuştur. Kendisi ankoretik yaşamın zorluklarını tecrübe ettiği için bu tarz bir keşişliğin karşı karşıya kaldığı tehlikeleri bertaraf edecek ve Tanrı'ya adanışı daha rahat gerçekleştirebilecek bir manastırcılığı ihdas etmiştir. Aşırı perhiz uygulamalarını yasaklayarak itidal prensibini önemseyen ve manastırı için yazdığı yönetmelikle ağır şartlar altında keşişliğe cesaret edemeyenlere daha kolay bir yöntem öneren Pakhomios'un manastırları kısa sürede büyük alaka toplamıştır. Zaten kilisenin de tercih etmediği aşırı asketizm tercihleri zamanla elenmiş ve Orta Çağ'da manastırcılık büyük ölçüde Kinobitik formda tercih edilmeye başlamıştır.²⁸

Büyük Antonios'un hayat hikâyesi oldukça erken bir dönemde (IV. yüzyıl) Aziz Athanasios (296-373) tarafından kaleme alınmıştır. Gerek Antonios'un gerekse Pakhomios'un manastırcılık anlayışına dair erken dönemlere ait olan anlatılar genellikle Athanasios'un vitasında fark edilebildiği gibi aşırılıktan uzak, örnek bir keşiş yaratma idealine matuf olarak geliştirilmiştir. 350-450 yılları arasında kaleme alınmış olan manastırcılık metinlerinde Antonios gibi ilk keşişlerin gerçek hayat hikâyesini aktarma gayretinden ziyade Helenistik asketizm formlarının ötesinde, kutsal kitabın öğretileri ışığında, itidalli, aşırılıklardan uzak, kilise ve devlete tehdit oluşturmayacak keşişlik anlayışı vurgulanmaya çalışılmış ve diğer keşişler için bu ilk modeller örnek gösterilmiştir. Ruhani tekâmülleri için çalışmakla birlikte kendi el emeğiyle geçinebilen ve topluma da faydası bulunabilen keşiş modelleri tek tipleştirilerek örnek hale getirilmiş ve oluşturulan ortak dil ile diğer aşırılıkçı uygulamalar elenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple Nazianzus'lu Gregory, Antoni'nin vitasını işaret ederek bunu yazmakla Athanasios'un hikâye tarzında bir manastır yönetmeliği vücuda getirmiş olduğunu belirtmiştir.²⁹

Manastırcılığın ortaya çıkışında dikkat çeken diğer bir husus, manastırcılığın kiliseye rağmen ortaya çıkmış olduğu gerçeğidir. İlk dönem manastırlarının kurucu keşişleri, başta Origen olmak üzere kilisenin aforoz ederek dışladığı isimlerdi. Cismanî haşır ve ruhların ezeliği konusunda temel Hristiyan öğretiden ayrılan Origen, kilise tarafından Yunan felsefesinden çok fazla etkilenmiş olmakla eleştiriliyordu. Kilise otoriteleri Aziz Athanasios'un kilise ve manastır arasındaki yakınlaştırıcı görüşlerini onun etkisi ve saygınlığıyla içselleştirinceye kadar manastırcılığa karşı soğuk durmuşlar ve inziva hareketleri kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Tam karşı tarafta IV. yüzyılda yaşamış olan Eustathios gibi keşişler de kiliseye karşı öğretiyi sunmak noktasında sözlerini sakınmamışlardır. İlk dönemde keşişlerin asketik görüşlerini kilisenin genel öğretilerine ters bulan din adamlarından sonra Aziz Athanasios'un Ortodoks düşüncesine uygun bir keşişlik tasavvuru geliştirilmesi bu zıtlıkların yatışmasına katkı sağlamıştır. Hatta onun öğretilerinde, dış dünyanın kirinden tamamıyla uzakta ibadete adanmış bir hayat cennete giden esas yol oldu, fakat dünyevi hayattan vazgeçme imkânına sahip olmayanlar şayet kilisenin yol göstericiliğine müracaat edecek olurlarsa, dolaylı da olsa aynı kurtuluşa erişme imkânı bulunmaktaydı. Bu doktrinlerin kabul görmesiyle birlikte ilk ortaya çıkışında heretik bir hareket olarak beliren manastırcılık zamanla Ortodoks ve Katolik dünyada kabul görmeye başlamıştır. Protestan dünyasında ise Martin Luther'in görüşleri takip edilerek kurtuluşun tek bir yolla mümkün olduğu düşünülmüş ve ruhbanlık reddedilmiştir.³⁰

30. Mango, *Bizans*, 119, 123; Baş, "Manastırcılığın Doğuşu," 186, 200.

27. Talbot, "Monasticism," 232.

28. Baş, "Manastırcılığın Doğuşu," 193, 202.

29. Bk. Baş, "Manastırcılığın Doğuşu," 198-201.

Doğu ve Batı Manastırları

Manastırcılık erken dönemdeki büyük keşişlerin öğretileri üzerine kısa sürede kurumsallaşmaya başlamıştır. MS. 300-600 yılları arasında oluşum sürecini tamamlayan Doğu ve Batı manastırcılığı, bazı büyük kilise babalarının katkılarıyla gelişimini tamamlamıştır. Mısır'dan sonra hızlıca Filistin ve Suriye bölgesinde görülmeye başlayan manastırlar Aziz Basileios'un öğretileriyle Anadolu'da da etkin olduktan sonra IV. yüzyılın ortalarında Avrupa'ya yayılmıştır.³¹ Batı'da özellikle V. ve VI. yüzyıllarda yaşamış olan Aziz Benedikt'in³² (ö. 547) etkisiyle gelişim yaşayan Batı manastırcılığı ağırlıklı Kinobitik tarzda yapılanmıştır. Manastırcılığın bu dönemdeki gelişim sürecinde öne çıkan ilk yapılanmalar Fransa'da olmuştur.³³ Doğu'dan Batı'ya uzayan bu ilerleme sürecinde köprü rol oynayarak tüm Hristiyanlık tarihinin manastırcılık tecrübesine önemli katkılar sunmuş olan kişi Kapadokyalı Aziz Büyük Basileios'tur (ö. 379). Aziz Basileios keşiş öğretilerinin sistemleşmesi sürecinde öne çıkan bir isim olarak kalmamış, Er-ciyes Dağı eteklerinde kurmuş olduğu Basileia ile sağlık hizmetleri de sunarak bölge insanını Hristiyanlık ile tanıştırmıştır.

Kapadokya'daki kilise babalarının en tanınmış olan Aziz Basileios Anadolu'da Pachomios tarzındaki Kinobitik manastırcılığı benimsemiştir. İstanbul ve Atina'da eğitimini aldıktan sonra Suriye, Mısır ve Filistin bölgelerine yolculuk yapan Basileios yaptığı gözlemler neticesinde katlanılması güç inziva hayatını daha ılımlı hale getiren ve keşişlerin şahsi çabalarla mistik yönlerini geliştirerek kibre kapılmalarının önüne geçen yeni bir model geliştirmiştir. Keşişlerin tek başına yaşamasını onaylamayan Aziz Basileios'un modelinde keşişin züht hayatında tabi olmak zorunda olduğu bir baş keşiş bulunur ve bu keşiş öğrencileriyle tek tek ilgilendiği gibi şahsi aykırılıkların da önüne geçerdi. Keşişin yalnızca kendi sonsuz hayatını kurtarmasını bencilce bulan Basileios

31. Mango, *Bizans*, 120.

32. İtalya'da doğan Aziz Benedikt, Antonios'un kine benzer bir eremitik deneyim yaşamıştır. Bir süre mağarada yaşayarak tüm dünyevi zevklerden kendisini soyutlamıştır. Etrafındaki ziyaretçi halkasının büyümesiyle birlikte 510 yılında Başrahip olmayı kabul ettiyse de kısa süre sonra bu görevinden ayrılmıştır. 520 yılında İtalya'da kurduğu manastırla Batı manastır geleneğine şekil veren Aziz Benedict hayatının sonuna kadar saygı duyulan bir keşiş olarak anılmıştır. Hayatı hakkında diğer ayrıntılar için bk.: Bénédicte Demeulenaere, *Saint Benoît: Institutteur De L'europe* (Monaco: Rocher, 1996).

33. Doğan, "Ortaçağ Manastır Sistemi," 81.

manastırların hastalar için hasta hane, öksüzler için yetimhane, yolcular için han vb. amaçlarla kullanılmasının da önünü açmış ve bu sayede keşişlerin başkalarının hayatına dokunmalarının da önemli olduğunu vurgulamıştır. Çeşitli iş kolları oluşturarak halka fayda sağlayan manastırların kurulmasına öncülük ederek Basileios şehir manastırlarının kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Gündelik ihtiyaçlarının karşılanması için gelen kişilerin yardımlarına muhtaç bir keşişlik müessesesini uygun görmemiş, kendi başına ayakta durabilen, birbirlerinin hem maddi hem de manevi gelişimlerine yardımcı olacak keşiş birlikteliğine sahip olan manastırların önemini vurgulamıştır. Onun öğretileriyle Antonios tarzı züht hayatı itibar kaybetmiş ve birlikte ibadete önem veren cemaat hayatı önem kazanmaya başlamıştır. Aziz Basileios'un manastırcılığının oluşturduğu güçlü etki kısa sürede uzak coğrafyalara kadar sirayet etmiş ve Pakhomios tarzı manastırlar doğu ve batı manastırlarının modeli haline gelmeye başlamıştır.³⁴

Manastırcılığı bugünkü haline oldukça yakın bir forma sokan Basileios temel olarak Pakhomios sistemini esas almakla birlikte ufak farklılıklarla ondan ayrılmıştır. Bu ayrımlar sonraları daha da önemli hale gelmiş ve doğu/batı manastırları tarafından benimsenmişlerdir. Pakhomios sisteminden farklı olarak, Basileios sisteminde öncelikle manastırlar kontrol edilemeyecek kadar büyük değil, baş keşişin bizzat keşişlerle ilgilenebileceği şekilde daha küçük tasarlanmıştır. İkinci önemli fark nefis tezkiyesi gerçekleştirilirken aşırılık kesinlikle yasaklanmış, ilave oruç tutmak isteyen keşişin dahi baş keşişten izin alması gerekli görülmüştür. Keşişin itakârlığı çok önemliydi. Üçüncü önemli fark ise Basileios'la birlikte manastırlar şehirden uzakta değil, şehrin içinde de kurulabilmiştir. Böylelikle keşişler hayır faaliyetleriyle topluma faydalı olabilmişlerdir. İnsanlara örneklik sunabilecek olan keşişler böylelikle diğer insanlardan kopmamış, nasihatleri vasıtasıyla toplumun ıslahına da katkı sağlamışlardır. Manastırcılığın kuruluşundaki bu önemli katkılarıyla doğu ve batıda büyük saygınlık kazanan Basileios'un tasvirleri Ortodoks kiliselerinde büyük kilise babalarından biri olarak apsis kısmında ve diğer kısımlarda yer etmiştir.³⁵

34. Gürkan, "Manastır," 27/559; Haluk Çetinkaya, "Bizans Manastırlarının Tarihsel Gelişimi," *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15 (2000), 12.

35. Talbot, "Monasticism," 233; Mango, *Bizans*, 124; Tiryaki, "Erken Hristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu," 49.

Büyük Basileios'tan sonra manastırcılık ana hatlarıyla onun gösterdiği istikamette devam etmiştir. Batı manastırlarında onun öğretilerine ilave olarak ömür boyu fakirlik, ömür boyu bekârlık yemini gibi uygulamalar da ilave edilmiş ve yeni tarikatlar da vücut bulmuştur. Aynı şekilde doğu manastırlarında da Theodor Stüdit inziva hayatını konu edinen yeni yazılar kaleme almış ve onun da sistemleştirdiği yeni manastır öğretileri Basileios reformlarının gelişmiş versiyonları olarak Kiev ve Aynaroz manastırlarında büyük etki yapmıştır.

İstanbul Manastırları

Manastırcılık, ortaya çıktığı IV. yüzyılın erken dönemlerinde başkent Konstantinopolis'te de kendisini göstermiştir. Ağırlıkla, tasvir yanlılarının kesin zaferini ilan ettiği 843 yılı sonrasında, yani kovuşturmalardan endişelerin duyulmadığı bir dönemde şehir merkezlerinde yer edecek olan manastırlar başkentte de bu yüzyılda kurulmaya başlamıştır. Ancak bu erken dönemde manastırcılığın ruhuna uygun olarak ilk kurulan manastırlar şehir merkezinin dışındadır. Konstantinopolis'teki ilk manastır, Konstantinos surlarının hemen dışında Psamathion (Samatya) bölgesindeki 382 tarihinde Suriyeli İsaakhos tarafından kurulan Dalmatou Manastırı'dır.³⁶ Bugün surların içerisinde bulunuyor olsa da o dönemde henüz II. Theodosius'un surları inşa ettirilmediği için bu manastır şehir dışında Ese Kapı Camii yakınlarında bulunmaktaydı.³⁷ Konstantinopolis'te bu manastırdan hemen sonra 420 yılında Süryaniler tarafından Akoimetoı Manastırı kurulmuştur. *Uyumazlar* anlamına gelen bu manastırda ilginç bir ritüel olarak keşişler nöbetleşe gruplar halinde Temcit duası okumuşlar ve manastırın daima dua edilen bir yer olmasını sağlamışlardır. İsaakhos'tan başka Jonas ve Dios gibi isimler de İstanbul'da ilk manastır kurucuları arasında yer almışlardır.³⁸

Kısa sürede artan manastır sayısı VI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde (Justinianus dönemin-

de) seksenin üzerine çıkmıştır. İmparator Justinianus'un hukuk düzenlemeleri de yaparak yasal bir zemine oturtmaya çalıştığı manastırlar bu dönemde ağırlıklı Aziz Basil'in koyduğu kurallardan uygulamalarını geliştirmişlerdir. Bununla birlikte her manastırın kendisine has bazı uygulamaları da hazırlanan Typikonlarda belirlenmiştir. Manastır kuruluş belgeleri ya da manastır işleyişini belirleyen kurallar bütünü olarak nitelenebilecek olan Typikonların ilk örneği 451 yılında Khalchedon Konsili'nde manastıra gelen kölelerle ilgili olanlarıdır. Bu Typikonlar manastırdaki keşişlerin günlük rutinlerine kadar pek çok konuda izlenmesi gereken kuralları ihtiva etmekteydi. Mesela, XIII. yüzyılda Lips (Fenari İsa) Manastırı'ndaki rahibelerin yılda dört kez yıkanmalarına izin verilirken, Pantokrator (Molla Zeyrek) Manastırı'nda keşişlere ayda iki kez (yılda yirmi dört kez) yıkanılmasına izin verilmesi Typikonlarda verilen karar farklılıklarına örnektir.³⁹

Türkiye'deki Manastır Bölgeleri

Türkiye'de bugün Manastır mirasıyla öne çıkan bölgeler İç Anadolu (Kapadokya), Karadeniz (Pontos) ve Marmara (Bithynia) bölgeleridir. Orta Çağ'da ise imparatorların dahi ziyaret ettiği bazı manastır güzergâhları adeta bir hac rotası olarak önem kazanmıştır. Clive Foss bu dönemde Anadolu'da üç merkezi hac güzergâhının bulunduğunu belirtir. Bunlar Efes yakınındaki Galesion, Mysia'daki Olympos ve Milet'e Yakın Latros manastır bölgeleridir. Özellikle ilk ikisi başkentten deniz yoluyla ulaşımın mümkün olması sebebiyle ziyaretçiler için cazip mekânlar olmuştur.⁴⁰ Önemli bir aziz kültüne ev sahipliği yapan Uludağ kendilerinden şifa umulan mekânlarıyla önemli bir ziyaretgahtı. Aziz Theodoros, Aziz Platon, Aziz Methodios, Aziz Theofanes, Büyük Aziz İonnikios, Slavların havarisi Aziz Methodios gibi ünlü keşişler Uludağ'da yaşamışlardır.⁴¹ Başlıca üç yerde toplanmış olan Manastır bölgeleri içerisinde Bithynia bölgesi; Suriye, Mısır ve Athos Dağı Manastır bölgeleri ile rakip olabilecek bir manastırcılık hayatına sahip olmasıyla dikkat çekmiştir.⁴²

39. Çetinkaya, "Manastırların Gelişimi," 12, 15.

40. Clive Foss, "Pilgrimage in Medieval Asia Minor," *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002), 136.

41. Mango, *Bizans*, 133.

42. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 181.

Uludağ Manastırları

Bizans döneminin en önemli manastır merkezlerinden biri olan Uludağ'ın Hristiyanlık tarihinde sahip olduğu önemli konum şimdiye kadar pek fazla araştırmaya konu olmamıştır. Azizlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı Hagiografik eserlerde ikon karıştırlarına karşı yürütülen mücadelenin ana mekânı olarak anılmış olan Uludağ, ikonoklazmdan hemen sonraki IX-XI. yüzyıllar arasında önemli bir hac merkezi olmuştur.⁴³

Uludağ manastırları VIII. yüzyılda ikonoklazm döneminde yoğun bir yerleşime sahne olmaya başlamasına rağmen V. yüzyıldan itibaren Uludağ'da manastırların varlığına dair işaretler bulunmaktadır. V. yüzyılda yazılmış olan bir vitada Hypatios'dan bahsedilir ve onun varmak istediği manastıra ulaşmaya çalışırken Olympos'tan geçişi esnasında bir fırtınaya yakalandığından bahsedilir. Ancak bölgedeki keşişlik tarihinin öne çıkması V. yüzyılda mümkün olmuştur ve bu da büyük ölçüde ikonoklazm ile ilgilidir.⁴⁴

Uludağ eteklerinde Nilüfer ve Deliçay ırmakları arasındaki dağ parçasında yoğunlaşmış olan Uludağ manastırlarının sayısı Osman Şevki Bey'e göre yüze kadar çıkmaktaydı. Sulak, gölgeli, yeşil vadilerin sükûnet ve tenhâlığı içinde sıralanmış olan bu manastırlar ne yazık ki Orta Çağ'da tamamıyla ilgisiz kaldığı için geçtiğimiz yüzyıla ancak beş altı tanesinin kiremit, tuğla ve mermer kırık-

43. Alexander Kazhdan vd., *Dumbarton Oaks Hagiography Database* (Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1998), 83; Foss, "Pilgrimage in Asia Minor," 132.

44. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 127.

larından ibaret enkazını ulaşabilmiştir.⁴⁵ Kandes ise Uludağ'daki manastır sayısını Bizans yazarlarının çalışmalarından hareketle elli dolaylarında vermiştir.⁴⁶ Bazılarının kalıntıları günümüze ulaşmış olan Uludağ manastırları defincilerin yaptığı kazılar hâricinde arkeolojik çalışmalara konu olmadığı için bugün büyük ölçüde toprak altında kalmıştır.

Uludağ'da Kinobitik tarzda değil, daha çok Ermitik tarzda bir manastırcılık anlayışı olduğu dikkatleri çekmiştir. Raimond Janin'e göre Uludağ'da pek çok manastırın olmasına rağmen, manastırlar, kurucularının ölümüyle birbirleri arasındaki kişisel bağlar sona erdiği için batıdaki gibi hiyerarşik bir organizasyon oluşturamamışlardır. Etkin olduğu dönemlerde dört beş manastır kendisine bağlamış olan tek büyük manastır Agorlar (Agauros) Manastırı'ydı. Bunun dışında tüm manastırlar kendi içlerinde özerkti. Agorlar Manastırı gibi kişisel karizmaya bağlı olarak bir federasyon örneği geliştiren diğer bir manastır da Saküdyon Manastırı'ydı. Theodor Stüdit'in etkiyici kişiliği sebebiyle bir federasyon olma adımı atmış olmasına rağmen Theodor'un ölümünden sonra bu manastırın da diğer manastırlarla bağı zayıflamıştır. Dönemin keşiş hikâyelerini anlatan Hagiografik eserlerde de biyografiler kendi kahramanlarıyla ilgilendiği için manastırlar arasındaki bağlar tam olarak incelenememiştir. Buna rağmen Olympos Manastırları'nda hiçbir zaman Athos'taki gibi bölgesel bir organizasyona girilmediği kesin olarak söylenebilmektedir.⁴⁷

XIX. yüzyılda yaşamış olan araştırmacı Kandes Uludağ'da Kinobitik tarzdaki manastırcılık anlayışının da Ermitik manastırcılıkla bir arada var olduğunu Psellos'un söylevlerinden hareketle temellendirmeye çalışmıştır. İleride kendisinden bahsedilecek olan Psellos Uludağ'daki manastırcılık hayatına dair önemli gözlemler yapmış ve keşişlerin ayinlerde duaları birlikte okuduğunu, aynı masada yemek yediklerini, her şeylerini paylaştıklarını aktarmıştır. Bunların aksine bazı keşişlerin de Ermitik tarzda dik yamaçlarda ve diğer tüm keşişlerden uzakta Tanrı ile yalnız başlarına iletişim kurmaya çalıştıklarını anlatmıştır.⁴⁸

45. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 13, 14.

46. Kandes, *Bursa*, 246.

47. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 128.

48. Kandes, *Bursa*, 247.

Uludağ'ın Seçilmesinin Sebebi

Manastır bölgesi olarak Uludağ'ın seçilmesinin emniyet ve mahremiyet olmak üzere başlıca iki nedeni olduğu aşikârdır. Uludağ'ın ormanları, vadileri ve arazileri herhangi bir kovuşturmadan kaçmak isteyen kişiler için emniyet imkânı sağlamıştır. Topografyanın sağladığı bu güvenlik imkânı sayesinde takiplerden kurtularak tehlikeden uzakta kalabilmişlerdir. Aynı şekilde dış dünyanın manevi kirlerinden ve insan kalabalığından uzaklaşarak Tanrı'yla baş başa kalmak isteyen keşişler için Uludağ güzel bir inziva imkânı sağlamıştır. Uludağ, Tanrı'nın sanatının seyredilebildiği tüm doğal güzellikleri ziyaretçileri için cömertçe sunuyor ve sessizliğiyle tefekkür imkânı sağlıyordu. İzolasyon ve inziva için Uludağ'ın sunduğu bu imkânlar, deniz yoluyla başkentten ulaşılabilen bir alanda olması hususiyetiyle birleşince erken dönemden (IV. yüzyıl) itibaren bölgede manastırlar görülmeye başlamıştır. Bu üstün imkânların farkına varan münzeviler Uludağ'ı "göklerden bile daha aydınlık kutsal dağ" olarak anmışlardır.⁴⁹

Uludağ'ın sağladığı güvenlik imkânı antik dönemden itibaren bu dağın ve eteklerinin seçilmesine sebep olmuştur. Arap akınlarının sık gerçekleştiği doğu bölgelerine göre daha batıda olması Uludağ'a avantaj sağlamıştır.⁵⁰ Yaşlı Plinius'un aktarımı doğru ise Kartacalı Komutan Hannibal stratejik gerekçelerle Bursa şehrini bu dağın eteklerinde kurmuştu. Romalılarla yaptığı savaşlardan sonra Bithynia Krallığı'na sığınmış olan Hannibal, gerektiğinde Romalıların takibatından kolayca kaçabileceği vadilere sahip olan Uludağ eteklerinde bir şehir kurmuş ve bu şehir, yapılan harcamaları karşılayan misafirperver Bithynia Kralı Prusias'ın adını vermiştir. Hem deniz yoluna yakın olması yönüyle hem de arkasındaki izi kaybettirmenin oldukça kolay olduğu Uludağ sayesinde Hannibal müthiş bir stratejik avantaja sahip oluyordu.⁵¹ Aynı şekilde Birinci Bölüm'de işlendiği üzere Uludağ; Romalı haydutlar zamanında görüldüğü gibi, Haçlı ordusuna karşı Uludağ eteklerine sığınan Kılıçarslan'ın vur kaç taktiği uyguladığı dönemde ve Bizans zamanının ikonoklazm sürecinde de güvenli bölge olarak görülmeye devam etmiştir.⁵²

49. Kandes, *Bursa*, 171.

50. Mango, *Bizans Mimarisi*, 144.

51. Kandes, *Bursa*, 18.

52. Texier, *Küçük Asya*, 1/157; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 9.

Uludağ Manastırlarının Sınırları

Uludağ Manastırlarını ifade eden Olympos Manastırları ifadesinin Bizans dönemi kaynaklarında oldukça geniş bir alanı işaret ettiği görülmektedir. Yalnızca Uludağ yükseltisinin bulunduğu bölgeyi değil, Marmara Denizi'nin güneyinde bulunan genişçe bir alanda yer alan manastırlar, bu bölgenin en dikkat çekici yükseltisi Olympos olduğu için genel olarak Olympos Manastırları olarak anılmışlardır. Bu sebeple Olympos Manastırları Uludağ'ın yüksek vadilerindeki ve yamaçlarındaki manastırların yanı sıra, çok daha alçakta deniz kenarındaki manastırları da ifade eden bir ifade kalıbı olmuştur. Batıda Karacabey'den doğudaki İznik hattına kadar tüm Mucanya, Kurşunlu ve Gemlik bölgesi manastırları da Olympos Manastırları arasında kabul edilmiştir. Uludağ Manastırları sınırlarını tespit etmenin en zor yanlarından biri manastırların, Aynaroz'da olduğu gibi, bölgesel bir organizasyona sahip olmamalarıdır. Uludağ Manastırları bir federasyon oluşturmadıkları için hiyerarşik düzen eksikliği manastırların birbiriyle bağıni anlamayı ve sınırlarını belirlemeyi zorlaştırmıştır.⁵³

Hagiografik eserlerde isimleri bulunan ve Olympos Manastırları olarak anılan yapıların konumlarını belirlemek bu açıdan da zorluk teşkil etmiştir. Mesela, Uludağ'ın Kadıyaylası'ndan Armutlu Yarımadası'na kadar pek çok yerde bulunabilme ihtimali göz önünde bulundurulmuş Saküdyon Manastırı pek çok saha araştırmasına konu olmuş, ancak konumu net olarak belirlenememiştir. 2007 yılındaki yüzey araştırmasında manastırın yeri Korsantepe ve Ketenderesi mevkiileri arasında belirlenmeye çalışılmış ancak yine net bir sonuç elde edilememiştir.⁵⁴ Benzer yüzey araştırmalarında Olympos Manastırları arasında kabul edilen ve Uludağ'ın batısındaki genişçe alanda yer alan manastır grubunun da yerleri tesbit edilmeye çalışılmış, ancak çalışmaların sonuç verebilmesi için arkeolojik kazıların yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Kadriye Köyü ile Güngören arasında bulunan genişçe bir alandaki manastır grubu üzerinde yapılan yüzey araştırmaları yayınlanmıştır. Yüzey Araştırmaları hâricinde Bursa Büyükşehir Belediyesi de kendi bünyesinde faaliyet gösteren "Mağara ve Uludağ Manastırları Araştırma ekibi"

53. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 128.

54. Auzépy, "Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi 26 Ağustos - 7 Eylül," 3/349.

Şehir Merkezinin üzerinde Kadıyayla ve Küçük Zirve'nin Görünümü

ile bir süre çalışmalarda bulunmuştur.⁵⁵ Ancak çalışmalar çeşitli sebeplerle sınırlı kalmış ve devam ettirilememiştir.

Tüm bu zorluklara rağmen Uludağ Manastırları'nın yoğunlaştıkları bölgelere dair bazı belirlemeler yapmak mümkündür. 1935 yılında bölgedeki manastırlara dair bir harita hazırlayan Bernardin Menthon manastırların yoğunlaştıkları alanları haritasında göstermeye çalışmıştır. Onun haritasında da görüldüğü üzere Uludağ manastırları her ne kadar insanlardan uzak yerlerde konumlanmış olsa da yine de belli başlı ihtiyaçları karşılayabilmek üzere zaman zaman şehirle temas edebilme amacıyla şehrin yakınına konumlandı-

rılmışlardır. Bu sebeple gerek Menthon gerekse Osman Şevki Bey, 1930'lu yıllarda yaptıkları çalışmalarda diğer manastırları da anmakla birlikte Uludağ Manastırları'nı batıda Nilüfer Çayı ile doğuda Deliçay arasında tespit etmeye çalışmışlardır.

İsabetli bir tercih olarak gördüğümüz bu seçime benzer şekilde biz de çalışmamızda Uludağ Manastırları'nı şehir merkezine nispetle yoğunlaştıkları alanlara göre üç grupta ele alacağız. Bunlar batı yamaçlarında bulunan manastırlar, şehir merkezine bakan yamaçlardaki manastırlar ve doğu yamaçlarında yoğunlaşmış olan manastırlar grubudur.

55. Aziz Elbas, "Münzevi Hayatın Vazgeçilmez Mekânı 'Keşiş Dağı'," *Bursa'da Zaman* 11 (Temmuz 2014), 44.

Şehir Merkezine Bakan Yamaçlardaki Manastırlar

Bu kısımdaki manastırlar şehir merkezinden görülebilecek yakınlıkta olanlardır. Özellikle Bursa Şehri'nin Müslüman Türklerce fethinden sonra bazıları dergâh ve zaviye olarak kullanılmış olmaları yönüyle dikkat çekmişlerdir.

Agorlar Manastırı

Kendisine pek çok Metohi'nin⁵⁶ bağlı olduğu Agorlar Manastırı, Uludağ'ın en önemli manastırlarından biridir. Bernardin Menthon'un 1935 yılında hazırladığı manastırlar haritasında Alacahırka'dan Uludağ'a çıkan yol üzerinde batıya doğru ilerleyen yolun Uludağ istikametinde güneye doğru yöneldiği dönüş alanında, Bursa Ovası'na nazır bir manastır olarak konumlandırılmıştır. Gerek Menthon gerekse Janin, vitalardan hareketle Agorlar Manastırı'nın Trikhalis Manastırı'na (Abdal Musa) yarım saat yürüme mesafesinde olduğunu belirtmişlerdir. Aziz Eustrate'nin hayat hikâyesinde Agorlar'ın coğrafi pozisyonu açık olarak belirtilmiştir. Trikhalis Dağı yakınına konumlandırılan Agorlar Manastırı Bursa şehir merkezinden 15 stade (2.760 m.) uzaklıkta bir derenin kıyısında, batı yönünde ve şehrin üzerinde bulunmaktadır. En detaylı tarifi veren Menthon'un konumlandırışı şu şekildedir:

Olimpos Dağı'nın yeni yoluyla Broussa'dan ayrıldığımızda 2 km.'den daha az uzaklıkta bir pınar ve bir dereye ve 400 m. daha uzakta ikinci bir derenin aktığı bir çukur yolun kenarında başka bir pınara rastlarız. Bu çukur yolun diğer tarafında yolun biraz aşağısında geniş ve uzun bir platform görebilirsiniz. İşte manastır buradadır. Ama şu anda bir taş bile kalmamıştır. Bunun nedeni de Doğuluların eski kalıntıları kullanarak bina yapma ve her sene tarlalarını taşla çevreleme alışkanlıklarıdır. Agorlar'ın arazisinde zeytin ağaçları ekilmiştir. Kazıldığı zaman yer yer küçük tuğla kalıntılarına rastlayabiliriz. Bunlar şanlı geçmişin tek izleridir.⁵⁷

Menthon'un tarifinden hareketle konumu belirleyen Osman Şevki Bey de manastırın yolun sağ tarafında kaldığını belirtmektedir.⁵⁸

Genel olarak bir örgütlenme içerisinde olmayan, birbirinden bağımsız Uludağ manastırları arasında, diğer bazı manastırlarla sıkı ilişkiler içerisinde bulunan tek manastırın Agorlar Manastırı olduğu görülmüştür. Uludağ Manastırları arasında diğer manastırlar arasında hiyerarşi görülmezken, kendisinden küçük beş şubeyi kontrol eden tek manastır Agorlar Manastırı olmuştur.

Manastır şubelerinin nasıl çoğaldığı, buna niçin ihtiyaç duyulduğu sorusuna Menthon şu şekilde cevap verir: "Büyük manastırların işlettiği bazı tarlalar bulunurdu. Bu tarlalar bazen manastıra uzak olabiliyordu. O tarlaları daha kolay işletebilmek ve yine daha münzevi bir alanda bulunabilmek adına manastırlar bu tarlaların yanına ufak binalar yaptılar. Bunlar manastır dilinde Metogue (Metohi) olarak isimlendirildiler. Zamanla bu ufak yapılar yapılan ilavelerle büyüyorlar ve müstakil bir manastır haline gelebiliyorlardı."⁵⁹ Menthon'un izahına Osman Şevki Bey şu ilaveyi yapmıştır: "Ziyaretçisi eksik olmayan Agorlar Manastırı etrafına bazı binalar yapıldı, daha sonra bu binalar müstakil manastırlar haline geldi."⁶⁰ Ancak biz bu çoğalma seçenekleri arasına, manastıra yakın bir konumda inziva hücreleri yaptıran keşişlerin mekânlarının ziyaretgâh haline gelmesi ve zamanla büyüyerek bir manastır şubesi haline alması seçeneğini de ekleyebiliriz.

Kayıtlara ilk olarak VIII. yüzyılın sonunda geçecek olan Agorlar Manastırı, Menthon'a göre, ilk olarak aynı yüzyılın başlarında Aziz Cosmas ve Damianos'un adına kurulmuştur. Janin ise vitalardan hareketle Aziz Cosmas ve Damianos Manastırı'nın Agorlar'a yakın olsa da başka bir manastır olduğunu belirtmiştir. Aziz Eustrate'nin hayatını anlatan bir sahnede o, Agorlar Manastırı'ndan Leukades Manastırı'na dönerken uzaktan Aziz Kosmas manastır şubesini (Metohi) alevler içinde görmüş, duası ile yangını söndürmüştür. Bu sebeple Cosmas ve Damian manastırlarının Agorlar'ın bir şubesi olması akla yatkındır.⁶¹ Menthon'a göre iki hekim azize adanan manastır bir

süre bulunduğu konumun adıyla Calymne (Kalymnos) Manastırı olarak anılmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde buraya yoğun olarak gelen hadım ağalardan dolayı manastır Ogarlar (Augares) adıyla tanınmaya başlamıştır. Ogarlar kelimesi Menthon'a göre zamanla yanlış telaffuzuyla Agorlar (Agaures) şekline dönüşmüştür.⁶² Janin, eski metinlerde manastırın adının tekil şahıs olarak anıldığını öne sürmüştür. Eustrate'nin biyografına göre, manastırın adı hadım (Eunuque) anlamına geliyordu. Ancak hadımların dâhil edildiği bu manastır yalnızca hadımlara özel olmayıp daha önce de kullanılmıştır. Manastırın adı ilk kez 787 yılı konsilinde geçmiştir. Bu konsile Agorlar Manastırı'ndan katılan baş keşiş Gregoire kararları imzalamıştır. Gregoire, yeğeni Eustrate'yi çağırması ve Agorlar'ın yeni baş keşişi tayin etmiştir.⁶³ Aziz Eustrate'nin Agorlar Manastırı'nın başına geçtiği dönem aynı zamanda ikonoklazmın ikinci safhasının olduğu dönemdir ve keşişler yoğun kovuşturmalara maruz kalmışlardır. Aziz Eustrate bu dönemde öne çıkan bir sima olmuştur. İkonoklast baskı sona erdikten sonra Eustrate ve Agorlar İmparatoriçe Theodora'nın (842-856) ihsanlarına mazhar olmuşlardır.⁶⁴

Agorlar Manastırı'nın en ünlü siması olan Aziz Eustrate'nin ismi, zamanla Agorlar'ın önüne geçmiştir. Bu büyük manastır XIV. yüzyılda artık Aziz Eustrate Manastırı olarak anılmaya başlamış ve Uludağ civarındaki Türkmenlerin yoğunlaşması ve keşişlere rahat vermemeleri sebebiyle şehir merkezine taşınmıştır.

Agorlar Manastırı'nda öne çıkan isimler, Hristiyanlık tarihinin de önemli isimleridir. Özellikle Uludağ'ın bu büyük ve önemli manastırının kendisi ya da bir şubesinin niçin Aziz Kosmas Damianos'a adandığı sorusu önemlidir. İmparator Diocletian zamanında şehit edilmiş olan bu azizler Hristiyanlık tarihinde kendileri için pek çok önemli ibadet yeri oluşturulmuş olan mühim kişilerdir. Esas meslekleri hekimlik olan Aziz Kosmas ve Damianos Arap asıllı iki kardeştir. Aigai (Adana, Yumurtalık) doğumlu olan bu iki kardeşin mezarları Halep yakınlarındaki antik Cyrrhus şehrinde.⁶⁵ 17 Ekim tarihi onların yortularının

Hristiyanlar tarafından kutlandığı gün olmuştur. Rölik olarak adlandırılan kemik kalıntıları, V. yüzyılda İstanbul'a getirilmiş ve Eyüp'te onlar adına kilise inşa edilmiştir. Bu iki azizin adlarının birleşimiyle Eyüp Sultan, İslamiyet öncesinde de Kosmidion adıyla bir şifa merkezi olarak ün yapmıştır.⁶⁶ Erken dönemden itibaren Kosmas ve Damian'ın Hristiyan dünyasında ne kadar ünlendiğinin önemli göstergelerinden biri VI. yüzyıldan günümüze ulaşmış Ürdün'deki Cosman ve Damian Manastırı'dır. 530-533 yılları arasında yapıldığı düşünülen bu manastır, kalıntılarıyla günümüze kadar ulaşabilmiş Ortadoğu'nun en eski manastırıdır.⁶⁷ Yine çok erken bir dönemde Sina Dağı'ndaki Catherine Manastırı'nda VII. yüzyıla ait bir Kosmas betimlemesi günümüze kadar gelmiştir.⁶⁸

56. Metohi (Metochion): Bağımsız manastırlara bağlı olan ve onlardan daha küçük olan manastır yapıları, manastır şubeleri. Bk. Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (New York: Oxford University Press, 1991), 2/1356.

57. R. P. Bernardin Menthon, *Une Terre De Légendes : L'olymppe de Bithynie : Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites* (Paris: Bonne Presse, 1935), 53.

58. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 133, 134, 189; Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 37; Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 53; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 21.

59. Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 53.

60. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 21.

61. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 164.

62. Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 53.

63. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 132.

64. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 133.

65. Dimitris Beldekos vd., "The Medical Vestment and Surgical Instruments of Saint Cosmas and Damian on Sinai Icons From the Seventh to the Eighteenth Century," *Journal of Religion and Health* 54/6 (Aralık 2015), 2022.

66. Konum olarak Eyüp Sultan Camii'nin arkasındaki dik yamaç üzerinde olduğu düşünülen Kosmidion merkezi VII. yüzyılda Avarlar tarafından yağmalanmış, 1041 yılında IV. Mihail tarafından onartılmış ve İstanbul'un fethine değin önemini korumaya devam etmiştir. Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmas ve Damianos Kilisesi," *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI: Tebliğler* (Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2003), 178-182.

67. Sami Khalaf Hamarneh, "Cosmas and Damian in the Near East: Earliest Extant Monument," *American Institute of the History of Pharmacy*, (2021), 78.

68. Beldekos vd., "Saint Cosmas and Damian on Sinai Icons," 2024.

Hakikatde her küşesi Firdevs-i berîn bağıdur,amma hayf u diriğ ki; nam-ı pür ihtirâmı Keşiş Dağı'dur. Millet-i Mesîha ve ümmet-i isâ ki ruhbanîyyet pişeleridür. Kadîmü'l-eyyâmdan bu kûhî ihya ve her bir hurrem yirinde nice uzlet-hâne ve feragat için kâşâneler bina idüp mamur ve merâkîd-ı huzur idinmişler imiş. Nitekim kulle-i gerdün püllesinün ucunda henüz andan 'alayim ü âsâr ve merâsim ü etvar bakidür.*

“Aslında her köşesi Firdevs cennetlerinin bahçesi gibidir ama ne yazık ki çok itibar edilen adı Keşiş Dağı'dır. İsa Mesih'in milletinin ve Hz. İsa'nın ümmetinin keşşilik yaptıkları yerdir. Eski günlerden bu yana bu dağı Hristiyanlar, nice neşe veren mekânında uzlet yerleri ve inziva için gösterişli binalar yaptırıp mamur etmişler, mezar yerleri yaptırmışlardır. Hâlâ en yüce zirvesinde alametler ve izler durmaktadır. Lâmiî Çelebi, (ö. 1532)”

* Lâmiî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 112, 114.

Kosmas ve Damian'ın o dönemde Uludağ ve çevresinde de tanınıp hürmet gören azizlerden olduğunun bir işareti de Uludağ Manastırları'nın ünlü keşişlerinden Atroalı Peter'in (Bk. Zakharias Manastırı) hayat hikâyesinde aktarılan Kosmas ve Damian mucizesidir. Aziz Peter (Mention'un aktarımında Pierre) Bizans askerlerinden kaçmakta olan bir kaçağa yardım etmek için Aziz doktorlar Kosmas ve Domian'a Coloranos'tan dua eder. Kaçak Konstantinople'deki işgalcilerin kampında bir düş görür. Doktor kıyafeti giyen iki kişi ona gökten *Seni iyileştirme gücünü gören İsa'nın hizmetkârı Peter'i bulmaya git* derler. Kaçak düşman tarafından engellenmiş, hapsedilmiş bir durumda olmasına rağmen Aziz hekimlerin mucizesiyle kapıyı açık ve korumasız bularak kaçar. Peter'e ulaşır ve rüyasını anlatır. Peter de onu bir haç işaretiyle iyileştirir.⁶⁹

Agorlar Manastırı'nın Hristiyanlık tarihi açısından önemli olan diğer bir önemli ismi Aziz Eustrate'dir. Hagiografik eserlerde hayatından bahsedilen Eustrate, ikonoklazm döneminin öne çıkan keşişlerinden biridir. Güney İtalya'da Tarsis'a'da dünyaya gelen Eustrate iyi bir Hristiyan eğitimi aldıktan sonra yirmili yaşlarında keşiş olmaya karar vermiştir. Uludağ'da dayısının bulunduğu Agorlar Manastırı'na gelir. Ancak dayısı keşişliğin ve manastır hayatının zorluklarından bahsederek onu caydırmak ister. Rivayetlere göre inzivada kararlı olan Eustrate gözyaşları içinde yakarak Aziz Gregoire'un ayaklarına kapanır ve Tanrı'nın davetlisi olarak Uludağ'a geldiğini, bu yolda her türlü sınavdan geçebileceğini söyler. Israrı neticesinde manastıra kabul edilir. Yeğenin saclarını keserek ona yeni elbiselerini veren Gregoire yeni gelen keşişin nefsinin eğitebilme adına onu bazı imtihanlardan geçirir. Koyun kılı ve yünden yapılmış elbiseler giyen Eustrate kendisine bir uyuma yeri tahsis edilmediği için nereyi bulursa orada uyku ihtiyacını gidermek zorunda kalır. Kısa sürede zorlu imtihanları geçerek saygın bir konum kazanan Eustrate, dayısı Gregoire'un 811 yılındaki bir İstanbul seyahati esnasında vefat etmesi üzerine onun yerine geçer.

Aziz Eustrate'in dayısı Gregoire'un yerine geçerek manastırın baş keşişi olduğu dönem yukarıda belirtildiği gibi V. Leon'un zorlu ikonok-

last dayatmalarının başladığı dönemdir.⁷⁰ Keşişlere büyük eziyet ve kovuşturmaların yapıldığı bu dönemde Aziz Eustrate saklanma yolunu tercih ederek kargaşadan uzak durmaya ve ibadete ağırlık vermeye özen göstermiştir. Mütemediyen ziyaret ettiği dostu ve hocası Aziz İoannikios onu bu süreçte sıklıkla misafir etmiştir. Bu sebeple, öğrencisi ve yakın arkadaşı olduğu İoannikios'un özgeçmişinde Aziz Eustrate birçok kez yer almıştır. Kayıtlarda Aziz İoannikios ile görüştüğü yerlerden biri Lisus Kalesi'dir. Hasanağa Köyü'nün güneybatısında olduğu düşünülen Lisus Kalesi, sıklıkla münzevi ermiş Chelidon ile birlikte anılmaktadır.⁷¹

Saklanarak yaşamaktan bir süre sonra yorulan Aziz Eustrate Konstantinopolis'e gelmiştir. Buradaki ikonoklast eziyetten biraz nasibini aldıktan sonra 820 yılında V. Leon'un ölümüyle yeniden başkeşişi olduğu Agoralar'a gitmiş ve dağılmış din adamı ve keşiş dostlarını yeniden etrafında toplamıştır. Eustrate'in Agorlar'daki yeni hayatı büyük ölçüde manastır şubelerini ziyaret ederek keşişlerle ruhani konuşmalar yapmak, geceleri ise ibadet etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Kendisini ziyarete gelenlere de duasını esirgemeyen Aziz Eustrate cömertliğiyle anılmıştır. Bir defasında şubelerden birine giderken mantosunu bir dilenciye vermiş, niçin montsuz dolaştığını soran keşiş dostlarına da dikenlerle yırtıldığını ve rüzgâr tarafından savrulduğunu söylemiştir. Cömertliğine dair bir diğer anlatı da Konstantinopolis'ten manastır gereksinimleri için aldığı 100 altını, Bursa'ya girdiği zaman gördüğü ihtiyaç sahibi halka dağıtması hadisesidir. Vergi veremediği için hapse girmek üzere olan kişilere bu parayı dağıtmıştır. Birkaç

70. İkonoklazm dönemin en önemli ikinci safhasını başlatan İmparator V. Leon, Ermeni Leon adıyla da anılmıştır. Güçlü ve zeki bir asker olan İmparator V. Leon ülke içerisindeki dinî kargaşaya son vermedikçe iktidarını sağlamlaştıramayacağını farkındadır. Bu sebeple ilerleyen bölümde kendisinden bahsedilecek olan Theodor Stüdit'i sarayda ağırlayarak bir toplantı yapmış ve anlaşmaya varmaya çalışmıştır. Ancak Theodor'un anlaşmaya varmaması imparatora karşı amansız tavrı V. Leon'u rahatsız etmiş, kendisinin karşısında hiç bir sözünü esirgemeyen Theodor ve yandaşlarına karşı toplantıyı sona erdirir erdirmez büyük bir takibat başlatmıştır. İkonoklazm döneminin ikinci evresi kabul edilen bu dönemde keşişler tüm şiddetiyle büyük kovuşturmalara maruz kalmışlardır. 815 yılında bir yerel konsil de toplayan V. Leon keşişlere ve ikonlara karşı teolojik mücadeleyi de eksik etmemiş ve daha önce V. Konstantin'in topladığı ikon karşıtı 754 Konsili kararlarını yeniden ele almıştır. V. Leon döneminde ikon karşıtı faaliyetler için bk. Lee, *İkonoklazma Dönemi*, 116; Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 190.

71. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 37; Mention, *L'olympie de Bithynie*, 51-54.

69. Mention, *L'olympie de Bithynie*, 104.

gün sonra ise Kraliçe Theodora'dan aldığı 200 altınla diğerlerini kurtarmıştır. Cinayet suçu işlemiş bir günahkarı manastırında eğitmesi, ölü çocukları diriltmesiyle ilgili anlatılan mucizeleri, Aziz Eustrate'a dair meşhur menkıbeler arasındadır.⁷²

Perler Manastırı

Menthon ve ardından Osman Şevki Bey, “Monastère des Pères” olarak andıkları Perler Manastırı'nı Çekirge'nin hemen güney doğusuna konumlandırmaktadırlar. Menthon'a göre bu manastırın izleri kaybolmak üzeredir.⁷³ Gerek yapılan tariflerden gerekse Menthon'un hazırladığı haritadan Perler Manastırı'nı bugün Çekirge Meydanı'nın güneydoğu istikametindeki yüksekçe bir alan olan Çamlıtarla Camii yakınlarına konumlandırmak mümkündür.

Trikhalis (Trichalix) Manastırı

Agorlar'a yakın konumda olan bir başka Manastır Trikhalis Manastırı'dır. Trikhalis yalnızca Agorlar'a değil, Bursa'ya da en yakın manastır oluşuyla ve Aziz İonnikios'a ev sahipliği yapmasıyla adını sıkça duyurmuştur. İslamiyet döneminde Abdal Murad'ın dergâhını burada kurmasıyla Trikhalis Manastırı bölgenin önemli ziyaretgâhı olma özelliğini Bizans'tan sonra Os-

manlılar döneminde de sürdürmüştür.

Raimond Janin vitalardan hareketle Trikhalis Manastırı'nın yerini tespiti çalışmıştır. Ona göre Trikhalis Tepesi, Agorlar Manastırı'nın kuruluşuyla ismini kaybeden Kalymnos yerleşkesine hâkim bir konumda idi. Agorlar Manastırı'nın ünlü Azizi Eustrate'in hayatında bu manastırın konumuna dair detaylar bulunmaktadır. Janin bu detaylardan hareketle Agorlar Manastırı ile Trikhalis'in aynı tepede birbirine yakın konumlandırılması gerektiğini belirtir. Zira Agorlar Manastırı da Trikhalis Tepesi'ndedir. İoannikios'un hayatını kaleme alan Sabas, Agorlar Manastırı'nın Bursa'ya yakın konumda olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Kosmas Manastırı da Trikhalis Tepesi'ndedir.⁷⁴ (Bu manastırın ya Agorlar ya da Agorlar'ın bir şubesi olabileceği bir önceki bölümde belirtilmişti.)

Janin'in de belirttiği işaretlerden hareketle Menthon, Trikhalis Manastırı'nı bugünkü Abdal Murad Türbesi'nin olduğu yere konumlandırmıştır. Bursa şehir merkezinden itibaren batıya 15,5 stadyum uzaklığı hesaba katan Menthon, Trikhalis'i bu noktaya konumlandırmış olmakla birlikte adının anlamı Trikhalis (üç taş?) hakkında bilgi vermemiştir. Manastır lokasyonları üzerine Menthon'dan sonra benzer bir çalışmayı yapan Osman Şevki Bey de manastırı Abdal Murad Türbesi'nin bulunduğu yere konumlandırmıştır.⁷⁵

Trikhalis Manastırı bulunduğu konum itibarıyla kesintisiz olarak günümüze değin önemini korumuş bir mevkide inşa edilmiştir. Osmanlılar döneminde Abdal Murad Mesiresi adıyla çokça ziyaret edilen bir bölgede yapılan manastır aynı zamanda şehir merkezine en yakın noktadaki manastırdır. Manastır Bizans döneminde inşa edildiğinde henüz şehir günümüzdeki gibi bu alana kadar uzanmamaktaydı. Yamaçlardaki yerleşimin yoğunlaşmasıyla birlikte bir zamanlar keşişlerin tefekkür için tercih ettikleri bu bakir ve sakin bölge artık Bursa'nın şehir içi mahallelerinden biri haline gelmiştir. Kandes XIX. yüzyılda şehir merkezinden günümüzdeki gibi araçlarla değil, zorlu koşullar eşliğinde ulaşan Türkler arasında şöyle bir atasözünün dolaştığını aktarır: “Abdal Murad'a giden de pişman olur gitmeyen de...” Bununla birlikte Kandes, tırmanışın zorluğuna rağmen karşı-

74. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 188.

75. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 61; Janin, *Les Églises et les Monastères*, 188; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 22.

72. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 37; Aziz Eustrate'in vefatı, ikon zaferinin ardından 846 yılında gerçekleşmiştir. Eli'nin Sunakları (Autels d'Elie) Manastırı'na giderek oradaki dostlarıyla vedalaşan ve son ayını yapan Eustrate deniz yolculuğuyla Konstantinopolis'e varır. Başkente vardığında Patrik Methodios'u ziyaret eder. Aktarıldığına göre yorgunluğuna rağmen vefat edeceği gün gece duasına katılmak ister. Matines'in altıncı ilahisine geldiğinde gücünün tükendiğini hissederek törenin bitirilmesi için işaret yapar. Her kez çevresinde toplanır. Tüm keşişleri kutlar ve elleriyle yüzlerini gökyüzüne çevirerek “efendim ruhumu ellerine teslim ediyorum” sözleriyle dünyaya veda eder. Uzun hayatının 75 yılını keşiş olarak geçirmiş olan Eustrate öldüğünde 95 yaşındadır. Kendisine yoğun sevgi besleyen kişilerin sevgilerini sunabilmeleri için cenazesi 9 gün boyunca ziyarete açık bırakılır. Aktarıldığına göre kalçasındaki kırık yüzünden 17 yıl boyunca yatalak olan bir kadın dahil olmak üzere bir sağır, bir cüzamlı, iki kör ve dört lanetli yalnızca onun naaşını ziyaretle iyileşir. Bir süre sonra cenazesi kardeşlerinin yardımıyla Agoralar'a götürülür. Kortej, Broussa (Bursa)'nın kaplıcalarına vardığında, şeytan tarafından lanetlenmiş 80 yaşındaki bir kadın, cenaze yanından geçerken iyileşir. Hayatı ve ölümü aşamasında aktarılan bu menkıbelerin çokluğu Aziz Eustrate'a verilen değeri göstermektedir. Öldüğünde uzun yıllarını geçirdiği Agorlar Manastırı'na gömülmüştür. Tapınağın en kutsal yerinin solunda bulunan mezarı uzun yıllar boyunca bir mucize kaynağı olarak kabul görür. Bk. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 58.

73. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 49; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 20.

laşılan güzel manzarayla tüm yorgunluğun geride kaldığını da özellikle belirtir.⁷⁶

Aziz İoannikios (Joannicius)

Uludağ Manastıraları ile özdeşleşmiş olan ve Trikhalis denince akla ilk gelen isim Aziz İoannikios'tur. Aziz İoannikios'a dair bilgiler başlıca iki kaynaktan gelmektedir. IX. yüzyıldan kalmış olan iki vita, Aziz İoannikios'un hayat hikâyesinden bahsetmektedir. Bu Hagiografik eserlerin ilki Peter'e ait olan vitadır. Peter, Agorlar Manastırı'nın keşişlerinden biriydi. 50 yıl boyunca Aziz İoannikios'un yakın arkadaşlığını yapmış olan Eustrate'tan bilgilerini almıştır.⁷⁷ Onun vitası Stüdit karşıtlığıyla dikkat çekmiştir. Zira Aziz İoannikios ikonoklazma döneminde yoğun kovuşturmalara uğradığı zamanlarda Bizans yönetimiyle etkin mücadele etmek yerine gözlerden uzak olmayı ve mücadele etmemeyi tercih etmiştir. Theodore Stüdit ve yandaşları ise etkin bir şekilde ikonoklastlarla mücadele yolunu tutmuşlardır. Bu anlamda Peter'in vitası da pek çok keşişin hayatına mal olan bu mücadelede Stüdit'in tutumunu eleştirmiştir. Aziz İoannikios'un hayatına dair önemli bilgiler aktaran bir diğer Hagiograf ise Sabas'tır. Sabas aynı zamanda Atroalı Peter'in hayatını da yazan biyografıdır. Peter'inkinden daha geç yazıldığı için Mango, Sabas'ın, İoannikios'un hayatını yazan Peter'den yararlanmış olabileceğini belirtir. Bununla birlikte Mango, İoannikios'a dair oluşturduğu kronolojide Sabas'ın olayları aktarışında hatalar yaptığını belirtir ve onu güvenilir bulmaz.⁷⁸ X. yüzyılda Symeon Metaphrastes Aziz Sabas'ın vitası üzerine yeniden çalışıp bir eser vücuda getirmiştir.⁷⁹ Bu eserde Aziz İoannikios'un hayatına dair detaylı bilgiler verilir. Bu bilgilere göre Aziz İoannikios VIII. yüzyılda Apolyont yakınlarında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda domuz çobanlığı yapmıştır. İkonoklazm hareketi esnasında, ailesi tarafından o şekilde yetiştirildiği için, tasvir karşıtlarının yanında yer almıştır. 19 yaşında genç, yakışıklı, neşe ve cesaret dolu bir delikanlı olarak asker olmuş ve İmparatorluk ordusunda görev almıştır. 17 yıl askerlik görevini zevkle sürdürdükten sonra bir gün ordunun Olympos Dağı'na (Uludağ)

76. Kandes, *Bursa*, 164.

77. Mango, “The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians,” *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), 394.

78. Mango, “St. Ioannikios,” 404.

79. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 51; Speros Vryonis, “St. Ioannicius the Great (754-846) and the « Slavs » of Bithynia,” *Byzantion* 31 (1961), 215.

karargâh kurması neticesinde tüm hayatı değişmiştir. Uludağ'da karşılaştığı keşişlerden biri onun düşüncelerine derinlemesine etki etmiştir. Yalnızca ikonlara karşı tutumunu değiştirmekle kalmamış, İoannikios'u etkileyen papaz onun münzevi bir hayatı tercih etmesine de vesile olmuştur.⁸⁰

795 yılında Bulgarlar karşısında savaştıktan sonra yaşadığı tecrübeler askerliği bırakmasına ve artık gönlünde iyice yer eden keşişlik hayatını tercih etmesine sebep olmuştur. Aktarıldığına göre İoannikios o dönemde Bizans'ın başına sıkça dertler açan Bulgarlara karşı VI. Konstantinos'un yanında savaşırken kalabalık bir ordu olmalarına rağmen Bulgarlara karşı büyük bir yenilgi almışlardır. Ancak İoannikios tek başına düşman üzerine atılarak pek çok Hristiyanın kurtulmasını sağlamıştır. Bu kahramanlık İmparatorun dikkatini çekince VI. Konstantinos İoannikios'u sarayına almak istemiş, ona hediyeler vermiştir. Ancak savaşlardaki korkunç katliamlar, İmparatorun teklifine rağmen İoannikios'un ağlayarak Uludağ'a bakmasına sebep olmuştur. Gönlünü düşürdüğü bu dağa ve keşişliğe özlem duyan

80. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 49.

İkonoklazm'ın ikinci safhası olan V. Leon döneminde Aziz İoannikios ile Uludağ'ın ünlü diğer keşişi Theodor iki ayrı tutum benimsemişlerdir. İoannikios, İmparator'la zıtlaşmanın keşişlere daha çok zarar vereceğini düşündüğü için, V. Leon'un eziyetlerinden kurtulmak amacıyla Uludağ'da kendisini gizlemiştir. Bu kaçış sebebiyle koyu ve mutaassıp bir din anlayışına sahip olan Theodor Stüdit, yandaşlarına direnişin İoannikios ve benzerlerinin kaçışından daha iyi ve onurlu olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Theodor ve İoannikios Uludağ'da görüşmeye devam ettikleri aktarılmıştır.⁸⁷ Birbirlerinden daha önce de haberdar olmalarına rağmen İoannikios ile Theodor'un ilk karşılaşması İoannikios'un Symirna sürgünü dönüsünde, 821 yılında gerçekleşmiştir.⁸⁸

V. Leon'un ölümünden sonra İoannikios yeni•den Trikhalis Manastırı'na döndüğünde ünü artık tüm Doğu'ya yayılmıştır. Bursa'ya gelen yabancılar onu ziyaret etmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu süreçte Hristiyan esirleri Bulgar hapisanesinden kurtarması, ölecek olan kişilere kehanetle ölümlerini bildirmesi, beldeleri yılanlardan mucizevi şekilde kurtarması ile ilgili onlarca menkıbe anlatılmıştır. 824 yılında Bursa'ya gelen birçok ünlü insan Aziz İoannikios'un bir konuşmasını dinlemek istemiştir. Trikhalis zorlu bir yola sahip olduğu için Agorlar'ın şubesi olarak aktarılan Aziz Elie Manastırı'na gelmesi istenmiş; Aziz İoannikios hemen oraya gitmiş ve orada büyük bir onurla karşılanmıştır. Bu dini toplantıda en mükemmel erdem ne olduğu kendisine sorulmuştur. Bazı keşişler bu sorunun cevabı olarak merhamet, bazıları ise dua etme, sadaka verme ve tövbe etmek için acı çekme demişler; Aziz İoannikios söz olarak "alçak gönüllülük" diye cevap vermiştir. Çünkü Lucifer (Şeytan) bu erdeme sahip olmadığı için uçurumlara sürüklenmiştir.⁸⁹

İkonoklazmın son önemli imparatoru olan Theophilos 829 yılında hükmetmeye başlamıştır. Onun döneminde de pek çok keşiş eziyetlere maruz kalmıştır. Ancak son dönemlere doğru Theophilos'un kanaatlerinin değişmeye başladığı ikonofil kaynaklarında aktarılmış ve bu kanaatlerin değişmesinde bazı keşişlerin etkili olduğu belirtilmiştir. Aziz İoannikios'un hayat öyküsünde de Theophilos'a tesir ettiği yönünde anlatılar vardır. Rivayete göre Theophilos 841 yılında elbisesini

ve büyük soytarısını Aziz İoannikios'tan İsa'nın resmini sevip sevmeyi öğrenmek için Trikhalis'e yollamıştır. Hürmetle karşılanan krallık elçileri Aziz İoannikios ile uzun uzadıya sohbet etmişler; sonunda içlerinden biri ziyaretlerinin nedeni olan soruyu sorması için ötekilerine işaret etmiştir. Aziz İoannikios onlara "Bu işaretler neden? Siz Theophilos tarafından İsa'nın resminin sevilip sevilmemesi gerektiğini sormak için gelmediniz mi?" diyerek onları şaşırtmış ve şöyle devam etmiştir: "İşte sizi buraya gönderene vermenizi istediğim yanıt: kendilerine bahşedilen saygıyı İsa'nın ve Aziz Bakire'nin resimlerine göstermek istemeyen kişi tesadüfen kusursuz bir hayat sürer. İsa'nın sarayına kabul edilmez." Rivayete göre bu sözler kendisine ulaştırıldığında, Theophilos ölüm döşeginde İsa'nın resimlerini saygıyla öpmüştür.⁹⁰ Bu rivayet ve benzeri rivayetler sayesinde İoannikios, ikonoklazm döneminin sona ermesinde de etkisi olan bir keşiş olarak yüceltilmiştir.

Uludağ'ın ikonoklazm tarihi açısından İoannikios'un bu son dönemine ait en önemli aktarımlardan biri de ikonoklazm döneminin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan ılımlılar ve mutaassıplar arasındaki gerginlikte onun yatıştı-

Mention'un Çizimiyle Şehir Merkezine Bakan Yamaçlardaki Manastırların Konumları

90. İmparator Theophilos, ikonoklazm dönemini sona erdiren Theodora'nın eşi olduğu için, Theodora'ya yönlendirilen tüm yüceltici övgülerden o da nasibini almış ve tüm yaptıklarına rağmen günahlarının affedildiği bazı hagiografik eserlerde yer etmiştir. Bk. "Synaxarion For The First Sunday Of Great Lent," *Johsanidopoulos* (13 Mart 2011); Mention, *L'olympé de Bithynie*, 80.

87. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 188, 189.

88. Mango, "St. Ioannikios," 396.

89. Mention, *L'olympé de Bithynie*, 72-75.

ricı rol oynamasına ilişkindir. Bir önceki bölümde incelendiği üzere Theodora zamanındaki ikon zaferinin ardından patrik tayin edilen Methodios, yönetimin de bir siyasi tercihi olarak ikonoklast hatalar işleyen kişilerin affedilmesini ve ılımlı bir geçiş sürecini ön görmüştü. Ancak onlarca yılın eziyetini çekmiş olan keşişler de özellikle Zelotlar olarak adlandırılan mutaassıp kesim bu affediciliği kabullenemiyorlardı. Tartışmalar ve ayrılıklar büyüdükçe gerilim artmıştı. Bunun üzerine Aziz İoannikios Uludağ'dan Konstantinopolis'e gitmiş ve tüm dini liderlerle, kanaat önderleriyle görüşerek ortamı yatıştırmıştır. Patrik'in ılımlı tavrının ve merhametinin daha uygun olduğu konusunda tüm keşişleri ikna etmeye çalışmış, bu tavırlarıyla gönülleri de fethetmiştir. Barış tamamen sağlandığında da inzivasına geri dönmüştür.⁹¹

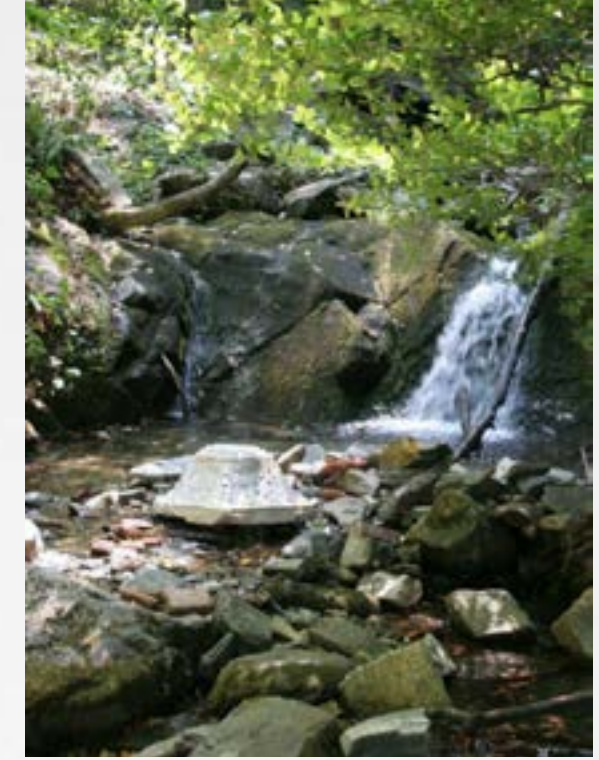
İoannikios 90 yaşına geldiğinde keşişlik hayatına başladığı Antidium Manastırı'na dönmüştür. Bir sonraki yılın sonbaharında hastalanmış; 75 senelik münzevi hayatı 844 yılında 95 yaşında sona Konstantinopolis'te ermiş ve naaşı tören ile Antidium Manastırı'na getirilerek, naaşı kilisenin solundaki bir lahite konulmuştur. İstanbul'da ölmesine rağmen Uludağ'a getirilmesi Uludağ'ın önemine işaret eden bir başka husustur. İoannikios'un rölikleri, anlatıldığına göre ölümünden sonra da pek çok mucizenin ve iyileşme hadisesinin merkezi olmuştur. Kafatası, Uludağ'dan sonra onun mirasını devralan Athos Dağı'ndaki Pantokrator Manastırı'nda muhafaza edilmiştir. Çok yaygın olan "Umudum Baba'dır, sığınağım Oğul'dur, barınağım Kutsal Ruh'dur; Ey Kutsal Üçleme, Sana yücelikler olsun!" duası da Aziz İoannikios'a atfedilmiştir.⁹²

Aziz Konstantinos Manastırı

Küçük bir Manastır zaviyesi olduğu düşünülen Aziz Konstantinos zaviyesi Trikhalis Manastırı'nın bulunduğu Abdal Murad Mevkii'nin hemen üst kısmında kurulmuştur. Bugün zemininde kiremit kalıntıları ve bazı mermer parçalarının görülebildiği alanın Aziz Konstantinos Zaviyesi kalıntıları olduğu düşünülmektedir Abdal Murad Mevkii'nden Eşkya Tepesi'ne giden toprak yol takip edildiğinde tam karşı tepede, şehir merkezine bakan bir yükseltide Aziz Konstantinos zaviyesinin bulunduğu alan net olarak görülür. Konstan-

91. Mention, *L'olympé de Bithynie*, 82.

92. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 134; Mention, *L'olympé de Bithynie*, 83.

tinios zaviyesinin yüksekliğini 430 metre olarak veren Osman Şevki Bey, Bale Manastırı'na doğru giden dağ yolu kenarında bulunduğunu eserine kaydetmiştir.⁹³ Bu manastır, bir süre Plubute Manastırı'nda bulunduktan sonra bu bölgeye gelen Aziz Yahudi Konstantinos'un adını taşımaktadır.

Aziz Konstantinos'un biyografisi 886-912 yılları arasında, İmparator VI. Leon döneminde anonim bir yazar tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁴ Bu aziz, Yahudi kökenli olduğu için Yahudi Konstantinos olarak da anılmıştır. Fırgya'da Synada kentinde doğmuştur (Bugün Afyon, Şuhut'da bir antik kent). Biyografisinde anlatıldığına göre Hristiyanlığa geçişi çocukluğunda yaşadığı ilginç bir hadiseyle gerçekleşmiştir. Bu anlatıya göre Aziz Konstantinos dokuz yaşlarında bir çocukken bir meyve pazarında bir Hristiyan görür. Bu Hristiyan her esneyişinde ağzı üzerinde eliyle istavroz çıkarır. Bu hareket çok hoşuna gidince kendisi de her esneyişinde onu takliden eliyle ağzı üzerinde istavroz çıkarmaya başlar. Bundan zevk almaya ve artık bu hareketin müptelası olmaya başlayınca kendisinde bazı ruhani değişiklikler meydana geldiğini fark eder. Gaybtan sesler duymaya ve derin

93. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 23.

94. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 31.

düşüncelere dalmaya başlayan Yahudi çocuğun yüzü nurlanır ve kendisine hidayet verildiğini hissederek. Bu Hristiyan menkıbesine göre Hz. İsa'nın adını her anışında kalbi hızla atmaya başlar. Hristiyanlığa özenen bu çocukla bir Yahudi kız çocuğu dalga geçerek eğlenir. Fakat buna çok kızan ve kırılan Konstantinos kıza doğru bir istavroz hareketi yapar ve kız kaskatı kesilir. Ardından bir kez daha yaptığı istavroz sayesinde kız halinden kurtulur. Bu tarz rivayetlerde Hristiyanlığın Yahudilik üzerindeki galebesi vurgulanmaya çalışılıyor gibidir. Rivayetin devamında kendisinin erenler arasına karıştığını bu mucize ile öğrenen Yahudi genç bir gün heyecanla Aziz Trofim'e müracaat eder. Ona halinden bahseder. Aziz de ona "Ey çocuk, sen Allah'ın sevgili kulusun, sendeki Tanrı sevgisi mertebeni daha yükseltecek" der. Yahudi Konstantinos bu Hristiyan azizinin önünden büyük bir kalp sükûneti ile ayrılıp yoluna giderken yine gaipten bir ses işitir. Sesin gösterdiği tarafa baktığında, bir nur, ışıklı bir bulut görür. Bu ışığı takibe başlar. Bu nur onu Uludağ tepelerine kadar götürür ve Phu-

lube (Flübüt) Manastırı üzerinde söner.⁹⁵ Olayın, kendisini yine Uludağ eteklerine getiren bir ışık görmüş olan Emir Sultan hazretleri menkıbesiyle benzerliği dikkat çekicidir. O da bir ses duymuş, bir ışığı takip etmiş ve Uludağ eteklerinde ışığın söndüğü yerde dergâhını kurmuştur.

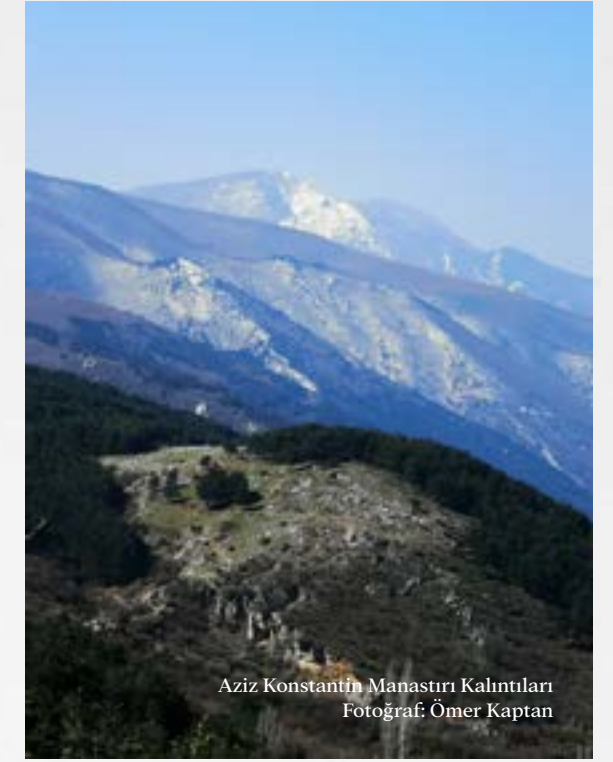
Aziz Konstantinos'un hayat anlatısında İznik önemli bir yer tutar. Rivayete göre o İznik'te bir Yahudi gelin ile evlendirilecekken düğünden kaçarak Flübüt Manastırı'na sığınır. 12 yıl keşişlik yaptıktan sonra papaz olarak İznik'e geri döner ve İznik'teki Yahudi cemaatini Hristiyan olmaya davet eder. Olympos'a (Uludağ) gitmeye teşebbüs eder fakat geri getirilir. Eziyetler görür. Bir azizi rüyasında görür ve onun teşvikiyle Attaleia (Antalya) üzerinden Kıbrıs'a gider ve buradan kutsal bir rölik ile döner. Aziz Palamon'un sağ el kalıntısını İznik'teki Aziz Hyakinthos Manastırı'na verir.⁹⁶

95. Menthon, *L'olympie de Bithymie*, 126.

96. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 31.

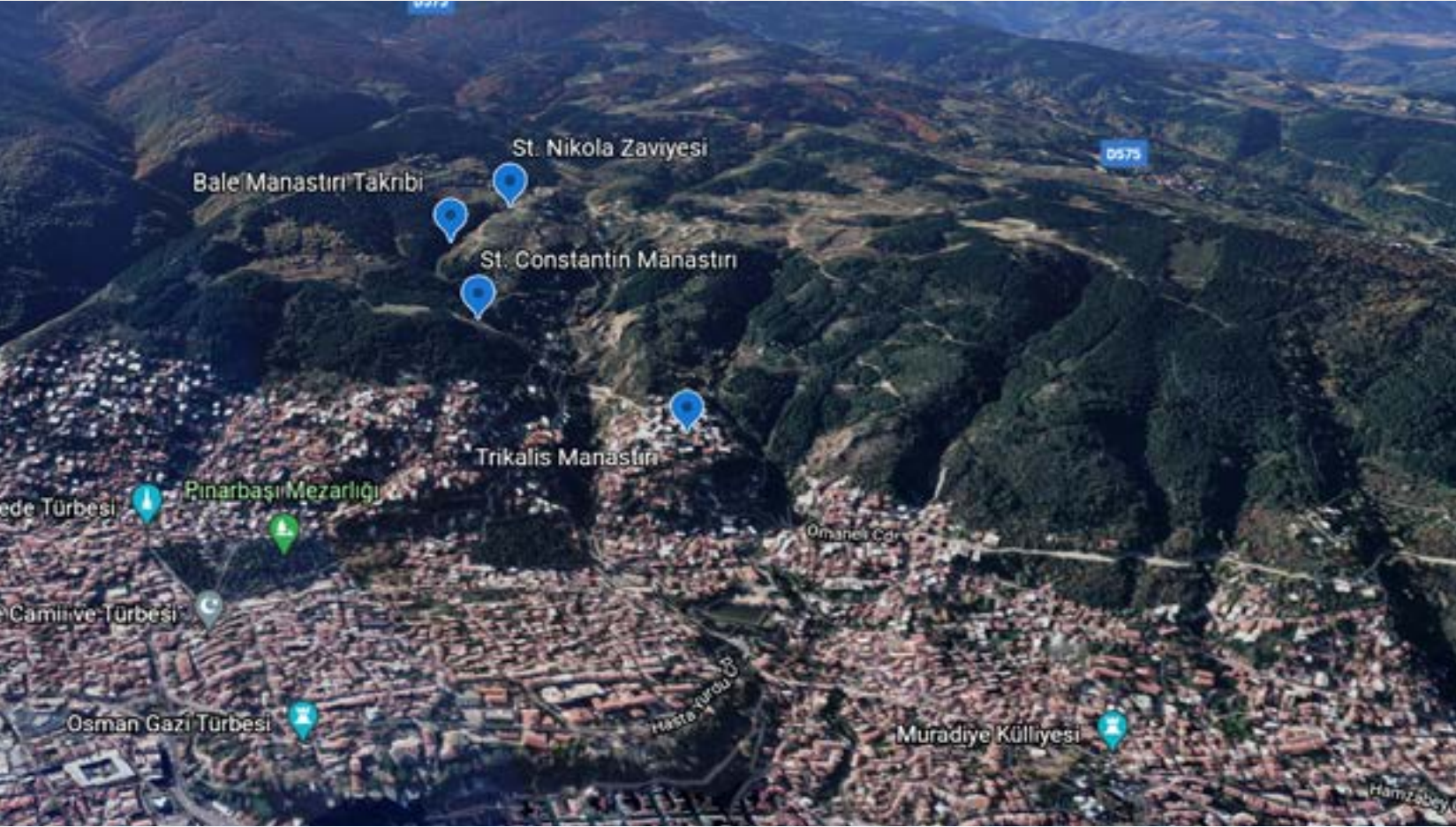
Keşişlik sürecinde Uludağ'da yaşadığı tecrübelerine dair de pek çok menkıbe anlatılır. Uludağ'a gittiğinde Baş keşişe müracaat eder ve başından geçenleri sayıp döker. Baş keşiş hemen bir haç getirip öpmesini emreder ve ona Konstantinos adını verir. Manastıra girdikten sonraki vakalar baş keşişe ve Flübüt Manastırı'nın diğer sakinlerine Konstantinos'un ezelden ermiş olduğu kanaatini verir. Konstantinos da manastırın en çok ibadet eden sofu bir üyesi olmuştur. Kendisinin geçtiği yerlerde latif bir koku yayılmakta ve anlatılana göre karşısındakilerin kalplerinden neler geçtiği ona malum olmaktadır. Bunların hâricinde iyi olmayacak hastaları iyi etmek, bir haç işaretiyle şeytanları mağlup etmek gibi pek çok menkıbesi anlatılır. Aziz Konstantinos'un menkıbelerinde Uludağ'da şeytanlarla yaptığı mücadeleler de önemli yer tutar. Kendisine şeytanlar tarafından işgal edildiği sanılan bir konaklama yeri gösterilir. Bir kaya üzerinde bulunan ve altlarından şelale akan çukurlarla çevrili bir hücreye gelir. Menkıbeye göre oraya yerleşir yerleşmez korkunç saldırılarla karşılaşır. Şeytanlar onu tehlikeli görünüm, çılgınlık ve dayanılmaz sesler gibi her çeşit yanılsamalarla korkutmaya çalışırlar; onun dinlenmesini ve düşünmesini imkânsız kılmak için her şeyi yaparlar. Bu korkunç zorluklara rağmen Konstantinos kırk gün boyunca yemek yemeyerek oruç ve dua ile vaktini geçirir ve şeytanları mağlup etmeyi başarır.

Aradan yıllar geçtikten sonra Konstantinos artık tamamıyla dünyevi dürtülerden etkilenmeyecek seviyeye gelir. Tanrı'ya bağladığı ruhu aşkla dolar. Bir süre Misi ve civarındaki manastır-

larda bulunur. Bale Manastırı yakınlarında yaşayan bir grup münzevi azize katılmaya karar verir. Bu yeni ikamet yerine geldikten kısa bir süre sonra bir gün tek başına günün ilk ayinini yaparken, biraz uzakta sütun şeklinde yükselen büyük bir ateş görür. Ateşi uzun süre izledikten sonra Tanrı'nın onu bu yere çağırdığını düşünür. Oraya gider ve hayatının geri kalan günlerini geçireceği inzivaya yerleşir.⁹⁷ Bugün Aziz Konstantin Manastırı kalıntıları olarak bilinen kalıntılar işte bu inziva yerinin günümüze ulaşmış izleridir.

97. Ölümüne dair aktarım da bazı önemli detaylar içerir. Noel bayramı için gerçekleştirilen Ayinlere katılmıştır. Koroyla birlikte "Gelin efendimizle birlikte sevinçten titreyelim" söylerken birden bir acı sonunun geldiğini hissederek. Hüccesine hemen dönmek için kendisine yardım edilmesini ister. Ayini yapan topluluktan 500 kez Kyrie Eleison (bazı ayinlerde söylenen ve "ya rabbi merhamet et" anlamına gelen dua) yapmalarını emreder. (Yunan Kilisesinde Kutsal Haç'ın övülme bayramında yapıldığı gibi her yüzü grup dua bittikten sonra kutsanmak için elini kaldırıyor.) Beşyüzlü gruplar da bittiğinde elini daha yukarı kaldırarak usulca topluluğu kutsar ve Benedictus dini şarkısının son ayetini okuyarak son nefesini verir. Menkıbeye göre öldüğünde güzel bir koku duyulur ve bu koku hüccreye yayılır. Uludağ'da geçirdiği yaşamına dair ayrıntıların dışında Aziz Konstantinos'un Konstantinapolis'teki meselelere sıklıkla müdahale ettiği, İmparator I. Basil ve VI. Leon'u uzlaştırdığı aktarılmaktadır. Uludağ'da öldüğünde tarihler 26 Aralık 886'yı göstermektedir. Menthon, *L'olympie de Bithymie*, 127-134; Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 31.

Balee Manastırı

Şehir merkezi istikametine bakan Trikhalis ve Aziz Konstantinos manastırlarından biraz daha yukarı, dağ istikametine devam ettiğimizde Bale Manastırı'na ulaşılır. Manastır, Cilimboz Deresi'nin kaynağı yakınında kurulmuştur. Bursa'ya yaklaşık bir saat yürüme mesafesinde olan manastırın VII. yüzyıl sonlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Etrafındaki küçük yapılara göre biraz daha büyük bir manastır olan Bale'ye bağlı başka küçük manastır şubeleri de olabileceği düşünülmektedir.⁹⁸

Bale Manastırı'ndan iki yüz metre kadar daha ilerlendiğinde 620 metre yüksekliğinde bir

98. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 48 Bale Manastırı mevkiinden ovaya doğru akan Cilimboz Deresi, Bursa'nın en önemli derelelerinden biridir. Bursa Kalesi'nin batı sınırını oluşturan bir vadinin içinden devam ederek akan derenin Filiboz isminden türediği düşünülmektedir. Söylentiye göre Phillippos / Filiboz, Bursa'nın kurtuluşunda Türklere yardım eden bir Rum komutandır.

manastırın daha kalıntılara tesadüf edilir. Bölgedeki mabetlerin en yükseği olan bu manastır da Aziz Nikola Zaviyesi olarak anılmaktadır. Bu zaviyenin Bale Manastırı'na bağlı ufak şubelerden biri olması mümkündür.

Del Zaviyesi

Abdal Murad Tepesi'nin karşı yamacında, Hünkâr Köşkü'nün üzerinden dağa çıkan yolun sağ tarafında 450 metre yükseklikte bulunan bir mağaranın Del Zaviyesi olduğu düşünülmektedir. Aziz Peter burayı kendisi için bir inziva mekânı haline getirmiştir. Bu mağaranın İslamiyet döneminde de işlevini sürdürdüğü ve Emir Sultan Hazretlerinin bu mağarada inzivaya çekildiği rivayet edilir.⁹⁹ Bu durum daha önce Hristiyanlar tarafından kullanılıyor olmasına rağmen Mevlânâ tarafından da saygı gören ve onun inzivaya

99. Raif Kaplanoğlu, "Bursa Kiliseleri," *Bursa Araştırmaları Dergisi* 30 (2010), 13.

çekildiği Hagios Khariton (Ak Manastır/Eflatun Manastırı) örneğine benzetilebilir. İşin ilginç olan kısmı aynı mağarada inzivaya çekilen Aziz Peter ile Emir Sultan'ın pek çok menkıbesinin birbirine oldukça benziyor oluşudur. Aziz Peter tıpkı Emir Sultan menkıbelerinde anlatıldığı gibi köylülerin tarım arazilerine musallat olan çekirge felaketini yok eder ve kuruyan bir bahçeyi dua ederek yeşertir.¹⁰⁰ Emir Sultan Hazretlerinin dağdaki Hristiyan din adamları ile karşılaştığına dair anlatılar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Saküdyon (Saccudion) Manastırı

Bizans ve Uludağ tarihinin en önemli mekânlarından biri Saküdyon Manastırı'dır. Theodor Stüdit'in Studios Manastırı ile eş zamanlı olarak kullandığı ve ikonoklazm hareketinde merkez üssü olarak belirlediği bu önemli manastırın yeri ne yazık ki kesin olarak tespit edilememiştir. Olympos Manastırları arasında bulunduğu kesin olan bu manastırın Bernardin Menthon'un iddia ettiği gibi Kadiyayla'da mı yoksa deniz kenarında mı olduğu sorusu hâlâ araştırmacılar için merak konusudur. Her iki ihtimal için de elde karineler bulunmaktadır. Raimond Janin ve Marie France Auzepy gibi araştırmacılar Saküdyon'u deniz kenarında arama eğilimindedirler. Auzepy, 2007 yılındaki yüzey araştırmasında manastırın yerini Korsantepe ve Ketenderesi mevkiileri arasında belirlenmeye çalışmış ancak net bir sonuç elde edememiştir.¹⁰¹ Ona göre Saküdyon'un Armutlu Yarımadası'nda bulunuyor olması dahi ihtimal dâhilindedir. Bernardin Menthon, vitalardaki bazı detaylardan hareketle Saküdyon Manastırı'nı Kadiyayla'ya konumlandırmıştır.

Manastırın günümüze ulaşamamasının başlıca sebebi, ikonoklazm sonrasında, artık sınılanacak zor konumlara sahip manastırlara ihtiyacın azalmasıdır. Zira ikon zaferiyle birlikte, artık manastırlarının imparatorluk nazarında ve toplumda kesin meşruiyeti sağlanmıştır. Bu aşamada keşişler şehir merkezinden uzaklarda bulunma ihtiyacını duymamışlar ve şehir merkezlerindeki manastırları daha etkin kullanır olmuşlardır. Az sonra hikâyesi paylaşılacak olan Theodor, bu ma-

100. Raif Kaplanoğlu, "Bursa'daki Tasavvuf Kültüründe İslam Dışı Etkiler," *Bursa'da Dünyadan Bugüne Tasavvuf Kültürü*, ed. Ramis Dara (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Kasım2002), 89.

101. Auzépy, "Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi 26 Ağustos - 7 Eylül," 3/349.

manastırda çok önemli faaliyetler yaptıktan sonra onun ölümüyle birlikte bu manastır Studios'a bağlı olarak anılmış ancak kayıtlarda artık çok fazla yer almamıştır.¹⁰²

Hagiografik anlatılarda Theodor'un sürekli dağdaki keşişlerle buluşmasının anlatılması Saküdyon'un da dağda bulunduğunu akla getirir. Ancak Menthon bu manastırın dağda bulunduğu dair başka karineler de bulur. Etrafındaki meyve ağaçları ve kestane ormanlarıyla birlikte betimlenen manastırın mekânı, ona göre, Kadiyayla olmalıdır. Tertemiz suyu ve kuzey istikametine doğru uzayan manzara betimlemesi Menthon'u, bu manastır, denizi oldukça yüksekte gören 1075 metre yükseklikteki Kadiyayla'ya konumlamaya sevk etmiştir.¹⁰³ Evliya Çelebi'nin *Sürürgâb-ı Kadı Yaylası cibânnümâ bir püšte üzre kestâneli bir çemenzâr-ı bevâdâr yerdür* betimlemesi de Kadiyayla Mevkii'nin o dönemler günümüzdekinden çok daha fazla kestane ağaçlarına sahiplik ettiğini hatırlatır.¹⁰⁴

Saküdyon Manastırı, Menthon'un aktarımına göre 781 yılında inşa edilmişti. Bu manastıra Gökdere üzerinden dağa giden katır yolu takip edilerek 2 saatlik tırmanışla ulaşırdı. Yaylaya varınca 300 metre ileride yokuşun dibinde manastırın bir zamanlar üzerinde yükseldiği sakin su kaynağı görülürdü. Menthon'un ve Osman Şevki Bey'in yaşadığı dönemde (1930'lar) manastır kalıntıları yalnızca toprağa karışmış kiremit parçaları şeklindeydi. Orijinalinde ise bu yapı dağın en güzel binalarından biriydi. Mozaikten yapılmış resimli kaldırımları, kubbeleri ve kemerleri ile göz doldurmaktaydı.¹⁰⁵

Raimond Janin, vitalardaki detaylardan hareketle Saküdyon'un Bursa'nın güneyindeki Uludağ'da değil, kuzeyindeki kıyı bölgesinde aranması gerektiği kanaatini dile getirmiştir. Ona göre

102. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 179.

103. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 170.

104. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, 19; Saküdyon Manastırı'nı Kadiyayla'ya konumlayan Menthon bu yaylanın özelliklerini anlatırken Osmanlı sultanlarının dahi buranın cazibesine nasıl kapıldıklarını örnekleriyle aktarır. Ona göre daima temiz havası, rahatsız edici olmayan hafif esintisi, billur gibi suları ve manzarasıyla Kadiyayla tam bir şifa merkezidir. Bu sebeple Sultan III. Mustafa'nın bir salgında tedavi ihtiyacı duyan herkesi buraya göndermiş ve şifasından nasiplenmelerini ummuştur. Şifa bulmaya gelenlerden kurtulamayanların mezarları burada görülebilmekteydi. Bk. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 23; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 171.

105. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 170; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 25.

Aziz Konstantin Manastırı Kalıntıları
Fotoğraf: Ömer Kaptan

manastırın bulunması gereken yer kuzey ya da kuzey batı bölgelerindeki Gemlik-Mudanya arasındadır. Zira bir kayıttaki Mekidion'lu Nicephore Kios'tan çıkmış ve manastırına (Trigelia) Katabolos'un batısında ulaşmıştır. Bithynia'da bulunduğunu bildiğimiz Katabolos/Katabolion'un, bölgenin tam olarak neresine tekâbüle ettiğini bilemiyoruz. Ancak bazı işaretlerden körfez kıyısında bulunuyor olabilecek olan Katabolos, Saküdyon Manastırı'na ev sahipliği yapan bölge olmalıdır. Bir yerleşimi değil, bir bölgeyi ifade ettiği düşünülen Katabolos, Saküdyon vakfının arazilerini barındırmaktaydı.¹⁰⁶ Bomoj olarak anılan manastırın da bu bölgede olduğu bilgisi önümüzdeki bölümlerde ele alınacaktır.

Theodoros o Studitis (Theodor Stüdit)

Theodor Stüdit'in hayatı hem ikonoklazm dönemini tanımak hem de Uludağ Manastırları'nı anlamak açısından oldukça önem arz etmektedir.

İkonodüllerin kalesi haline gelen Saküdyon Manastırı Theodor Stüdit sayesinde büyük bir şöhret kazanmıştır. Theodor Stüdit'in hayatı ikonoklazm döneminin çok heyecanlı bir devresine denk geldiği gibi, onun Olympos Manastırları arasında bulunan Saküdyon Manastırı, adeta bir manevi kale gibi ikon taraftarlarının moral kaynağı olmuş, bu uğurda çileler çeken keşişler, nihayetinde ikon zafetine ulaşmışlardır.

Theodor Stüdit 759 yılında Bizans'ın üst düzey ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hem dinî hem de din dışı alanlarda almış olduğu üst düzey eğitimle çocukluğunu geçiren Theodor'un babası, Bizans yönetiminde maliye sorumlusu olan Photin idi. Photin, dindar kişiliği ve erdemli oluşuyla saygı duyulan bir kişiydi. Theodor'un hayatına dair aktarımlarda belirtildiği üzere gerek Photin'in gerekse oğlu Theodor Stüdit'in hayatı, Uludağ'da bir manastırda keşişlik yapmakta olan Aziz Platon'un ziyaretiyle baştan sona değişmiştir. Theodor'un amcası olan Platon din konusunda yaptığı konuşmalarla onları etkilemiş ve hayatlarını dine vakfetmelerini

sağlamıştır. Önümüzdeki bölümlerde ele alınacak olan Symbolai Manastırı'nın başkeşişi olan Platon Konstantinopolis'te bu ziyareti gerçekleştirdiğinde Theodor iyi eğitim almış ve gelecek vadeden bir gençti. Bu ziyaretle birlikte baba Photin tüm mal varlığını satarak dine adanmış gibi yalnızca Olympos'ta bulunan Saküdyon villasını elinde tutmuş ve onu da manastır olması niyetiyle vakfetmeye karar vermiştir. Theodor'un iki kardeşinden biri olan kız kardeşi Theoctiste bu ziyaretten sonra kendini dine adanarak bir manastıra girmiş ve diğer kardeş Joseph de ileride Selanik Başpiskoposu olmuştur. Bu esnada Theodor da amcası Platon'un yanında keşişlik eğitimine başlamaya karar vermiştir.¹⁰⁷

Platon'un yanında aldığı eğitimle hızlı bir gelişim gösteren Theodor babası Photin'in dine vakfettiği villasının manastıra çevrilmesine yardımcı olur. Biyografılar Platon'un da hizmetlerini hesaba katarlar ancak Saküdyon'un kuruluşunu esas olarak Theodor'un gelişi ile başlatırlar. Platon'un İstanbul seyahati ve Theodoros'un Uludağ'a yönelişi VI. Leon'un ölümü ve İrini'nin tahta çıkışına denk gelir (Eylül 780, tarih net olarak belirtilmez de Platon'un cenaze töreninde Theodor'un Olympos'a gelişinde İrini'den söz etmesi önemli bir ipucu vermiştir). Manastır tamamlandığında çatı örtüsü, göz alıcı mimarisi ve bezemelerindeki zarafetiyle dikkat çekici bir yapı haline gelmiştir. Özellikle mozaikleri ve resimleriyle dilden dile aktarılan bir yapı olmuştur. Theodor, vakit geçirmeyi çok sevdiği bu manastıra 787 yılında Patrik Aziz Taraise tarafından keşiş olarak atanır. Bu din göreviyle birlikte ibadetlerini daha da yoğunlaştıran Theodor, gecelerini dahi uyanık vaziyette dua ile geçirmeye başlamıştır. Eğitimini fazlasıyla tamamladığını gördüğü için amcası Platon, yeğenini manastır yöneticiliği görevine layık görmüş fakat Theodor henüz hazır olmadığı gerekçesiyle bu görevi kabul etmemiştir. Bu sıralarda Theodor'un yaptığı en dikkat çekici iş manastır Aziz Basileous'un öğretilerine geri döndürmek olmuştur. Zira IV. yüzyılda yaşayan Aziz Basil'in manastıra koyduğu kurallar arasında dişil hayvanların bulunmaması, gerekmedikçe dışarıdaki insanlarla görüşülmemesi gibi kurallar bulunmaktayken keşişlerce bu kurallar uygulanmaz olmuş ve düsturlar unutulmaya yüz tutmuştu. Theodor hayvancılıktan gelir sağlayarak manastır yakınlarına çiftlikler kuran keşişleri sert bir şekilde uyararak

Aziz Basil'in öğretilerine geri dönmeye davet eder. Platon'un da yeğenine destek olmasıyla manastır kuralları yeniden disiplinle uygulanmaya başlanır ve Saküdyon'a dişil hayvanlar sokulmaz. Bu ciddi çabalar diğer manastırlarda da yankı uyandırır ve Theodor'un girişimi diğer manastırlarca da takip edilir. Keşişlerin Aziz Basil zamanının kurallarına yeniden riayet etmeye başlamasıyla, Saküdyon Manastırı'nın da şöhreti günden güne artmaya başlar ve keşişlerinin sayısı kısa sürede yüzü aşar.¹⁰⁸

Theodor Stüdit'in oy birliğiyle baş keşiş olarak seçilmesi, Aziz Platon'un rahatsızlığının ciddi şekilde artması ile birlikte gerçekleşir. Hasta olan Platon sonunun yakın olduğunu düşünerek ce-maatten halefini seçmelerini istemiştir. Theodor büyük bir teveccühle manastırın başına seçilir. Bu dönem aynı zamanda saray-manastır çatışmalarının ciddi şekilde artacağı bir döneme denk düşmektedir. Çünkü İmparator VI. Konstantinos 795 yılında din adamlarının asla onaylamayacağı bir evlilik yapmıştır. Patrik Taraise İmparator'un evliliğini onaylamaz; zira İmparator meşru karısı Ermeni Meryem'i boşayarak bu evliliği yapmak istemektedir. Evlilik yapmak istediği Theodote, Theodor Stüdit'in de akrabasıdır. Buna rağmen Theodor, dinî açıdan uygun olmayan bu evliliği kınar. Patrik Taraise'in onaylamayacağı belli olunca İmparator başka bir rahibe bu evliliği kutsatır. Taraise daha büyük sonuçlardan çekindiği için suskunluğu tercih eder ancak Theodor yazdığı yazılarıyla bu evliliği kınayarak yüksek sesle yanlışı dile getirir. İmparator uzunca bir süre her ikisini de kendi tarafına çekmeye çalışır ancak buna muvaffak olamaz.¹⁰⁹

Theodor Stüdit'in Bizans yönetimiyle ilk defa ciddi şekilde karşı karşıya geldiği hadise böylece başlamış olur. İmparator Konstantinos din adamlarını karşısına almanın zamanla halkı da karşısına almak olacağına bilincinde olduğundan Uludağ keşişleriyle görüşme amacıyla Bursa'ya bir ziyaret düzenler. Bursa'nın şifalı kaplıca sularını bahane ederek Uludağ'da bulunan din adamlarını ikna etmeye çabalayacaktır. Ancak İmparator'un Bursa'ya gelişiyle birlikte onu karşılaması gereken din adamları şehre gelmezler. Bu durumdan ciddi şekilde rahatsız olan İmparator başkente döner

106. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 178.

107. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 171, 172.

108. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 178; Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 173.

109. Theophanes, *Annus Mundi*, 154; Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 174; Janin, *Les Églises et les Monastères*, 179.

dönmez her iki büyük keşişin de tutuklanmasını emreder. Konstantinopolis'e götürülen Platon İmparator'un önünde fikirlerini açıkça söyler ve bir hücreye hapsedilir. Theodor ise yanındaki ır keşişle birlikte Selanik'e sürgüne gönderilir. Theodor'un Saküdyon Manastırında bulunan tüm keşişler darb edilir ve dağıtılırlar. Diğer manastırlara da Saküdyon'dan dağıtılanlara asla kendi manastırlarında yer vermemeleri konusunda uyarıda bulunulur. Ancak bu ilk kovuşturma çok uzun sürmeyecektir. Zira Selanik'te hapsedilmiş olan Theodor, İmparator VI. Konstantinos'un, annesi İrini tarafından trajik şekilde öldürülmesinin ardından hapisten çıkar. Tüm keşişleriyle birlikte yeniden Saküdyon Manastırında toplanırlar. Bu olayla birlikte başkeşiş Theodor artık daha da öne çıkan popüler bir kişi haline gelmiştir. Tanrı'nın kendisine yardım ettiği hususunda hiç kimse şüphe duymamaktadır.¹¹⁰

Theodor Stüdit ve keşiş dostları İmparatoriçe İrini zamanında rahat bir süreç yaşarlar. Theodor Saküdyon'a geri döner. İrini ona ve amcası Platon'a başkentte Studios Manastırını da hediye etmiştir. Studios Manastırını İstanbul'da günümüze gelebilen en eski Bizans dönemi dini yapısıdır. Theodor'un bu manastıra gelmesiyle şöhreti katlanır ve manastırda yaşayan keşişlerin sayısı yedi yüze kadar yükselir. Theodoros, Studios Manastırında ikamet ederken başka üç manastır daha onun yönetimine verilmiştir. Tasvir karşıtı imparatorlara karşı direnişle ünlenen bu manastırın yöneticileri ilerleyen dönemde imparatorların önemli adamları olacaklardır.¹¹¹

Theodor'un vefatından sonra naaşının taşınacağı Studios Manastırını, onun hayatında en az Saküdyon Manastırına kadar önemli olmuş merkezi bir konuma sahiptir. Onun yöneticiliği döneminde Studios, manastır olmasının yanında büyük bir kültür merkezi olarak işlev görmüştür. Theodor'un oluşturduğu disiplinle onun döneminde yaklaşık 700-1000 civarındaki keşiş, muhteşem bir düzen içerisinde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bir yandan onun vaazlarını dinleyerek kendilerini geliştirirlerken diğer yandan kardeşi Joseph ile birlikte keşişler ayin ilahileri bestelemişler, mü-

zik ile uğraşmışlardır.¹¹² Herkese sahip oldukları meziyetlere ve kapasitelerine göre görevler veren Theodor, büyük bir entelektüel merkez meydana getirmeyi başarmıştır. Onun yönlendirmeleriyle çalışan keşişler içerisinde şairler, fresko çizen ressamlar, farklı zanaatlarla uğraşanlar olduğu gibi, bir müstensih grubu da oluşmuştur. Platon ve Theodor'un da aralarında bulunduğu bu müstensihler grubu, kıymetli el yazmalarını kopyalamak ve çoğaltmakla görevliydi. Kitaplara asla kendi adlarını yazmazlar, "Tanrı tarafından tanınan kişi" anlamında "Theognoste" imzasını kitaplarda kullanırlardı. Theodor, Studios Manastırında bulunmadığı zamanlarda da cemaatine yazılar yazarak takip etmeye devam ederdi. Bu yazışmalar, manastır hakkında günümüze pek çok bilginin ulaşmasını da sağlamışlardır.¹¹³ Theodoros sadelik, güzellik ve hiciv dolu küçük cüzler hazırlayıp bunları derslerde keşişlere aktarmıştır. Onun döneminde manastırda felsefe ve edebiyat eğitiminin yanı sıra çok sayıda ikon üretilmiş ve el yazmaları kopya edilmiştir.¹¹⁴ Studios Manastırını ürettiği ikonlar ve el yazmaları sebebiyle şöhretini uzak diyarlara kadar ulaştırmış; dini ve sanatsal bir merkez haline gelmiştir. IX. yüzyıldaki Makedonya Rönesansı'nın temelleri burada atılmıştır. İlahi okuma sanatı dahi bu manastırda gelişmiştir. Ortodoks kiliselerinde okunan pek çok ilahi Theodoros ve kardeşi Josephos tarafından bestelenmiştir.¹¹⁵

Theodor'un Studios Manastırını yöneticiliğini yaptığı dönemde koymuş olduğu kurallar Aziz Basileios sonrası manastır kaidelerini belirleyen en önemli kurallar olarak manastırcılık tarihinde yerini almıştır. Onun manastır hayatının kuralları ve keşişlerin takip etmesi gereken ritüeller üzerine belirlediği kurallar sonraki Bizans tarihi boyunca önemsenmiş ve manastır kaideleri olarak kabul

112. Bu besteler Triodion adındaki bir kitapta toplanmıştır. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 177.

113. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 179.

114. Manastırlarda kopyalama ya küçük odalarda birer birer oturarak ya da büyük bir odada bir keşişin orijinal metni okuyup 3, 5, 10 kadar olabilen keşişlerin yazmaları şeklinde olurdu. İstinsah yoluyla çoğaltılan kitaplar manastır kütüphanesine cildinden zincir ile kütüphane rafına bağlanır, böylece kaybolması ya da çalınması önlenirdi. Bkz. Selami Sönmez, "Manastırların Sosyokültürel Yapı ve Fonksiyonları," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54 (2015), s. 705.

115. Pekak, "İstanbul'da Studios Manastırını, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I," 105.

edilmiştir.¹¹⁶ Onun Studios Manastırını için oluşturduğu Typikonlar başka manastırlar için de yol gösterici prototip metinler olarak kabul edilmiştir. Yine bu Typikonlardan hareketle Bizans Manastırlarında, batıdaki manastırlardan farklı olarak daha geniş bir özgürlük alanı ve etkinlik çeşitliliği araştırmacılarca tespit edilmiştir.¹¹⁷

Theodor Stüdit'in manastırda kölelerin çalıştırılmayacağına ilişkin prensipleri, kölelik karşıtı ilk bildiriler olarak tarihsel öneme sahiptir. Manastırda kölelerin çalıştırılmayacağına dair koyduğu kesin ve ciddi kuralda şöyle demiştir: "Mademki Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, o halde manastırda ve tarlalarda çalıştırmak üzere bir kölenin sahibi olamazsınız."¹¹⁸

Theodor Stüdit keşişlerin kütüphaneden istedikleri eserleri almakta özgür olduklarını ve tek başlarına okudukları müddetçe bu keşişlerin başka görevler verilerek rahatsız edilmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Yine o, manastır hayatında el emeğinin önemine güçlü bir vurgu yapmış ve kendi manastırındaki keşişler için kışın günde dört yazın ise günde sekiz saat çalışmayı zorunlu kılmıştır. Dış dünyadan soyutlanma idealinin işlendiği günümüze ulaşmış en erken belgeyi kaleme alan Theodor metinde şöyle demektedir: "Dünyadan ve evlilikten iltica etmiş olan sizler, dünyadan kimseyi kardeş bellememeli ve onlarla ruhani ilişkilere girmemelisiniz." Theodor'un karşı cins ile keşişlerin münasebetlerini belirleyen kuralları ise daha katıdır. O, yukarıda belirtildiği üzere manastırlara dişi hayvanların dahi alınmasını yasaklamıştır. Keşişlere karşı cinsten akrabalarıyla dahi görüşmeyi yasaklayan Theodor bu durumun ruhani açıdan tehlikeler barındırdığını ifade etmiştir. Yine keşişlerin karşı cinsle dahi ilişkilerine hiçbir şehvet düşüncesinin belirmemesi adına yiyecekleri yemekleri de ele alan Theodor, et yemeyi uygun görmemiş ve keşişlerden birinin izinsiz et yemesi durumunda kırk gün boyunca balık, yumurta ve peynir gibi ürünlerden uzak tutularak cezalandırılması kuralını koymuştur. Katı bir disiplinli olan Theodor, keşişlerin ihtiyaç dışında sahip oldukları

116. A. Louth, "Review: Byzantine Monastic Foundation Documents. a Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments," *The Journal of Theological Studies* 53/2 (01 Ekim 2002), 737.

117. Hıdır Nezih Bamyacı, *Bizans Manastırlarında Seküler İşgücü İstihdamı (7. - 15. yüzyıllar)* (Bursa: Bursa Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015), 5.

118. Petra Melichar, "God, Slave and a Nun: A Case from Late Medieval Cyprus," *Byzantion* 79 (2009), 289.

her şeyi yoksullara dağıtmasını şart koşmuş, itaat ve çalışmanın önemini sürekli vurgulamış, hatta keşişlerin ruhi durumlarına dair kurallar getirmiştir. Ona göre bir keşişin üzüntü duyması dahi uygun değildir.¹¹⁹

Theodor Stüdit'in bir kültür merkezi haline getirdiği Studios Manastırında yapmış olduğu etkin faaliyetler çok uzun sürmemiştir. Onun ikon taraftarlığı sebebiyle hayatı boyunca sürececek olan çileli dönemler İrini'nin yerine İmparator Nikephoros'un geçmesiyle yeniden başlar. Yeni İmparator Nikephoros manastırları kontrol altına almaya kesin olarak karar verir. Tasvir karşıtı Nikephoros, kendi istekleri doğrultusunda kararlar alan tasvir karşıtı rahip Nikephoros'u kilisenin başına geçirir. İmparator'un adaşı olan Patrik Nikephoros tasvir karşıtı görüşleri sebebiyle Theodor ve arkadaşlarını kısa sürede karşısına alır. Keşişler, Patrik Nikephoros ile birlikte dinî bir ayine katılmaktansa her türlü acıya katlanmaya kararlı olduklarını bildirirler. Bu süreçte İmparator'un keşişler ile birbir görüşmesinde çok önemli bir hadise yaşanır. İki yıl kadar süren gerginlikten sonra din adamları sınıfını karşısına almaması gerektiğinin bilincinde olan İmparator Nikephoros önce baskı yoluyla keşişleri sindirmeyi dener. Bir gece manastırdan alınan Platon hapse atılır; Theodor ve kardeşi Joseph sürüklenerek bir meclis önüne getirilirler. Mecliste tasvir karşıtı görüşler savunan saraylı din adamları bulunmaktadır. Oradaki din adamları keşişlere imparatorların her dinî kurala uymak zorunda olmadıkları söylenir. Toplantıdan sonra Platon, Theodor ve Joseph her biri ayrı bir adaya olacak şekilde Prens Adaları'na sürgüne gönderilirler. Ardından İmparator önderlerini hapsedtiği diğer keşişlerin karşısına çıkar ve onları ikna edebilmek için tek tek görüşmeye başlar. Keşişlerin önderlerine bağlılıkları öylesine güçlüdür ki İmparator dahi onları iknaya güç yetiremez. En sonunda hepsini karşısına alıp, emirlerini dinleyerek ikonoklast kilisesi ile barış içerisinde yaşamayı tercih eden keşişlerin sağ tarafa, kabul etmeyenlerin ise sol tarafa geçmesini ister. Tüm keşişler şaşırtıcı bir şekilde İmparator'dan çekinmeden sol tarafa geçerler. Bunun üzerine öfkelenen İmparator Saküdyon Manastırını tamamıyla dağıtarak tüm keşişlerinin uzak yerlere sürgün edilmemesini ve hiçbirine acımadan muamelede bulunulmasını emreder.¹²⁰

119. Mango, *Bizans*, 130; Bamyacı, *Manastırların Seküler İşgücü*, 25, 28, 35, 38.

120. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 178.

Gerek Doğu-Batı kiliseleri ilişkileri açısından gerekse Saray-Kilise ilişkileri açısından çok önemli kabul edilebilecek bir hadise de bu süreçte yaşanır. Theodor, Batı Kilisesi'ne mektuplar yazarak papalığı olaylara müdahaleye davet eder. Bu davet Batı Kilisesi'nin Doğu Kilisesi'ne olan üstünlüğünün de ilanı olması hasebiyle oldukça önem arz etmektedir. Theodor Stüdit'in papalık ile irtibata geçmesi öncelikle kendi elini Bizans sarayında güçlendirebilmek için stratejik bir hamle olsa da bu girişim Theodor'un başına sonraki dönemlerde de dert açacaktır. Theodor, Papa'ya yazdığı mektubunda Bizans Kilisesi'nin içler acısı halini belirttiğinden sonra Papa'ya şu ifadelerle adeta yalvarmıştır: “Madem ki İsa göklerin krallığının anahtarını ve sürünün başı olmayı aziz Petrus'a bahsetmiş... Kilisenin gerçeklerinden uzaklaşan her şeyi ve herkesi seleflerine teslim etmek gerekir. Burada başların yüce başı, rüşvetçilerden dinî kurulu oluşturdu. Soysuzluk kurulu... bu insanlara zina evliliğini kutsamış (VI. Konstantinin evliliği) ve onlara katılmayanları aforoz etmişlerdir... Kutsal kanunların kralları bağlamadığını ve her psikoposun dinî kuralları istediği biçimde sunma yetkisine sahip olduklarını ilan etmişlerdir... Gök kubbenin altındaki tüm kilisenin baş çobanı, bizi kurtarın, yok oluyorum. Sahibimiz İsa'yı örnek alın. Petrus'a elini uzattığı gibi kilisemize elinizi uzatın. Petrus henüz sulara gömülmeye başlamıştı. Bizim kilisemiz ise sapkınlığın derinkliklerine batmış bulunuyor...”

Theodor'un Papa'ya gönderdiği bu edebi lütuf dilekçesi Papa'lık cenahında hemen karşılık bulmuştur. Papa, Theodor'a karşılık olarak bir mektup yazmış ve onu cesaretlendirerek teselli etmiştir. Theodor da buna bir teşekkür mektubu ile karşılık vermiştir.¹²¹ Theodor'un Papa ile bu mektuplaşmaları onun mahkûmiyet döneminde gerçekleşmiştir. Ancak bu mahkûmiyet dönemi çok uzun sürmemiştir; zira İmparator Nikephoros 811 yılında Bulgarlarla yaptığı bir savaş esnasında talihsiz bir şekilde öldürüldüğünde yeniden ortam yumuşamaya başlamıştır. Yeni İmparator Mihail Rangabe, keşişlerle uzlaşma yoluna gitmeye çalışan bir yönetim anlayışı sergilemiştir.

Mihail olarak da anılan Mihail Rangabe döneminde Theodor ilk defa imparatorluk sarayında ciddi bir nüfuz elde etmiştir. Bu dönemde tasvir taraftarlarına yapılan baskı zayıflamış ve eziyet

çeken keşişlerin eziyetlerine son verilmiştir. Sürgündeki keşişler geri dönmüşlerdir. Theodor Stüdit bu dönemde etkili konuşmalarıyla İmparator'u etkilemiş ve İmparator nazarında fikrine danışılan saygın bir kişi konumuna yükselmiştir. Hatta bu sebeple Mihail Rangabe dönemi keşişler hükümeti dönemi olarak da Bizans tarihinde yerini almıştır. Theodor'un devlet işlerinde dahi söz sahibi olduğu, devlet kararlarına müdahil olduğu bu dönem, onun teşvikiyle girişilen bir savaşta Bizans ordusu mağlup olana değin devam etmiştir. Theodor'un teşvikiyle girişilen bu savaş neticesinde keşişler hükümeti sona ermiş, Mihail tahttan indirilmiş, yerine İmparator V. Leon geçmiştir.

Ermeni Leon olarak da anılan ve katı bir ikonoklast olan V. Leon'un dönemi ikonofillere en çok baskının yapıldığı dönemlerden biri olmuştur. Birinci ikoklazm döneminde yaptığı baskılarla ikonoklast eziyetin en güçlü şekilde uygulayan V. Konstantinos'tan sonra İrini dönemi gelmiş ve bu ara sürecin ardından ikinci ikonoklazm döneminde en güçlü baskı ve sindirme politikaları V. Leon zamanında yaşanmıştır. Theodor Stüdit V. Leon zamanında da yönetimin dinî alana asla müdahalede bulunmaması gerektiği şeklindeki temel görüşünden hareketle yine İmparator'u ve çevresini karşısına almıştır. 815 senesi Ermeni Leon'un açıkça tasvir yanlısı gürüha meydan okumaya başladığı ve kararlarına uymayanları cezalandırmaya başladığı yıl olmuştur. Karşısında bulunan tasvir yanlısı grubun en önemli temsilcisi olan Theodor Stüdit üstün bir gayretle, sözleriyle, yazılarıyla bulabildiği tüm imkânlarla İmparator'un karşısında ikon taraftarlığını savunmuş ve görüşlerini açıkta vaz etmiştir.¹²²

İmparator Leon bu dönemde yayınladığı bir genelgeyle toplumdaki tasvir yanlısı ya da tasvir karşıtı olanların tartışmalarını yasaklamış, insanların bölünmesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Genelge, bu dinî meseleleri hem tartışmayı hem de öğretmek üzere herhangi bir konuşma yapmayı yasaklamıştır. İmparator genelgeyi herkesin imzalamasını şart koşmuşsa da Theodor genelgeyi imzalamamakla kalmamış, bu durumu kabul eden tüm din adamlarını dinlerine ihanetle suçlamış ve bu kararı protesto etmek için tüm keşişlerin eline birer ikon vererek bir yürüyüş düzenlemiştir. Studios Manastırı'nın etrafında sayıları bine yaklaşan keşiş ellerinde bu dinî tasvirlerle İmparator'un

121. Dvornik, *Konsiller*, 30; Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 179.

122. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 179.

dikte ettiği bildirgeye ve tasvir karşıtlığını protesto etmişler; yürüyüşleri esnasında her biri “Ey kutsal olan, senin yüce tasvirini tekrar göreceğiz” sözleriyle slogan atmışlardır. Böylece Theodor, İmparator'a ve genelgeye karşı aktif direnişe geçmiştir.¹²³

Olaylar Ermeni Leon'un daha da öfkelenmesine sebep olmuş ve bu süreçte Patrik Aziz Nikephoros'u kendi tarafında çekebilmek için çok çaba sarf etmiştir. Ancak Patrik yapılanlara taraftar olmayınca onu azlederek sürgüne yollamıştır. Ardından 787 yılında İznik'te toplanan ekümenik konsilin ikon yanlısı görüşlerini yok sayan yeni bir konsil toplamıştır; ancak bu toplantı ekümenik bir konsil değildir. Konsilde tüm ikon taraftarlarının

aforoz edilmesi kararı alınmıştır. Böylece Theodor ve arkadaşlarına yönelik yeniden eziyetli günler başlamış; Theodor sürgün edilmiştir. Sürgün kararı üzerine Theodor tüm keşişleri toplamış ve aralarından 72 kişiyi diğerlerine önder olacak şekilde tayin ederek mücadelelerini kararlılıkla sürdürmeleri noktasında onları cesaretlendirmiştir. Sürgün dönemi boyunca çektiği işkencelere rağmen, Theodore yazdığı yazılarla hem etraftan destek toplamaya hem de öğrencilerini motive etmeye yönelik üstün bir çaba sarf etmiştir. Bu esnada yazmış olduğu yazılardan biri ele geçmesi ve İmparator'a ulaştırılması sonucunda, İmparator'un eziyeti artmış ve mahkûmiyeti daha ağır şartlarda yaşamaya başlamıştır. Defalarca kırbaçlatılmış ve kendisine sadece ölümüne engel olacak şekilde iki günde bir poğaça verilmiştir. 816 yılında Uluabat yakınlarındaki sürgünü daha uzakta bulunan Bonita Kalesi'ne (Tuz gölü yakınlarında) çevrilmiş; hiç kimseyle görüşmemesi ve yazı yazmaması için özel bir

123. Lee, *İkonoklazma Dönemi*, 121, 122, 125, 155; Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 181.

hapis hücreleri yaptırılmıştır. Etrafına muhafızların yerleştirildiği yüksekçe bir konumda bulunan odasına kimsenin ulaşamaması için merdivenleri kaldırılmıştır. Ancak Theodor'un cesareti öğrencilerine de sirayet etmiş ve onlar da tüm eziyetlere rağmen direnmeye devam etmişlerdir. Hatta çeşitli oyunlarla Theodor'un yazdığı yazılar hem öğrencilerine hem de uzaklardaki merkezî şehirlere (Kudüs, Roma, İskenderiye) ulaştırılmıştır.¹²⁴

Theodor'un karizmatik kişiliğinin en önemli yanlarından biri, onun kendi takipçilerini her türlü koşulda motive ederek, onlarla yakından ilgilenerek teselli etmesi ve her zaman yanlarında olduğunu onlara hissettirmesidir. Öyle ki keşiş öğrencilerinden ve takipçilerinden ayrı olduğu dönemlerde bile onlara her zaman yazılar göndermiş ve sabretmelerini öğütlemiştir. Baskının yoğunlaştığı ve Theodor'a yazının yasaklandığı dönemlerde dahi şifreli mektuplar göndererek ve çeşitli yazı imkânlarını kullanarak takipçilerine mesajını ulaştırmayı başarmıştır. Bir öğrencisinin ceza aldığını, kırbaçlandığını ya da zor şartlar altında hapsedildiğini öğrendiğinde onlara hemen samimi bir mektup yazmış ve bağlılıklarının güçlü olduğunu onlara hissettirmiştir. Acı çeken tüm öğrencilerini İsa Mesih'in çektiği acılara ortak olmaları yönüyle kutlamış, bir arkadaşlarının şehit olduğu haberi geldiğinde büyük bir sevinçle diğer öğrencilerine haberi ulaştırmıştır. Onun en zor şartlarda dahi coşku dolu ifadelerle takipçilerini motive etmesi güçlü bir cemaat oluşturmaya imkân sağlamıştır. Bununla birlikte baskı ve eziyetlere dayanamayıp az sayıda fikir değiştiren keşiş de olmuştur. Tasvir karşıtı tarafa geçen öğrencilerinden biri olan Leonce bir süre ikonoklast şefler arasında yer almış, bu süre zarfında eski arkadaşlarına zulmetmiş ve hizmetleri karşılığında İmparator onu Studios ve Saküdyon'un yeni yöneticisi yapmıştır. Ancak Theodor'un ikna kabiliyeti ve ifade gücü öylesine etkileyiciydi ki yoldan çıkmış olan öğrencisi Leonce kısa sürede yeniden tasvir yanlısı itikada geri dönüş yapmıştır. V. Leon dönemindeki bu sıkıntılı süreçte Theodor'un yanından ayrılanlardan biri de Hazinedar Euprepianos olur. Euprepianos aslında 809 yılındaki hapis sürecinde bile Theodor'un yanındaydı. Ancak gerek görevi gerekse V. Leon zamanındaki baskılar onu dinden tamamıyla uzaklaştırmıştır. Theodor, onun Bursa civarında bir kadın manastırına seküler idareci olarak vazifelendirildiğini, dinî giysisini çıkar-

ıp diğer laikler gibi saçını uzattığını öğrenmiştir. Ölümünden sonraki bir yazıda hazinedarı olduğu manastırın kasasından para çaldığı ve inancından döndüğü ifade edilmiştir.¹²⁵

Yazılarının etkisi sebebiyle başkentten oldukça uzakta Bonita kalesine hapsedilmiş olan Theodor'un buradaki hapsinin üçüncü senesinde yaptığı yeni yazışmalardan biri İmparator'un eline geçer. Bunun üzerine onu yıldırma için kendisi dışında öğrencilerine gözü önünde işkence yapılır. Studios Manastırı'nda en parlak öğrencilerinden biri ve ilerleyen dönemde Theodor'un halefi olacak olan Nikola onun gözleri önünde kırbaçlatılır. Sıra Theodor'a geldiğinde daha fazla acı vermesi için sığır sinirinden yapılmış olan bir kırbaç ile yüz darbe vurulur. Kemiklerine kadar eti yırtılan Theodor'un birkaç gün kendi kanında ölü gibi yatdığı rivayet edilir. Uzunca bir süre uyuyamayan ve yemek yiyemeyen Theodor, Nikola'nın desteğiyle sağlığına ancak yeniden üç ay sonra kavuşabilir. İyileştikten sonra hapis yeri değiştirilen Theodor İzmir civarına gönderilir. Orada da çok kötü muamelelere maruz kalır. Yazışmalarının tamamen ortadan kaldırılabilmesi için dışarıyla bağı tamamen kopartılır. Fakat kendi ifadesiyle kanını mürekkep, derisini parşömen olarak kullanması gerekse dahi yazmaya kararlıdır.¹²⁶

Bu zor dönemde Theodor, Papa'ya yeniden mesaj ulaştırma gayreti içerisine girer. Yazmış olduğu bir mektupta papalıktan yine övgüyle bahsederek Bizans yönetimine ve kilisesine müdahaleye onu davet eder. *İnancın saf ve berrak kaynağı* olarak nitelediği yeni Papa'ya şunları söyler: “Ey Apostolik şef, Tanrı tarafından İsa'nın kuzularına rehberlik etmek için üzerine Katolik Kilisesi'nin inşa edildiği inanç kayası olarak atanmış kişi, gök krallığının kapı bekçisi, siz Petrus'sunuz, onun halefisiniz. Şerefle onun makamında bulunuyorsunuz. İsa size seslendi. Kardeşlerinizi güçlendirin. Şimdi tam zamanıdır. Kurtarın bizi. Varlığınız bunun içindir. Tüm kilise bilsin ki aziz pederlerin kesin kararlarını aforoz etmeye cüret edenlerin kendileri aforoz edilir.”

Bu övgü dolu mektup papalık tarafında yine yankı uyandırır. Batı Kilisesi'nden Bizans sarayına bir elçilik heyeti gönderilir. Fakat papalık ikonoklast imparatorların en şiddetlilerinden biri

olan V. Leon'un taviz vermez tutumundan hiçbir sonuç alamaz. Buna rağmen bu girişim Theodor için rahatlatıcı ve çok önemli bir adım olmuştur. Zira bu sayede gerçek itikadın hangi tarafta bulunduğu gösterilmiş ve kafası karışık olan insanların bu destekle yön bulması arzu edilmiştir. Theodor papalığın manevi desteğini arkasına almıştır.

820 yılında Bizans İmparatorluğu yönetimi büyük bir cinayete sahne olmuştur. Bir Noel ayını sırasında kudretli İmparator V. Leon, kilisede cinayete kurban gitmiştir. V. Leon'un ölümü ikon taraftarlarınca büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Theodor özgürlüğüne kavuşmuş ve umutla İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bursa'da ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra, dağdan kendisini karşılamaya gelen keşiş dostları ve öğrencileriyle buluşmuştur. Bursa'dan İstanbul'a doğru yola çıktığında önce Kadıköy'de sürgünde bulunan Aziz Nikephoros'u ziyaret etmiş; ancak burada Konstantinopolis'e giremeyeceğini de anlamıştır. Zira yeni İmparator Kekeme Mihail (II.) hapishaneleri açtırmış olsa da henüz tasvirleri serbest bırakmamıştı ve ikona karşıtlığı devam ediyordu.¹²⁷ Theodor, yandaşlarıyla birlikte bir süreliğine İmparator mektuplar yollayacağı İzmit körfezindeki Crescetios'a yerleşmiş ve önemli kişilere de ikonoklazm konusunda aracılık yapmalarını rica etmiştir. Bunun üzerine Mihail, herkesin uzlaşacağı bir karara ulaşıp ayrılıkları sonlandırarak sorun toptan çözüm bulabilme adına bir konsil toplanmasını önermiştir. Theodor ise her zaman çok önemseyemediği hususu yeniden dile getirmiş ve imparatorların dinî alana müdahalesini reddederek bu meseleyi tamamen din adamlarına bırakmasını ve papalık ile de temasa geçilmesini önermiştir. İmparator'la görüşme talebi kabul edildiğinde, Theodor etrafındaki pek çok din adamı ve keşişle birlikte saraya gelmiştir. Theodor ve adamlarını saygıyla dinlemiş olsa da, İmparator tasvir karşıtlığını bırakmak niyetinde değildi ve bu sebeple Theodor ve arkadaşlarına şöyle hitab etmiştir: “Söylemleriniz çok güzel, fakat bugüne kadar hiçbir tasvire tapmadığıma göre, kiliseyi bulduğum gibi bırakmak isterim. Ortodoksluk adını verdiğiniz bu inancınızı yazılarla yaymanıza izin veriyorum ama Konstantinopolis şehrinde değil. İstedığınız başka yerlere gidin. Bizim otoritemizden hiçbir şekilde bir tehlikeyle karşılaşmazsınız.”¹²⁸

Konstantinopolis'teki girişimlerinin netice vermeyeceğini anlayan Theodor zamanını başkente yirmi beş mil uzaklıktaki Acrita Yarımadası'nda geçirir. Orada yine her yöne mektuplar yollar ve sadece şehirden değil, imparatorluğun en uzak köşelerinden insanlar onu dinlemek için gelmeye başlar. Devrik patrik Nikeforos ona hayranlığını bildirecek övgüler yağdırır. Metropolit ve piskoposların bir kurulunda ona öncelik verir ve kendisiyle aynı koltuğa oturtur. Bu itibarına rağmen Theodor artık hayatının sonuna doğru da yaklaşmaya başlamıştır. 824 yılında mücadelesinin önemli kalesi olan Saküdyon Manastırı'na bir ziyaret gerçekleştirir. Dağdaki keşişlerle önemli görüşmeler yapar. Bu esnada Teoctiste adında heretik dinî görüşlere sahip bir keşişin Uludağ'da etki uyandırdığını fark ettiği için onunla görüşmeler yaparak Ortodoks inanca dönmesini sağlar. Rivayet edildiğine göre İsa Mesih'in çarmıha gerilmediğini savunan ve kıyamet gününe dair aykırı görüşleri bulunan bu keşiş, Uludağ'da keşişler arasında önemli fikir ayrılıklarına sebebiyet verdiği için Theodor, Aziz İoannikos'tan onu sorgulamasını ve fikirlerini değiştirmesini rica eder. Yapılan görüşmeler neticesinde Teoctiste, Theodor'un fikirlerini kabul eder ve dağda yeniden tek bir düşünce hâkim olur.¹²⁹

67 yaşında yatağına mahkûm olduğu son zamanlarında ayine kalkmadığı için vaazını yazdırarak okutan Theodor dördüncü gün kalkmak için güç bulduğunda son kez vaaz vererek bir ayin yönetmiş ve kısa bir süre sonra (826 yılında) vefat etmiştir. Naaşı büyük adaya götürülerek orada gömülmüştür. Cenazesi ölümünden 18 yıl sonra ikonoklazm hareketinin tamamıyla bitmesinin ardından, 844 yılında Studios Manastırı'na getirilmiş, İmparatoriçe Theodora'nın da katıldığı bir cenaze töreniyle gömülmüştür. Rusya Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışmalarıyla ortaya çıkan üç rölyef kabartma levha ile mezarların konumu netleşmiştir. Theodor Stüdit ve Selanik Patriği olan kardeşi Joseph'in rölikleri de manastır kilisesinin güney nefinin doğu ucuna amcaları Platon'un yanına gömülmüştür.¹³⁰

124. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 182.

125. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 179; Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 183.

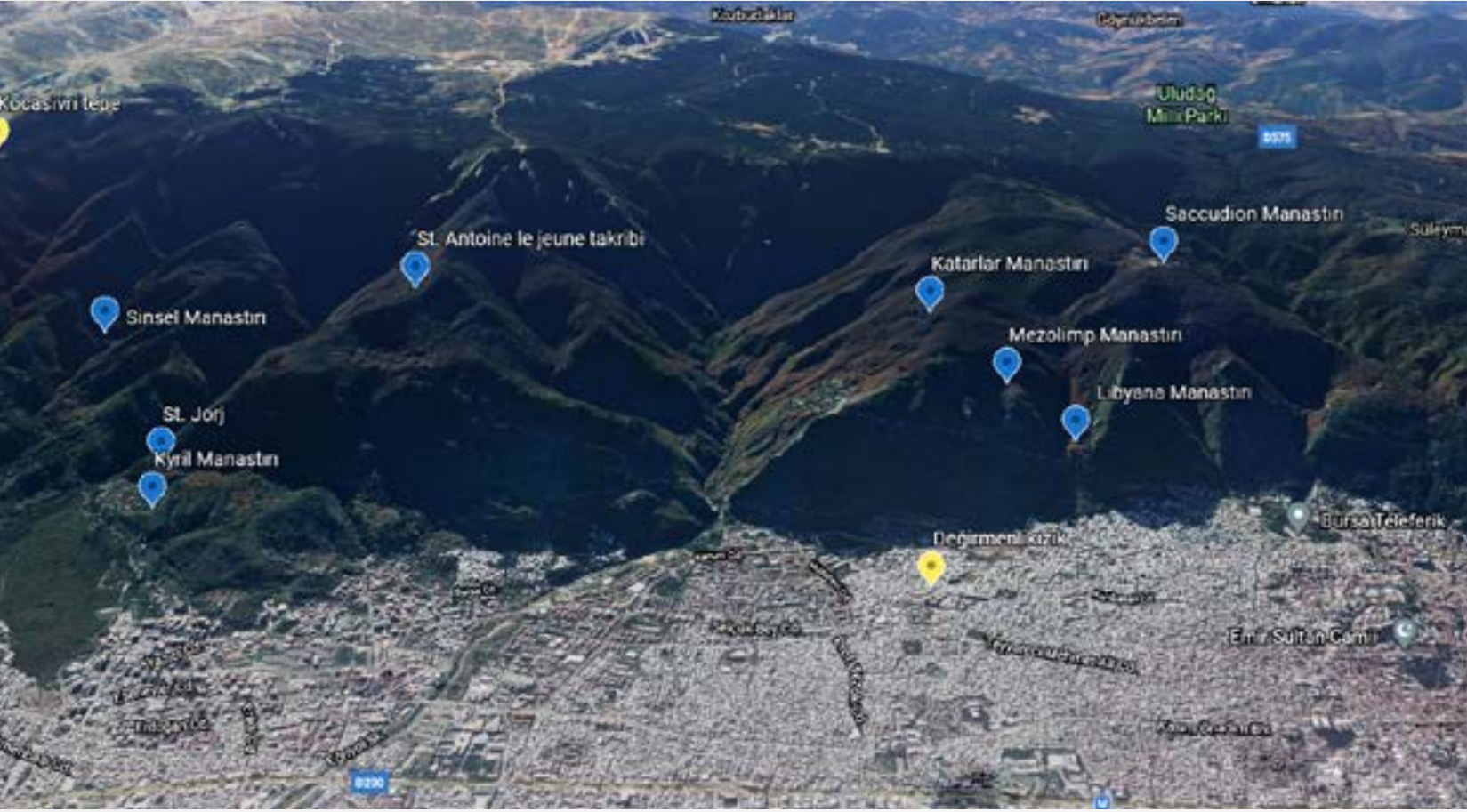
126. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 182, 183.

127. Bailly, *Bizans*, 1/195; Lec, *İkonoklazma Dönemi*, 158.

128. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 186.

129. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 187.

130. Pekak, “İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I,” 106.

Libyana Manastırı

Libyana Manastırı Bursa ovasına bakan önemli manastırlardan biriydi. Türklerin bölgeye geldiği dönemde “Eski Araplar Tekkesi” adıyla anılacak olan ve işlev değiştiren bu önemli manastır tıpkı Trikhalis ve Geyikli Baba zaviyeleri gibi keşişlerden dervişlere intikal etmiş olan mistik kurumlardandır. Osman Şevki Bey’in defaatle tamir gördüğü için yeniden yapılmış vaziyette esas bir değişikliğe uğradığını bildirdiği bu tekkenin yeri hakkında kesin bir malumata sahip olunamasa da bazı karinelere hareketle tahminlerde bulunmaktadır. Osman Şevki Bey, Kadiyayla’dan sarp bir inişle ovaya doğru inildiğinde 575 metre yükseklikte bu manastır ile karşılaşılacağını ve Değirmenlikzık ile Kadiyayla’nın arasında bulunduğunu ifade etmiştir.¹³¹ Değirmenlikzık Köyü’nün güneyine konulanan bu manastırın yerini ve Osman Şevki Bey’in yaklaşık yüz yıl önce verdiği

koordinatı haritadan tespit etmeye çalıştığımızda çok uygun bir düzlüğün manastırın kurulmasını imkân verdiğini görebiliyoruz. Zeyniler Köyü’ne çıkan yolun (Bugünkü yol 80’li yıllarda yapıldı, eskiden patıkaydı) ortalarına denk gelen bir konumda Osman Şevki Bey’in haber verdiği yükseklikte sağ tarafa sapan bir toprak yol bulunmaktadır. Yaptığımız keşif gezisinde bu yoldan girerek ilerlediğimizde defineciler tarafından çokça kazıldığını gördüğümüz ve bazı yapı kalıntılarının izlerini tespit ettiğimiz alanın Eski Araplar Tekkesi/ Libyana Manastırı kalıntıları olması muhtemeldir.

Katharlar (Cathars) Manastırı

Uludağ’ın en önemli manastırlarından biri Zeyniler Köyü ile Kadiyayla arasında bulunan Kathara Manastırı’dır. Menthon ve ardından Osman Şevki Bey bu manastırı Kadiyayla’da olduğunu düşündükleri Saküdyon Manastırı’nın birkaç yüz metre ilerisine, deniz seviyesinden 1010 metre

yüksekliğe konumlanmışlardır.¹³² Bugün, belirtilen tariflere yakın bir konumda Zeyniler Yamaç Paraşütü atlayış alanının üst kısmında üç ayrı manastır kalıntısı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Menthon’un verdiği yüksekliğe yakın bir yükseklikte geniş bir yayılım alanına sahip bir manastır dikkat çekmektedir. Alanda ne yazık ki definecilerin yaptığı kazılar dışında Arkeolojik bir çalışma yapılmamıştır. Doğa şartlarının manastır kalıntıları üzerinde oluşturduğu tahribat da devam etmektedir. Bernardin Menthon ve Osman Şevki Bey’in Libyana Manastırı ile Saküdyon Manastırı arasında iki Manastır (Katharlar ve Mezolimp) konumlandırılmasına karşın bölgede yaptığımız keşif gezisinde dört farklı manastır kalıntısına denk gelmemiz Uludağ’ın manastır mirasının tahmin edilenden daha zengin olduğunu akla getirmektedir. Zira inceleyebildiğimiz alandaki manastırlar küçük manastır şubeleri değil oldukça geniş bir alana kurulmuş olan büyük manastır kompleksleridir. Katharlar Manastırı olması mümkün olan bölgedeki manastır ve çevresindeki diğer manastırlar üzerinde ivedilikle bir arkeolojik çalışma yapılması gerekmektedir. Definecilerin en çok tahrip ettiği alanlardan biri bu alandır. Belirtilen tariflere uygun olarak bölgede rastlanan bir diğer yapı kalıntısı dağcılarının özellikle hamam yapısı olarak andıkları bir başka binadır. Zeyniler Yamaç Paraşütü atlayış alanının hemen üst kısmında bulunan ve içerisindeki künkler sebebiyle bir su yapısı olduğu düşünülen bu yapının Bizans dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Yapıda ayakta duran bir duvar hâricinde yapı çevresinde de yüzey seramikleri belirlenmiştir. Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından birinci derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olan yapıda kullanılan pişmiş toprak tuğlası ve bitişğinde bulunan seramikler Bizans Dönemi özelliklerini göstermektedir.¹³³

Katharlar Manastırı’nın önemli hale getiren öncelikli husus, Bizans Sarayı’nın yüksek hadım memuru Narses tarafından kurulduktan sonra kendisinin de burada gömülmüş olması rivayetidir. Bizans tarihinde bir strateji dehası olarak Gotların mukavemetini kıran ve bütün bir İtalya’yı Bizans’ın hâkimiyeti altına dâhil eden (MS. 555) devlet adamı Narses,¹³⁴ ölümünün ardından İmparator II. Justin ve eşi Sophia’nın katılımıyla bu

manastıra gömülmüştür.¹³⁵ Hemen yakınlarda bir hadımlar manastırının olması da Narses’in hadım oluşu ile birlikte düşünüldüğünde anlamlı hale gelebilir. Ancak aradaki bağlantıya dair kesin bir kanıt yoktur.

Raimond Janin, Narses’in kurduğu Katharlar Manastırı’nın başkentte bulunma ihtimali üzerinde de durmuştur. Ancak onun da ifade ettiği gibi kaynaklar detaylı tetkik edildiğinde Bithynia’da bulunan tek bir Kathara’nın varlığı dikkatleri çekmektedir.¹³⁶ Kendisi de bir monofizit (Ermeni) olan General Narses burayı Kapadokya’dan gelen keşişlerle doldurmuştur. Rivayet doğruysa II. Justin ve eşi Sophia Narses’in ölümü üzerine onu defnetmek için Pythia’yı ve ardından bu manastırı ziyarete geldiklerinde manastıra ihsanlarda bulunmuşlardır.¹³⁷

787’deki İznik Konsili’nde keşiş Theophylactos tarafından temsil edildiği görülen Katharlar Manastırı’nın ismi Aziz John’un hayat hikâyelerinde karşımıza çıkmaktadır. 1301 tarihli bir el yazmasında bulunan ayrıntılı bir Synaxarion¹³⁸ bildirisinde John’un hayatına dair verilen bilgilere göre, John yaklaşık olarak 770 yıllarında doğmuş, henüz dokuz yaşındayken bir manastıra girmiştir. Küçük yaşında hocasıyla birlikte 787 İznik Konsili’ne katılmıştır. 805 yılında I. Nikephoros tarafından Katharlar Manastırı’na yönetici olarak tayin edilmiştir. V. Leon döneminde ikonoklast baskılara maruz kalan John II. Mihail tarafından sürgünü sonlandırılınca da Theophilos dönemindeki tasvir karşıtı zulümden de nasibini almış ve yeniden sürgünler yaşamıştır. 835 yılında ölmüştür.¹³⁹

Theodor Stüdit’in etkisinde kalan ve adeta onun manastır birliğinin çatısı altına girmiş olan Katharlar Manastırı’nda bir süre Theodor’un öğrencilerinin bulunduğu da bilinmektedir.¹⁴⁰

Bu noktada Uludağ’daki Katharlar Manastırı’nın Katharlar (Catharism) mezhebiyle ilişkili olup olmayacağı sorusu akla gelmektedir.

131. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 26.

132. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 25.

133. *Zeyniler Yapı Kalıntısı*, Anıtlar Kurulu Raporu (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2021).

134. Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 65.

135. Klaus Belke, *Bithynien Und Hellespont* (Wien: Osterreichischen Akademie der Wissenschaft, 2020), 653.

136. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 158.

137. Belke, *Bithynien*, 653.

138. Synaxarionlar Ortodoks Hristiyanlığında ayinlerde okunan ve azizlerin kısa yaşam hikâyelerinin de içinde barındıran yortu takvimleridir.

139. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 55.

140. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 158.

Böyle bir bağlantı ihtimal dâhilindedir. Zira Bithynia Manastırları arasında bulunan Katharlar Manastırı'nın Marcion hareketiyle ilişkili olabileceğini iddia eden kayıtlar bulunmaktadır.¹⁴¹ Merküniye hareketi olarak da bilinen bu hareket Sinoplu Marcion tarafından kurulmuştur. Cerdo adındaki Suriyeli bir Gnostik'in düşüncelerinden etkilenen Marcion bu fikirleri yaymaya başladığında 144 yılında Roma Kilisesi tarafından aforoz edilmiştir. Ege, Akdeniz ve Mezopotamya gibi doğu bölgelerindeki kiliselere yayılmış olan Marcion mezhebi Hristiyanlığın önemli heretik hareketlerinden biridir. Düalizmi esas alması ve züht hayatını önemsemesi yönüyle Marcion hareketi daha sonra ortaya çıkacak olan Pavlikanlar ve Katharlar hareketleriyle ortak noktalar taşımaktadır. Bu sebeple Pavlikanlık Marcion'cu hareket içerisinde de anılmıştır.¹⁴²

Düalist bir mezhep olarak bilinen Katharizm, Pavlikanlar mezhebinin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. "Saf, temiz" anlamında Grekçe Katharoi'den gelen Cathari, daha önce Aziz Augustine (ö. 430) tarafından kullanılmış ve Manihest bir grup onun tarafından bu isimle nitelenmişti. Katharlar'ın menşei tam olarak bilinmemekle beraber muhtemelen Pavlikanlara (Paulicians) ve Bogomillere dayanmaktadır.¹⁴³

Bulgar asıllı olan Bogomiller de Pavlikanlarla bir arada zikredilmişlerdir. Zira V. Konstantinos tarafından muhafaza edilmelerine rağmen Ortodoksluğun ikon zaferiyle IX. yüzyılda büyük kıyımlara maruz kalan Pavlikanlar, Divriği-Malatya hattından Trakya'ya sürgün edilmiş ve burada Bogomilizm adıyla yeniden hayat bulmuşlardır. Ancak Bogomiller tıpkı Pavlikanlar gibi Ortodoks inancını küçümseyenler de onlar gibi şey-

Mezolimp Manastırı Kalıntıları
Fotograf: Ömer Kaptan

tanın yaratıcı bir varlık değil, yalnızca dünyanın mimarı olduğunu kabul etmişlerdir. X. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıktıktan sonra batıya doğru yayılmaya başlayan Bogomilizm XII. yüzyılda Fransa'ya ulaşmış ve zamanla Katharizm olarak kendini göstermiştir.¹⁴⁴ Bogomilizm ve Origenizm ile etkileşim halinde olan Katharizm, inanç bakımından Ortodoks ve Katolik Hristiyanlıktan ayrılıklar yaşamışlardır. Cinsel ilişkiden uzak duran, sıkça oruç tutan, çileyi kutsayan Katharlar, Tanrı'nın İsa'da vücut bulduğu görüşünü de reddetmişlerdir. Kilisenin otoritesini tanımayan Katharlar aynı zamanda Kiliseyi hırsızlar yuvası olarak nitelemişler; Hz. Meryem'e zina isnadında bulduklarından dolayı Katoliklerin toplu imhasına maruz kalmışlardır. Bu sapkın inançtan Katharları caydırmak isteyen Katolik Kilisesi, ilk olarak, Kathar cemaatine vaizler göndermiş, ancak Katolik inancının kesin bir dille reddedilmesinin ardından Katharların üzerine bir ordu yönlendirilmiştir. Bir Fransız şehri olan Beziers'te yirmi bin

kişinin katledileceği büyük bir kıyım yaşanmıştır. Hadisenin en meşhur sözü batılı itikatlılarla diğerlerini nasıl ayıracağını kendisine soran askerlere baş keşişin verdiği şu yanıt olmuştur: "Hepsini öldürün, Tanrı hangilerinin kendine ait olduğunu ayırt eder." 22 Temmuz 1209 yılında gerçekleşen katliam dünya tarihinde din adına gerçekleştirilen en büyük katliamlardan biri olarak anılmaktadır.¹⁴⁵

Mezolimp Manastırı

Bu hatta adını gördüğümüz son manastır Mezolimp Manastırı'dır. Osman Şevki Bey'in enkazının fundalıklar arasında hâlâ görülebiliyor olduğunu belirttiği Mezolimp Manastırı yine onun tarafından Katarlar Manastırı ile Libyana Manastırı arasında 860 metre yükseklikte konumlandırılmıştır. İkonoklazmın ikinci güçlü safhasında V.

141. Belke, *Bithynien*, 653.

142. Bülent Şenay, "Merküniye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/207.

143. Mehmet Aydın, "Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/355.

144. Eliade, *Dinler Sözlüğü*, 88.

145. Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası: Aristoteles'in Yeniden Keşfinden Konstantinopolis'in Fethine*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Alfa, 2014), 272.

Mezolimp Manastırı Kalıntıları
Fotoğraf: Ömer Kaptan

Leon zamanında keşiş kovuşturmaları yoğunlaşmış iken kendi manastırını terk etmek zorunda kalmış olan Atroalı Peter keşişlerini burada toplamış ve onları cesaretlendirmiştir.¹⁴⁶

Batı Yamaçlarındaki Manastırlar

Uludağ'ın batı yamaçlarındaki manastırlar ağırlıklı İnkaya Köyü ile Misi Köyü etrafında yoğunlaşmış vaziyettedirler. Bizans dönemine ait bu manastırlardan bugün ayakta olan bulunmasa da yapılan yüzey araştırmalarında manastırların zemin kalıntularına ulaşılmış ve önemli ipuçları elde edilmiştir. Hasanağa yerleşiminin üst kısmındaki tepede Roma seramiği ve Bizans opus sectile¹⁴⁷ mozaik parçalarıyla birlikte çok sayıda kiremit, tuğla ve mermer levha parçası tespit edilmiştir.¹⁴⁸

Günümüzde de devam eden ve her yıl raporlanan yüzey araştırmalarında ortaya çıkan

146. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 26.

147. Roma ve Bizans sanatında mermer, cam yada sedef gibi malzemelerin küçük parçalar halinde kesilerek zemin süslemesi olarak kullanılması.

148. Auzépy, "Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi 26 Ağustos - 7 Eylül," 3/348.

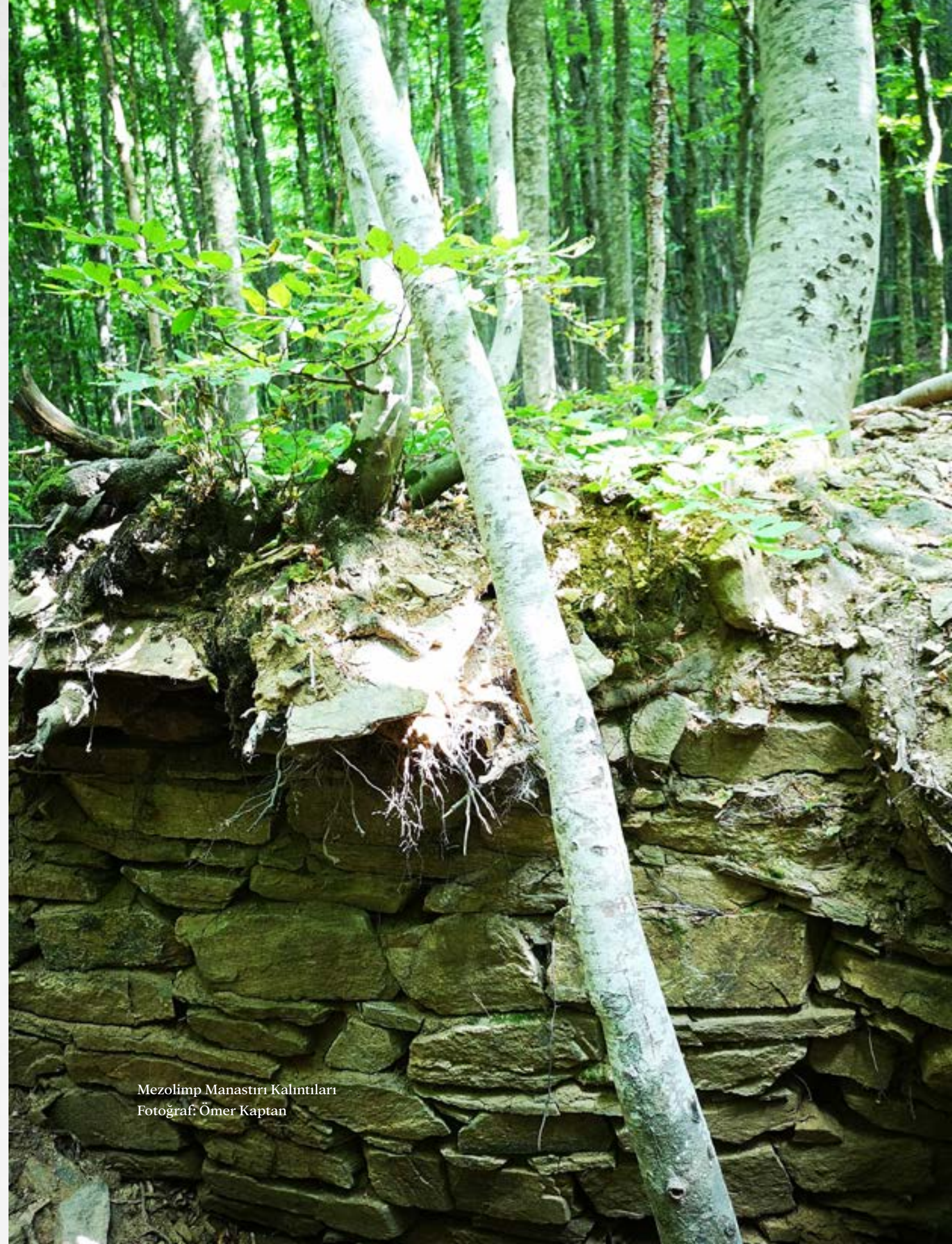
envanterin Uludağ'da kayıtlara geçmiş olan hangi manastıra ait olduğunun tespiti için arkeolojik kazılara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Genellikle defincilerin kazı yaptıkları bu manastır bölgelerinde gün geçtikçe tahribat artmaktadır.

Uludağ'ın batı yakasındaki yerleşimler Atroa adı verilen bölgede yoğunlaşmıştır. Bugün sınırları tam olarak tespit edilemeyen bölge, Demirciköy ve Misi Köyü civarında bulunmaktaydı. 1935 yılında yazdığı eserinde Bernardin Menthon, Atroa yerleşimine dair izlerinin Misi Köyü'nün kuzeyinde izlenebildiğini belirtmiştir.¹⁴⁹ Menthon'un VIII. yüzyılda tarihten silinmiş olduğunu söylediği bu Grek yerleşiminin kalıntıları bölgede bulunan köylerde kullanılan Spolien (devşirme) malzemelerden takip edilebilmekteydi.

Atroa bölgesinde Hagiograflar tarafından isimleri zikredilen 5 küçük yerleşim özellikle belirtilmiştir. Bunlardan Misi Köyü, günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş olan tek yerleşimdir. Misi Köyü civarındaki manastırları Yahudi Konstantinos, Aziz Paul, Aziz Stilit¹⁵⁰ Lucas ve Aziz

149. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 49.

150. Stilit/Stylite: Sütun üzerinde yaşayan keşiş

Mezolimp Manastırı Kalıntıları
Fotoğraf: Ömer Kaptan

Mezolimp Manastırı Kalıntıları
Fotograf: Ömer Kaptan

Peter gibi Bizans dönemi keşişlerinin hayatında karşımıza çıkmaktadır. Yahudi Konstantinos'un pek çok kez ziyaret ettiği Misi Köyü'nün yeşilliklerinde bulunduğu kayda geçen Havari Andre Manastırı, yine yerleşimin beş yüz metre kadar doğusunda Nilüfer Çayı yakınlarında kayda geçen Aziz Nicolas Krallık Manastırı ve son olarak bölge manastırlarının en önemlisi olan Aziz Zacharie Manastırı bu bölgede öne çıkan başlıca manastırlardır. Ayrıca Menthon Aziz İoannikios tarafından 815 yılında kurulan Aziz Eustache Manastırı'nı ve Hasanağa'nın güneybatısında bulunan Lisus Kalesi'ni de manastır bölgeleri olarak zikretmiştir. Adı geçen ve Havari Andre adına kurulmuş olan Aziz Andre Manastırı'nın iki yöneticisi 787'de İkinci İznik Konsili'ne katılmıştır. Ancak bu manastırın tam yerini tespit etmek mümkün olmamıştır.¹⁵¹

Telai ve Antidion Manastırları

Atroa bölgesinde yer alan bu iki manastırın konumunu Menthon şöyle vermiştir: "Telai Manastırı Demirciköy'ün çok yakınlarında Odunluk ve Cephanelik yönünde iken Antidion Manastırı ise daha yukarıda Gorgyte (Enesidere/İnesidere)

151. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 135; Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 50.

vadisine tırmandığımızda karşımıza çıkan manastırdır." İnesi ile kastedilen yer bugünkü Özlüce'dir. Menthon'un haritasında Antidion'u işaretlediği konum, bugünkü Dağyenice Köyü'nün hemen batısıdır. Bu manastırda Aziz İoannikios inziva hayatının ilk ve son yıllarını geçirmiştir. İlk olarak 795 yılında buraya gelen İoannikios'un bu manastıra nasıl ulaştığını aktaran biyografi, bölgedeki yerleşimi de tasvir etmiştir. İoannikios önce Atroa bölgesindeki Kastoulos köyüne varmış; oradan köylerin arasındaki Telaos manastırına ulaşmıştır. Sonra daha ıssız ve daha yüksekteki Antidion Manastırı'na gelmiştir. Burası Kargakafası Tepesi'nin altındaydı. İoannikios burada Başkeşiş Jean'ın idaresi altında iki yıl kalmıştır. Çeşitli nedenlerle etrafı dolaştıktan ve başka yerlere yerleştikten sonra 830 yılı civarında yeniden Antidion Manastırı yakınına inzivaya çekilmiştir. Bu tarihten sonra manastırın girişindeki kilisenin inşasına başlanmıştır.¹⁵² Bugün bu bölgede herhangi bir manastır kalıntısı bulunmamakla birlikte bölgedeki Fırda Dede Tepesi ve üzerinde bulunan 15 metre genişliğindeki mezar alanı daha önce burada bulunması muhtemel bir manastır yerine işaret ediyor olabilir.

152. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 135, 138; Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 50.

Aziz Agapios Manastırı

Atroa Bölgesi manastırlarının çoğu Misi Köyü civarına yerleştirilmişken İnkaya Köyü ile Agorlar Manastırı arasında iki manastır bulunmaktadır. Bunlar Agapios ve Abramits Manastırlarıdır. Menthon, Agapios'u İnkaya Köyü'nün kuzeydoğusuna konumlandırmıştır. Osman Şevki Bey de yakın bir şekilde İnkaya Köyü'nün kuzeyine konumlandırmış ve fundalıklar arasında enkazına rastlanabildiğini belirtmiştir.¹⁵³

Raimond Janin, Agorlar'ın şubelerinden biri olması muhtemel olan Agapios Manastırı'nın Aziz Peter'in hayatında bir menkıbede geçtiğini hatırlatmıştır. Lökadlar Manastırı'ndan döndüğü bir gün uzaklarda Agorlar'ın şubesi olan Agapios Manastırı'nı yanarken gören Aziz, küçük bir duayla ve haç işaretiyle keramet göstererek yangını söndürmüştür. 824 yılında da Elie adındaki bir keşiş inzivasından bu manastıra getirilerek ölüme burada hazırlanmıştır.¹⁵⁴

Lökadlar Manastırı

Büyük Agorlar Manastırı'nın şubelerinden biri Lökadlar Manastırı'dır. Osman Şevki Bey, manastırın konumunu "Dobruca Köyü'nün kuzeyinde ve Nilüfer Nehri'nin kenarında ufak bir tepe üzerinde" verirken Menthon "Dobruca'nın altında vadinin hemen üzerinde" sözleriyle aktarmıştır.¹⁵⁵ Öfemyen (Eufemianos) olarak da bilinen Azize An (Anna) bu manastırda bir süre bulunmuş ancak bir sonraki bölümde aktarılacağı üzere manastır ziyaretçilerinin çoğalması üzerine Abramitler Manastırı'na geçiş yapmıştır.

Abramitler Manastırı

Menthon ve Osman Şevki Bey bu manastırı İnkaya Köyü'nün kuzeyinde, Agapios Manastırı'nın yakınında ve Bursa-Uludağ yolunun batısında 200 metre yükseklikte konumlandırmıştır. Patrik Aziz Taraise döneminde inşa edilmiş olan Abramitler Manastırı Azize An adıyla bilinen keşişin halk arasında çok fazla rağbet görmesi üzerine Lökadlar Manastırı'nın yeterli kalmaması sebe-

153. Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 53; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 21.

154. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 132; Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 57.

155. Menthon, *L'olymppe de Bithynie*, 53; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 21.

biyle inşa edilmiştir.¹⁵⁶

Azize An (Anna/Eufemianos)

Abramitler Manastırı'nın kurulmasına sebep olan Azize An, Uludağ manastır tarihinin en ilginç şahsiyetlerinden biridir. Bir erkek değil, bir kadın olmasına rağmen dişi hayvanların dahi girmesine izin verilmediği Uludağ Manastırları'nda kendini gizleyerek bir keşiş hayatı yaşamıştır. Öfemyen (Eufemianos) adıyla da bilinen Azize An İstanbul'da Blaherna'de dünyaya gelmiştir. Erken yaşta yetim kalmış ve büyükannesine emanet edilmiştir. Hayatının ilk dönemlerinde başına gelen olumsuz hadiseler onu keşişliğe itmiştir. Erken yaşlarda yaptığı evlilikten sonra eşini ve çocuğunu kaybeden Azize An Uludağ Manastırları'nda münzevi olarak hayatını geçiren amcasının telkinleriyle kendini manastıra adamaya karar vermiştir. İmparator IV. Leon Dönemi'nde tüm malını ve mülkünü fakirlere dağıtıttıktan sonra Uludağ'ın yolunu tutan Öfemyen, erkek elbiseleri giyerek Uludağ'a gelmiştir. Uludağ'da ilk karşılaştığı keşişe saçlarını kestirdikten sonra Lökadlar Manastırı'na ulaşan Azize An yalvara yakara manastırın bir kölesi olmayı arzu ettiğini görevliye belirtmiştir. Manastır idarecisi onun da Uludağ'a gelmeye karar veren hadımlardan biri olduğunu zannetmiştir. Zira kendisine sığınan hadımlara sıkça kucak açan manastırlara sahip olan Uludağ'da hadımlar için müstakil bir manastır dahi bulunmaktaydı (Eunuques Manastırı).

Manastıra girmeyi başaran Azize An kısa sürede manevi derecesini yükseltmiş; yaptığı yoğun ibadet ve dualarla üstün bir seviyeye gelerek etrafında örnek gösterilmeye başlanmıştır. Rivayetlerde aktarıldığına göre dua ve yakarış vesilesiyle ulaştığı konum sayesinde artık mucizeler göstermeye, kendisine gelen hastaları iyileştirmeye başlamıştır. Kısa sürede şöhreti artan Azize An'ın kerametlerini gösterdiği Lökadlar Manastırı büyük bir ziyaretçi akınına maruz kalmıştır. Lökadlar Manastırı'nda Azize An'a gösterilen alaka manastır kapasitesini aşınca ve diğer keşişlerin ibadetlerini aksatınca Azize An için yeni bir manastır yapılmasına karar verilmiştir. Manastırın yükünü hafifletmek üzere başka bir manastır yapılmak lüzumu patriğe anlatılmış o da kendi malı olup harabeler ve taşlarla dolu bulunan araziyi manastıra vererek Abramitler Manastırı'nın inşasına yardım etmiştir.

156. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 21, 22.

Yeni manastır yerine geçen Azize An, kadınlığı gizlemeye devam ederken başına ilginç bir hadise gelmiştir. Rivayete göre, keşişliği tercih etmesine rağmen nefsinin arzularını ve kötü huyların dizginlemeyi başaramamış bir keşiş bir gün İstanbul'da bir kadının tüm malını mülkünü dağıttıktan sonra keşişlik yolunu seçtiğini öğrenmiş ve bunun Azize An olabileceğinden şüphelenmeye başlamıştır. Azize An'ın sakalsızlığı ve temiz yüzü üzerinden şakalar yaparak, onun bir açığını yakalamaya çalışmıştır. Azize An'ın ilk başta bu şakalara aldırış etmemesi üzerine şüpheleri gittikçe artan bu keşiş bir gün kadın olduğundan iyice şüphelendiği Azize An'ın üzerine çullanarak kötü emellerini gerçekleştirmek istemiştir. Ancak Azize An'ın mucizelerinden biri de bu esnada gerçekleşmiş ve üzerine çullanan keşiş felç olmuş vaziyette yere serilmiştir. Bir süre sonra iyileşen keşiş manastırı terk etmiştir. Başka memlekete gitse de Azize An'ın laneti üzerinde sürmeye devam etmiş ve anlatıldığına göre keşişlik yolunu bırakan bu keşiş katil damgasıyla yargılanarak asılmıştır. Tüm bunlar Azize An'ın kerametleri olarak nakledilmiştir. Olanlardan yıpranan Azize An, Uludağ'ın diğer önemli keşişlerinden Östrat (Eustrate) ve Neofit (Neophitos) ile birlikte dağın daha da yüksek inziva yerlerine çekilerek insanlarla görüşmeyi tamamen kesmişlerdir. Bir süre sonra da Azize An'ın şöhretini iştmiş olan İstanbul keşişleri onu yanlarına çağırınca Uludağ'daki şöhretli mevkiinin terk eden Azize An Boğaziçi'nde bir manastıra çekilmiştir. Kadınlığını İstanbul'da da gizlemeyi başaran Azize An'ın erkek olmadığı ancak ölümünden sonra anlaşılmıştır.¹⁵⁷

Zekeriya (Zacharias) Manastırı

Bursa şehir merkezinin Batı tarafında bulunan manastırlar arasında Zekeriya Manastırı'nın çok özel bir yeri vardır. Misi Köyü civarında ve Nilüfer Nehri kenarında bulunduğu düşünülen manastır Aziz Paul tarafından 799 yılında kurulmuştur. Manastır özellikle Paul'den sonraki ikinci yöneticisi olan Atroalı Peter (Pierre) ile tanınmıştır. Yine Stilit Lucas bu manastırın önemli misafirlerinden biri olmuştur.

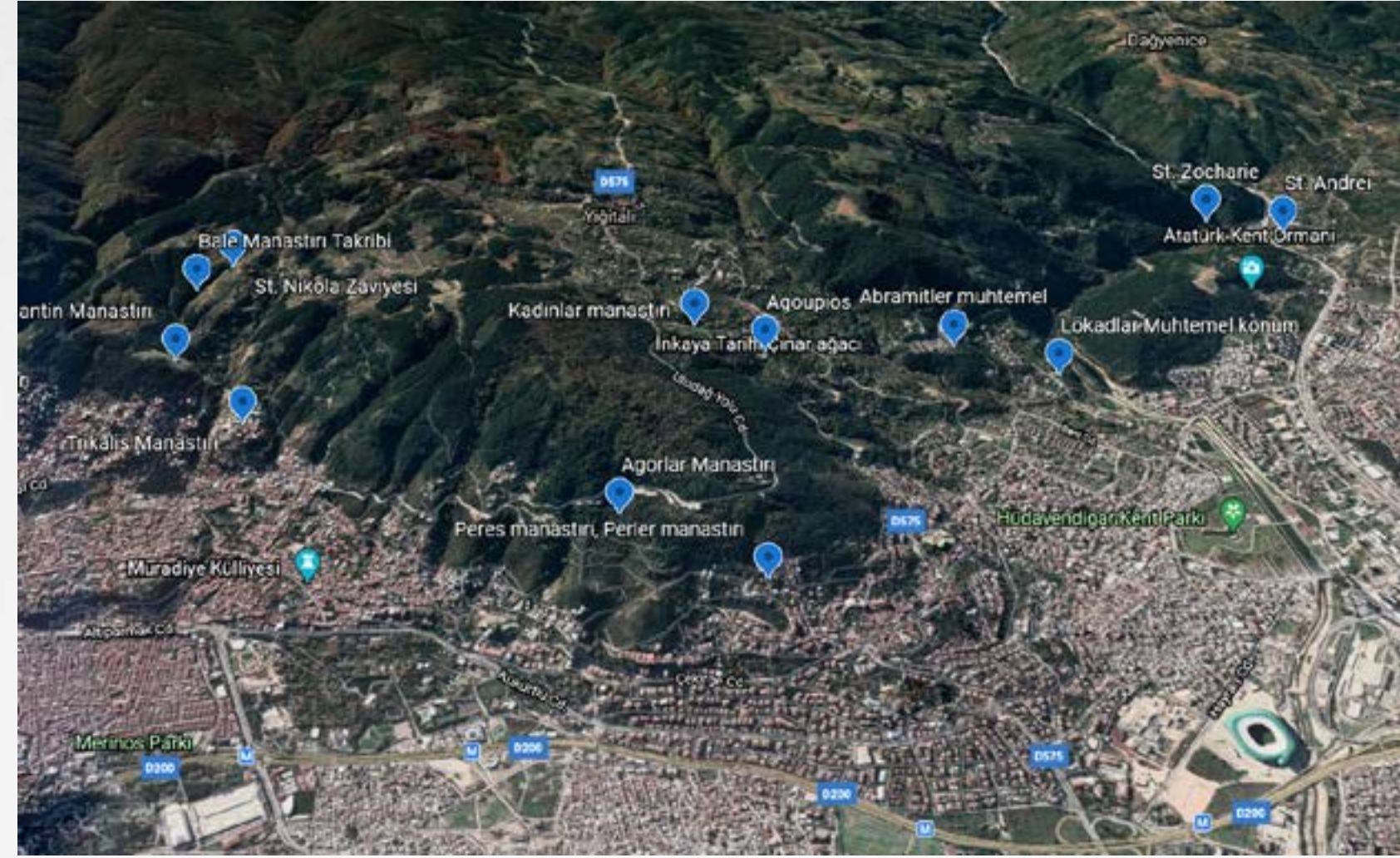
Zekeriya Manastırı'na dair bilgiler bu üç azizin hayat hikâyesini anlatan eserler sayesinde günümüze ulaşmıştır. Ancak isminin aksine ma-

nastırın kendisi günümüze ulaşamamıştır. Hocası Paul'ün ölümünden sonra baş keşiş olan Peter'in manastıra geliş tarihi 800 yılıdır. Peter döneminde bölgedeki tüm manastırlar gibi bu manastır da V. Leon'un baskılarına maruz kalmıştır. Topluluk dağılmasına rağmen manastır hiçbir zaman tam olarak terk edilmemiştir. II. Mihail zamanında ikonoklastik zulüm bittiğinde manastır büyüme-ye başlamıştır. Peter'in ölümünden sonra (10 Ocak 837) kardeşi Paul, onun ardından yeğenleri Jacques manastırı yönetmiştir. Sabas'a Peter'in hayatını Jacques yazdırmıştır. X. yüzyıl başında manastırın hâlâ faal olduğu bilinmektedir; zira 926 yılında Stilit Lucas burada kendini dilsiz zannettirerek 3 sene yaşamıştır.¹⁵⁸

Atroalı Aziz Peter

Zekeriya Manastırı'nın en öne çıkan ismi olan Atroalı Peter, manastırın bulunduğu yerin o dönemlerde Atroa olarak anılıyor olması sebebiyle bu adı almıştır. Hayatını konu alan menkıbede, Zekeriya Manastırı'nın kurucusu kabul edilen Aziz Paul'ün, öğrencileriyle birlikte Kudüs'e hac yolculuğu anlatılmaktadır. Yolcular Hayls/Kızılırmak kıyılarına geldiğinde, nehir fırtınayla kabarıp taşmış; her iki yakada bekleyen kalabalık endişeyle beklerken iki aziz istavroz çıkarıp suların üzerinden yürüyerek geçmişlerdir. Büyülenen kalabalık heyecanla bu iki azizin ayaklarını öpmek için etraflarında toplanmış ve onları bu zorluktan kurtarmaları için kendilerine yalvarmışlardır. Paul ve arkadaşı dua etmeye başlayınca, su hemen çekilmiş ve kalabalık engelsiz bir biçimde karşıya geçmiştir. Ancak kutsal topraklara gitmek niyetiyle yola çıkmalarına rağmen, gökyüzünden bir ses Paul'e, Olympos Dağı'ndaki (Uludağ) Zekeriya Manastırı'na gitmesini söylemiştir.

Bu işaretle hacılar yollarını değiştirmişler ve Aziz Zekeriya Manastırı'na gelmişlerdir. Orada bir manastır kurmuşlar ve kısa sürede büyük ilgi görmüşlerdir. Paul münzevi ortak yaşamı elinden geldiğince iyi yönetmiş ve düzeni sağlamıştır. Paul'ün hayatına dair aktarımlarda, mütevazı kişiliği, kendisinden düşük statüde bulunan herkesi değerli kabul edip onlara hizmet etme konusundaki istekliliği, asketik yaşam konusundaki kararlılığı ve çetin şartlara direnebilmesi gibi güçlü karakter özellikleri ve öğrencisi Peter'in içerisinde bulunduğu gemiyi batmaktan son anda kurtarma-

si gibi kerametler dikkat çekmektedir.¹⁵⁹

Aktarıldığına göre bir gün Paul'ü ziyarete gelen bir Tanrı misafiri ona ölümünün yaklaştığını haber vermiştir. Sevinçle bu haberi karşılayan Paul, vücudunun genişliğinde bir çukur kazmış ve ölüme hazırlanmak için son altı ayını burada geçirmiştir. Ölüm vakti geldiğinde çok sevdiği öğrencisi Peter yanında olmadığı için Tanrı'dan onun dönüşünü beklemesi için birkaç gün ek süre istemiş ve Tanrı ona üç gün daha mühlet vermiştir. Bu menkıbevi anlatıma göre Peter geldiğinde ona vasiyetini bırakmıştır. Peter kendisinden daha mütevazı birinin seçilmesini istediği için, hiç arzu

159. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 90, 91. Aziz Paul'ün hayat hikâyesinde Uludağ'ın daha sonraki dervişlerinden olacak olan Üftade'nin hayatıyla benzerlikler dikkat çekmektedir. Üftade de bir menkıbede batmakta olan bir gemiyi kurtarmıştır.

etmemesine rağmen gözyaşları içerisinde Paul'ün halifesi olmayı kabul etmiştir. Paul öldüğünde onu Aziz Zekeriya Manastırı'na gömmüşlerdir.

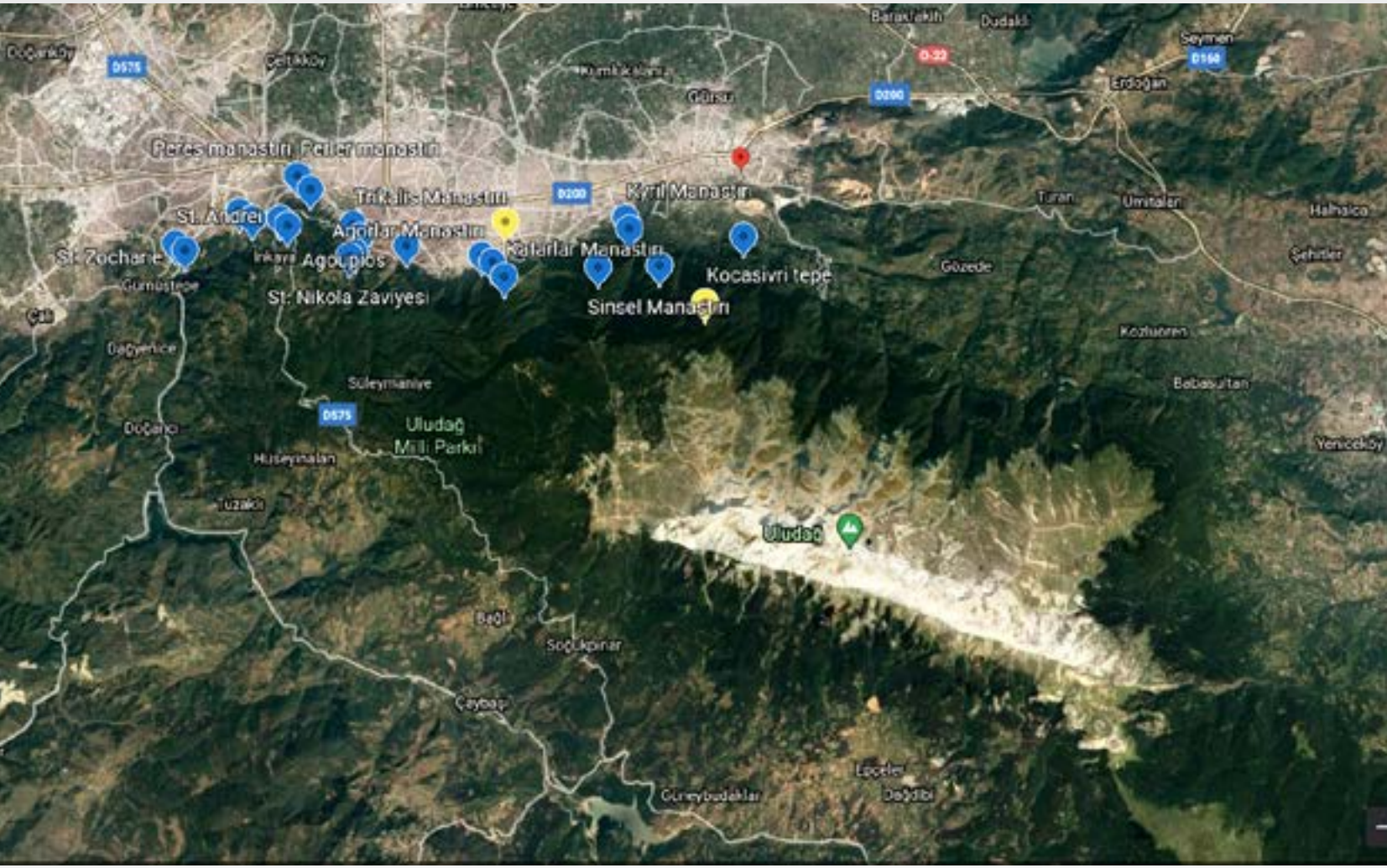
Aziz Peter hocası Paul'ün vefat ettiği yıl (805) Zekeriya Manastırı'na yönetici olmuştur. 773 yılında, Bergama yakınlarındaki Elaia'da dünyaya gelmiş olan Peter Başkeşiş olduğunda 32 yaşındaydı.¹⁶⁰ Ağır bir riyazet süreci geçirmiş olan Peter kendisini tüm zevk verici yiyecek ve diğer hazlardan men etmiştir. Sadece suda haşlanmış ve çiğ sebze yemiştir. Yine vücudunu rahatlıktan uzak kılmak için giysisinin altında demirden ağır bir elbise taşımıştır. Nefis terbiyesi konusunda diğer tüm keşişlere de örnek olan Peter Ermeni V. Leon dönemine kadar 10 yıl boyunca huzur içerisinde Manastırı yönetmiştir. Leon dönemindeki baskılar

160. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 83.

157. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 21; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 84-87; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 48-50.

158. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 151.

sürecinde Aziz Peter, içinde buldukları tehlikenin büyüdüğüne işaretlerle, bu zulüm ve tehlikelerden korunmak için dağılmayı önermiştir. Keşişler 3- 4 kişilik gruplar halinde dağlardaki değişik inziva yerlerine sığınmışlardır. Bu süreçte Peter Efes ve Kıbrıs gibi bölgelere seyahat etmiştir. Kıbrıs'ta bu süreçte 10 ay kadar kalmıştır. Yolculukları esnasında uğradığı Kalonoros (Antalya) da pek çok mucize gösterdiği yine bu menkıbevi kayıtlarda aktarılmıştır.¹⁶¹

Leon'un ölümüyle ortamın rahatladığı bir süreçte Aziz Peter'in diğer din adamları tarafından suçlanması, büyü ve benzeri ithamlarla eleştirilmesi dikkat çekici hadiselerdir. Bu durum İmparatora karşı direnmek yerine kaçmış olması ile ilişkilendirilmiştir. Zira Aziz Peter gerek V.

Leon gerekse ardından gelen Teophilos döneminde etrafındaki keşişlere, tıpkı İoannikios gibi direnmek yerine dağılmayı, göz önünde bulunmamayı tavsiye etmiş ve bu sebeple mutaassıp keşişlerin kızgınlığını üzerine çekmiştir.¹⁶² Diğer din adamlarının onu eleştirmesinin ve büyücülükle itham etmesinin sebeplerinden biri de gösterdiği mucizelerdir. Zira hayat hikâyesinde aktarıldığına göre, kovuşturmalar esnasında manastırının çevrilmesinin ardından istavroz çıkararak askerlere görünmeden aralarından geçip çıkması, hastaları iyileştirmesi gibi mucizeler o dönemde dilden dile aktarılmaktaydı.¹⁶³ Yaşanan bu olayların kötü bir yankısı olarak Theodor Stüdit'ten Peter'e dair bir açıklama yapması beklenmiştir. Dua ederek

162. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 83.

163. Bu mucizevi anlatımlar için bk. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 94-102.

161. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 93.

hastaları iyileştirme özelliği sebebiyle, keşişlerin, kendisini büyücülük ve Beelzebub'ın (Şeytanın) etkisi altına girmiş olmakla ithamları Peter'i oldukça üzmüştür. Bunun üzerine Theodor Stüdit ile görüşmeye gitmiş; Theodor da Peter'den çocukluğundan itibaren yaşadığı olayları anlatmasını istemiştir. Peter hoşlanmamasına rağmen ilk yıllarını nasıl geçirdiğini ve keşiş olmak için ülkesini 18 yaşında nasıl terk ettiğini anlatmıştır. Aynı zamanda, münzevi yaşama girdiğinden beri şarap içmediğini, uzun zamandır ekmek, et, yumurta, balık ve süt ürünlerini yemediğini, sadece sebzeyle beslendiğini, Epifani'den Paskalya'ya kadar oruç tuttuğunu ve hırkasının altında demirden bir giyecek taşıdığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, tasvirlerle bağlılığını ve diğer akidevi meselelerdeki hassasiyetlerini de Theodor ile paylaşmıştır. Kendisini dinledikten sonra Theodore onun ayaklarına sandalet, omuzlarına yünden bir hırka vermiş ve mükellef bir masa hazırlatıp onu kendisiyle yemek yemeye zorlamıştır. Theodor tüm keşişlerine uzun bir mektup göndererek, Peter'in inancını ve durumunu dikkatlice incelediğini, onu günahsız bulduğunu ve bu din adamının, zamanındaki birçok münzevi keşişten daha üstün olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda mucizelerinin çoğundan şaşırılmalarını ve İsa'nın şu sözünü unutmamalarını keşişlere önermiştir: "Bana inanan herkes benim gerçekleştirdiğim kadar hatta daha fazla mucize gerçekleştirebilir." Bu mektup tüm keşişler üzerinde etkili olmuş ve tüm iftiracıları susturmuştur.¹⁶⁴

Theodor tarafından aklanmasından sonra kendisini ziyaret eden keşiş sayısı büyük sayıda artan Peter, Aziz Zekeriya Manastırı'nı genişletmiş ve ardından Nilüfer nehri kenarındaki Aziz Porphyre Manastırı'na gitmiştir. Vaktinin çoğunu diğer manastırları da ziyaret ederek geçiren Peter, Teophilos zamanının kovuşturmalarından da nasibini almıştır. Keşişlerini yeniden dağıtmış ve saklamıştır. Bu süreçte en büyük arkadaşı İoannikios ile zaman zaman Bale Manastırı'nın üzerindeki Nicolas inziva yerinde görüşmüşlerdir. Yaşlılık sürecinde ölüm döşeginde varıncaya kadar ayın ve ibadetlere devam etmiştir. Aktarıldığına göre Aziz Zekeriya Manastırı'nda 1 Ocak sabahında Büyük Aziz Basile bayramında gece ayını yapıırken Peter yine bunu kaçırmak istememiştir. Ayın yerine çok yakında bulunan yatağında gücü yettiğince ayine katılmış; saatin geldiğini hissettiğinde ke-

164. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 105.

Menthon'un Çizimiyle Batıya Bakan Yamaçlardaki Manastırların Konumları

şişleri yanına çağırmıştır. Onlara uzun ve etkili bir konuşma yaptıktan sonra 64 yaşında ölmüştür (837). Naaşı Zekeriya Manastırı'nın kuzey tarafına gömülmüş ve mermer bir plaka ile kapatılmıştır.¹⁶⁵

Aziz Stilit Lukas (Loukas Stilitis)

Zacharia Manastırı'nın en önemli simalarından biri şüphesiz Stilit Lukas'tı. Konstantinopolis Synaxarion'una göre Lukas erken yaşlarında kendisinin asker olmasını isteyen ailesi tarafından Roma ordusuna gönderilmiştir. Ancak Lukas'ın asketik yaşama ilgisi vardı. Bulgarlarla yapılan savaşlarda çok fazla insanın ölümüne şahit olması üzerine ilk fırsatta ordudan kaçmış ve bir sütuncu azizin yanında inzivaya çekilmiştir. Kısa sürede ileri seviyede riyazet alışkanlıkları edinmiş, taşlarda uyumuş, deriden bir tünik giymiş, çıplak ayakla yürümüş, haftada bir kez yemek yemiş ve bu çabalarının neticesinde altı yıl sonra daha 24 yaşında iken bir keşiş olmuştur. Ancak asker kaçağı olduğu için cezalandırılmış 48 yaşına kadar zaruri vazifeler yapmak durumunda kalmıştır. 927 yılında özgürlüğe kavuştuğunda ilk iş olarak Olympos Dağı'na gelmiştir. Aziz Peter tarafından Zekeriya Manastırı'nda karşılanmış ve yeniden asketik yaşama başlamıştır. Stilit yaşama alışmak için üstünün izniyle her gece bir ağacın tepesine tırmanıp orada geceyi ayakta geçirmiştir. Kendisini sağır ve dilsiz olarak tanıttığı için hiç kimseyle de konuşmamıştır. İki yıl bu şekilde geçtikten sonra kendisini tanıyan birinin çıkıp gelmesi üzerine kimsenin kendisini rahatsız edemeyeceği başka bir mekâna geçmeye karar vermiştir. Yeni inziva hayatında

165. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 151; Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 113-118.

Zacharia Manastırı'ndan Stylit Lukas, Kalamış'ta Bassianos Kilisesi Önünde

933-934 yılları kışında doğanın zorlu koşullarında perhizler yapmıştır. Olympos'taki eğitimini tamamlamasının ardından Konstantinopolis'teki iflas etmiş Bassianos Kilisesi'ni yeniden kurup orayı donatmıştır. Çalışmalar bittiğinde, Kalkedon Metropoliti'nden Eutrope kolonuna çıkmak için izin istemiş; bu talebi kabul eden Metropolit de ona, kilisenin gözünde stilit sayılması için dua edip tören düzenlemiştir. Lukas 11 Kasım 935'de 56 yaşındayken bir merdiven sayesinde kolona çıkmış ve orada hiç aşağı inmeden 44 yıl kalmıştır. Demirden bir tırabzanla çevrili bu sütun Patrik tarafından da ziyaret edilmiştir. Diğer stilitlerden farklı olarak kendisini daha güçlü bir riyazete adayarak Lukas geceleri bile devamlı ayakta durduğu yalnızca kısa süreli uyumak için tırabzana dayandığı bir hayat yaşamıştır. Bu keskin perhizi

sayesinde mucizeler de göstermeye başlamıştır. Aktarıldığına göre hastaları iyileştirmiş, benliğini kaybetmiş ruhlarla yol göstermiştir. Kalkedon (Kadıköy) yakınlarındaki Eutropios (Kalamış) sahilindeki sütununda, ağlarını atıp da balık tutamayan balıkçılara mucizeler göstererek balık tutmalarını sağlamıştır. Uzun bir hayat yaşayan Stilit Lukas 979 yılında, 101 yaşındayken ölmüş ve Bassianos Manastırı'na gömülmüştür. Biyografisinin yazarı tarafından "dünyevi melek" olarak tanımlanan Lukas'ın Kalamış'taki Eutropios sütunu, biyografisinin yazılmasından hemen sonra 986 yılı Konstantinopolis depreminde yıkılmıştır.¹⁶⁶

166. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 63; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 121-125.

9. Kadınlar Manastırı (Couvent De Femmes)

Zekeriya (Zacharie) Manastırı'nda hikâyesi anlatılan Aziz Peter'in kurduğu manastırlardan biridir. Kadınlara mahsus olan bu manastır Atroa bölgesinde, İnkaya Köyü civarında bulunmaktaydı. Osman Şevki Bey kaynaklarda hakkında detaylı bilgi bulunmayan bu manastırın yerini "İnkaya Köyü'nün karşısında Uludağ yolunun solunda" konumlandırmıştır.¹⁶⁷ Menthon ise yaptığı haritada manastırı Yiğitalı Köyü'nden Eşkiya Tepesi'ne giden yol üzerine yerleştirmiştir.

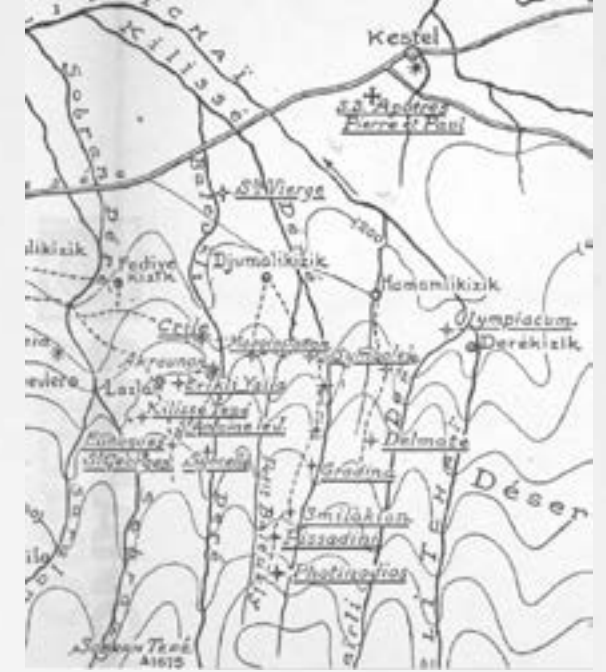
Doğu Yamaçlarındaki Manastırlar

Uludağ manastırları arasında, Bursa şehir merkezinin doğusuna denk düşen manastırlar başlıca iki rota üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlardan ilki Cumalıkızık üzerinden Koca Sivri Tepesi'ndeki Photinodios Manastırı'na kadar uzanan Kilise Deresi hattı, diğeri ise Kiril Manastırı'ndan başlayıp Erikli Yaylası'nı takiben Kilise Tepesi'ne uzanan hattır. Bu iki hattaki manastırları Kilise Tepesi Manastırları ve Kilise Deresi Manastırları olarak isimlendirmek mümkündür. Üçüncü bir rota ise bu iki rotanın daha doğusunda kalan Baba Sultan, Kıran ve Phülübüte manastırları hattıdır. Çalışmamızda öncelikle şehir merkezine yakın olan Kilise Tepesi rotasındaki manastırlar incelenecektir.

Polihron (Cyril/Kiril) Manastırı

Bugün Slavlarca kullanılan alfabenin mucidi olan Aziz Kiril (Cyrillos) ve abisi Metodi'nin (Methodios) yaşadıkları ve bu alfabeği ürettikleri manastır olması hasebiyle Olympos manastırlarının en önemlilerinden biri Polihron Manastırı'dır. Bu manastırın günümüzde tespit edilebilen herhangi bir kalıntısı bulunmamaktadır. Yalnızca dağcıların Kiril Manastırı olarak isimlendirdikleri ancak muhtemelen bir başka yapıya ait kemerli bir yapı kalıntısı az sonra tarif edeceğimiz konumda yer almaktadır. Uludağ'ın kültür tarihinin bu önemli mekânının tespiti için arkeolojik çalışma yapılması Bursa ve Uludağ turizmi açısından da önemli neticeler verecektir.

Aziz Kiril ve Metodi'nin Kiril alfabesinin öncülü olan Glagolitik alfabeği icat ettikleri yer Polihron Manastırı olarak geçmektedir. IX. yüzyıl

Menthon'un Çizimiyle Doğuya Bakan Yamaçlardaki Manastırların Konumları

sonu ile X. yüzyıl başlarında yaşamış olan bilgin din adamı Çernorizets Hrabır'a göre Slav-Bulgar Alfabesini Aziz Kiril Olympos Dağı'nda Polihron Manastırı'nda yaptığı çalışmalarla ortaya çıkartmıştır.¹⁶⁸

Osman Şevki Bey, Kiril Manastırı'nı Cumalıkızık ve Fidyekızık köylerinin güneyinde 430 metre yükseklikte konumlandırmıştır.¹⁶⁹ Onun özellikle de bu iki köy ile üçgen oluşturacak şekilde manastırı konumlandırması belirttiği yükseklik dikkate alınacak olursa bugünkü Balaban Mahallesi'nin bulunduğu bölgede manastırın var olduğu sonucunun çıkarılmasına imkân vermektedir. Fidyekızık Mahallesi'nin üzerinde bulunan Balaban Mahallesi yakın bir tarihte oluşmuş olup Osman Şevki Bey'in belirttiği tarihlerde bölgede yapılaşmalar bulunmamaktaydı. Osman Şevki Bey'in tasvir ettiği mekân kestane ağaçlarının gölgelediği bir yayladır. Şevki Bey manastır enkazının meydana bulunduğunu belirtmiştir. Enkaz arasında küçük ve yuvarlak bir havuz ile üstünde salıp (haç) resmedilmiş bir direk başlığı bulunduğunu belirtmiş olması da dikkat çekici detaylardır.

168. Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Bursa* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 17.

169. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 27.

167. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 23.

Bölge insanının "Kiril Manastırı" olarak adlandırdığı kalıntılar

Bölge insanının "Kiril Manastırı" olarak adlandırdığı kalıntılar

Akademisyen ve araştırmacıların katıldığı 11 Şubat 2001 tarihli Altıncı Burdef Gezisi'nde Fidyekızık Köyü'nden Uludağ'a tırmanan eski patikanın başlangıcında Osman Şevki Bey'in tariflerine de uygun bir haç kabartmalı sütun kalıntısı ve başka Manastır kalıntıları fotoğraflanmış, Bursa Defteri Mart 2001 sayısında yayınlandıktan sonra Arkeoloji müzesine götürülmüştür.¹⁷⁰ Bugün Kiril Manastırı olduğu düşünülen yere çok katlı bir apartman da yapılmış, parçaların etrafa dağıtıldığı tespit edilmiştir.¹⁷¹ Kalıntıların şimdiki bulunduğu yere yakın başka bir yerden taşınmış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak bugün bölge ahalisinin ve dağcıların Fidyekızık'tan Kaplıkaya

Vadisi'ne giden yol üzerinde bir düzlükte tespit edilmiş olan kemerli manastır kalıntılarını ısrarla Kiril Manastırı olarak anmaları da dikkat çekicidir. Yaptığımız alan araştırmasında Kiril Manastırı olarak gösterilen kemerli yapının ufak bir yapı olduğu tespit edilmiştir. Buranın, manastıra bağlı ufak inziva şubelerinden biri olup olmadığı etraflı bir arkeolojik çalışmayla tespit edilebilecektir. Kemerlerinin oldukça sağlam olduğu görülen bu yapı kalıntısı ile ilgili Tay Raporu yapının mimarisıyla ilgili şu tanımlamayı yapmıştır: "Bu yapı kalıntısı tonozla örtülü iki mekân biriminden oluşmaktadır. Bu iki mekân biriminin tam karşısında bir kemer ayağı görülmektedir. Bu mekân birimlerinin içinde karşılıklı iki niş vardır. Yapı doğu- batı doğrultuludur. Kesme taş malzeme ve aralarda beyaz harç kullanılmıştır. Güneye doğru yer yer duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Güney yönündeki bu duvar kalıntılarında ise kireç harcı

kullanılmıştır. Duvarlarda yerel taş kullanılmıştır. Bu duvar kalıntılarının çevresinde çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmektedir."¹⁷²

Tüm renkler anlamına gelen Polihron Manastırı'nın Kiril Manastırı ile aynı yer olup olmadığı sorunu bu noktada karşımıza çıkan en önemli problemidir. Gerek Menthon gerekse Janin, Polihron Manastırı'nın yerini deniz kenarında tahmin etmişlerdir.¹⁷³ Deniz kenarındaki bazı manastırların da Olympos Manastırları arasında kabul edildiği düşünüldüğünde bu da ihtimal dâhilindedir. Saküdyon Manastırı'nda karşımıza çıkan konum-

landırma problemi aynıyla Polihron Manastırı'nın lokalizasyonu için de geçerlidir.

Manastırın kesin yeri tespit edilinceye değin kuvvetli ihtimallerden biri olan Balaban Mahallesi konumlandırması Bursa'ya inanç turizmi açısından bazı imkanlar sağlayacaktır. Manastırın her halükârda Uludağ Manastırları arasında bulunması Bursa ve çevresine Hristiyanlık tarihi açısından değer katmaktadır.

Polihron Manastırı Aziz Kiril ve Metodi kardeşler ile adını duyurmuş bir manastırdır. Slavların önderi olarak kabul edilen bu azizler papalık tarafından da Avrupa'nın koruyucu azizleri olarak ilan edilmişlerdir. İkonoklazm hareketinin sonlanmasının hemen sonrasında Slavlar arasında Hristiyanlığın yayılmasına sağladıkları katkı sebebiyle bugün bile Rusya'dan Sırbistan'a, Çek Cum-

170. "Altıncı Burdef Kültür Gezisi," *Bursa Defteri* 9 (Mart 2001), 87.

171. "Burdef Gezisi," 86.

172. Oğuz Tanındı - Özgen Kurt, *Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporu: Marmara Bölgesi - Bizans Dönemi Nisan - Eylül 2008* (İstanbul: TAY Projesi, 2009).

173. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 151.

Slav alfabesinin eski örnekleri

Makedonya'da Aziz Kiril ve Metodi kardeşler

Aziz Metodi ve kardeşi Aziz Kiril

huriyeti'nden, Bulgaristan'a pek çok yerde anıt heykelleri dikilen Kiril ve Metodi kardeşler kendi dönemlerinde Bizans'ın Balkan siyaseti açısından da büyük bir yararlılık göstermişlerdir. Öldükten sonra havarilere denk aziz ilan edilmiş olan Kiril ve Metodi kardeşlerin Balkanların Hristiyanlaştırılması ve Slav kültürünün gelişimi açısından sağladıkları katkı, bilhassa geliştirdikleri alfabe ile mümkün olmuştur. Bugün dahi Kiril alfabesi olarak anılan Slav alfabesinin ilk oluşturulduğu dönemde Glagolitik alfabe olarak anıldığı bilinmektedir. Eski Slav dilinin yazılabilmesi için geliştirdikleri bu ilk alfabe öncesinde Slavların bilinen bir alfabesi bulunmamaktaydı. Aziz Kiril'in Yunan alfabesinden esinlenerek geliştirdiği Glagolitik alfabe zor olduğu için 890'larda gerçekleştirilen bir konsille bugünkü Kiril alfabesi (çok ufak farklılıklarla) kabul edilmiştir.¹⁷⁴ İlk Kiril alfabesi de

174. Berkkan Engin, "Bir Ulusun Ortaya Çıkışı; Hristiyanlığın Slav, Norman ve Vareg Halkları Üzerindeki Tesirleri Ve Rus Ulusunun Ortaya Çıkışı," *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 1/1 (2017), 52.

bu Glagolitic alfabenin basitleştirilmiş halidir. Bu yeni alfabe bazen Kiril ve Metodi'nin öğrencilerinden Ohridli Clement'e de mal edilir. Bir iddiaya göre ise Kiril alfabesi X. yüzyılda Bulgaristan'daki Preslav Edebiyat Okulunda geliştirilmiş ve Kiril'e ithaf edilmiştir. Her halükârda bu alfabenin icadında Kiril baş karakterdir.

Aziz Kiril ve ağabeyi Metodi'nin hayatları hakkında eski kilise Slavcası ile telif edilmiş olan iki ana kaynak bulunmaktadır.¹⁷⁵ Bu kaynaklardan hareketle Aziz Metodi'nin MS. 815'te, kardeşi Kiril'in ise MS. 827'de doğduğu tespit edilmektedir. Aziz Kiril'in esas adı Konstantinos'tur. Tanrısal anlamındaki Kiril isminin kendisine daha sonradan verildiği düşünülmektedir. Güçlü bir Bizans devlet adamı olan amcaları Teoktistos 843 yılında yeğenlerinin başkent Konstantinopolis'te en önemli eğitim kurumlarında eğitim görmelerini sağlamıştır. Aziz Kiril ve Aziz Metodi Doğu Roma

175. Gülşah Hasgüçmen, "Slav Yazı Dili'nin Başlangıcı," *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (19 Aralık 2017), 155.

İmparatorluğu'nun Magnaura okulunda tahsil görmüşler ve üst düzey öğrencilerin yetiştirildiği bu okullardan mezun olmuşlardır. Okul sonrasında Metodi Balkanlarda üst düzey bir yöneticilik görevi verilmesine rağmen kendisini dine adanmaya karar vermiş ve 851 yılında Polihron Manastırı'na çekilmiştir.

Pek çok alanda kendisini yetiştirmiş olan Kiril astronomi, Hristiyan edebiyatı, müzik, geometri, hitabet gibi alanlarda eğitim almakla kalmamış, kendi döneminin önemli bilgin ve sanatkarları ile de önemli dostluklar kurmuştur. Bu dostlar arasında daha sonra imparator olacak olan III. Mihail de bulunmaktadır. Kiril özellikle filoloji alanında kendisini ilerletmiş ve içerisinde Süryanice gibi doğu dillerinin ve Slav dillerinin de dâhil olduğu sekiz dili çok iyi öğrenmiştir. Linguistik alanda kendisinin fitri bir istidadı olduğu aktarılmaktadır. Bu sebeplerle Aziz Patrik Fotios onu Konstantinopolis'te kurduğu Slav Araştırmaları Merkezi Direktörlüğüne atamıştır. Arşiv sorumluluğunun da kendisine verildiği Kiril, Patrik yardımcısı pozisyonundadır. Felsefe ve teolo-

ji alanında dersler de vermektedir. Ancak devlet görevleri çok uzun sürmemiştir. Daha fazla edebî ve fikrî işlerle meşgul olabilme adına Polihron Manastırı'nda bulunan ağabeyi Metodi'nin yanına gitmiştir. Aziz Metodi ve Aziz Kiril bu manastırda Slav alfabesinin çalışmalarına başlamışlardır. Aziz Kiril Polihron Manastırı'ndaki inziva süresince Yunancadan Bulgarcaya kutsal metinlerin tercümesi işiyle uğraşmıştır.¹⁷⁶

Aziz Kiril ve Metodi'nin kutsal metinleri tercüme etmeye başlaması kendilerine verilen çok önemli bir görevin icrası sadedinde gerçekleşmiş olabilir. Zira Bizans'ı yıllar boyunca uğraştıran Bulgarların ve Doğu Avrupa'daki diğer Slavların Hristiyanlaştırılması Bizans açısından büyük bir avantaj sağlayabilirdi. Bu sebeple Moravya Prensiğinin hem siyasi hem de dinî amaçla kendilerinden yardım istemesi üzerine Bizans topraklarının

176. Hüseyin Mevsim, "Eski Bulgar Edebiyatı ve Bizans Başkenti Konstantinopolis'in Eğitim ve Dinsel Kurumları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46/2 (2006), 201; Mevsim, *Bulgar Göziyle Bursa*, 8.

İstanbul Bulgar Kilisesi'nde (Demir Kilise)
Aziz Kiril ve Metodi Kardeşler

en iyi yetmişmiş din büyükleri bu kutsal görev için görevlendirilmiştir. Aziz Kiril ve Metodi, üç yıl kadar kalacakları Moravya'ya 864 yılında gidişlerinden evvel çekildikleri inzivada 863 yılında İncil'i Eski Slavcaya çevirmişlerdir. Bu sebeple 863 yılı, Slav yazılı edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilmiş ve bu tarihe büyük önem verilmiştir. Aziz Kiril'in, ağabeyiyle birlikte sahip olduğu mükemmel derecedeki Grekçe bilgisi dinî metinleri tefsir ederek Slav dilleri için oluşturdukları alfabeyle aktarmalarına imkân sağlamıştır.¹⁷⁷

Konstantinopolis'ten yola çıkarak büyük Slav topluluklarının yaşadığı bölgeye doğru yola koyulan Aziz Kiril ve Metodi, etkili vaazlarıyla Doğu Avrupa'yı Hristiyanlaştıran büyük azizler haline gelmişlerdir. Onların vaazlarının etkisi Avusturya, Macaristan ve kuzeyde Rusya'nın bazı bölgelerine kadar ulaşmıştır. İlk dönem Hristiyan elçileri gibi çalışan bu iki kardeşin azimli çabaları neticesinde, isimleri papalığa kadar ulaşmıştır. 868 yılında Papa'nın davetlisi olarak Roma'ya giden aziz kardeşler bilgi ve birikimleriyle Roma cemaatini etkilemiş ve Doğu kiliseleriyle yaşanan çekişmeye rağmen papalık bu iki azizi çok sıcak karşılamıştır. Uzun yolculuklarda yorgun düşen Aziz Kiril 869 yılında vefat etmiş ve naaşı Roma'daki San Clemente Bazilikası'na gömülmüştür. Metodi ise Slav ülkeleri arasında yaptığı misyon faaliyetlerine 882 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir.

İkonoklazm hareketini geride bırakan Bizans, Aziz Kiril ve Metodi kardeşlerin Doğu Avrupa'daki Hristiyanlaştırma faaliyetleri neticesinde Slav halklarının Bizans Kilisesi'ne bağlanmasıyla en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Sadece Hristiyanlığı değil, Bizans kültür ve sanatını da benimsemeye başlayan pek çok Slav ülkesi bu tarihten itibaren Bizans'ın siyasi rakibi olarak değil, tebaası olarak İmparatorluğa dâhil olmuşlardır.¹⁷⁸

Bugün Rusya başta olmak üzere pek çok Slav Ortodoks ülkenin kullandığı Kiril Alfabesi'nin Uludağ Manastırları'ndan birinde ortaya çıkmış olması ise konumuz açısından önem arz etmekte olup gerekli arkeolojik çalışmaların tamamlanmasının ardından Polihron Manastırı'nın yerinin

net olarak tespit edilmesi Uludağ'ın ismini yeniden öne çıkaracak ve hak ettiği turistik değeri yalnızca dağ/kar turizmi ile değil, kültür turizmi açısından da kazanmasına imkân sağlayacaktır. Orta Çağ'da Marmara'nın güneyindeki deniz kenarı manastırlarının da Olympos/Uludağ Manastırları olarak anıldığı düşünüldüğünde Polihron/Kiril Manastırı her halükârda Uludağ'ın bir değeridir. Yeri net olarak tespit edilinceye dek Kiril Manastırı olarak aktarılan Fidyekızık – Balaban hattında Kiril'in adının anılabileceği bir anıtın yapılması ve duyurulması Slav ülkelerinden bölgeye yapılacak ziyaretler açısından önem arz etmektedir.

Aziz Yeoryos (George, Jorj) Zaviyesi

Aziz Yeoryos Zaviyesi 1930'lu yıllarda Bernardin Menthon ve hemen ardından Osman Şevki Bey tarafından Kiril Manastırı'nın üst kısmına konumlandırılmıştır. Kiril Manastırı'ndan Kilise Tepesi'ne doğru uzanan manastırlar silsilesinin ikinci sırasındadır. Ancak etrafında zaviyeler olduğu düşünülen bu manastırın sahip olduğu ufak keşiş hücrelerinden birinde Prusias¹⁷⁹ (Bursa) başrahibi Aziz Paul'un saklandığı aktarılmaktadır. Rivayete göre başkeşiş Paul, ruhani idaresinden azledildiğinde sürgün edilmiş ve ikonlar aleyhine çıkan ikonoklazm hareketinde burada saklanmıştır.¹⁸⁰

Hadımlar Manastırı (Eunuques)

Raimond Janin, Hadımlar Manastırı'nı Bursa'nın ve Uludağ'ın batısında Pandemos mıntıkasında, Eriste ile beraber aramak gerektiğini söylemiştir. Menthon ve Osman Şevki Bey ise onu Bursa'nın doğusunda Kiril Manastırı'nın üzerinde konumlandırmıştır. Bu konumlandırmayı isabetli bulmaz Janin'e göre Menthon Hadımlar Manastırı'nı vitalarda verilen tariflerdeki Eriste ya da Pandemosla bağdaştırmamış, Hellepontos kelimesinden yola çıkmıştır. Fakat bu kelime eyaleti değil, bir yerleşim yerini belirtiyor olmalıdır. Bununla birlikte Janin de Menthon'un işaret ettiği yerde kalıntılar bulunduğunu kabul etmiştir. Menthon'a göre VII. yüzyılın sonunda kurulmuş olan Hadımlar Manastırı, Gölcük yaylasında, Laz Köyü'nün hemen üzerindedir. Kaphıkaya'ya kadar dağ izlendikten sonra ormancılar ve katırları tarafından kullanılan patikandan iki saat süren bir yü-

177. Hasgüçmen, "Slav Yazı Dili'nin Başlangıcı," 161; John Julius Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2013), 71.

178. Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-Incelemeler* (Bağcılar, İstanbul: Dünya Kitapları, 2005), 21.

179. Antikçağda kentin ismi Prusa, Bizans Döneminde Prusias idi. 180. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 30.

rüyüşten sonra üçte ikisinde Lazların yaşadığı (6 hanelik /1935) bu köye ulaşılmaktadır. Yukarıdaki yaylaya varmadan 60 metre kadar önce bakımsız, zayıf debili bir kaynak bulunmaktadır. Genç Aziz Antonios'un meşhur ettiği manastırın kalıntıları bu kaynağın karşısındaki otların arasında güçlüklerle görülmektedir. Osman Şevki Bey Menthon'un tarifine 1000 metre yükseklik bilgisini ilave ettikten sonra imparator memurları tarafından daima göz önünde bulundurulmuş büyük ve şöhretli bir manastır olduğunu, Aziz Jack ve Aziz Genç Antonios'un de bu manastırda şöhret kazandığını ilave etmiştir.¹⁸¹

Aziz Jack (Jacques) Anchiale'nin eski Psikoposudur. Bu manastırda uzunca bir süre yöneticilik yaptıktan sonra ikinci ikonoklazm döneminin sonlarına doğru 835 senesinde 120 yaşında burada ölmüş ve bu manastıra gömülmüştür. Aziz Genç Antonios hocasının bu son dönemlerinde onu burada ziyaret etmiş ve naaşını İstanbul'a götürmek isteyen kraliçeden izin isteyerek Uludağ'da bulunması vasiyetini dile getirmiştir. Mihail Rhangabes'in karısı Prokopia'nın rölikleri kendi yaşadığı manastıra istemesi Aziz'e verilen önemi gösterir. Antonios'un direktmesiyle Aziz Jack Hadımlar Manastırı'na gömülmüştür.¹⁸²

Monokastonon ve Sinkellos (Syncelle) Manastırları

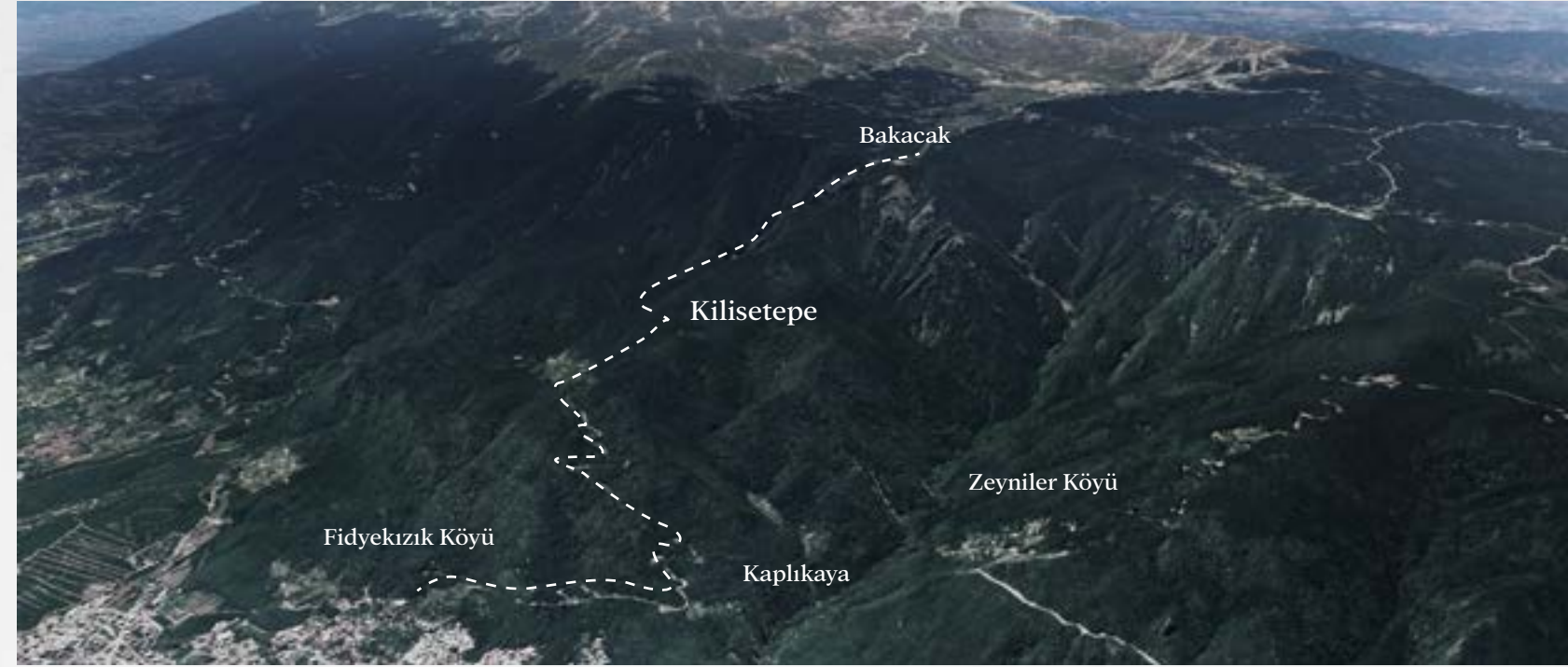
Cumalıkızık'tan yukarı çıkan hat üzerinde Kilise Tepe mevkiine yakın olarak konumlandırılmış olan bir başka manastır da Monokastonon Manastırı'dır. Osman Şevki Bey bu manastırı köyden dağa çıkan patika üzerinde 600 metre yükseklikte konumlandırmıştır.¹⁸³ Menthon ve Şevki Bey manastırı bu sırada göstermiş olsa da Janin'e göre manastıra dair tek konum bilgisi bir kestane ağacının yanı başında bulunuyor olmasıdır. Bu sebeple Janin manastırın yerinin kesin olarak belirlenemeyeceğini savunmuştur. 920-944 yıllar arasında Bizans İmparatoru olmuş olan Romalı Lecapene'nin sırdaşı ve bakanı Jean kendisine açılmış olan davalardan kaçmak için 925 yılının sonlarında Olympos'a sığınmış ve Monokastanos Manastırı'nda keşiş elbisesi giymiştir.¹⁸⁴

Bu bölgeden yukarı doğru yoğunlaşmakta olan manastır ve şubelerine dair Menthon'un yaptığı alan taraması önemli detaylar sunmaktadır. Menthon'a göre Hadımlar (Enuques) Manastırı'na yakın üç manastır bulunmaktaydı. Bunlardan biri Balıklı Dere'ye ulaşan dik rampanın aşağısındaydı ki bunun Syncelle Manastırı olması mümkündür (780 metre). Bu manastırın kalıntılarının bulunduğu yere bölgede yaşayanlar Yurtyeri demektedirler. 840 metre yükseklikteki bir başka manastır da Erikli Yayla küçük platosunun üzerindeki Lazlar mevkiinin yanında bulunmaktadır. Menthon'un aktardığına göre köylüler burada mezarlar ve haç kabartmalı mermerler bulmuşlardır. Bölgede tek tük görülen evlerden birinin merdiveninde iki sütun başlığı devşirme olarak kullanılmıştır.¹⁸⁵

Yurtyeri bölgesindeki manastır kalıntılarında dair Tay (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi) Raporu şu şekildedir: "Yurtyeri Manastırı olması muhtemel kalıntılar, Fidyekızık Köyü'nün güneyinde, Kürekli Şelalesi'nin kaynağına yaklaşık 100 metre mesafede, Kilise Tepesi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Manastır kalıntısının doğusundan Küçük Balıklı Dere geçmektedir. Yerel halk bölgeye Yurtyeri adını vermiştir. Çok geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşılan manastırın duvar izleri yer yer defineciler tarafından açılmış çukurların içinde seçilebilmektedir. Küçük Balıklı Dere tarafında yamaç başlangıcında yaklaşık 2 metre yüksekliğinde duvar vardır. Bu yapılar topluluğunun güneydoğusunda niş niteliğinde küçük bir apsisi ve bunun kuzeyinde ve güneyinde 50 cm. genişliğinde kemerli iki küçük açıklığı olan, kısmen yamaca kadar izlenen bir duvar kalıntısı yer almaktadır. Etrafta çok sayıda pencere camı ve fresko parçalarına rastlanmıştır. Tahrifat: Çok yoğun kaçak kazı tahrifatı görülmektedir. Yapılar topluluğuna ait duvar kalıntıları definecilerin açmış oldukları çukurların içinde seçilmektedir. Dolayısıyla yapıların duvarları birçok yerde tahrip olmuştur. Etrafa saçılmış vaziyette zengin mimari plastik parçalar görülmektedir. Mermer malzemedeki parçaların çoğu (sütun başlığı, korkuluk levhaları, arşitrav parçaları) kırılmıştır. Manastırın bulunduğu yamacın batısında yer alan Küçük Balıklı Dere'ye defineciler tarafından atılmış olan mermer parçaların hepsi kırılmıştır."¹⁸⁶

185. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 156.

186. 27.07.2008 tarihli bu rapor Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilmiştir.

Menthon'un Syncelle Manastırı olarak andığı manastırın Aziz Mihail Synkellos ile ilgili bir yapı olması mümkündür. Olympos'ta bir süre bulunmuş olan Aziz Mihail, Synkellos olarak anılmıştır. Synkellos Bizans Ortodoksluğunda Patriğin halefine verilen addı. Mihail Synkellos da doğmuş olduğu (761 yılı) Kudüs şehrinde Kudüs patriğinin Synkellosu olarak atandığı için bu isimle anılmıştır. Bir görev icabı Roma'ya yollanmış iken O Konstantinopolis'ten öteye geçememiş ve kendisini ikon tartışmalarının içerisinde bulmuştur. Tasvir yanlısı görüşleri sebebiyle V. Leon ve Theophilos zamanının eziyetlerine uğramış ve bu süreçte o da Olympos Manastırlarında kalmıştır. İkonların Theodora zamanındaki zaferinden sonra Kariye Manastırı'nın yöneticisi olarak atanmış, 3 yıl sonra 846 senesinde ölmüştür.¹⁸⁷

Kilise Tepe

Bahsi geçen alanın hemen yakınında Hadımlar Manastırı'na mücavir bir tepe bulunmaktadır. Bölge ahalisinin Kilise Tepe dedikleri bu sivri tepe yeşilliklerin arasından görülmektedir. Menthon'un aktardığına göre tepenin dibine varıldığında küçük bir vadide birbiri içine girmiş vaziyette

pek çok taş, tuğla, kırık kiremit parçaları, mermer parçaları bulunmaktadır. Menthon, geniş bir alana yayılmış olan bu manastır alanında en az 200 keşişin kalıyor olduğu kanaatini dile getirmiştir. Definecilerin yaptıkları tahrifattan da bahseden Menthon hamam olarak kullanıldığı tahmin edilen bir banyodan küçük havuzcukları ve su borularını da gün yüzüne çıkardıklarını belirtmiştir. Eğrelti otları ile kaplanmış olan alanda birkaç çam ağacının bulunduğu düzlüğün hâricinde her yerin orman tarafından yutulmuş olduğunu bildiren Menthon bu alanda yapılacak kazılarla manastırın adının dahi belirlenebileceğini savunmuştur. Ayrıca 80 metre yükseklikteki dik tepenin üstünde inziva kalıntıları ve kayaya oyulmuş güzel bir haç tasviri tespit etmiştir. Menthon ayrıca kalıntıları hemen hemen aynı genişliğe yayılmış olan bir başka manastırın da çok daha aşağıda kestane ağaçları ile kaplı bir platoda bulunduğunu ve Balıklı Dere'nin dağdan çıktığı yerden 15 dakika mesafede olduğunu açıklamıştır.¹⁸⁸

Menthon'dan sonra Kilise Tepe ve civarının son yüzyıl içerisindeki tahrifatı ne yazık ki devam etmiştir. TAY raporlarında bu bölgedeki son dönem defineci tahrifatları ele alınmış ve gü-

187. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 70.

188. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 157.

181. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 149; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 141; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 28.

182. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 149.

183. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 30.

184. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 169.

nümüze ulaşmış olan fizikî manastır mirası değerlendirilmiştir.¹⁸⁹

Aziz Genç Antonios Zaviyesi

Erikli Yayla üzerindeki kilise tepesinde bulunan Manastır zaviyelerinden biri de Antonios Zavi-

189. TAY Raporundaki mekân ve tahribat tanımlaması şöyledir: “Yapı kompleksi, Fidyekızık Köyü sınırlarında, Kilise Tepe’nin kuzeyindedir. Hemen güneyinde Erikli Yayla Mevkii bulunmaktadır. Yapı topluluğunun 50 metre güneybatısında kestane yetiştirme alanı vardır. Toprak kotunun altında, tuğla ile inşa edilmiş bir mekân görülmektedir. Bu mekân, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur ve ortasından bir kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Bu iki bölümün dört bir yanında kemerler bulunmaktadır. Yapının güneybatı duvarı kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Güneybatı duvarının güneydoğusunda kemer başlangıcı görülmektedir. Yapının kuzeydoğu cephesinde yapıyı ikiye bölen kemer dizisi vardır. Güneydoğusunda iki adet, kuzeybatısında iki adet olmak üzere, duvar içinde künkler bulunmaktadır. Ayrıca aynı cephenin güneydoğu tarafında iki künk daha vardır. Cephenin kuzeybatı bölümü kaçak kazılarla tahrip edildiği için bu duvarda sadece bir adet künk görülmektedir. Yapının kuzeydoğu tarafındaki çapraz tonoz olan üst örtüsü sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Kuzeybatı bölümün üst örtüsü ise kaçak kazılarla tahrip edilmiştir; ancak kuzey köşede çapraz tonoz başlangıcı görülebilmektedir. Yapıda herhangi bir açıklığa rastlanılmamıştır. Oldukça sık bir orman içinde olan yapı, yerel taş, kiremit parçacıkları, kireç harcı ve yaklaşık 5 cm. kalınlığında tuğla ile inşa edilmiştir. Yapının yaklaşık 10 metre güneyinde kaçak kazılarla açılmış bir yapı kalıntısı daha vardır. İki bölümden oluşan yapının yaklaşık 20 metre güneyinde başka bir yapı kalıntısı daha bulunmaktadır. Bu yapının sadece güneybatı duvarıyla güney köşesindeki niş ve güneydoğu duvarının bir kısmı ayakta. Kuzeydoğusu tamamen yıkılmıştır. Bu yapının batı köşesindeki 3 metre derinliğinde olan kaçak kazı çukuru içinde bir altyapıya ait olması muhtemel duvarlar görülmektedir. Kompleksin çevresinde, geniş bir alana yayılmış olarak çok sayıda mimari plastik parça bulunmaktadır. Bunlar arasında bir lahte ait olması muhtemel mermer parçalar, çok sayıda seramik parçası ve mermer levhalar dikkat çekicidir. Tepenin güneydoğusunda, yapı kompleksinin yaklaşık 1300 metre yukarısında, bu yapı kompleksi ile ilişkili olabilecek ve iki ana kaya arasına yapılmış bir duvar kalıntısı vardır. Tahribat: Yapı kompleksinin çevresinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Bu çukurlardan bazıları uzun zaman önce açılmıştır. Aralarında çok yeni çukurlar da görülmektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak, çevrede uzun zamandır devam eden kaçak kazılar gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu kaçak kazılar yapıları büyük zararlar vererek, pek çok yapının artık tanımlanamaz hale gelmesine ve yok olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, yapı kompleksinin yoğun orman içinde olmasından kaynaklı olarak bitki örtüsü tahribatı da etkilidir... Erikli Yayla Mevkii’nde oldukça fazla ve büyük boyutlarda kaçak kazılara rastlanmıştır. Bu kaçak kazı çukurlarında duvar izleri olduğu görülmüştür. Bu duvarlar yerel taş ve beyaz harç kullanılarak inşa edilmiştir. Harcın içinde kiremit kırıkları da görülmektedir. Bu duvar kalıntılarının Bizans Dönemi’ne ait olabileceği düşünülmektedir. Ancak bunun kesinlik kazanması için kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 15 metre izlenebilen duvar, batı kısmına doğru köşe yapan farklı bir duvarla birleşmektedir. Doğu-batı doğrultulu bu duvar kalıntılarının bir kiliseye ait olması muhtemeldir. Çevrede çok sayıda, küçük boyutlarda mimari plastik parça bulunmaktadır.” 27.07.2008 tarihli bu rapor Bursa Büyükşehir Belediyesi’nden temin edilmiştir.

yesi’dir. Menthon ve Şevki Bey, manastırı Hadımlar (Eunuques) Manastırı’nın iki yüz metre kuzeyine konumlandırır. Menthon’un Antoine, Osman Şevki Bey’in de *Antuan* olarak hayatına dair aktarımlarda bulunduğu Aziz Antonios (Antoni) Kilise Tepe ile özdeşleşmiş olan azizlerin başında gelmektedir. 865 yılı civarında ölen Aziz Antonios’un hayat hikâyesi, en eskisi X. yüzyıla kadar giden birkaç el yazmasıyla günümüze ulaşmıştır.¹⁹⁰ Aziz Antonios Kudüs yakınlarında 786 yılında dünyaya gelmiştir. Doğduğunda yaşadığı bölgenin en tanınmış eşkıyalarından birinin adı olan Jean ismini almıştır. Jean, onun vaftiz adı olmuştur. Anlatılanlara göre Jean eşkıyalık yaptığı esnada Hristiyanlara zarar vermeye özen göstermiş, bu hassasiyeti zamanla onun dine adanmış bir kişi olmasına zemin hazırlamıştır. Dine adanmış olan bu eski eşkıya, keşişlikte de ileri gitmiş ve çok sıkı riyazetiyle etrafındaki keşişleri de kendisine hayran bırakmıştır. Daha sonra adı Antonios olarak anılacak olan küçük Jean’ı yetiştiren kişi de bu Jean olmuştur.¹⁹¹

Rivayetlere göre, terbiyesiyle ilgilendiği Küçük Jean’ı (Antonios) yanına alan Büyük Jean ona bir gün büyük işler başaracağını, istikbalinin çok büyük olduğunu, günü geldiğinde Şam beldelerinden çıkıp başka şehirlerde komutanlık ve yöneticilik yapacağını, adının her yerde duyulacağını fakat tüm bunlara rağmen şan ve şöhreti geride bırakıp kırk yıl İsa Mesih’in yoluna girerek ona hizmet edeceğini, bir manastır keşişi olacağını söylemiştir. Küçük Jean bu telkinlerle büyüdükten sonra bir gün annesini kaybettiğinde, kendisine büyük bir miras kalmıştır. Babası da başka bir kadın ile evlenince Suriye’yi terk etmiş, Attalia (Antalya) taraflarına çekilmiş ve orada denizci olmuştur. Kısa sürede denizcilikte ilerleyen Jean her tarafta ün kazanarak memleketler fethetmiştir. O dönemde Bizans tahtında Kekeme Mihail oturuyordu. Bir gün Antalya’yı ziyarete geldiğinde İmparator’a takdim olunmuş; Jean’dan etkilenen İmparator onu Cibyrotos’e vali yapmıştır. Yöneticilik görevini hakkıyla yapan Jean, her tarafta asayiş temin etmiştir. O dönemde Anadolu’da hâkim olmaya başlayan isyancı General Thomas’ı da mağlub edince halkın kahramanı olmuştur.

Jean küçüklüğünde aldığı telkinlerin de tesiriyle, sofrasına davet ettiği keşişlerle dinî konularda sohbet etmeyi çok sevmiştir. Ruhunun tekâmülü

190. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 24.

191. Menthon, *L’olymp de Bithynie*, 141; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 30.

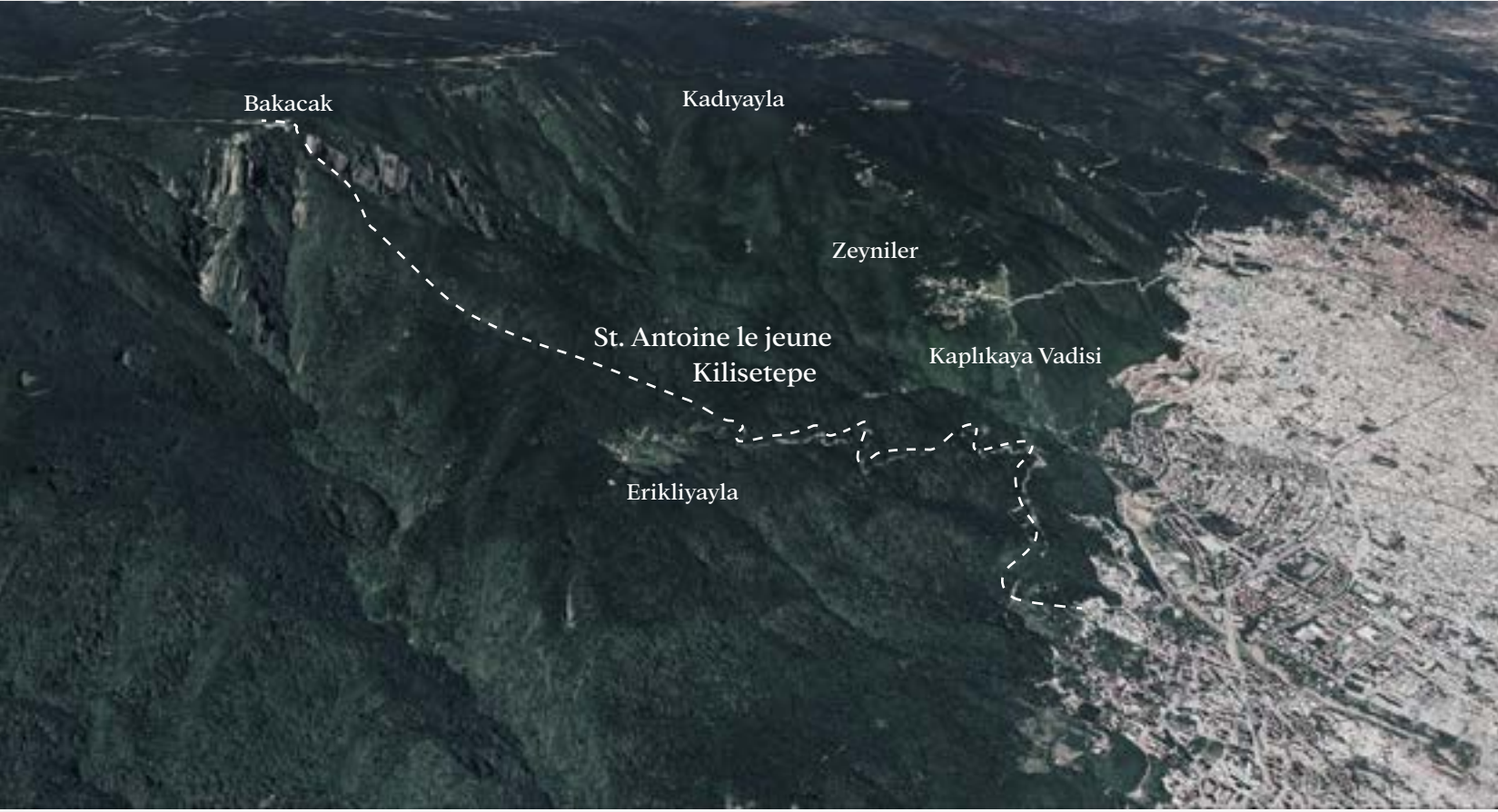
için yavaş yavaş perhizler yapmaya başlamış; insanların teveccühünden hoşlanmadığı için ibadete daha fazla vakit ayırmaya karar vermiştir. Tabiatı sakinleşmiştir. Ancak bu konuda da hızla kazandığı başarı onun gururlanmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Jean, azizlerden Paul’un “nefisle yapılan mücadele neticesinde gurur ateşiyle yanmaktansa evlenmek daha iyidir” nasihatine uyarak evlenmeye karar vermiştir. Dügün hazırlıkları başladığında birden karşısına yıllar önceki hocası eski Haydut Jean çıkmış ve yıllar önceki telkinlerini hatırlatmıştır. Şimdiye kadar söyledikleri nasıl çıktıysa bundan sonra da İsa Mesih’in yoluna gireceği konusundaki tahmininin doğru çıkacağını ihtar etmiştir. Küçük Jean herkesle vedalaşmış, bir keşiş çağırarak bütün servetinin altınlarını ona göstermiş ve tamamını fakirlere dağıtmasını söylemiştir. Keşiş bunu kabul etmeyince aynısını hizmetçisinden istemiş ve servetini dağıtmıştır.

Hizmetçisi Teodor ile birlikte yola çıktıklarında hizmetçisi “Sabas,” kendisi ise “Antonios” adını almış; başlarını keşişler gibi tıraş ederek sırtlarına birer çuval geçirmişler. Çıplak ayakla yürüdükleri yolun sonunda Amorion üzerinden Bithynia’daki İznik’e kadar gelmişler; ancak parasızlık ve halkın cömert olmaması gibi sebeplerle 9 ay süren yorucu bir yolculuğun neticesinde

Sabas İznik’te ondan ayrılmıştır. Aziz Antonios Olympos’a geldiğinde ikonoklazm tüm şiddetiyle devam ediyordu. Agorlar Manastırı’nda bir keşiş kendilerine bu manastırın imparator tarafından gözlendiğini, bu sebeple daha sakin bir alan olan Hadımlar Manastırı’na gitmesini ona önermiştir. Antonios, Hadımlar Manastırı’nda şanını duymuş olan keşişler tarafından büyük bir sıcaklıkla karşılanmıştır.

Bir süre sonra Higümen¹⁹² Aziz Jack manastırdan beş stad uzaklıkta bir yerde onun için bir hücre inşa ettirmiştir. Geçtiğimiz yüzyılda

192. Higümen (İgumenos, Hygoumene) kelimesi kilisenin yöneticisi olan din adamını ifade etmektedir. Manastırın baş yöneticisi olan bu kişiler Başpapaz ya da Başrahip olarak da Türkçe’de anılmaktadırlar. Herakles’in bir sıfatı olan Hegemon, önder anlamında kullanılmaktaydı. Bu sebeple İngilizcedeki “Abbe” kelimesinin karşılığı olan Higümen kelimesi yaygınlık kazanmıştır. Katolik Kilisesi’ndeki karşılığı da “Abbot”dur. Bk. Ksenophon, *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*, çev. Ari Çökona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 181; Filiz İnanan, “Aziz Aberkios Manastırı Kilisesinin Bugünü,” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*, ed. Mustafa Şahin (Bursa: Bebek, 2018), 89 dipnotları.

Aziz Genç Antonios Zaviyesi kalıntıları

Menthon, hikâyenin bu kısmında geçen hücrenin kalıntılarının hâlâ yeşillikler içerisinde kalıntılar halinde görülebildiğini belirtmiştir. Hazine arayan defneciler burayı kazmış ve yan yana tonozlu iki küçük hücre çıkarmışlardır. Birincisinin dibinde bir boşluk görülür. Aziz Antonios burada zamanını çok az yemek ve gidip kendi getirdiği su ile geçirmiştir. Aktarıldığına göre Antonios bir kış gecesi bir vecd hali yaşamış ve saatlerce hareket-siz kalmıştır. Kendine geldiğinde soğuktan çıplak ayaklarını taşa yapışmış olarak bulmuştur. Hareket ettirmek için çabaladığında taban derileri yırtılıp yerde kalmıştır. Günlerce çok acı çekmiş, iyileştiğinde Aziz Jack'ı bulup su bulamadığından hücreni terk etmek zorunda olduğunu söylemiştir. Hiğümen ona izin vermeyerek Tanrı'ya yakarmasını ve suyu böyle temin etmesini emredince, tüm gece dua etmiş ve sabah küçük bir kazma ile taşa vurduğunda berrak bir su çıkmıştır.

Aziz Antonios, İmparator Theophilos zamanında yaşanan ikonoklast zulümden payını almış bir keşiştir. Bir eşeğe bindirilerek kiliseden evine kadar halkın küfürleri arasında yürütülmüş ve kırbaçlanmıştır. Kanlar ve acılar içinde hapse

girmiş; ama gece ayağındaki zincirler düşmüştür. Bunu şeytanın işi zannederek zincirleri tekrar takmıştır. Zincirler çözüldüğünde ayaklarını dinlendirmiş ve sabah kelepçeleri tekrar takmıştır. Aktarıldığına göre sabah askerler geldiğinde çözmeye çalışmış fakat başarılı olamamışlardır.

Bu menkıbevi aktarımlar arasında Aziz Antonios'a ait ilginç rivayetlerden biri de onun vahşi hayvanlara teshir etmesi hadisesidir. Bir tilki gelip ayağına yatmış ve evcil hayvan gibi davranmıştır. Bu sıralarda hocası Jack ile de yeniden karşılaşmıştır. Antonios'un gelişimine büyük katkılar sağlayan Aziz Jack 120 yaşına geldiğinde öleceğini anlamıştır. Yük olmak istemediğinden ziyaretine gelen Antonios'tan hücrene gidip ertesi gün için bir çorba hazırlamasını istemiştir. Ertesi gün Antonios geldiğinde onu koltuğunda ölü bulmuş ve cemaate haber vermiştir. Haber Konstantinopolis'e ulaştığında, onu el üstünde tutan kraliçe Prokopia kalıntılarını getirmek için kâhyasını Uludağ'a yollamıştır. Fakat Antonios, manastırı böylesi bir hazineden mahrum etmek istemediği için, kâhyaya kraliçenin niyetini Tanrı'nın takdir edeceğini

ancak pederin vasiyetinin bu dağda gömülmek olduğunu bildirmişti. Böylece Aziz Jack Hadımlar Manastırı'na gömülmüştür.

Aziz Jak'ın ölümünden sonra Antonios, Kiril Pantaleon Kilisesi'ni metruk halde bulunca oraya yerleşmiştir. Onu burada kimse tanımadığından dilenci sanmışlardır. Kendisini uzun zamandır aramakta olan Sabbas burada onu bulmuş ve beraber yaşamaya başlamışlardır. Kimseyle temasa geçmek istemediklerinden kendi fırınlarını yapmışlar ve ekmeklerini kendileri pişirmişlerdir. Hayatının son dönemlerinde Antonios yalnızlık ve gizlilik içinde yaşamaya devam ederken 80 yaşında ölmüştür. Eski eşkiya Jean'ın öngördüğü gibi kırk senesini din ile geçirmiştir.¹⁹³

193. Antonios'un hayat hikâyesinin diğer detayları için bk. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 143-155.

Symboloi (Semboller) Manastırı

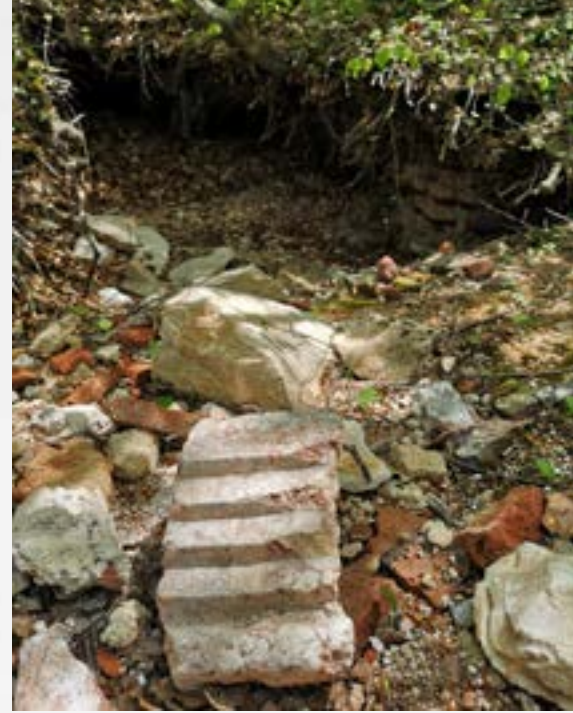
Hamamlıkızık Köyü'nün üzerinde 3 kilometrelik bir yürüyüş yoluyla ulaşılabilen Symboloi Manastırı bölgedeki en alçak seviyede bulunan manastırdır. Menthon, Cumalıkızık ile Hamamlıkızık arasında bulunan Kilise Deresi boyunca sıralanan manastırlar arasında Symboloi Manastırı'nı da dâhil etmiş ve en kolay ulaşılabilen manastır olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴ Kilise Deresi'ni takiben en tepedeki Fotin (Photin) Manastırı'na kadar 7 manastır yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bunlarla ilgili bir arkeolojik kazı bulunmadığı için bazı kalıntıların bir manastıra mı yoksa ufak bir keşiş hücrene mi ait olduğu tespit edilememekte ve derenin zaman zaman yükselmesi sonucu aşağıya sürüklenen mimari malzemenin tam olarak hangi manastıra ait olduğunun tahmin edilmesi gittikçe zorlaşmaktadır. Gerek doğal deformasyon gerekse defnecilerin verdiği zararlar bölgedeki manastır mirasını olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

194. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 158.

Symboloi Manastırı'ndan arta kalanlar

Tariflerden hareketle Hamamlıkızık Köyü'nün üzerinde yaptığımız keşif gezisinde Eydemir Tarla olarak adlandırılan düzlüğün hemen üzerinde Düzdağ Mevkii yakınlarında karşımıza çıkan kalıntıların Symboloi Manastırı'na ait olması muhtemeldir. Osman Şevki Bey, bu manastırın Düzdağ denilen bölgede kestane ağaçları ile örtülü bir tepede olduğunu belirtmiş ancak bir yükseklik vermemiştir.¹⁹⁵ Düzdağ bölgesinde gerçekleştirdiğimiz keşif gezisinde yaklaşık 690 metre yükseklikte karşımıza çıkan kalıntılar muhtemelen bu manastıra aittir. Fotoğraflayabildiğimiz kalıntılar arasında Orta Bizans dönemine ait beyaz mermerden bir söve ve daha erken döneme ait Hereke Pudingi malzemesiyle imal edilmiş olması muhtemel kademeli bir söve dikkat çekmektedir. Bunların hâricinde manastır kalıntılarının bitişiğinde XIX. yüzyıl sonlarına ait olması muhtemel yağma taştan bir duvarın genişçe bir alanı kapladığı ve bu alanın içerisinde aynı döneme ait bir binanın bulunduğu görülmektedir. Bina yıkılmış ve metruk vaziyettedir. Danıştığımız uzmanlara göre bu alanda manastır yapısının üzerine çoban barınağı, çiftlik evi veyahut avcı kulübesi yapılmış olabilir. Benzer örnekleri diğer manastır kalıntılarının üzerinde de görülmektedir. Raimond Janin

çok net tarifini ortaya çıkarmanın mümkün olmadığını düşünmesine rağmen vitalardan hareketle Saküdyon Manastırı ile Symboloi Manastırı'nın birbirine uzak olmayan yerlerde bulunduğu sonucunu çıkarmıştır.¹⁹⁶

Menthon, Symboloi kelimesinin semantronlar gibi manastır hayatında keşişlerin ayinlere çağırıldığı ahşaptan yapılma çağrı aletlerini ifade ettiğini öne sürmüştür. Bazen tunçtan ama genellikle tahtadan levhalar şeklinde olan bu cisimlere çekiçle vurularak çanların yaygınlaşmadığı dönemde keşişler ayine çağırılırlardı. Bu manastır özellikle bu tarzda semantronların çeşitliliğiyle dikkat çekmekteydi.¹⁹⁷ Manastırın merkezindeki kilisenin (Katholikon) girişine yakın bir yere zincirle asılan bu aletlere vurarak keşişleri ayine çağırma âdeti zamanla yerini yeni tekniklere bırakmış olsa da günümüzde de hâlâ bazı manastırlarda bu kadim gelenek devam ettirilmektedir. Doğu Avrupa'daki (bilhassa Romanya'daki) bazı manastırlarda ziyaret esnasında bu semantronların kullanıldığı görülebilmektedir. Menthon'un aktarımı doğruysa VIII. yüzyıla tarihlenen Symboloi Manastırı bu ahşap kalaslardan ismi anılmış en eski yapılardan biriydi. Semantron ve benzeri

196. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 178.197. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 158, 159.195. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 28, 29.

aletler yerine çanların kullanılmaya başlanması MS. 1000'li yıllarda Çin'de gerçekleşmiş ve daha sonra batıya doğru yayılmıştır.¹⁹⁸

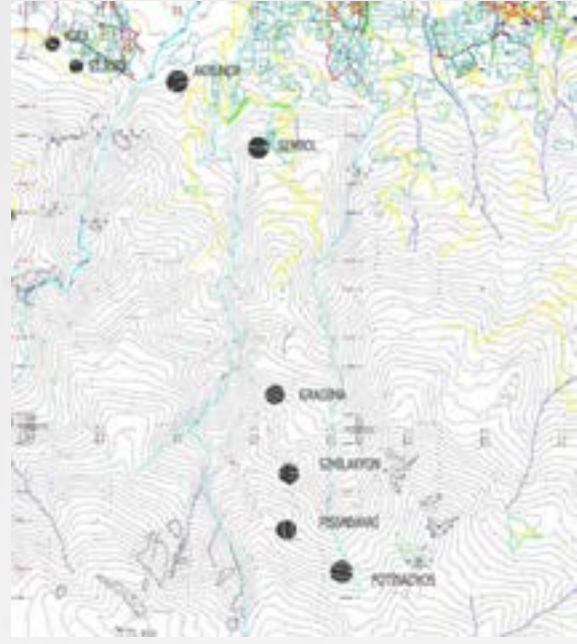
Manastırın kurucusu olduğu düşünülen kişi Aziz Timothe'dir. Menthon, Aziz Timothe'nin bu manastırın ilk yöneticisi olabileceğini belirtmiştir. Tamamıyla bir züht hayatı yaşayan Timothe hiç kadın yüzü görmemesiyle, ruhen ve bedenen bekâretini bozmamış olmasıyla vitalarda anılmış bir azizdir. Bu sebeple kendisi daha genç yaşlarında Apathe'ye ulaşmıştır. Yunanlılar bu terimi dünyevi şekillerin tamamen ortadan kalkması ve bir kişinin riyazetle tamamen ruhani bir âleme ulaşması için kullanmışlardır.¹⁹⁹

Menthon, Symboloi Manastırı'nı en dindar manastırlardan biri olarak sunmuştur.²⁰⁰ Bu manastırda hatıraları bulunan bazı keşişler ikonoklazma dönemde tasvir karşıtı zulme karşı büyük çabalar göstermişlerdir. Symboloi Manastırı'nda 12 yılını geçirmiş olan Platon ikonoklazm döneminin, yeğeni Theodor Stüdit ile birlikte en öne çıkan isimlerindendi. Platon'un hayatına dair

198. M. Süreyya Şahin, "Çan," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993, 8/196.199. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 159.200. Menthon, *L'olympé de Bithynie*, 158.

pek çok önemli bilgi, yeğeni Theodoros'un amcasının ölümünde yaptığı söylev sayesinde günümüze ulaşmıştır.²⁰¹ Bu bilgilere göre Platon 735 yılında doğmuştur. 12 yaşında iken 747 yılının çetin veba salgınında ailesini kaybetmesi üzerine yetim kalmış olan Platon'a yüksek rütbeli bir mali memur olan amcası yardım etmiş ve onun noterlik mesleğine gelmesine yardımcı olmuştur. Kendisini dine adanmadan önceki 24 yıllık dünyevi hayatı imparatorluk hazinesinde çalıştığı dönemlerde zirveye ulaşmıştır. Ancak kısa müddet sonra, şanı başkente kadar gelen Olympos'lu bir keşiş olan Theoctiste'ten etkilenmiştir. Teoctiste Olympos'a gelerek yanında eğitim almak isteyen Platon'u, asilzade hayat tarzından sonra keşişliğin zorluklarına katlanamayacağını düşünerek öğrenciliğe kabul etmek istememiştir. Ancak Platon büyük bir perhiz ile eğitmeninin tüm perhiz tavsiyelerini fazlasıyla uygulamış, toprak üzerinde uyumuş, haftada bir dilim ekmek ve iki bardak su ile iktifa edebilecek seviyeye ulaşmıştır. 12 yıl boyunca Olympos'ta Symboloi Manastırı'nda kalmış ve Teoctiste adındaki bu keşişin 770 yılındaki ölümünden sonra onun yerini almıştır. 783 yılına kadar manastır o idare etmiştir. Bu esnada bir gün başkente yaptığı ziyarette onun keşişlik hayatından çok

201. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 177.

etkilenen yeğeni Theodor Stüdit 781 yılında Olympos'a gelmiştir. Stüdit'in amcasının yanına geldiği dönem, aynı zamanda ikonoklazmın ilk safhasının bittiği ve İrini'nin tahta çıktığı dönemdir.²⁰²

783 yılında yeğeni Theodor Stüdit ile beraber Uludağ yakınlarındaki aile mülklerinde Saküdyon (Sakkoudion) Manastırını kuran Platon, buranın baş keşişi olmuş ve 787'de bir ikonodül olarak İkinci İznik Konsili'ne katılmıştır. Yunanlıların *Metani* dedikleri bir secde biçimini uygulayan Platon ellerini yumruk biçiminde yere dayadıktan sonra dizlerini havaya kaldırarak uzun süren ibadetler yapmıştır. Bu yoğun secdeleri sebebiyle ellerinin yara bere içerisinde kaldığı rivayet edilmektedir. Kinobitik olmayan manastır sisteminde Platon da inziva hayatına meyilli olduğu için yeğeni Theodor onu kurallara ve Aziz Basilius'un öğretilerine yönlendirme zorunluluğunu kendisinde hissetmiştir. Platon 795'te VI. Konstantinos'un (771-797) ikinci evliliğine karşı tavrı sebebiyle Konstantinopolis'te hapse atılmış, ardından yeğeniyle birlikte sürgüne gönderilmiştir. 797'de serbest kalmış olsa da kovuşturma bittikten sonra Arapların Olympos civarını istilaları ettiklerini öğrenmiş ve Saküdyon'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰³

202. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 177; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 160.

203. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 88; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 161.

Platon'a çok saygı duyan İmparatoriçe İrini döneminde ikonoklazm kovuşturmaları sona erdiğinde İmparatoriçe onlara Konstantinopolis'teki Studios Manastırını tahsis etmiştir. Ancak keşişlik hayatına alışkın olan Platon, bu manastırın idaresini yeğeniye bırakmış, kendisi için konforsuz ve dar bir hücre ayarlayarak burada ibadetine devam etmiştir. Hayatının son üç yılında kendisini için hazırlanmış olduğu mezar yerini ziyaret etmekten hoşlandığı rivayet edilmektedir. Onun dünya işlerine bulaşmayı pek tercih etmemesi, yakın takibe alınmaması keşişlerden farklı olarak kovuşturmalar döneminde kendisine pek ilişilmemesini sağlamıştır. Platon'un kesin ölüm tarihi bilinmemekle birlikte 813 yılında 79 yaşında öldüğü düşünülmektedir.²⁰⁴

Symboloi Manastırının Platon'dan sonra öne çıkan azizlerinden biri de George Limnyot'tur. Anma günü 24 Ağustos olan Limnyot erken yaşlarından itibaren Uludağ'a gelerek keşişlik hayatına başlamış bir azizdir. Bu aziz ikonoklazmın erken dönemlerinde şehit edilmiş bir ikonodüldür. İmparator III. Leon döneminde 95 yaşında ölmüş olan azizin özellikle İmparator'un ikonoklast zulmüne dair aşırı tepki verdiği ve bu sebeple işkencelere uğradığı aktarılmaktadır. Hayatı hakkında kısa Synaxarion notlarından elde edilen bilgilere göre gördüğü işkenceler esnasında burnu kesilmiş ve başı kömürle ateşe verilmiştir.²⁰⁵ Kayıtlarda V. Konstantinos zamanında 735 yılında öldüğü belirtiliyor olsa da o yıllarda henüz Konstantinos'un iktidarda bulunmuyor oluşu ve ikonofillere karşı işkence döneminin 760'lı yıllardan itibaren başlaması ölümünün biraz daha geç olması gerektiğini düşündürmektedir.

Symboloi Manastırını ile birlikte anılan diğer bir önemli isim ise Aziz Teostirik'tir (Theostirict). Teostirik bir ikonofil olarak Uludağ'da Symboloi Manastırında keşişlik yapmış ve ikonları savunan biri olarak işkencelere göğüs germiştir. Medikion'lu Niketas'ın vitasını (öz geçmişini) yazmış olan kişi de odur.²⁰⁶ Trilye'deki Pelekete Manastırının başkeşişi olarak anılan kişinin de Teostirik olduğu düşünülmektedir. Hatırası 29 Şubat tarihinde yad edilen Teostirik, Pelekete Manastırını ile daha çok anılıyor olsa da "Sembolik" takma adını kullanıyor olması Teostirik'in öncelikle Uludağ manastırlarından Semboller (Symboloi) Manastırını ile ilişkili

204. T. W. Allen, "The Origin of the Greek Minuscule Hand," *The Journal of Hellenic Studies* 40/1 (1920), 3.

205. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 43; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 160.

206. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 75.

Kızık Köyleri Yapılarında Kullanılan Manastır Kalıntılarından Devşirilmiş Malzemeler

Symboloi Manastırı kalıntıları

olduğunu düşündürmektedir.²⁰⁷ Menthon ise Aziz Teostirik'in 10 Kasım tarihinde anılan aziz olduğunu aktardıktan sonra Semboller Manastırı'nda yalnızca bir süre bulunduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

Delmat, Gradina ve Similaykyon Manastırları

Haklarında çok detaylı malumata sahip olamasak da Osman Şevki Bey arka arkaya üç manastır hakkında bilgiler aktarmıştır. Hamamlı Köyü'nden Uludağ'a çıkan oduncu yolunu takriben 900 metre yüksekliğe kadar takip edildiğinde Delmat Manastırı'na ulaşılabilirdiğini belirten Şevki Bey, manastırın yolun solunda ve yol ile Çayırhıdere arasına konmuştu. Aynı yoldan kilise deresi boyunca dağa çıkıldığında 980 metre yükseklikte Gradina Manastırı'nın dere kenarında olduğunu belirttikten sonra, 1150 metreye ulaşıldığında Similaykyon Manastırı'na varıldığını aktarmıştır.²⁰⁹

207. Teostirik Sembolik hakkında bu bilgiler için bkz: "Феоостирикъ Символийскій (Teostirik Sembolien)," *drevo-info.ru* (28 Nisan 2016).

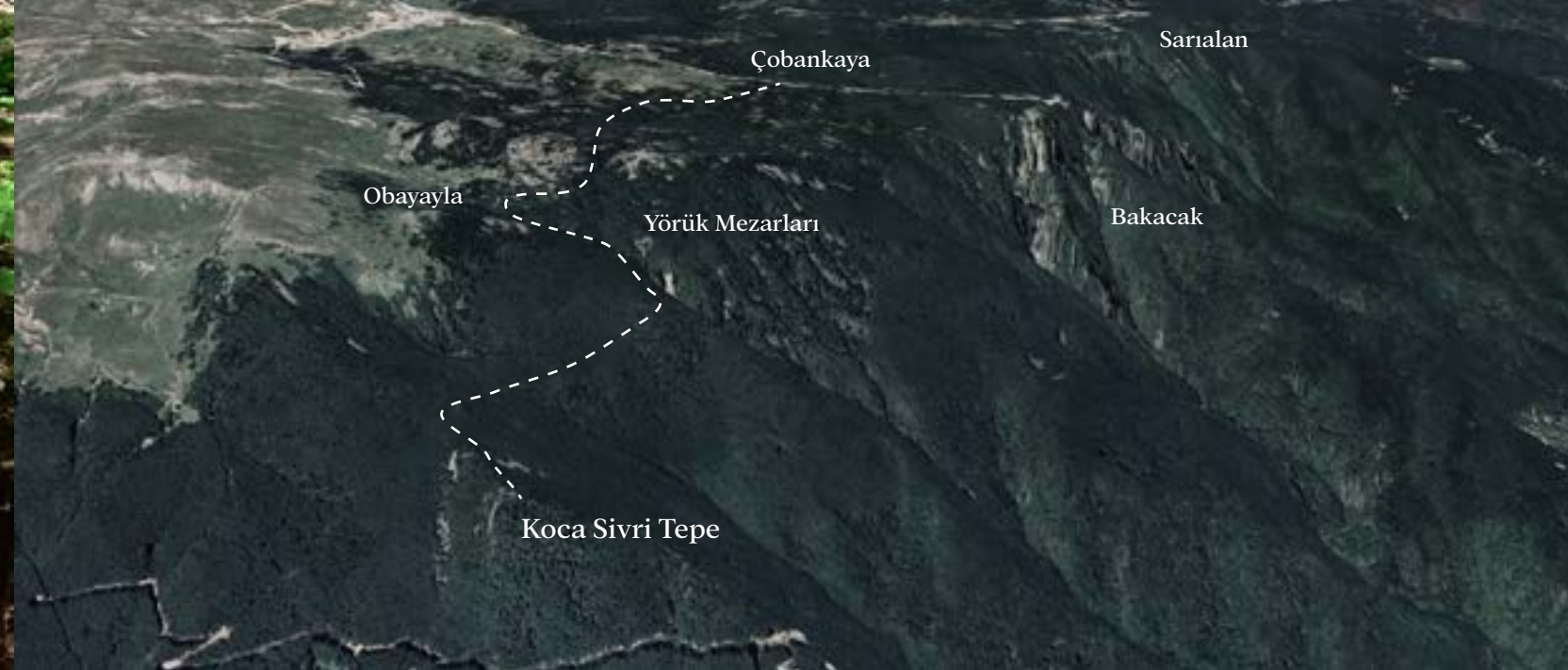
208. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 163.

209. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 29, 30.

Pissadini Manastırı

Aynı hattan yukarıya doğru devam edildiğinde biraz daha yüksekte Pissadini Manastırı bulunmaktadır. Bu manastırın bulunduğu yere bugün bölgenin yerlisi Üçevler mevki adını vermişlerdir. Geçtiğimiz yüzyılda manastırın yerini tayin etmeye çalışan Menthon şu konum bilgisini vermiştir: "Pissadini'ye gitmek için Symboloi'ye varmak üzere kullandığımız patikaya geri döneriz, uzaklığından ve yolun zorluklarından çekinmeden yedi manastırlar çayına (Kilise Dere'yi kastediyor) hâkim tepelere cesaretle tırmanırız. 1320 metrede patikanın uzağında sağda kalıntılarını görebiliriz."²¹⁰ Janin'in Pissadini'ye dair aktardığı bilgiler de önemlidir. Onun aktarımına göre IX. yüzyılda var olduğunu bildiğimiz Pissadini Manastırı Aziz Euthyme'in (Euthymios) hayat hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. 17 yıl boyunca bu manastırda kalmış olan Aziz Euthyme, Genç Euthyme adıyla da tanınmaktadır. Hagiografik eserlerde hayatına genişçe yer verilen Genç Euthyme Ancyra (Ankara) yakınlarında doğmuştur. Menkıbelere göre annesinin ısrarıyla genç yaşta

210. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 164.

evlenmiş, bir sene sonra Anastasie adında bir kızı olmuştur. Evli olmasına rağmen keşişlik hayatında gönlü olan Euthyme, Yeni Ahit'in şu sözlerini duymuş ve aklından çıkaramamıştır: *Kim ki benim adıma, kardeşlerini, annesini, babasını ya da karısını çocuklarını terk ederse yüz katı ile ödüllendirilir ve sonsuz hayata kavuşur.*²¹¹ Bu sebeple bir gün kaybolan atını arama bahanesiyle evinden kaçmıştır; ancak ailesinin rızasını almadan kaçtığı için vicdan azabı yaşamış ve yaptığı bir haksızlık olduğunu düşünmüştür. 15 Eylül 841'de Uludağ'a geldiğinde Aziz Ioannikios (İoannikios) onu keşiş kulübesine götürmesi için Aziz Jean'a teslim etmiştir. Orada keşiş hayatına başlamış ve Nicetas ismini bırakarak Euthyme adını almıştır. İyi bir eğitimden sonra Pissadini Manastırı'na yollanmış ve burada Keşiş Nicolas onu bütün zorlu işlerde çalıştırmıştır. O ise tüm benliği ve aşkı ile Tanrı'dan alacağı mükâfatı düşünerek işleri yapmış, tüm zorlu şartlara katlanmıştır. Aktarıldığına göre bu dönemde Konstantinopolis Kilisesi'nde önemli sorunlar vardır. Aziz Ignace sapkın Photius'u savunduğu için koltuğundan edilmiştir. Olympos'un keşişleri fikir ayrılığı yaşamış ve ikiye bölünmüşlerdir. Çoğunluk yeni patriği tanımak istememiştir. İkonoklazmın bu ikinci evresi pek çok fikir ayrılığına

211. Luka 18:29.

sebeplere ve keşişlerin de arasını açmıştır. Direnenler ve kaçanlar farklı tavırlar sergilemiştir. Bu süreçte eziyetlere maruz kalmak istemeyen baş keşiş Nicolas, manastırını terk etmiş ve ayinler durmuştur. Bu tartışmalardan uzak durmak isteyen Euthyme Athos Dağı'na (Aynaros) gitmeye karar verir. Öncesinde Aziz Theodor'u ziyaret eden Euthyme onun tarafından cesaretlendirilir. Theodor ona büyük ve Angelique (meleklerle has) bir giysi vermiş ve sekiz gün süren dualar sonunda keşiş Theostericte ile birlikte yola çıkmıştır. Euthyme, Uludağ'daki 15 yılın ardından Athos Dağı'nda Josef adında bir keşiş ile bir mağaraya yerleşmiştir. Yabancı meyve ile beslenmişler; ancak yokluk ve soğuğa dayanamayan Josef'i bir senenin sonunda vazgeçmiştir. Menkıbevi aktarımlara göre Euthyme şeytanlarla mücadele etmiş; imanı ve duaları sayesinde tüm iblislerden kurtulmuştur. Üç yıllık zorlu inzivadan sonra mağarasından ayrılıp yeniden Uludağ'a gitmek üzere yola çıkmış; ama varmadan başka olaylar gelişmiştir. Selanik yakınında Stilitler gibi bir sütunun üzerinde bir sene yaşamış ve Athos'a dönüşünün üçüncü yılında başkeşişliğe yükselmiştir (867). İlahi bir yönlendirmeyle Selanik'te Pristera Manastırı'nı inşa etmiş ve 14 yıl başkeşiş olarak burayı idare etmiştir. Ardından 42 senedir görmediği ailesi üzerlerinde keşiş elbiseleriyle gelmişlerdir. Bir baba yüreği ile onları karşılamış ve bir müddet hak ettiği bir mutluluğu yaşamıştır. Fakat terk ettiği dünyanın ca-

Photinodios Manastırı kalıntıları

zibesine yeniden kapılacağını fark etmiş ve Tanrı'nın gözünden düşmek istemediği için torunu Method'u Peristera baş keşişi tayin etmiş, kendisi de Athos Dağı'na dönmüştür. Kinobitizmi bir ideal olarak benimseyerek Athos'taki dağlık keşişleri örgütlemeye çalışmıştır. 15 yıl sonra 898'de 74 yaşında vefat etmiştir. Keşişler naaşını Selanik'e taşımışlar ve orada törenle gömmüşlerdir. Euthyme'in hayat hikâyesi başını keşiş tıraşını bizzat yaptığı öğrencisi Basil tarafından yazılmıştır. Büyük Euthym'den onu ayırmak için Yeni Euthym, Genç Euthym gibi sıfatlar da kullanılmıştır.²¹²

Fotin (Photinodios) Manastırı

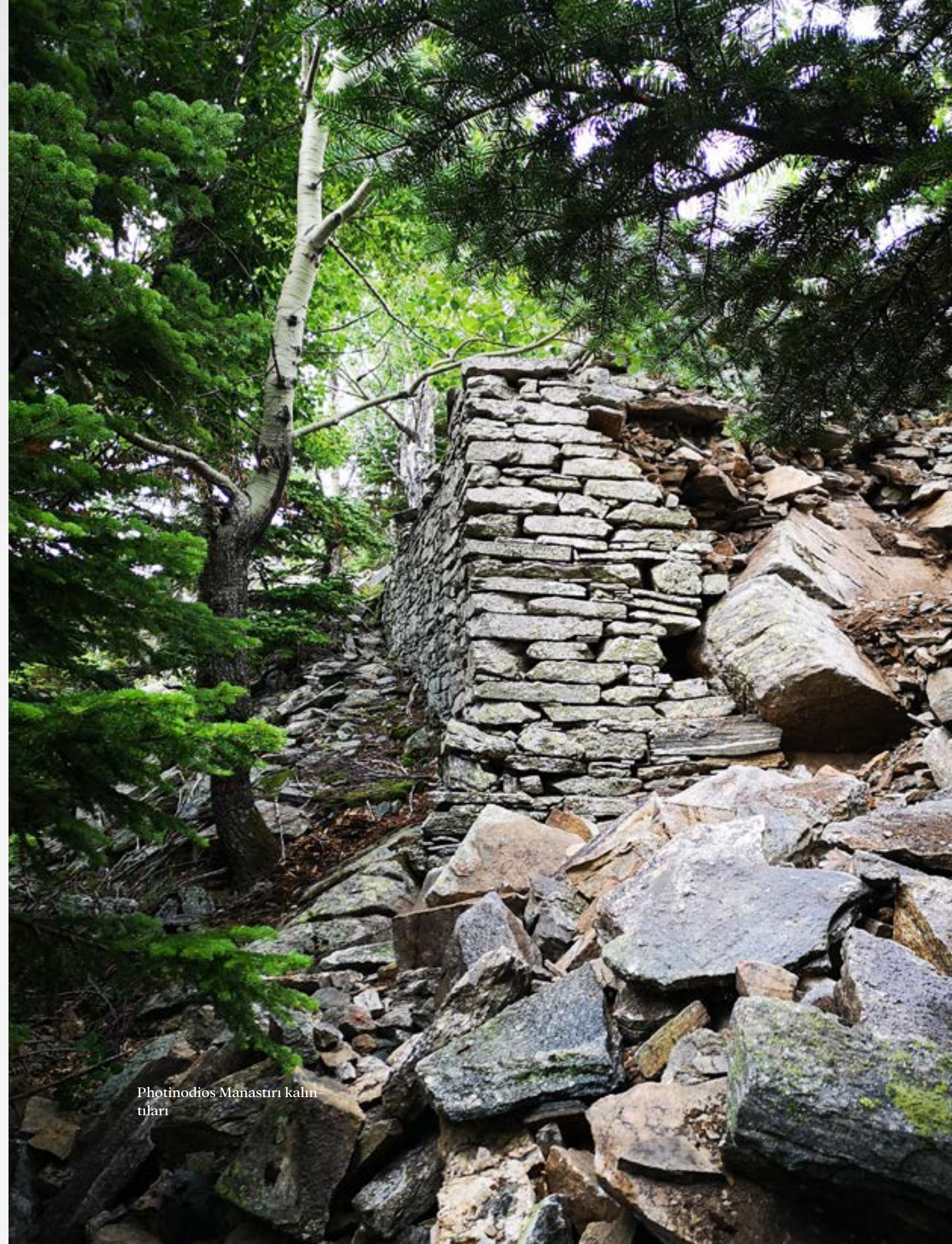
Bernardin Menthon ve Osman Şevki Bey'in aktarımlarına göre Uludağ'ın en yüksek rakıma sahip bulunan manastırı Fotin (Photinodios) Manastırı'dır. Şevki Bey, Sobran Tepesi'nin kuzeybatısındaki ve Küçükbalıklı Deresi'nin iki kolu arasındaki yükseltide manastırı konumlandırmıştır.²¹³ Sivri bir tepenin üzerinde bulunan manastır Kilise Deresi boyunca sıralanmış olan manastırların en

üst seviyede bulunanıdır. Yapı kalıntıları günümüze gelmiş olan manastır Aziz Theodor Studit'in bir mektubuna göre IX. yüzyılda 180 keşiş barındırıyordu. Gerçekten de bugün Kocasivri Tepe'de bulunan manastır kalıntısı büyük bir yapının burada var olduğuna işaret etmektedir. Bölgeye yaptığımız keşif gezisinde arazi şartlarının çetin olduğu ve tepeye ulaşmanın epey zahmet gerektirdiği fark edilmiştir. Buna rağmen tepede karşılaştığımız manzara şaşırtıcı olmuştur. Zira Kocasivri Tepe'nin zirve noktasında büyük bir yapı topluluğu bulunmaktadır. 1625 metre yükseklikteki bu tepeye zor arazi şartlarına rağmen böylesine yoğun bir imarın gerçekleşmesi ancak ibadet aşkıyla açıklanabilir. Bir kişinin yanına bir yük almadan dahi zorla çıkabildiği bu alana keşişler teker teker büyük bir emekle ve uzun bir zamanda bu taşları taşımış olmalıdırlar. Bu malzemeyi buraya getiren enerjinin ancak inanç kaynaklı olacağına kanaat getirebiliriz. İyi motive olmuş olan keşişlerin bu hoş manzarada kurdukları manastır kompleksi geniş bir alanda farklı yapı topluluklarından oluşmuştur. Kocasivri Tepe'de bulunan manastır kompleksinin Fotin Manastırı olması ihtimali güçlü bir ihtimaldir.

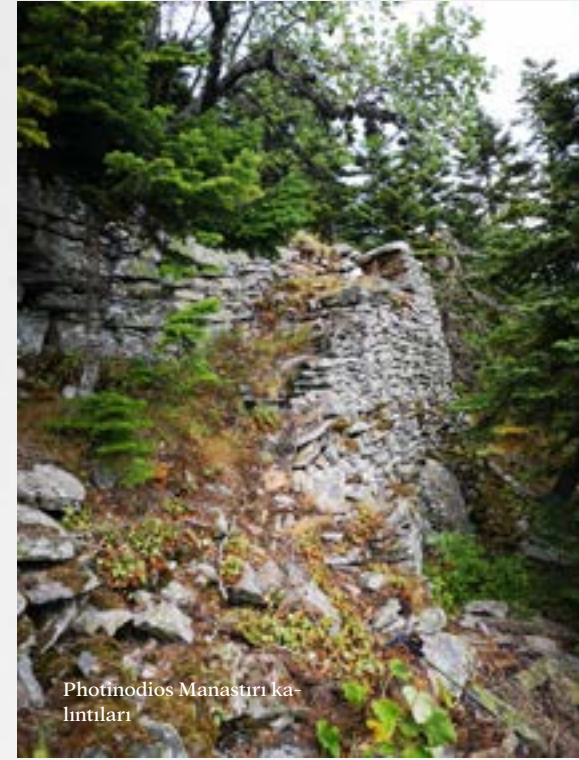
Kocasivri Tepe'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında dahi Fotin adıyla anılıyor olması Uludağ'daki

212. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 40; Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 165-170; Janin, *Les Églises et les Monastères*, 172-176.

213. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 19, 29.

Photinodios Manastırı kalıntıları

Photinodios Manastırı kalıntıları

Photinodios Manastırı kalıntıları

manastırcılık mirasının yakın tarihe kadar bıraktığı izlerin en mühimlerinden biridir. Bugün ise dağcılar Fotin adını daha yüksekteki bir tepe için kullanmaktadırlar. 2001 yılında tepeye bir ziyaret gerçekleştirmiş olan Hacı Tonak, manastır kalıntısının ölçülerini şu şekilde almıştır: Ana yapının kuzey yönünde uzanan dış duvarı 25 metre uzunluğunda, 1,20 metre genişliğindedir. Güney doğrultusunda uzanan duvarı ise 15 metredir. Yapıların arasında iç alanı yaklaşık 400 metrekare olan bir bahçe bulunmaktadır.

Kocasıvri Tepe bu manastırın bulunduğu tepe olarak adlandırılmasına rağmen ismi tartışmalıdır. Zira bazı kayıtlar buranın Küçüksivri Tepe, hemen üstündeki daha yüksek konumlu sivri görünümlü tepenin Kocasıvri Tepe olduğunu belirtir. Bölgeye yaptığımız keşif gezisinde mihmandar olarak yanımıza davet ettiğimiz profesyonel dağcının kanaati de bu şekilde olmuştur. Bununla birlikte manastır kompleksinin bulunduğu tepenin Kocasıvri Tepe olduğu kanaati daha yaygın bir kanaattir. Bu kanaate göre Küçüksivri Tepe, manastırın bulunduğu sivri tepenin batısında daha alçak bir tepe olarak görülen yerdır. Kocasıvri Tepe'nin doğusunda da Yenice Yurt Tepesi bulunmaktadır. Delice kavağa sıkça rastlanan bu bölgeye Düzdag ve Kadıdag'dan (Çukur) geçile-

rek varılmaktadır.²¹⁴ Etkileyici bir yükseklikte Kocasıvri Tepe'de yer alan manastır için Hacı Tonak, Texier'in bahsettiği zirvedeki manastırın bu olabileceği yorumunu yapmıştır. Ancak bize göre Texier'in ve diğer tüm seyyahların bahsettiği dağ zirvesindeki manastır bu manastır değildir. Zirvedeki manastırla ilgili başlıkta bu konu ele alınacaktır.

Flübüt (Phlubute) Manastırı

Uludağ Manastırları'nın belirttiğimiz doğu hattında iki sıra halinde zirveye doğru çıkan manastırlar silsilesinin hâricinde, daha doğuda bulunan bir manastır hattından bahsetmiştik. Bu manastırların Baba Sultan – Kıran köyleri hattında bulunduğunu ve İnegöl yakınlarına kadar uzandığını söyleyebiliriz. Bölgede yapılan yüzey araştırmasında Babasultan Köyü'ndeki Geyikli Baba Tekkesi'nin, Bizans kiliselerinden devşirilmiş malzeme açısından çok zengin olması sebebiyle, bir manastır kalıntısı üzerinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu bölgede özellikle Babasultan'ın üst kısımlarında yer alan köylerde, bugünkü Baba-

214. Hacı Tonak, "Texier'in İzinden: Kuru Taştan Bir Yapı," *Bursa Defteri* 11 (2001), 116, 117.

varında olduğunu bildirir.²¹⁷ Yaklaşık 700 metre yükseklikte bulunan manastır Osman Şevki Bey'in bilgileri aktardığı dönemde (1930'lar) duvarları yıkılmış yalnızca enkaz kalıntısı halindeydi: *Yağmurlar neticesinde oluşan su akıntıları manastırın pek çok egvasını aşağılara doğru sürüklediğinden manastıra doğru yukarı çıkılırken pek çok çanak çömlek, taş malzemeye rast gelmek mümkündür. Bu alandaki enkaz temizlendikçe kıymetli eserlere denk gelebilir.*²¹⁸

İkonoklazm'ın ikinci ve zor sürecinde pek çok keşiş ve manastır gibi Flübüt Manastırı'nın da direnişten vazgeçtiği kayıtlarda yerini almıştır. Aziz Theodor Stüdit'in Pelekete Başkeşişi Makarios'a yazdığı mektupta Flübüt Manastırı başkeşişinin direnişten vazgeçmesi üzerine Theodor'un yaşadığı üzüntü görülmektedir. Aynı şekilde yedi başkeşişin direnişten vazgeçtiğinin mektupta dile gelmesi ikonoklazmın bu sürecinin keşişler açısından ne kadar yıpratıcı olduğunun önemli bir göstergesidir.²¹⁹

Zirvedeki Manastır

Uludağ Manastırları'na dair en çok merak edilen hususlardan biri, dağın zirvesinde bir manastır olup olmadığı meselesidir. Oldukça yüksek ve çetin bir zirve olan Uludağ'ın zirvesi insan hayatı için uygun bir alan değildir. Bu sebeple Osman Şevki Bey gibi Uludağ üzerine araştırmalar yapanlar, eski söylencelerden hareketle bu zirveye keşif gezisi yapmışlar ve burada bir manastırın bulunmasına imkân olmadığını belirtmişlerdir. Genellikle seyyahların notlarında Uludağ'ın iki zirvesinden doğu tarafında olanı bu manastırın bulunduğu yer olarak tanımlanmış ve bu sebeple araştırmacılar bu zirvede manastır bulunup bulunmadığını sorgulamışlardır. Uludağ'ın şehir merkezinden görülen ve yalancı zirve/küçük zirve adlarıyla anılan zirve ilk bakışta en yüksek nokta zannedildiği için bu isimlerle anılmışken, biraz daha doğuya ilerlendiğinde 2543 metreyle dağın en yüksek noktası Uludağ'ın esas zirvesidir.

sultan'ın Bizans dönemindeki İoannikios'un hayat hikâyesinde geçen Antidion Manastırı olup olamayacağı araştırılmış ama bu savın doğrulanabilmesi için yüzey araştırmasının devam etmesi gerektiği raporlanmıştır.²¹⁵ Ancak pek çok yerde olduğu gibi burada da yüzey araştırmaların ötesinde net sonuçlara ulaşabilmek için detaylı arkeolojik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bölgede yapılan araştırmalarda ortaya çıkan buluntular yalnızca devşirme malzemeler değildir. 2008 yılının şubat ayında da yine bu çevredeki Kozluören Köyü'nün Eski Bağlar ve Harmanlar mevkiinde taş ocağı açılması için çalışma yapılırken Bizans döneminden kalma mezar kalıntılarına rastlanmıştır. Bu mezarların burada var olan eski manastırlara ait olabileceği düşünülmüştür.²¹⁶

Hagiografik eserlerde özellikle Aziz Genç Konstantinos'un hayat hikâyesinde ve Theodor Stüdit'in mektuplarında karşımıza gelen Flübüt Manastırı bu bölgede öne çıkan manastırdır. Osman Şevki Bey, bu manastırın Kıran köyü ci-

215. Auzépy, "Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi 26 Ağustos - 7 Eylül," 3/347.

216. Soydan, "Uludağ Manastırları," 80.

217. Coğrafi yer adlarında Anadolu'da özellikle de dağlık, tepelik bölgelerde sıkça karşımıza gelen Kıran kelimesi Bilge Umar'a göre kadim Luvi dilinden gelmekte olup Krana, yani Kra-(wa)na (Doruk-sal) kelimesinden türemiştir. Yakınında bir doruk bulunan mahalle ya da köy adları bu isimle anılmaktadırlar. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 435.

218. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 31.

219. Theodor'un Pelekete Başrahibi Makarios'a mektubu için bk: Serap Yinsel, *Trilye (Zeytinbağı) İoannes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi* (Ankara: Ankara Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 62.

İngiltere'de bulunan Druid
kahıntıları

Bu sebeple doğuda bulunan zirve aktarımıyla bu ikinci ve esas zirvenin kastedildiği düşünülmüş ve manastır araştırması burada yapılmıştır. Osman Şevki Bey 1928 yılında yayınlanan *Bursa ve Uludağ* kitabında dağın zirvesindeki dinî yapıya dair anlatılanları dile getirdikten sonra “Charle Texier gibi bilgin ve güvenilir olarak tanınmış olan bir kimsenin haksız yere ileri sürdüğü iddialarından etkilenilerek bu söylentilerin yayıldığını” öne sürmüştür.²²⁰ Kendisi 1925'te yaptığı tetkik gezisinde bu tepelerde insan hayatına dair bir iz bulunamayacağını altını çizmiştir.²²¹

Charle Texier, *Küçük Asya* adlı eserinde zirvedeki bu kalıntılardan şu şekilde bahsetmiştir: *Olimpus'un zirvesinin birçok bektar genişliğinde bir yayla oluşturan iki başı vardır. Doğu tarafındaki başında, kuru taştan yapılmış bir binanın yıkıntısı görülür. Bunun bir ufak kilise ya da manastır olması muhtemel-*

*dir; şekil ve tarzında, hangi döneme ait olduğunu belirtecek hiçbir şey yoktur.*²²²

Bölgeyi 1833 ve 1843 yıllarında iki kez ziyaret eden Texier'in XIX. yüzyıldaki bu betimlemesinden hareketle bölge araştırmasını yapan Osman Şevki Bey'den sonra o yükseklikte bir manastır bulunamayacağı kanaatinden hareketle farklı düşünceler dile getirilmiş ve Texier'in bahsettiği doğudaki zirvenin, Uludağ'ın 2543 metre yükseklikteki esas zirvesi değil de daha düşük bir rakıma sahip olan ve doğu istikametinden bakıldığında bir zirve gibi görülen Kocasivri Tepe olabileceği belirtilmiştir. Bölgeye bir araştırma gezisi yapan Hacı Tonak, Kocasivri Tepe'de karşılaştığı kalıntılarla ilgili olarak *Texier'in kuru taştan yapılmış dediği manastır yıkıntısı burası olabilir mi?*²²³ sorusunu sormuş ve daha sonraki yayınlarda da doğu zirvesinde tasvir edilen manastırın bu yapı olduğu dile

getirilmiştir.²²⁴ Ancak muhtemelen Hacı Tonak'ın karşısına gelen manastır Fotin (Photinodios) Manastırı olup zirvedeki manastır olarak anılan yapı başka bir yapıdır.

Meselenin çözülebilmesi için Texier hâricinde diğer seyyahların aktarımlarının da dikkatlice tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Seyyahların ısrarla zirvedeki manastır olarak andıkları yapının Kocasivri Tepesi'ndeki manastır olması zor görünmektedir. Zira XIX. yüzyılda Uludağ zirvesindeki manastırdan, özellikle de doğudaki zirve diyerek bahseden Launay buradaki manastırdan söz ederken 2527 metre yüksekliğini vermektedir ki bu Kocasivri Tepe'den çok daha yukarıdaki bir konumu işaret etmektedir. Muhtemelen kastettiği zirve bugünkü esas zirvedir. Launay'ın aktarımı şu şekildedir (1880): *Dağın iki yüksek tepesini sanki üzerinde tutuyormuş gibi gayet büyük kayalar vardır. Bu kayalardan bazıları bir saray kalıntısı veya kale kalıntısını andırır... Dağın doğusunda bulunan zirve üzerinde taş ile yapılmış bir kalıntı görülmekte ve bu kalıntının vaktiyle Hristiyan keşişlerine ait olduğu sanılmaktadır. 2.527 metre yükseklikte bulunan zirvedeki bu kalıntı ile Keşiş Dağı arasında bir ilgi vardır. Keşiş Dağı'nın zirvesinde bir kısım kilise kalıntılarına da rastlanır.*²²⁵ Benzer şekilde 1840'lı yıllarda bölgeyi ziyaret eden Bernard da Uludağ zirvesinin biri ötekinden yüksek iki çıkıntıdan oluştuğunu bildirmektedir.²²⁶ Bu seyyah aktarımlarında açık bir şekilde doğu zirvesi olarak işaret edilen yerin 1625 metre yükseklikteki Kocasivri Tepe değil, bugünkü zirve olduğu anlaşılmaktadır. Launay ve Bernard'ın da doğu zirvesindeki kalıntılar olarak bahsettikleri yapı kalıntıları diğer seyyahların aktarımlarınca da desteklenmektedir. Dağın zirvesindeki kalıntıları farklı yüzyıllarda gören seyyahlar, notlarında bu kalıntılardan bahsetmişler ve bunların ne olduğu hakkında fikir yürütmeye çalışmışlardır. Bu noktada seyyahların aktarımlarını göz önüne aldığımızda sonra kendi kanaatimizi dile getirmeye çalışacağız.

En eski kayıtlardan günümüze kronolojik bir sıralamayla zirvede neler olduğunu betimleyen aktarımlara bakıldığında daha net bir manzaranın

224. O. Serdar Kuşku, *Uludağ ve Milli Park*, ed. Neslişah Erbey Kuşku (Bursa: Bursa Kent Konseyi, 2011), 113.

225. Fahri Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* (Ankara: Ankara Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktorası, 2013), 1517.

226. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1517.

ortaya çıkacağı aşikârdır. Bu bakımdan Bursalı yazar Lâmiî Çelebi'nin (ö.1532) Uludağ aktarımları en eski betimlemelerden biridir. Lâmiî Çelebi uzun bahisler ayırdığı Uludağ ve yaylalarından bahsederken zirveye işaretlerle “Uludağ Kulesi”ne değinmiş ve şu beyti söylemiştir:

*Meger ol kulle olmağın semâ-sâ
İdinmiş anda menzil kavm-i isâ*

(O Uludağ'ın gök gibi kulesini Hristiyanlar kendilerine mekân edinmişler.)²²⁷

Kulle kelimesi dağın zirvesini ifade etmektedir. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi de eserlerinde kulle kelimesini Uludağ'ın zirvesini ifade etmek için kullanmışlardır. Lamii Çelebi'nin *Uludağ Kulesi* derken zirveyi kastettiği daha belirgin bir şekilde *Münâzara-i Sultân-ı Babâr Bâ Şebriyâr-ı Şitâ* adlı eserinde şöyle görülmektedir:

“Kadimü'l-eyyâmdan (eski zamanlardan beri) bu kühi (bu dağı) ihyâ ve her bir hurrem yirinde (neşe veren yerinde) nice uzlet-hâne ve feragat için kâşâneler (gösterişli yapılar) bina edüp, ma'mur u merâkud-ı huzûr idinmişler imiş (imar etmiş ve mezar yeri yaptırmışlar).

Nitekim kulle-i gerdûn püllesinün ucunda henüz andan 'alâyim ü âsâr ve merâsim ü etvâr bâkîdür. (Hâlâ en yüce zirvesinde alametler ve izler durmaktadır.) Eğerçi kim her biri bünyân-ı küfr ü dalâlet gibi harâb ve binâ-yı fisk u cehâlet gibi yebâb yatur (Öyle ki her bir kalıntı tıpkı küfür ve dalaletin, kötülük ve cehaletin mânen yıkık vaziyette oluşu gibi yatıp durmaktadır.)”²²⁸

Lâmiî Çelebi'nin bahsettiği Uludağ zirvesi (kulle) Evliya Çelebi'nin Kulle-i cihan (dünyanın kulesi) olarak nitelediği, zirve-i âlâsı (yüce zirvesi) eflâke ser çekmiş (göklere baş uzatmış) olan Uludağ'dır. Lâmiî Çelebi'den yaklaşık yüz yıl sonra Uludağ'ın 1640'lı yıllarını görmüş olan Evliya Çelebi Uludağ'ın zirvesine çıkmış ve zirveye dair gözlemlerini, söylenceleri aktarmıştır. Feleklere baş uzatmış bir dağ ve kulle-i cihân (dünyanın kulesi) olarak nitelediği Keşiş Dağı'nın en üst tepesine beş saatte çıktığını belirttiğinden sonra şu bilgileri aktarmıştır:

227. Mustafa İsen - Hamit Bilen Burmaoğlu, “Bursa Şehr-englishi (Lami'i Çelebi),” *Türklük Araştırma Dergisi* 3 (1988), 67.

228. Lâmiî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 113, 114.

220. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 152.

221. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 3-4.

222. Texier, *Küçük Asya*, 1/233.

223. Tonak, “Texier'in İzinden: Kuru Taştan Bir Yapı,” 117.

Athos Dağı zirvesindeki manastır

... cebelin tâ zirve-i a'lâsında bir mezâr-ı tavîl vardır. Cânib-i erba'asına iri taşlar ile hudûd etmişler, andan ma'lûmdur ki mezârdır. Lendubâ oğlu Sağdâ'nın mezârıdır derler. Hazret-i Hamza bavfından bu cebelde sâkin olup bunda yatır deyü efvâb-ı nâsda şâyi'dir... Bazı kayalarda lisân-ı Latîn üzre iki bin yıllık târibli hatt-ı Yunânîler vardır. Ve teferrüce çıkan erbâb-ı ma'âriflerin hüsn-i hatları vardır. Bir temâşâgâb-ı cebel-i müntebâdur.²²⁹

Evliya Çelebi'nin aktarımında en yüksek zirvede bir uzun mezar ifadesi dikkat çekmektedir. Dört tarafının iri taşlarla sınırlanmış olması sebebiyle burası Evliya Çelebi tarafından bir mezar olarak yorumlanmıştır. "Lenduha oğlu Sağda'nın mezarıdır derler" ifadeleri Evliya Çelebi'den sonra başka seyyahlarca da tekrar edilecektir. Bu kişi Hazreti Hamza'yı anlatan menkıbevi eserlerde adı geçen, onun savaştığı ve yendiği bir düşmandır. Evliya Çelebi'nin aktarımında en dikkat çekici detaylardan biri zirvede Grekçe ve Latince yazıtlar görmüş olmasıdır.

Evliya Çelebi'den önce ve sonra fakat onunla aynı yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden bazı Avrupalı seyyahlar da dağın zirvesindeki bir harap kiliseden bahsetmişlerdir. 1609 yılında Bursa'yı ziyarete gelen Polonyalı Simeon bizzat zirveye kadar çıkarak dağın doruğunda harap bir kiliseyi anmıştır. 1675 yılında ziyarete gelen Covel, dağın en tepesinde birtakım balık havuzları yanında eski bir manastır ya da inziva yerinin kalıntılarından bahsetmiştir.²³⁰ 18. yüzyıl başlarında Uludağ'a ve zirvesindeki yapı kalıntılarına dair en detaylı ayrıntıları veren seyyah ise Lucas'tır. 1703 yılında bölgeye bir ziyaret gerçekleştiren Lucas çok zahmetli olduğunu bilmesine rağmen kendisine çok ilginç manzaralarla karşılaşacağına dair garantiler veren insanların teşvikiyle zirveye çıkmıştır. Kalıntılar hakkında bize detaylı bilgiler veren Lucas, aynı zamanda beklediğinden daha yıkık bir manzara ile karşılaştığı için hayal kırıklığı yaşadığını da aktarmıştır. Buna rağmen zirvede üst üste yerleştirilmiş taşlardan müteşekkil bir kule gördüğünü, kulenin gösterişsiz olduğunu ama hemen toprağın altında gömülü olan tapınak veya kilise gibi büyük yapıların izlerinin bulunduğunu notlarında belirtmiştir. Kalıntılar arasında bir tanesi 30 feet uzunluğunda olan birkaç mezar yapısını da teşhis etmiş; halkın bu kalıntılara ve mezarlara dair pek

çok masal anlattığını da notlarında belirtmiştir.²³¹ Lucas'ın mezar yapısına benzettiği kalıntıların bir önceki yüzyılda halk arasında anlatılan ve Evliya Çelebi'nin de Lenduha oğlu Sağda mezarı olarak betimlediği mezar olması mümkündür.

Lucas'tan yüzyıl sonra 15 Ağustos 1804 tarihinde Uludağ'a gelen başka bir önemli ziyaretçi Hammer de bu mezardan ve kalıntılardan bahseden diğer bir araştırmacıdır. Uludağ'ın iki zirvesi olduğunu belirten Hammer, tıpkı Athos'ta olduğu gibi Uludağ'da da dağın zirvesinde dünyadan uzak, gökyüzüne daha yakın münzevi bir hayat sürmek isteyen keşişler sebebiyle bu manastırın kullanıldığını ve dağın bu sebeple Keşiş Dağı olarak anıldığını belirtmiştir.²³² Zirvedeki kaya seddinden de bahseden Hammer, Hz. Hamza'dan korkuyla Uludağ'a sığınan Lenduha oğlu Sadan efsanesini tekrar eder. Anlatılarında yakın cümle benzerlikleri Evliya Çelebi'den aktarım yaptığını hissettirmektedir. Bu konudaki halk anlatılarına değinen Hammer Yörüklerin *kulle-i cibân* dedikleri zirvede taştan oluşturulmuş olan dikdörtgeni Sadan'ın mezarı olarak betimlemiştir. Ayrıca o, çobanlar tarafından rüzgârdan korunmak amacıyla yapılmış olma ihtimalinin yanı sıra, bu taşların bir zamanlar burada bulunan Bizans manastırının harabelerinden oluşturulmuş olma ihtimalini ifade etmiştir.²³³

1823 yılında Walsh'in yaptığı aktarım ve değerlendirmeler zirvedeki yapıya dair en dikkat çekici aktarımlardandır. Walsh, Uludağ'ın zirvesindeki manastırdan *Konukseverlik göstermeyen karlı bir alandaki bu manastır* olarak bahsetmiş ve İsviçre'deki benzer bir dağı anımsattığını söylemiştir. Ardından verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirme ise dikkat çekicidir. *Jupiter'in genelde çevresindeki tanrılarını çağırıldığı zaman işgal ettiği zirvenin üzerinde oturuyorduk. Jupiter aşağıdaki dünyada neler olup bittiğini görebilmek için kesinlikle daha iyi bir yer seçemezdi. Zirvede taşlardan bir daire yapılmış, merkezine yakın yere de başka bir taş yerleştirilmişti. Bunları saydığımızda 12 tane olduklarını keşfettik ve bunları konseyi topladıklarında "büyük tanrıların" dii majores [12 tanrı] oturdukları yerler olduğunu düşündük. Bunlar tam anlamıyla bizim dağlarımızda bulunan "Druidical [Antik Galya ve İngiltere'deki rabip sınıfı] kalıntılara benziyorlardı. Üzerlerine buraya kadar tırmanmış olan diğer maceracıların isimleri kazın-*

231. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 175, 1515.

232. Joseph V. Hammer, *Hammer Seyahatnamesi*, çev. Nilüfer Epeçli (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 92.

233. Hammer, *Hammer Seyahatnamesi*, 94.

229. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, 21.

230. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1514.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

*miştı. Yetmiş millik bir tabandan yükselmesine rağmen bu noktada çapı birkaç yarıdan daha fazla olmayan bir dağın en üst noktasındaydık.*²³⁴

Walsh'in Druidsel kalıntılar olarak nitelendiği on iki büyük taştan oluşan daire aktarımı akla şu ihtimalleri getirmektedir. Bunlar Orta Asya kültüründen Anadolu'ya taşınmış olan Obo-Ovo (Oboo-Ovoo) kültüründeki dizilmiş taş kümeleri olabileceği gibi, Ortadoğu'da görülen ve dinler tarihi literatüründe Massebot olarak anılan daireler de olabilir.²³⁵ Walsh'in aktarımlarında

234. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1516.

235. En eski örneğine Göbeklitepe'de rastlanın on iki megalit dizimli dairelere neolitik döneme ait pek çok farklı yerde rastlanmış ve Eski Ahit literatüründe de bu daireler yer almıştır. Bunların önemli bir örneği Kudüs'ün batısında Gezer'de ortaya çıkan menhirlerdir. Eski Ahit'te de benzer on iki sütunlu kült mekânı anlatımlarının bulunuyor oluşu Walsh'in dikkatini çekmiş ve bunları Musa peygamberin "tepenin altında bir altar ve on iki sütun diktiği" anlatısına ve Yuşa peygamberin Ürdün'ün ortasında "on iki taş" yerleştirmesi hadiselerine benzetmiştir. Walsh'in aktarımları için bk. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1517.

dizili olarak görülen taş sütun sayısının 12 olması ayrıca, dağ zirvesinde bir sunağı ya da anıtı olabilecek olan Zeus'un 12 Olympos tanrısının başı olması, manastırların en zirve noktasında bir Hristiyanlık anıtı olarak 12 havariyi temsilen bir yapının bulunması, dağ kültürünün önemsendiği Alevi-Türk kültüründen hareketle 12 imamın anıldığı bir taş dizisinin yapılması ihtimallerini akla getirmektedir.

1862 yılında Uludağ zirvesindeki taş yığınlarını gören bir başka seyyah Moustier'in *Constantinople civarında Bosphorus'u sınırlayan tepelerde sıklıkla görülenler gibi birkaç taş yığını saygın azizlerin onuruna son derece dindar insanlar tarafından bir araya getirilmiştir* aktarımı bu bağlamda önem kazanmaktadır.²³⁶ Akla gelen bu ihtimaller arasında kanaatimizce en güçlü seçenek Uludağ zirvesindeki taş kümelerinin ve mezar aktarımının Obo kültürüne ait olma ihtimalidir. Diğer seyyah-

236. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1517.

ların aktarımlarını da incelendikten sonra Obo kültürüne dair bir açıklama yapılacaktır.

1836 yılında bizzat zirveye çıkan Pardoe, fırtınaya yakalanmış yolcuların sığınması için yapılmış damsız bir kulübeden ve dev mezardan bahsetmiştir. Uludağ'ın en yüksek noktasındaki bu kulübenin bir kuyu gibi yüzeyin altına doğru kazılmış olduğunu da yazması, Evliya Çelebi'nin aktarımlarını hatırlatmaktadır. 1870 yılında Bursa'yı ziyaret eden Jerningham ise Uludağ zirvesindeki manastırı Athos'un zirvesindeki yapıya benzetmiş ve tıpkı onun sahip olduğu gibi bir manastırın Uludağ zirvesinde de bulunduğunu açıklamıştır. 1898 yılında gelen Renard ise dağın zirvesinde eski kitaplarda bahsedilen antik kalıntıların izlerine artık rastlanmadığını belirterek bu izlerin onun zamanında tamamıyla yok olmaya başladığını bildirmiştir.²³⁷ Jerningham'ın aktarımından hareketle "Athos zirvesindeki manastırın benzeri bir yapı Uludağ'da da bulunmuş olabilir mi?" sorusu bu noktada akla gelebilir. Gerçekten de Ortodoks manastırcılığının merkezi olan ve Uludağ'ın mirasını ondan hemen sonra devralmış olan Aynaros'un Athos Dağı'ndaki zirvede bir Metomorphosis (Transfiguration) Kilisesi bulunmaktadır. Dağın en yüksek noktasında konumlanmış olan bu kiliselerin başka Hristiyan mezheplerinde örnekleri de vardır. Mesela, ülkemizde Elâzığ'ın Baskil ilçesinde X. yüzyılda Süryaniler tarafından yapılmış olan Mar Ahron Manastırı, Muşar Dağı'nın zirvesinde bulunmaktadır. Bu sebeple Uludağ zirvesi Şevki Bey'in de ifade ettiği gibi sürekli kalmaya uygun olmasa da dua mahalli olarak bir dinî yapının bu noktada bulunma ihtimali akla uzak değildir.

Seyyahların geçmişten günümüze aktardığı detayları göz önünde bulundurarak kendi kanaatimizi dile getirmemiz gerekirse şu sonuçlara ulaştığımızı belirtebiliriz. Birincisi seyyahların doğu zirvesindeki manastır olarak belirttikleri manastır Kocasıvri Tepe'deki manastır kalıntısı değil, gerçekten Uludağ'ın en yüksek zirvesi olan 2543 metre yükseklikteki kalıntılardır. Muhtemelen son yüzyılda tamamen ortadan kalkıncaya kadar burada ufak da olsa bir yapı ya da taş dizimi olduğu görülmektedir. Bu taş dizimi Anadolu'da yaygın olarak görülen ve Orta Asya'dan Türkler tarafından getirilen Obo geleneğidir. Aktarımlar bağlamında düşünülecek olursa Obo'lar, eskiden

burada var olan bir antik dönem yapısının kalıntılarıyla dizilmiş olabilir. Seyyahların taşlar arasında Yunâni ve Latîni yazıtlar görmeleri bununla ilişkilendirilebilir. Antikçağ'da burada olduğu düşünülebilecek olan Zeus'a adanmış bir sunağın / altarın ya da kutsal alanın daha sonra Hristiyanlar tarafından dua şapeli haline getirildiğini düşünmek mümkündür. Zamanla bu yapının da kalıntılarından Obo dizilimine sahip taşlar Türkmenlerce meydana getirilmiş olabilir.

Hakkında çok fazla araştırma yapılmamış olan Obo anıtları, taşların dikey bir şekilde üst üste konulmasıyla oluşturulan bir çeşit mezar ve sunak anıtlarıdır. Kelime olarak yığıntı, küme, birikinti, tepe anlamlarına gelen Obolar genellikle dağ ve tepelerin zirvelerinde dizilmişlerdir. Bazen yol kenarlarında da dizilen Obolar koruyucu ruhlarla adanmış bir sunak gibi tasavvur edilmişlerdir. Obo taş kümeleri Anadolu'nun pek çok yerinde görülmektedir. Mesela, Hititler zamanından itibaren kutsal addedilen ve çevresindeki 23 köy tarafından kutsanan Erengirit Dağı (2330 metre) bu Obolara ev sahipliği yapmaktadır. Bugün bile, İslamiyet'i kabul etmiş olan bölge insanının ömürlerinde en az bir kere çıkarak namaz kılmayı görev addettikleri Erengirit Dağı'nda Moğolistan, Tuva ve Hakasya'daki Şamanist Obolara benzer taş kümeleri oluşturulmuştur.²³⁸

Obolara hakkındaki en yaygın kanaatlerden biri onların cennetteki ya da bölgedeki ruhlara adanmak için yapılmış olan dağ zirvelerindeki taş höyükler olduğudur. Bölgenin koruyucusu olan ve ruhların ikamet ettikleri tepelerde genellikle bu Obolar inşa edildiği için bu kültün Kök Tengri inancıyla da bağlantısı kurulmuştur. Türkistan coğrafyasında genellikle Altaylar ve Moğolistan bölgelerinde rastlanan Obolara bölge insanı yolculuklara çıkmadan önce uğrar ve Obolara taşlar bırakmaktadır. Ziyaretçiler atalarının ruhlarının bulunduğu inandıkları Obolara pek çok yiyecek ve içecek de sunmaktadırlar. Ardından Oboların etrafında en az üç kez dua ederek dönmekte ve işlerinin rast gitmesi için beyaz-mavi bezler bağlamaktadırlar. Obolar yığma taş şeklinde yapıldığı gibi çadırlara benzeyen koni biçimli dizilmiş Obo

238. Hasan Bahar, "Eşrefoğulları Beyliği Öncesi Bölgenin Antik Jeopolitiği," *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu: Eşrefoğulları Beyliği*, ed. Ahmet Taşğın - Yakup Kaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 577.

237. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1516, 1517.

taşlarına da rastlamak mümkündür.²³⁹

Evliya Çelebi'nin ve diğer seyyahların aktardığı bu dizili taşlar arasında büyükçe bir mezarın bulunduğu söylencesini de yine eski Türk inanışları ve Obolar ile ilişkilendirmek mümkündür. Zira Eski Türk inanışlarında dağ aracılığıyla göğe daha kolay yükselebilmesi için hakanlar ve atalar dağ zirvelerine gömülmüşlerdir. Aynı zamanda dağlar Kök Tengri'nin yeryüzündeki yansımalarıdır. Türkmenlerce eren olarak isimlendirilen Obo mezarlarının Anadolu'da pek çok örneği vardır. Mesela, Muğla'nın Seydikemer ilçesindeki Eren Dağı'nda toplamda 32 tane taş kümesi tespit edilmiştir. Bölgede yaşayan Yörüklerin aktardığına göre höyük ve eren olarak adlandırılan bu Obo taş dizileri ziyaret edildiğinde dilekler kabul olmakta ve kurtlar sürülere saldırmamaktadır. Zirvede bulunan Eren/Obo Yörüklerce toplu halde ziyaret edilmektedir. Benzer şekilde Muğla Meke'deki Sığın Tepesi'nin zirvesine yakın 34 adet yığma taş şeklinde Obo bulunmakta, en tepedeki Oboda bir erenin yattığına inanılan mezar görünümü yuvarlar bir yapı bulunmaktadır. Tıpkı Türk kültüründeki kurganların doğu batı yönlü yapılması gibi bu Oboların da doğu batı hattında sıralanması altlarında mezar bulunabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Meke'deki Obolar etrafında gerçekleştirilen uygulamalar ile Moğolistan'daki Obolara yapılan toplu törenler arasındaki büyük benzerlikler bu geleneğin Orta Asya kökenli olduğunun önemli işaretleridir.²⁴⁰

Manastırların Şehir Merkezine Taşınması

Bursa (Prousa) şehri Bizans Tarihi boyunca bir "intra muros" (hisar içi) kenti olarak varlığını sürdürmüştür.²⁴¹ Osmanlılar döneminde şehrin dışında inşa ettirilen külliyelerle surların dışında gelişim süreci başlayıncaya dek şehrin en önemli yapıları her zaman surların iç kısmında bulunmuştur. Şehrin 1326 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiği esnada Hisar'da 7 mahalle ve 7 kilisenin bulunduğu düşünülmektedir.²⁴²

239. Eren Fehmi Eroğlu, "Obo Kültü ve Muğla Meke Köyü Oboları," *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (27 Aralık 2020), 48, 49, 53, 54.

240. Eroğlu, "Obo Kültürü," 52, 58, 61, 63.

241. Mustafa Şahin, "Hisar Kazıları ve Bey Sarayı," *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı* (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2021), 46.

242. Kaplanoğlu, "Bursa Kiliseleri," 14.

Farklı kaynaklarda şehrin merkezinde Üftade Camii'nin, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin, Şehadet Camii'nin, Müftülük Binası'nın ve Lala Şahin Paşa Medresesi'nin civarlarında manastır ve kiliselerin bulunduğu dair kayıtlar aktarılmış, ancak bunların her birinin kendi döneminde hangi adla anıldığı netlik kazanamamıştır.

2021 yılında Bey Sarayı Sempozyumu'nda konuyla ilgili tebliğler sunulmuş, kanaatler aktarılmış fakat veri azlığı sebebiyle İoannes Prodromos, Hagios Eustratos, Hagios Elia gibi kiliselerin konumları tam olarak netlik kazanamamıştır. Yalnızca Müftülük Binası'nın önünde ortaya çıkan üç nefli bazilikal planlı kilisenin Justinian (MS. VI. yüzyıl) zamanına işaret eden işçiliği sebebiyle Aziz Mikail'e ait olduğu belirginlik kazanmıştır.²⁴³

S244 Agorlar Manastırı bölümünde geçtiği üzere Aziz İoannikios burada önemli bir konferans vermiş ve keşişleri bir araya toplamıştır. Menthon, Türklerin bölgeye gelişinin ardından güvenlik endişeleri artan Kayapa yakınlarındaki Hagios Elia Manastırı'nın XI. yüzyıl sonlarına doğru şehir merkezine taşındığını ve Aziz Eustrate'nin adıyla yeniden kurulduğunu aktarmıştır.²⁴⁵ Aziz Eustrate'nin Agorlar Manastırı'yla adı özdeşleşen bir keşiş olması sebebiyle bu manastırın Üftade Camii'nin bulunduğu mahalde daha önceden var olan manastır olması da mümkündür. Zira XI. yüzyılda dağdaki güvenlik zafiyetleri sebebiyle Agorlar Manastırı'nın da bugünkü Üftade Camii'nin olduğu alana taşındığı ve adının Aziz Eustrate olarak anıldığı yine aktarılan bilgiler arasındadır.

Elia isminden başka bölgedeki manastırlara dair aktarılan bir diğer isim de Prodromos Manastırı'dır. Bursa'yı ziyaret eden Stephan Ger-

243. Şahin, "Hisar Kazıları," 56.

244. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 151.

245. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 74, 75, 81.

lach gibi seyyahlar Orhan Türbesi'nin bulunduğu yerde daha önce var olan manastırın İoannes (Yahya) Manastırı olduğunu aktarmışlardır. Kayıtlarda geçen Prodromos isminin de Yahya peygamberin sıfatı olduğu unutulmamalıdır.²⁴⁶ Kandes, Prodromos Kilisesi'ni İrini'nin eserleri arasında göstermiştir. İmparatoriçe İrini XIII. yüzyılda yaşamış ve Bursa'ya önemli katkıları olmuş bir yöneticidir. Theodoros Lasgaris'in kızı olan İrini, kocası İoannes Batatses ile birlikte Bursa'yı abad etmiş, keşişler için de pek çok yapı inşa ettirmiştir. Kraliçe bu yapıları yaptırdıktan sonra ihtiyaçlarını karşılamaları için pek çok çiftlik ve gelir de tahsis etmiştir. Özellikle yaptırdığı Prodromos Kilisesi mermerlerinin çeşitliliği yanında sanatsal inceliklere sahip güzelliğiyle dikkat çekmiştir. Keşişlerin kalması için de pek çok konut inşa ettirmiş olan İmparatoriçe ve eşi Batatzes halk ve din adamları tarafından büyük sempati toplamıştır.²⁴⁷

Kandes, hisar içerisinde Prodromos Manastırı hâricinde Agorlar Manastırı'nın da Aziz Eustrate'in adıyla yeniden kurulduğuna işaret etmiştir. Bu manastır Megiste Mone (Büyük Manastır) adıyla anılmış ve surların uç kısmına inşa ettirilmiştir. Eustrate Manastırı'nın eski Agorlar Manastırı olduğunun kanıtı da 1318 tarihli bir Synod kararıdır. Apamia metropolitliğini Bursa'ya bağlayan bu Synod kararında "... heyetimiz, Agauron Manastırı olarak anılan ve Aziz Eustratios adına yapılmış olan saygıdeğer patriklik manastırını..." ifadesi açık bir şekilde Agorlar Manastırı'nın artık Aziz Eustrate'in adıyla anıldığını göstermektedir.²⁴⁸ Menthon, Büyük Manastır adıyla anılan bu manastırın kalenin güneydoğusunda iki büyük sur duvarı arasında kurulmuş olduğunu belirtmiştir. Ona göre XI. yüzyılda manastırlar güvenlik endişesiyle bugünkü Üftade Camii'nin bulunduğu alana taşınmıştır. Agorlar Manastırı'nın buraya taşınan manastır olduğunu söyleyen Menthon, şehir merkezine taşındıktan sonra Rum keşişlerin onu kendilerine ait bir aziz adıyla anmayı istediklerini ve bu sebeple Agorlar Manastırı'nın ünlü keşişi Eustrate'in adının bu manastıra verildiğini de açıklamıştır. Tüm Olympos Manastırları'nın da genel merkezi olmuş olan bu manastır bu sebeple

Büyük Manastır olarak da anılmıştır. Netice olarak Menthon'a göre bahsi geçen Aziz Eustrate Manastırı Üftade Camii'nin bulunduğu güneydoğu ucundaki manastırdır.²⁴⁹

Şehir merkezinde öne çıkan manastır mekânı olan ve bulunduğu bölgenin yüzlerce yıl boyunca Manastır Mahallesi olarak anılmasını sağlayan Osman ve Orhan türbelerinin bulunduğu alandaki manastırın dahi ismiyle netlik kazanmamış olması bu noktada diğer manastırların da konumlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Bir tapınaktan kiliseye dönüştürüldüğü rivayet edilen ve bugün üzerinde Lala Şahin Paşa Medresesi'nin bulunduğu manastır, Şehadet Camii'nin temellerinin altında olduğu düşünülen bir başka manastır²⁵⁰ ve son olarak Üftade Camii'nin bulunduğu bölgedeki manastır ancak bu ilk manastırın isminin netleşmesi durumunda kimlikleriyle belirginlik kazanacaklardır. Bununla birlikte kayıtlardan kesin olarak anlaşılan husus şudur ki Uludağ Manastırları güvenlik gerekçesiyle XI-XIV. yüzyıllar arasında şehir merkezine taşınmışlardır.

Kayıtlarda Geçtiği Halde Yeri Bilinmeyen Manastırlar

Uludağ Manastırları'nın yayılım alanını belirlemek kadar zor olan ikinci bir mesele de manastırların konumlarını belirlemektir. Daha önce, tarifi yapılan manastırların bile konumu belirlenirken ne gibi zorluklarla karşılaştığı belirtilmişti. Bin yıl önce tarih sahnesinden çekilmiş olan Uludağ Manastırları'nın bulunduğu alanda bugün Menthon'un ifadesiyle karatavuklar, geyikler, karacalar, yaban domuzları, kurtlar ve mandalar dolaşmakta; daha da kötüsü bin yıllık süre zarfında manastırlara giden patikalar kaybolup pratik ihtiyaçlar neticesinde gelişen yeni patikalar oluşmaktadır. Bir o kadar önemli olan husus, tarifi yapılan manastırlar hâricinde hiç tarifi yapılmayan manastırların da vitalarda sıkça yer alıyor olmasıdır. İncelemeye çalıştığımız alanlar hâricinde bulunan manastırları dağınık manastırlar olarak isimlendiren Menthon, batıda Karacabey hattından kuzeyde Gemlik sınırlarına ve doğuda İnegöl'e kadar geniş bir daire çizerek Uludağ Manastırları'na dâhil edilebilecek yapıların izlerini sürmüştür.²⁵¹

246. Hristiyanlık inanişinde ön haberci anlamına gelen *Pro-dromos* sıfatının Yahya peygambere, İsa Mesih'in gelişini müjdelemesi sebebiyle verildiği bilinmektedir.

247. Kandes, *Bursa*, 69; Ostrogorski, *Bizans Tarihi*, 492; Norwich, *Bizans II*, 188.

248. Raymond Janin, "La Bithynie Sous L'empire Byzantin," *Échos d'Orient* 20/122 (1981), 134; Kandes, *Bursa*, 144, 145.

249. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 48, 53.

250. Şahin, "Hisar Kazıları," 52, 53.

251. Menthon, *L'olympie de Bithynie*, 197, 198.

Üftade Külliyesi Yakınında Bir Apartman Zemininde Günümüze Ulaşmış Bizans Dönemi Mozaikleri

Menthon'dan sonra Raimond Janin de bu geniş alanda bulunan manastırların peşine düşmüş ve bazı isimler ortaya çıkarmıştır. Hagiografik eserler üzerinden onun da belirlemeye çalıştığı isimler arasında hiç tarifi yapılmamış olan pek çok manastır vardır. Olympos (Uludağ) Manastırları arasında bulunuyor olmalarına rağmen bu manastırların nerede yer aldığına dair detaylar bulunmamaktadır.

Bu manastırlardan biri Güzel Pınar (Horaia Pege) Theotokos Manastırı'dır. Mihail Psellos'un kendisinden bahsettiği keşiş Nikola, Olympos'taki Güzel Pınar Manastırı'nın tek şahididir. Rodos asıllı olan Nikola, Studios Manastırı'nda keşiş olmuştur. İmparator II. Basileus orada ona değer vermektedir. Ebeveyninin ölümünden sonra bir müddet Olympos'a çekilmiş ve gittiği Uludağ Manastırları'nda yönetici olmuştur. Burada Theo-

tokos'un (Hz. Meryem'in) bir görüntüsü ona uygun bir yer göstermiş ve o da Tanrı'nın Anası anlamında da kullanılan Güzel Pınar (Horaia Pege) adına bir manastır yaptırmıştır.²⁵²

Kayıtlarda geçmesine rağmen yeri saptanamamış olan bir başka manastır Athenogenes Manastırı'dır. İmparator Konstantinos Porphyrogenet'in başından geçen bir hadiseye göre, hekimlerin Olympos'ta vakit geçirmesini salık verdikleri Konstantinos İznik'ten Bursa'ya giderken Porphyrogenet şehit Athenogenes Manastırı'na varmıştır. Benzer şekilde bir önceki yüzyılda İmparator Nikefor zamanına ait bir kayıta da bir başka manastır ismi geçmiştir. Goulaion Manastırı, yöneticisi Pierre'in Harun Reşit'e yollanan elçi-

252. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 191.

Üftade Külliyesi Yakınında Bir Apartman Zemininde Günümüze Ulaşmış Bizans Dönemi Mozaikleri

lik heyetinde yer alıyor olması hasebiyle kayıtlarda yerini almıştır.²⁵³

Raimond Janin, manastırların konumları kadar isimlerini tespit etmenin de zorluğunu vurgulamıştır. Grekçeden Latinceye yapılan çevirilerde yanlışlıklar yapıldığı olmuştur. Gerek manastır gerekse manastır yöneticilerinin isimleri bu noktada bazen yanlış aktarılabilmektedir. Mesela, Janin Bomoi-Elaiobomoi-Elegmoi gibi farklı aktarımlarla günümüze ismi taşınmış olan manastırların aynı manastır ifade edebileceğini iddia etmiştir. İlk olarak X. yüzyıl başlarında kayda girmiş olan Elegmoi Manastırında çeşitli politik şahsiyetler tutsak olarak tutulmuşlardır. 21 Nisan 1042'de V. Mihail tahtından indirildiğinde kör edilerek bu manastıra kapatılmıştır. Manastır Opsikon Teması'nın Katabolion bölgesindedir.²⁵⁴

253. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 134, 141.

254. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 142, 143, 145.

Yalnızca adını bildiğimiz bir diğer manastır Daphnon Manastır'dır. Pierre isminde bir saraylı asker Uludağ'da bu manastıra gelerek keşişlik hayatına başlamış ve manastırın adı böylece kayıtlara geçmiştir. İlk adı Leon adıyla bilinen Pierre Galata'da doğmuştur. Güzelliği, endamı ve gücüyle ayırt edilen Pierre İmparator Theophile tarafından bir kont asilliğiyle yetiştirilmiştir. Kısa sürede orduda parlak başarılar elde etmiştir; ama bir gün dua ederken içgüdüsel bir şekilde dünyanın ve insani şehvetlerin boş olduğunu hissetmiş ve o gün inziva hayatına başlamak için kampını terk etmiştir. Daphnon Manastırında Leon olan adımı Pierre olarak değiştirmiş; acemilik dönemi bittiğinde kutsal toprakları, Laodiene ve Attalie inziva yerlerini ziyaret ederek uzun bir hac yolculuğu yapmıştır. Bu yolculuk sırasında, bağışlanmasına vesile olması ümidiyle, yorgunluğun yanı sıra birçok zorluklara katlanmıştır. Kesin olarak yerleşmek için Olympos Dağı'na geri döndüğünde erdemlerinin ünü çoktan saraya kadar yayılmıştır. İmparator Basileios (867-886) onu Konstantinople'a davet edince, Ortaköy'deki Phocas Manastırına giden Pierre, öldüğü güne kadar kaldığı bu

manastırda 150 keşişi yönetmiştir.²⁵⁵

Aziz İoannikios'un hayatında karşımıza gelen bir başka manastır ismi de Eriste'dir. Aziz İoannikios 806-807 yıllarında 54 yaşında iken Pandemos'ta Eriste adında bir manastıra gelmiştir. Hügümen Etienne kendi elleri ile keşişlik elbisesini ona giydirmiş, haznedar Anastase de buna şahit olmuştur. Eriste hakkındaki tek yazıda buranın Bithynia'da olduğu ifade edilmiş ama tam yeri belirtilmemiştir. Eriste'nin daha sonra Ariste şeklini alan Nicomedia Psikoposluğu ile ilintili olması da ihtimal dâhilindedir.²⁵⁶ Yine Aziz Antonios'un hayat hikâyesinde ismi aktarılan Aziz George Manastır, nerede olduğunu bilemediğimiz manastırlardan biridir.²⁵⁷ Uludağ'da bir Gürcü Manastır olarak anılan manastırın George Manastır olması da ihtimal dâhilindedir.

Theodor Studit'in mektuplarında Uludağ'da kuzey/kuzeybatı bölgelerinde bir kadınlar manastırının varlığı belirtilmiştir. Saküdyon'un eski haznedarı Euprepianos Bursa civarında bir kadın manastırında idareci olmuştur. Aynı kadınlar manastır olup olmadığına dair kesin kayıt bulunmuyor olsa da bir kayıta kadınlara ait olduğu düşünülen Peristeria (Peristeron) Manastır adı görülmektedir. Bir menkıbevi anlatımda Beyaz güvercinler anlamına gelen Peristeria Manastırından iki kadın keşiş, körlüklerinin şifa bulması için Agorlar'daki Aziz Eustrate'nin röliklerine gelmiş ve bu azizin mucizesi ile iyileşmişlerdir.²⁵⁸

Adlarını bildiğimiz halde konumlarını bilemediğimiz manastırlar hâricinde bir de önemli isimlerle anılan fakat hangi manastır olduğu kayıtlarda zikredilmeyen manastırlar vardır. Bu kayıtlarda geçen şahıslar Uludağ'da bir manastıra çekilmişler fakat kayıta hangi manastıra çekildikleri belirtilmemiştir. Mesela, IV. Mihail tahta geçtiğinde (1034), VII. Konstantinos'un eski bir hizmetkârı olan Symeon Protovestiaros²⁵⁹ sürgün edilmekten ve varlıklarına el konulmasından kaçmak için Olympos'ta keşiş olmaya karar vermiştir. Burada bir manastır inşa ettirmiş ancak bunun hangi manastır olduğu tespit edilememiştir. Bu

255. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 135; Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 84.

256. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 148, 149.

257. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 148.

258. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 172.

259. Protovestiaros kelimesi bir saray görevini ifade etmekte olup imparatorun giyim kuşamından sorumlu saray hadımı demektir.

kayıt XI. yüzyılda dahi Uludağ'da manastırların inşa edildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Ancak aynı yüzyılda Türklerin bölgeye yerleşmesiyle manastırların ortadan kalkmaya başladığı da bilinmektedir.²⁶⁰

Benzer şekilde Aziz Tyriphon da Uludağ manastırcılığını deneyimlemiş biri olmasına rağmen onun hangi manastırda kaldığı tespit edilememiştir. Bu azizin hayatının büyük bölümünü Uludağ'da geçirdiği bilinmektedir. VII. Konstantinos'un oğlu II. Genç Romain'in hükümdarlığı sırasında 959 yılında İstanbul Patriği seçilmiş olmasına rağmen, siyasi karışıklıklar sebebiyle bu görevde uzun süre duramamıştır. İki yılın sonunda istifası istenen Tryphon keşiş hayatına geri dönmüş ve ölene kadar keşiş olarak kalmıştır.²⁶¹

Tryphon gibi patriklik makamında bulunduğu halde Uludağ tecrübesini yaşayan bir başka önemli isim de Vekkos'tur. Katoliklik ve Ortodoksluğu birleştirme yanlısı olan Vekkos, İmparator Andronikos Paleologos döneminde (1281-1323) Ortodoks olmadığı suçlamasıyla mahkûm edilmiştir. 1285 yılında Bursa'ya sürgün edilen Vekkos'a İmparator hayatını idamesi için bir maaş da tahsis etmesine rağmen mağrur eski patrik kendisine yapılan haksızlığı yazdığı yazılarla etrafına iletmeye çalışmıştır. Megiste Manastırında ortaya çıkarak, Bursa'ya başkeşiş olarak atanan Nikola (daha sonra Neophitos adını aldı) hakkında küçümseyici sözler söylemiştir.²⁶²

Patriklik tecrübesini yaşayan bir başka Uludağlı keşiş de Nikola Chrysoberges'dir. Patrikliğinden önce (979-991) Olympos'ta Smiloki adında bir manastır kurmuş olmasına rağmen bu manastıra dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Patrikler arasında son olarak Methodios'un da anılması gerekir. Zira ikonoklazm hareketine son veren Theodora (843) zamanında kilisenin başına geçirilen Patrik Methodios, Uludağ'da keşiş olarak bulunmuş din adamlarından biriydi.²⁶³ İkon zaferi sonrasında başkentte kilisenin başına patrik olarak yine Uludağ tecrübesini yaşamış bir keşişin getirilmesi manidardır. Zira Uludağ ikonoklazm süreci boyunca tasvir yanlılarının kalesi konumunda olmuştur.

260. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 183.

261. Menthon, *L'olymp de Bithynie*, 135.

262. Kandes, *Bursa*, 80, 81.

263. Mango, *Bizans*, 133.

Uludağ'da bulunduğunu bildiğimiz bir diğer keşiş ise Dekapolis'li Gregory'dir (797-842). O da pek çok yolculuğun ardından Uludağ'ı ziyaret etmiş ve ikonoklazmın son devresine şahit olmuştur.²⁶⁴ Ondan iki asır sonra Uludağ'a gelerek bu bölgede keşişlik yapmış olan Christodoulos ise ilginç bir karakterdir. XI. yüzyılda yaşamış olan Patmos'lu Christodoulos'un Uludağ manastır tecrübesi de artık bu bölgedeki manastırcılığın batıya doğru kayışını göstermesi bakımından önem arz eder. Vaftiz adı John olan Christodoulos XI. yüzyılın ilk yarısında Bitinya'da doğmuştur. Köyünde aldığı temel eğitimden sonra Bitinya Olymposu'nda (Uludağ) keşişlik hayatı yaşamıştır. Bir süre sonra yolculuğa çıkarak Roma, Beytüllahim ve Kudüs'ü ziyaret etmiş ve ardından Latros'a gitmiştir. 1076-1079 yılları arasında burada başkeşiş (protos) olarak görev yapmıştır. Bölgede yoğunlaşmaya başlayan Türk akınları tehdidi sebebiyle Yunan adalarında bir süre dolaştıktan sonra Patmos'da karar kılmış ve burada Yuhanna adına bir manastır kurmuştur. Bölgenin 1092 yılında düşmesi neticesinde Euboea'ya (Eğriboz Adası) kaçmış ve 16 Mart 1093'te burada ölmüştür.²⁶⁵

Deniz Kenarında Yer Alan Uludağ Manastırları

Olympos Manastırları tamlamasının ifade ettiği anlam aralığına deniz kenarında bulunan manastırların da dâhil edildiğini söylemiştik. Bu sebeple başta Uludağ Manastırları'nın kendisine bağlı bulunduğu Başkeşiş Joachim'i misafir eden Aberkios Manastırı olmak üzere deniz kenarında bulunan Olympos Manastırları'na çalışmamız kapsamında kısaca temas edilecektir. Deniz kenarında bulunan manastırlar başta Tirilye olmak üzere Mudanya etrafında, Gemlik ve Mudanya arasındaki Kurşunlu hattında ve son olarak Mudanya-Karacabey arasında yoğunlaşmışlardır.

Tirilye merkezindeki Fatih Camii, kiliseden camiye çevrilmiş bir yapı olarak bugün hâlâ ibadete açık vaziyette bulunmaktadır. Tirilye'nin en büyük kilise yapısı olan binanın, ilk başrahibi olana Aziz Stephanos'un adıyla anıldığı bilinmektedir. İkonoklazm tarihi açısından önem taşıyan kilisenin başrahibi Stephanos İmparator 5. Leon döneminde işkence görmüştür. Bu bilgidен hareketle yapının da IX. yüzyılın başlarına tarihlendi-

rildiği görülmektedir.²⁶⁶

Tasvir karşıtı hareketin izlerini taşıyan bir başka manastır ise Tirilye'nin hemen batısındaki Medikion Manastırı'dır. Vitalarda aktarıldığı üzere manastırın kurucusu olduğu zannedilen Nikephoros'tan sonra yerine başkeşiş olarak Niketas geçmiş ve ikon severliğiyle tasvir karşıtı dönemde sarayın hışmını üzerine çekmiştir. Medikion Manastırı bu dönemde pek çok tasvir yanlısının sığınağı olmuştur.²⁶⁷ Uzun süren mücadelesinde tasvir taraftarlığı sebebiyle eziyetlere katlanmış ve 824 senesinde Konstantinopolis'te öldüğünde naaşı Medikion Manastırı'na getirilerek kilisenin narteksine gömülmüştür.²⁶⁸

709 yılına tarihlendirilen Hagios Ioannes Theologos Pelekete Manastırı (Aya Yani) Tirilye bölgesinin en önemli manastırlarından biridir. Bu manastır da ikonoklazm dönemi hadiselerinde kayıtlarda yer etmiştir. İkonların yılmaz savunucusu olan Theodoros Studites ile Pelekete Manastırı'nın yöneticileri olan Makarios ve Sergios'un mektuplaşmaları bu döneme dair önemli kayıtlardır. Pelekete kelimesi Hasluck'a göre Yunanca *kesilmiş, oyulmuş* anlamlarına gelmektedir. Manastıra bu adın verilmesinin hemen yakınlardaki bir mağara ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Hasluck bu mağaranın bir çilehane olabileceğini belirtmiştir. Ancak halk arasında Trilye kelimesinin menşeyini oluşturan üç papaz söylencesi (Aya Yani, Aya Yorgi ve Aya Sotiri) Pelekete Manastırı'nın Aya Yani adıyla anılmasına sebep olmuştur.²⁶⁹

Pelekete Manastırı'na dair en erken bilgiler Aziz Genç Stephanos'un hayat hikâyesinde yer alan bilgilerdir. Vitada aktarıldığına göre manastırda 342 keşiş ve Başkeşiş Theosteriktos bulunuyordu. Bu yönetici ikonoklazm döneminde Trakya teması yöneticisi Mihail Lakhanodrakon tarafından çetin işkencelere maruz bırakılmıştır. Burnu kesilen ve sakalları ateşe verilerek yüzü yakılan Theosteriktos'un hâricinde aynı dönemde (760 yılları) canlı olarak ateşe verilen keşişler de olmuştur. Aktarıldığına göre 763 veya 764 yılının Kutsal Perşembe'sinde, yapılan bir ayın sırasında Lakhanodrakon askerleriyle birlikte manastıra

266. M. Sacit Pekak, *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapağı Yunan Haçı Planı* (Galatasaray, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009), 46.

267. Texier, *Küçük Asya*, 1/233.

268. Pekak, *Trilye*, 173, 174.

269. Yinsel, *Pelekete Manastırı*, 26.

Kızık Köyleri Yapılarında Kullanılan Manastır Kalıntılarından Devşirilmiş Malzemeler

baskın düzenlemiş ve keşişleri zincire vurmuştur. Manastırı yaktıktan sonra işkence ettiği 38 keşiş Efes'e (Ephesus) götürülen Lakhanodrakon burada hepsini bir hamamda canlı olarak yaktırmıştır.²⁷⁰

VIII. yüzyılda bu olay vesilesiyle var olduğunu anladığımız Pelekete Manastırı iki önemli yöneticisi Makarios ve Sergios ile birlikte IX. yüzyılda öne çıkmıştır. V. Leon (813-820) zamanında yaşamış olan Makarios, dönemin eziyetlerine maruz kalmış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Kovuşturmalar döneminde Saküdyon Manastırı keşişi Theodor Stüdit ile 816 ve 818 yılları arasında mektuplaşan Makarios'un hikâyesi öğrencisi keşiş Sabbas tarafından kayda alınmıştır. Makarios'u başkeşiş olarak anan Theodor, mektuplarında onu yaşadıklarına karşı teselli etmeye çalışmış ve doğru inançtan dönmemesini öğütlemiştir.²⁷¹

270. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 170.

271. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 65; Yinsel, *Pelekete Manastırı*, 72.

Pelekete Manastırı V. Leon'un ardından Theophilos döneminde de keşişlerin önemli sığınma mekânı olmuştur. Bu dönemde keşişler tasvir yanlısı tavrı sebebiyle eziyet görmüşlerdir. Spatharios Kallistos'u Pelekete'ye gönderen Theophilos direnişi kırmayı hedeflemiştir. Makarios, Theophilos zamanında ölmüştür. İkonoklazm'ın sona ermesiyle birlikte rahatlayan dönemde hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Pelekete Manastırı'nın XIX. yüzyılın sonuna kadar kullanıldığı bilinmektedir.²⁷²

Bölgedeki bir başka önemli manastır da Taksiarkhi Manastırı'dır. Baş meleklerle adanmış olan Taksiarhi Manastırı Tirilye'nin doğusundaki Kumyaka'da bulunmaktadır.²⁷³ Bu manastır X. yüzyılda İmparator VII. Konstantinos Porfirogenet'in çocuklarının Kumyaka'da kayboldukları esnada manastırın keşişleri tarafından bulunmasıyla gündeme gelmiştir. Keşişlerin yardımı sebe-

272. Yinsel, *Pelekete Manastırı*, 50.

273. Antik dönem adı "Sygi" olan yerleşim yakın döneme kadar "Sigi" adıyla anılmıştır.

264. Kazhdan vd., *Hagiography Database*, 47.

265. "Memory of Venerable Christodoulos, Wonderworker of Patmos," *Orthodox Times* (Erişim 12 Nisan 2022).

biyle Porfirogenet bu manastırı onartmıştır.²⁷⁴ Bu sebeple sütun başlıklarındaki monogramların Porfirogenet'e ait olduğu düşünülmektedir.

İkonoklazm dönemi Olympos Manastırları arasında konumuz açısından en önemli manastır ise Aberkios Manastırı'dır. Bu manastırın öne çıkmasının sebebi Olympos Manastırları başkeşişi Joachim'in (Yohakim) mezarını bünyesinde bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Joachim'in Grekçe yazılı mezar kitabesi 1995 yılı kazılarında kilisenin Bema kemerinin altında ortaya çıkarılmış ve Cyril Mango'nun tespitiyle 1996 yılına tarihlendirilen yazıt Joachim'in çevredeki tüm manastırların yöneticisi olduğunu göstermiştir.²⁷⁵

Gemlik ile Mudanya arasında, kaynaklarda Elegmi adıyla anılan bölgede inşa edilmiş olan Aberkios Kilisesi'nin, Cyril Mango tarafından önemli bir yayına konu edildikten sonra 1995 yılında kazıları gerçekleştirilmiş ve bu sayede yapıyla ilgili daha detaylı bilgiler elde edilebilmiştir.²⁷⁶ Komnenoslar döneminde, 1162 yılı öncesinde inşa edildiği düşünülen Aberkios Kilisesi, adını VIII. yüzyılda yaşayan bir keşişten almıştır. 1162 yılındaki bir Typikon'u esas alan Cyril Mango "gizli tuğla tekniği"ni göz önünde bulundurarak yapıyı Komnenoslar dönemine tarihlendirmeyi önermiştir. Zira bu yapı tekniği Komnenos dönemi mimarisinde öne çıkmıştır. Cyril Mango'nun yayınından sonra 1995 yılında önemli bir temizlik ve kurtarma çalışması yapılmıştır. Bu kazıda ortaya çıkan iki mezar kitabesi yapının XI. ve XII. yüzyıllarda önemli bir konumda olduğunu değerlendirmeye imkân sağlamıştır. Aziz John (1209) ve Joachim (1196) adlarıyla mezar taşlarına ulaşılan azizler manastırın o dönemde Uludağ Manastırları'nın da başmanastırı olabileceğini akla getirmiştir. Ancak Joachim'in Olympos Manastırları başkeşişi sıfatıyla burada gömülmüş olması bu manastırın da baş manastır olduğuna kesin delil teşkil etmemektedir.

Deniz kenarında bulunan başka bir manastır kilisesi Gemlik ile Mudanya arasındaki Kurşunlu Beldesi'nde, Gemlik Körfezi'nin güneyinde yer almaktadır. Manastırın günümüze ulaşmış bir inşa kitabesi bulunmasa da Patmos adasındaki bir

Typikon'dan hareketle manastıra dair önemli bulgulara ulaşılmıştır. Tam metin çevirisi Anastasius Bandy tarafından bilim dünyasına kazandırılan bu Typikon'a göre manastır Manuel Komnenos zamanında Nikephoros adlı biri tarafından ihya edilmiştir.²⁷⁷ Yine Typikonda manastırın "Güneşin Altarı" (Heliou Bomon) adıyla anıldığı ve Hz. Meryem'in bir sıfatı olan Theotokos'a (Tanrı Doğuran) adandığı ortaya çıkmıştır.

Manastırdan bahseden önemli kaynaklardan biri de Aziz Aberkios'un ve Aziz Eustrat'ın hayatını anlatan vitalardır. Aziz Eustrate'ın kardeşi Nicholas'ın bu manastırı yönetmiş olması Eustrate'in da burayı ziyaret etmesine sebep olmuştur. Manastıra Aberkios adının verilmesi M. Kleonymas ve Chr. Papadopoulas isimli iki gezginin önerisiyle olmuştur. Yüzyıl kadar önce bölgeye dair araştırmalarda bulunan bu iki gezgin, bugünkü manastır kilisesinin daha önce burada var olan bir Orta Çağ yapısıyla ilişkisi üzerine durmuş ve uzun bir aradan sonra yeniden ibadete kazandırılan yapının bu ikinci kullanımda isminin değiştiğini belirtmişlerdir. Türk egemenliğinde uzun süre işlevini kaybeden kilise, bölgedeki Hristiyan Yunan Cemaati tarafından kullanıldığı 1652-1922 yılları arasında yeniden işlev kazanmıştır. Bu süreçte kilisenin iç yüzeyleri fresklerle süslenmiştir. XVII-XVIII. yüzyıllarda tamamlanmış olması gereken bu fresklerin günümüzde hiçbir sahnesi görülememektedir. Sadece pastoforium odalarının giriş kemerlerinde ve yan duvarlarında bazı kalıntılar mevcuttur.²⁷⁸

277. Anastasius Bandy, "Heliou Bomon: Typikon of Nikephoros Mystikos for the Monastery of the Mother of God ton Heliou Bomon or Elegmon," *Byzantine Monastic Foundation Documents, Dumbarton Oaks Research Library and Collection* 3 (Washington 2000).

278. Yapıya adını veren Aberkios VIII. yüzyılda yaşamış bir azizdir. Sabas ve Peter tarafından yazılmış olan vitalarda aktarıldığına göre küçük yaşta orduya katılan aziz, imparator alayında önemli görevlere yükselir ve diğer askerler gibi ikonoklast olur. İoannikios'un hayatına benzer şekilde o da Bulgarlarla yapılan savaşlarda çok fazla kan görür ve insan öldürmekten tiksindir. Ordudan ayrılmaya karar verir. Bu savaşlardan birinde VI. Konstantin'in hayatını kurtardığı da söylenir. Buna rağmen Olympos manastırlarına giden Aberkios burada kısa sürede okuma yazma öğrenir ve mucizeler göstermeye başlar. Yılanlar, ejderhalar üzerine hükmeder, vahşi hayvanları kontrol eder ve ziyaretine gelen hastaları iyileştirir. Pek çok aziz menkıbesinde aktarıldığı gibi o da gaybi meselelere muttali olur ve arkadaşlarının ölüm tarihlerini önceden söyler. Bir süre sonra yolculuğa çıkan Aberkios Ephesus'u ziyaret eder. Farklı yerlerde de dini görevler üstlenir. Bk. İnanan, "Aziz Aberkios Manastırı Kilisesinin Bugünü," 86-90.

274. Alper Can, *Kadim Bursa: Osmanlı Fethine Değın Bursa ve Çevresinin Tarihi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017), 125.

275. İnanan, "Aziz Aberkios Manastırı Kilisesinin Bugünü," 89.

276. Bk. Cyril Mango, "The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia," *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968), 169.

İkonoklazm Sonrasında Uludağ Manastırları

Uludağ'daki manastırcılık faaliyetleri ikonoklazm hareketinden sonra en güçlü zamanlarını yaşamıştır.²⁷⁹ İmparatorların dahi ziyaret ettiği ve maddi yardımlar gönderdiği Uludağ Manastırları VIII. yüzyıl ile Türklerin bölgeye yerleşmeye başlayacağı XI. yüzyıl arasında en etkili dönemlerini yaşadıkları sonra yerini yavaş yavaş daha batıdaki güvenli Athos dağı Manastırları'na (Aynaroz) bırakmışlardır.

Bizans İmparatorluğu'nun ikonoklastik döneminde (726-843) kontrol altına alınmaya çalışılan manastırlar ve manastırcılık faaliyetleri ortaya çıktıkları dönemden itibaren Bizans toplumunu derinden etkilemiştir. Bu dinî yapılanma ikonoklazm sonrasında çok daha etkili bir şekilde yeniden güç kazanmıştır. Bu sebeple ikonoklazm sonrasında manastırların sahip olduğu topraklar ikonoklazm öncesinde sahip oldukları topraklardan çok daha fazladır.²⁸⁰

İkonoklazm hareketinin bitmesinin hemen ardından Bizans Makedon Hanedanları zamanında güçlü bir dönem geçirmiştir. Bu dönemin önemli imparatorlarından Makedon Basileios (ö. 886) Uludağ Manastırları'nın da etkisiyle *Tanrı kenti* (*Theopolis*) olarak anılan Bursa'yı sıkça ziyaret eden imparatorlardan biri olmuştur. Bursa'ya yapacağı yolculuklar için Dromonia olarak adlandırılan hızlı tekneleri kullanmış ve Bizans başkentinden ayrılarak Marmara denizi üzerinden Bursa'yı ziyaret etmiştir. Halkın kanaatini yönlendirmede önemli roller üstlenen kanaat önderleri ve din büyükleriyle görüşme imkânına sahip olduğu Bursa'da kral kaplıcalarını mütemadiyen ziyaret etmiştir.²⁸¹

IX. yüzyıl ziyaretlerinin ardından X. yüzyıl'da Olympos Manastırları Bizans imparatorları tarafından daha çok alaka görmüştür. Uludağ'ın yeşil vadileri, Konstantinopolis'in siyasi kargaşasından uzaklaşmak isteyen veya sürgüne gönderilen devlet adamlarını bağrına bastığı gibi dünyadan elini eteğini çekerek inziva hayatına karar veren keşişlerin de ilk sırada tercih ettikleri mekânlar haline gelmiştir. Ayrıca saray çev-

279. Mango, *Bizans*, 130.

280. Peter Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire," *Dumbarton Oaks Papers* 4 (1948), 54.

281. Kandes, *Bursa*, 72.

resinden olup siyasi sürgünle değil, bizzat kendi isteğiyle inzivaya çekilen kişilerin sayısı hiç de az değildir.

Bu dönemde artık ikonoklazm zamanındaki kovuşturmalar kalmadığı için deniz kenarındaki sahil manastırları da daha aktif kullanılmaya başlanmıştır. Acoemites (hiç uyumayanlar) Manastırı planına uygun olarak Keşiş Nicephore tarafından kurulmuş olan Medice Manastırı bu dönemin en önemli manastırlarından biriydi.²⁸² Aynı şekilde Gemlik-Tirilye-Karacabey hattındaki sahil manastırları bu dönemde rahat ve güçlü bir konumda bulunmuşlardır.

Uludağ kısa süreliğine de olsa IX-XI. yüzyıllar arasında Hristiyanlığın önemli hac merkezlerinden biri olmuştur. Bu dönemde Uludağ, manastır mekânlarından ziyade özellikle burada bulunan aziz keşişlerle namını duyurmuştur. Olympos Dağı pek çok aziz menkıbesinin ve mucizesinin anlatıldığı bu dönemde yağlarıyla da meşhur olmuştur. Bu tedavi edici yağlar IX-XI. yüzyıllarda azizlerin mezarlarında bulunur ve şifa verdiklerine inanılırdı. Özellikle Atroali Peter'in Türbesi'nde dağıtılan yağ mucizevi kabul ediliyordu. Ancak bu yağın her zaman tedariki mümkün olmuyordu. Yağdan almak isteyenler Aziz'i anma gününü beklemek zorundaydılar. İhtiyaç sahipleri bu yağları haricen uygulayarak ya da içerek şifa bulacaklarına inanırlardı. Aziz Eustratios'un ve yakınlarıdaki Aziz Konstantinos'un mezarları da şifa bulmak amacıyla burayı ziyaret edenlerin yağ aldıkları bir diğer mekândı. Aziz İoannikios'un ziyaretgâhi ise hem hayatında hem de ölümünden sonra üst seviye hastalıklardan mustarip kişilerin uğrak noktasıydı. Uludağ zorlu yolları ve dağınık ziyaret yerleri sebebiyle kalabalık ziyaretçileri çekememiş olsa da şahsi olarak şifa arayanlar bu dağın cazibesine bigâne kalamamıştır. IX. yüzyılda vefat eden ancak daha sonra hagiografik eserlerde hikâyeleri ve mucizeleri anlatılan on dört azizden altısı Olympos Dağı ve çevresinde gömülmüşlerdir.²⁸³

Anadolu'da bu dönemdeki üç merkezî hac yerinin üçünün de dağ olması dikkat çekicidir. Bunlar Efes yakınındaki Galesion, Mysia'daki Olympos ve Milet'e yakın Latros'tur. Özellikle ilk ikisi deniz yoluyla da başkentten ulaşılabildiği için ziyaretçiler adına cazib mekânlardı.²⁸⁴ Başkent

282. Texier, *Küçük Asya*, 1/233.

283. Foss, "Pilgrimage in Asia Minor," 132, 137, 142, 143, 148.

284. Foss, "Pilgrimage in Asia Minor," 136.

Adelbert de Beaumont
Gravürlerle Türkiye: Anadolu 1, 1997

Konstantinopolis'ten deniz yoluyla yola çıkanlar Marmara'dan Çapraz Çay vesilesiyle Uluabat Gölü'ne oradan da Ryndakos nehri aracılığıyla Olympos'a kadar ulaşabiliyorlardı. Bugün akarsuların kurumaya yüz tutması sebebiyle bu su yolu kullanılmamaktadır.

Keşişlerin “göklerden bile aydınlık kutsal dağ” olarak adlandırdıkları bu dağa saray nezdinde de verilen önemi göstermesi açısından X. yüzyılda Uludağ Manastırları'nı ziyaret eden iki imparator dikkat çekicidir. Dağa tırmanmanın tüm zorluklarını göze alan VI. Leon, oğlu VII. Konstantinos Porphyrogenetos, İoannis Çimiskes ve Romanos Lekapanos gibi imparatorlar Uludağ'ı ziyaret ederek gerek o dönemlerde sürekli mücadele içerisinde buldukları Müslümanlara karşı keşişlerden yardım istemek gerekse kendi oğulları ve soyları için talih dilemek amacıyla bu manastırların yollarını aşındırılmışlardır.²⁸⁵

285. Kandes, *Bursa*, 138.

İmparator VII. Konstantinos'un Uludağ'da yaptığı hac ziyareti bu bağlamda önemlidir. Porphyrogenetos olarak da anılan VII. Konstantinos, binlerce keşişin bulunduğu Olympos'a hacca gitmeye karar verdiğinde aynı zamanda siyasi bir saikle de hareket etmiştir. 956 yılında patrik ilan ettiği hadım keşiş Polyektos sorunlar çıkarmaya başlayınca onunla baş edebilmek ve hatta ondan kurtulabilmek için Bursa ve Uludağ ziyareti öncesinde Kyzikos piskoposunun fikrini almak üzere 959 Eylül'ünde Kyzikos'a gitmiştir. Kyzikos'un yöneticisi Theodor ile anlaştıktan sonra Bursa'ya geçmiş ve Uludağ keşişlerinin dualarıyla da kendisine bir destek almıştır. Keşişlerle dolu olan vadileri gezmiş ve onlara büyük ihsanlarda bulunmuştur.²⁸⁶ Bu ziyaretlere dair ilginç bir olay Athenogenes Manastırı'nda yaşanmıştır. İmparator, Martir Athenogenes Manastırı'nı ziyaret ettiğinde manastırın başkeşişi, ona babası İmparator Leon'a ait bir parşömen göstermiştir. Bu parşömende oğlunun

286. Janin, “La Bithynie Sous L'empire Byzantin,” 173.

doğumu ve ölümünden kısa bir süre önce Uludağ'a ziyareti haber verilmektedir. Manastırlara saygı dolu ziyaretler gerçekleştirdikten sonra Bursa'da düşmek bilmeyen ateşine şifa bulmak amacıyla bir süre kaplıcalarda kalan İmparator tedaviden fayda görmemiş ve İstanbul'a dönmüştür. Ölümün yaklaştığını kendisine ihtar eden keşişlerin de tavsiyelerini alarak döndüğü Konstantinopolis'te 959 yılında 54 yaşında iken ölmüştür.²⁸⁷

VII. Konstantinos'un kayın pederi olan ve VII. onunla bir süre tahtı paylaşan Romanos Lekapenos (919-944) da keşişlere ihtimam göstermekle kalmamış, onlara parşömen üzerine işlediği günahları yazarak ruhunun kurtuluşu için dua etmelerini istemiştir. Günahlarının itirafını içeren mühürlü bir mektup gönderdiği keşiş John Dermokaetes bu anlamda önemli bir karakterdir. Aktarıldığına göre 944 yılında tahttan indirilen Romanos Lekapenos günlerini manastırda ibadetle geçirmesine rağmen vicdan azabıyla kötü rüyalar görmüştür. Günah çıkarmaya ve kefarete karar veren Lekapenos 946 senesinde Kutsal perşembe günü üç yüz keşişin bir araya geldiği bir ayinde günahlarını dile getirmiş ve bağışlanma istemiştir. Ardından yüksek bir sunağın önünde genç bir papaz adayı tarafından kırbaçlanan Lekapenos'un günah defteri bir miktar para başıyla Olympos Dağı'nda yaşayan Dermokaetes'e gönderilmiştir. Manastırın cemaati iki hafta boyunca nefis tezkiyesi yapmış, oruçlar tutulmuş ve Lekapenos'un ruhuna dualar edilmiştir. Dermokaetes, dualarının kabul edildiğine dair cennetten ses işittiğini, günahlarını içeren mektubun da mucizevi şekilde silindiğini haber vermiştir.²⁸⁸ Olaydan kısa süre sonra ölen (948) eski İmparator başkentte Myrelaion Manastırı'na (Bodrum Mesih Paşa Camii) defnedilmiştir.

Aynı yüzyılın ortalarında Uludağ keşişlerine Ayolu düşen bir başka İmparator İoannis Çimiskes'tir. Olympos keşişlerini pek çok kez ziyaret eden İmparator, 970 yılında Patrik Polyektos'un ölümünden sonra onun yerine keşiş Vasileos'un geçmesini önermiştir. Vasileios hayatının erken dönemlerinden itibaren manastır hayatı yaşamış ve inzivada nefis terbiyesiyle uzun müddet vakit geçirmiş bir keşiştir.²⁸⁹

287. Norwich, *Bizans II*, 146; Kandes, *Bursa*, 72.

288. Norwich, *Bizans II*, 135.

289. Kandes, *Bursa*, 138.

Uludağ XI. yüzyılda da tanındık simaların ziyaretlerine sahne olmaya devam etmiştir. Bu yüzyılın ilk yarısında Bizans soylusu Symeon Provestiarios dağa gelerek keşiş hayatını tecrübe etmek istemiştir. 1036 yılında Konstantinopolis'i ulaştığı tüm dünyevi makamlarıyla birlikte terk ederek Uludağ'ın yamaçlarına sığınan Symeon burada kendi adıyla bir de manastır inşa ettirmiştir.²⁹⁰ Symeon'dan daha da meşhur olan bir başka isim ise ondan kısa bir süre sonra Uludağ'a gelen filozof Psellos'tur. Mihail Psellos Bizans tarihinin ve hatta dünya tarihinin ilk hümanisti sıfatına layık olan çok yönlü bir filozof ve yazardır. 1018 yılında başkent Konstantinopolis'te doğan Psellos çok iyi bir eğitimden geçmiştir. Daha on yaşlarında Homeros'un İlyada'sını ve birçok şiiri ezbere ve duygulu bir şekilde okuyabiliyordu. Sekreter olarak başladığı Bizans Sarayı'nda hızla ilerlemiş ve kademeler atlamıştır. Bir taht değişikliğinden sonra politikadan uzaklaşmaya niyetlenen Psellos, İmparator IX. Konstantinos Monomakos'un sağ kolu olan din adamı İoannes Ksifilinos ile birlikte Uludağ'a gelmiştir.²⁹¹ 1054-1055 yıllarında saraydan kaçarak geldikleri bu kutsal dağın ağaç gölgeleri altında uzunca bir müddet felsefe üzerine konuşmuşlardır.²⁹²

Psellos Uludağ'a geldiğinde yalnızca felsefeyle ilgilenmemiş, edebi bir dille Uludağ'ın güzelliklerini anlatarak kendisinden 500 yıl sonra benzer betimlemeleri yapacak olan Lâmiî Çelebi'nin öncüsü olmuştur. Gölgeyi ağaçları altında felsefe yaptığı Uludağ'ın doğal güzelliklerini anlatırken şiirsel bir dil kullanan Psellos, dağda nereleri övmesi gerektiğini bilememiştir. Ona göre bu dağ güzellikte birbiriyle yarışan tepe ve düzlüklerden oluşmaktadır. Ovasının güzelliklerini görüp burada yürüyen kişi dağlık yükseltiyi göremez, tepelerinin güzelliklerini seyreden kişi ise bu defa ovalarına küçümseyici gözlerle bakar. Dağın her bir yeri ayrı güzeldir: “.. sakız ağaçları, mersin ağaçları ve onların meyveleri, altlarında birini ağırladıklarında hangi batı rüzgarları ile konuklarını serinletmezler, öğlen sıcağında onların yaprakları arasına sığındığında, onu hangi kuş civıltıları ile büyümezler ki!”²⁹³

290. Kandes, *Bursa*, 139.

291. George Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas (Cağaloğlu / İstanbul: İgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016).

292. Kandes, *Bursa*, 70, 139.

293. Kandes, *Bursa*, 69, 70.

Psellos'un Uludağ'a birlikte geldiği Ksifilinos bir süre sonra başkentte Patriklik makamına davet edilmiş ve yapılan baskılar neticesinde görevi kabul ederek Uludağ'dan ayrılmıştır. Arkadaşı Psellos ise Uludağ'ın güzelliğiyle öylesine mest olmuştur ki burayı terk etmeyi düşünmemiş, uzunca bir müddet buranın doğal güzelliklerini ve inziva hayatını tercih eden keşişlerin yaşayış sadeliğini şiirsel bir dille övmeye devam etmiştir. Bir yıla yakın bulunduğu bu dağda uzlet hayatını övdüğü dört adet söylev yazmış, doğada yalnızken tefekkürle dalmanın kolaylığı ve imkânını tartışmıştır. Ona göre Uludağ, insanı Tanrı'ya yaklaştıran bir yerdi. Burada hem ruhsal hem de bedensel besinler bulmak mümkündü.²⁹⁴ Ancak Uludağ'ı tüm bu yönleriyle yücelten Psellos'a da bir müddet sonra başkent yolu yeniden gözükmiştir. Uludağ'ı başkent hasretine dayanamayarak terk ettiği yönündeki söylentiler üzerine keşişler hicviyelerle onu eleştirmişlerdir. Synkellos Manastırı'ndan Yakovos adında bir keşiş Psellos'u Olympos Dağı'nda güzel tanrıçaları bulamayarak onları aramak üzere ayrılan dolayısıyla dünyevi zevklerin peşinden giden Zeus'a benzetmiştir: "Baba, Kral ve Tanrı olan Zeus, sen ki yağmuru göndermektesin, parlayıp gürlümedesin, biraz bile olsa Olympos'a tahammül edemedin çünkü tanrıçaların yanında değillerdi."²⁹⁵

Psellos'un başkente döndüğü XI. yüzyılda artık Uludağ'daki keşişlik hayatı zorlaşmaya başlamıştır. Bu yüzyılın sonları Türklerin bölgede yayılmaya başladığı dönemlerdir. Türkler 1071 Malazgirt zaferinden sonraki on yıl içerisinde Olympos'un yanı başındaki İznik'i alarak Anadolu'daki ilk Türk İslam devletinin başkenti yapmışlardır. Hemen ardından bölgede Türkmenler çoğalmış ve bölge manastırlarının sonunu getirecek olan süreç başlamıştır. Aynı dönemde Olympos, İznik'e saldıran Haçlı ordularını geri çekilerek püskürtmeye çalışan Kılıçarslan'ın sığınma mekânı olarak kayıtlara geçmiştir. Sultan Kılıçarslan Uludağ eteklerindeki vadilere çekilerek vur kaç taktiğiyle nüfusu yüz bini aşana Haçlı ordusuna büyük zayıf at vermiştir.²⁹⁶ Roma dönemi haydutlarına imkân verdiği gibi Uludağ, askerler için de güçlü bir savunma hattı olma özelliğini bin yıl sonra yeniden göstermiştir.

294. Bu söylevler ilk olarak 1823 yılında çevirilerek yayınlanmıştır. Bk. Can, *Kadim Bursa*, 173.

295. Kandes, *Bursa*, 139.

296. Texier, *Küçük Asya*, 1/157.

XII. yüzyıl ise Uludağ Manastırları'nın kayıtlarda görülüşünün artık iyice azaldığı bir dönemdir. Bu yüzyılda 1176 senesinde İmparator Manuel Komnenos'un Uludağ'ı ziyaret ettiğini anlatan bir şiir Uludağ'ın manevi önemine ışık tutan önemli bir işarettir. Şiirde İmparator'un Miryokefalon Savaşı öncesinde Eskişehir'in (Dorylaion) tahkim edilmesi amacıyla çıkacağı yolculukta, geçmişte birçok imparatorun yaptığı gibi keşişlerle tanışmak ve dua etmek için Olympos Dağı'ndaki manastırlara gittiğinin anlatılması dağın Bizans döneminde hâlâ ne kadar önemli olduğunu gösteren mühim bir detaydır.²⁹⁷

Uludağ Manastırcılığının Sonu

XI. yüzyılda Olympos çevresine gelen Türkler Uluabat Gölü'ne kadar olan geniş bir kısımda Bithynia bölgesine yerleşmeye başlamışlardır. Bu süreçte Olympos keşişleri Türkmenlerden gerektiğinde daha kolay kaçabilecekleri kıyı manastırlarını tercih etmişlerdir. Kıyı manastırlarının daha çok tercih edilmesinin bir diğer sebebi de keşişlerin ikonoklazm sonrasında inzivaya/kaçmaya artık daha az ihtiyaç duyuyor olmalarıdır. Türkmenlerin XII. yüzyılda dağı mesken tutmaya başlamasıyla Olympos Manastırları'na ya da keşişlerine dair bilgilerin azalması bu gerilemeyi de göstermektedir. Latin işgali de manastırların mal ve mülklerine el konulması sebebiyle mağduriyetlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İznik İmparatorluğu zamanında (XIII. yüzyıl) pek çok Uludağ Manastırı'nın artık terk edilmiş olduğu düşünülmektedir.²⁹⁸

Uludağ manastırcılığının sona ermesinin tek sebebi Türklerin baskısı değildir. Bizzat Bizans imparatorlarının uygulamaları da Uludağ'daki manastırcılığın zayıflamasına zemin hazırlamıştır. Alexius Komnenos zamanında Kharistike sistemine geçişle birlikte Uludağ Manastırları güç kaybetmiştir. Bu sisteme göre manastırların yüz yüze oldukları ekonomik sorunlar Kharistikarios adlı sivil ve seküler (din adamı olmayan) sponsorlar ile çözülmüş, yaptıkları yardımlar karşılığında bu destekçiler üç nesil boyunca kilisenin idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Böylelikle toplumsal statülerini yükselten destekçiler, kiliselerin hemen yanı başında (Paraklesion'da) kendilerine

297. Foteini Spingou, "A poem on the refortification of Dorylaion in 1175," *Byzantina Symmeikta* 21 (2011), 142.

298. Janin, *Les Églises et les Monastères*, 128, 129.

mezar yeri ayırtmışlar, kilisenin maneviyatından da nasiplenmek istemişlerdir. XI. yüzyılda neredeyse bütün manastırlar hızlıca yayılan bu sisteme dâhil olmuşlardır.²⁹⁹

Ekonomik zorlukların dışında, Kharistike sisteminde geçiş başka bir sebebi de manastırcılığın aşırı derecede güç kazanması ve kendi içinde yozlaşmaya başlamasıdır. İkonoklazm sonrasında manastırların ne denli dünyevileştiğinin örnekleri Bizans kaynaklarında aktarılmıştır. Manuel Komnenos'un soylu bir kişinin düğünü için ziyafet vermeye niyetlendiğinde yaşanmış olan şu hadise dikkat çekicidir:

... ziyafet için gereken yiyecek içecekler o kadar geç bir saatte sarayda bulunamamış ve yakın bir manastır olan Petra'daki Aziz Ioannes'e bir heyet gönderilmişti. İçinde bulunulan hafta Tyrofagy haftası (Büyük Perhiz'den önceki hafta) olmasına karşın, iyi kalpli keşişler çeşit çeşit ekmek, sert ve tatlı şarap, meyve, zeytin, peynir, taze ve salamura balığın yanı sıra kırmızı ve Don Nehri'nden getirtilen siyah hayvar bulmakta hiç güçlük çekmemişlerdi... Manastırlarında 'felsefe yapmak yerine', zamanlarının büyük çoğunluğunu pazar yerinde geçiriyorlar ve ucuza alıp pahalı satmak konusunda büyük bir uzmanlık geliştirmiş bulunuyorlardı. Kiracılarından fahiş kiralar alıyorlar, zengin bağışçıları göz göre göre dolandırıyorlar, sahte emlak işlemleri yapıyor, ava gidiyor, silah taşıyorlardı.³⁰⁰

Manastırların böylesine güç kazanması neticesinde birtakım tedbirler alınmıştır. Öncelikle 935 yılında I. Roman Lekapen manastırların kırsal kesimlerde köylülerin topraklarını sahiplenmelerine yasak getirdi. Nikefor Fokas ise 964 yılında tüm keşişlerin doymak bilmez açgözlülüğünü kınadıktan sonra çıkarılan bir yasa (novella) ile manastırların daha fazla toprak sahibi olmasının önüne geçmek amacıyla arazilerini vergiye bağlamıştır. Amaçları ruhlarını terbiye etmek ve dünyevi kirlerden uzaklaşmak olan keşişlerin bu amacın aksine tamahkârca mal ve mülk peşinde koşmasını eleştirdikten sonra yeni manastırların yapılmasını da engellemiştir. İmparator bu kararların neticesini o dönemde ortaya çıkan karışıklıkta hayatıyla ödemiştir. Fakat manastırların devletin gücünün dahi önüne geçmesini engellemeye

299. Çetinkaya, "Manastırların Gelişimi," 17.

300. Mango, *Bizans*, 134.

çalışan sonraki dönem imparatorları yeni önlemler almayı ihmal etmemişlerdir. Isaac Komnenos askerleri için yapması gereken harcamalar adına keşişlerin mülklerine el koymuştur. Alexius Komnenos da manastırların ayinlerde kullandığı değerli madenlere ve gayrimenkullerine el koymakla kalmayıp bahsi geçen Kharistike uygulamasını başlatmıştır.³⁰¹

Gerek Bizans imparatorlarının bu uygulamaları gerekse Türklerin bölgeye yerleşmeye başlaması Uludağ'daki manastır faaliyetinin azalmasına ve yok olmasına sebep olmuştur. XII. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinden çekilen Uludağ Manastırları, yerlerini daha batıdaki Athos Manastırları'na bırakmıştır. Aynaros (Hagion Oros) yani kutsal dağ olarak anılacak olan Athos, Mysia Olymposu'nun yerini almıştır. Bölgede gelişen Türk hâkimiyetini iyi okuyarak bizzat kendileri padişaha giden ve bağlılıklarını bildiren Athos Manastırları bundan sonraki yüzyıllar boyunca özerk ve rahat bir hayat sürmüşlerdir. Bizans Manastırları'nın ömrü bu sayede Bizans İmparatorluğu'nun ömrünü aşmış³⁰² ve buradaki manastırlar günümüze kadar etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir.

Günümüzde Uludağ Manastırları yalnızca zemin kalıntılarıyla varlıklarını devam ettirebilmektedir. Gitgide artan tahribat ve hırsızlık olaylarından nasibini alan Uludağ Manastır kalıntıları bir yüz yıl önce daha fazla görülebilmekten bugün defincilerin oluşturdukları hasarlarla iyice yok olmaya yüz tutmuşlardır. 1930'lu yıllarda Bernardin Menthon ve Osman Şevki Bey, bu manastırlardan bazılarının kiremit, tuğla ve mermer kırıklarından ibaret enkazını kayda geçirebilmişti.³⁰³ Bugün artık iyice azalmış olsa da kalan Manastır mirası üzerine gerekli önlemlerin alınması önemli bir zarurettir. Uludağ'da manastırların fiziki mirası yok denecek kadar azalmış olsa da bölgedeki izleri şu isimlerle varlığını sürdürmeye devam etmektedir: *Kilise Tepesi*, *Papaz Kaldırımı*, *Papaz Pınarı*, *Tekfur Alanı*, *Gavur Yenicesi*...³⁰⁴

301. Mango, *Bizans*, 130; Bamyacı, *Manastırların Seküler İşgücü*, 14.

302. Mango, *Bizans*, 138.

303. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 14.

304. Janin, "La Bithynie Sous L'empire Byzantin," 182; Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 4.

Uludağ Manzarası Eşliğinde Uçurtma Uçurma
Bahtiyarlığına Erişen Çocuklar
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Uludağ Akşamları

İnsan burada kalır Allah'ıyla baş başa
Düşüp yüz sürmek ister dua için her taşa

Ululuk burda dolar kalplere derya gibi
Ötede kalan hayat bir soluk rüya gibi

Şükûfe Nihal*

* Mustafa Kara, *Bursa'da Dini Kültür*
(Bursa: Emin Yayınları, 2011), 65.

Yöre Halkı Orhan Gazi'nin Nilüfer Hatun'la Düğününün Kocayayla'da Yapıldığını Aktarır

KEŞİŞLERDEN DERVİŞLERE ULUDAĞ'DAKİ DÖNÜŞÜM

Uludağ'da dîni kültür, Pagan ve Hristiyanlık tecrübelerini yaşadıkdan sonra İslamiyet'in bölgede yayılmasıyla yeni bir veçhe kazanmıştır. Dağlara kutsal bir hüviyet atfetme geleneği, Hristiyanlıkta bulunduğu gibi İslamiyet geleneğinde de var olduğu için Türklerin bölgeye gelişinden sonra keşişlerin yerini dervişler almıştır.¹ Tüm dinlerde görülen bir özellik olarak nasıl ki bir bölgeye hakim olmuş olan yeni din, ele geçirdiği sahada önceki dinin kalıntılarını tevarüs edip aynı alanda kendi eserlerini görmeyi seviyorsa benzer şekilde Uludağ'da da Hristiyan mistiklerin hatıralarını muhafaza etmekle övünmekte olan mekânlar, yerlerini dervişlerin yeni hikâyelerine bırakmışlardır.

Uludağ'da Hristiyanlığın Paganlık dönemi tapınaklarını devralması gibi Müslümanlar da Hristiyan mabetlerini devralmışlardır.² Osman Şevki Bey bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Tepeleri tıraşlı ve kıldan gömlek giyen keşişlerin gezdikleri yerlerde başlarına doladıkları tül-bentlerle, sırtlarına geçirdikleri yeşil cübbelerle eli âsâli dervişler dolaşmaya başladı."³ Türklerin bölgeye yayılmaya başladığı andan itibaren gerçekleşen bu dönüşüm sürecinin nasıl gerçekleştiği ile ilgili detaylar menakıp-nâmelerle de aksetmiş durumdadır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin önemli mutasavvıfı olan Emir Sultan Hazretleri'nin Uludağ keşişlerinden biriyle yaşadığı bir diyalog bu dönüşüm sürecini özetler mahiyettedir. Hüsameddin Bursevî'nin Menâkıb-ı Emir Sultan'da aktardığına göre Emir Sultan Bursa'ya geldiğinde Keşiş Dağı'nda uzlete çekilme konusunda maharetli, insanların ihtiyaçlarını giderme konusunda kerametler gösteren, siyah bir elbise giymiş, Hazreti İsa'nın yolunda giden bir keşiş vardı. Bu kişi her yıl dağda geçirdiği sürenin ar-

dından bir ay süresince şehre iner ve insanların ihtiyaçlarını giderirdi. Çeşitli kerametlerle hastaları iyileştiren bu keşişin hali Emir Sultan tarafından öğrenilince hazret onu ziyarete gitti. Onu kapıda ismiyle karşılayan rahibe Emir Sultan "İsmimi nereden biliyorsun?" diye sordu. Rahip de onun geleceğini Emir Sultan'ın peygamber dedesinden rüyada öğrendiğini ve Müslüman olmaya karar verdiğini bildirdi.⁴ Bu menkıbeye paralel olarak Emir Sultan hazretlerinin bir önceki bölümde belirtildiği üzere Del Zaviyesi olarak anılan mağarada (Aziz Peter'in inzivaya çekildiği yerde) benzer şekilde münzevi olarak bir süre bulunduğu bilgisi Bursalılar arasında aktarılmaktadır. Geyikli baba, Baba Sultan gibi dervişlerin de köyleri yakınında keşişleri ziyaret ettikleri bilinmektedir.⁵

Daha önce Bizans keşişlerinin yaşadıkları tecrübelerle onların ardından bölgeye gelen İslamiyet dönemi dervişlerinin yaşamayı umdukları tecrübeler birbirine oldukça yakındır. Tüm dinlerde mistik eğilimler benzer olgular üzerine yoğunlaştığı için keşişlikte de dervişlikte de insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmek ve ruhu olgunlaştırmak önemli bir faaliyet olarak kabul görmüştür. Aynı şekilde nefis terbiyesi için perhizler yapmak, vücudu eğitmek tamamen benzer gayelere matuf olarak gerçekleştirilmiştir. İslamiyet'te ruhbanlık yasaklanmış olsa da mistik tecrübeyi yaşamak isteyen insanlar İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren uzleti tercih edegelmişler, Allah'la ve onun sanatıyla baş başa kalmanın çeşitli yollarını aramışlardır. Tasavvufi eğitim kurumları olarak ilerleyen dönemlerde teşekkül etmeye başlayan dergahlar genellikle şehirden uzak mekânlarda

1. Frederick Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans, Volume I* (Oxford: The Clarendon Press, 1929), 1/99.

2. Texier, *Küçük Asya*, 1/234.

3. Uludağ, *Uludağ Tapınakları*, 10.

4. Nurettin Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsameddin Bursevî) İnceleme ve Metin* (İzmir: İzmir Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009), 29, 92.

5. Raif Kaplanoğlu - Sezai Özokutanoğlu (ed.), *İnkaya, Yiğitali, Hüseyinalan, Kırazlı: Keşiş, Uludağ'ın Köyleri; Bursa - Osmangazi İlçesi* (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2010), 9.

Osmanlılar'ın Kuruluş Döneminde Domaniç'le Birlikte Yaylak Olarak Kullandıkları Kocayayla

kurulmuşlardır. Aynı gelenek Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde de devam etmiş, zaviyeler ve dergahlar inşa edilirken genellikle şehrin dışında bir yer seçmişler, etraflı açık olan yüksek noktalarda konumlandırılmışlardır.⁶ Benzer şekilde mutasavvıfların hayat hikâyelerinin anlatıldığı menakıp-nâmeler ve tezkirelerde sûfilerin uzlede çekilmek istedikleri zaman mağara gibi inziva imkânı veren yerlerde nefis terbiyesi yaptıkları ve ibadet ettikleri görülmektedir.⁷

Binaenaleyh Uludağ'ın tasavvuf yolunu seçen dervişlere ne gibi imkanlar sağladığı XVI. yüzyıl şairi Lâmiî Çelebi tarafından şöyle dile getirilmiştir:

O şeyhun kim tutarsa dâmenin berk
İder dilden hevâ-yı âlemi terk⁸

6. Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İhtimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (18 Ağustos 2015), 29.

7. Ocak, *Alevî Ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 114.

8. İsen - Burmaoğlu, "Bursa Şehr-Engizi (Lamiî Çelebi)," 67.

(Müridine yol gösteren bir şeyhe benzeyen o dağın eteğinden kim tutacak, yamaçlarına varacak olursa, gönlündeki dünya hevesini hemen terk ediverir.)

Tıpkı daha önce anılan XI. yüzyıl Bizanslı düşünürü Mihail Psellos'un dile getirdiği gibi Lâmiî Çelebi de Uludağ'ın insanı tefekküre sevk eden üstün niteliklerinin farkına varmıştır. Bu sebeple Uludağ'ın Türkler tarafından mesken tutulmaya başladığı erken dönemlerden itibaren buraya Abdal Murad, Duğlu Baba, Geyikli Baba, Çiçek Dede gibi dervişler gelmişler ve günümüze değin ulaşan türbeleriyle Uludağ'ın yeni sahipleri haline gelmişlerdir.

Uludağ'da yüzlerce yıl süren Hristiyanlık dönemi yerini tamamıyla İslamiyet'e bırakmış olsa da dağın bazı bölgelerinde eski dönem hatıraları muhafaza edilmiş ve mekânların hafızalarında yer adları varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Keşişlerin yerini dervişlerin, manastırların yerini tekkelerin aldığı bu dönüşüm sürecinde Uludağ'ın Hristiyanlık tarihi boyunca kazandığı isimler gü-

nümüze değin ulaşmayı başarmıştır. Bugün hâlâ Ala Kilise, Akça Kilise, Kızıl Kilise, Kilise Tepe, Kilise Deresi, Fotin (Photinodios) Tepesi gibi isimler köy ve mevki adı olarak varlıklarını sürdürenlerdir. Türklerin buraya yerleşmesinden itibaren Lâmiî Çelebi gibi bazı sözü kuvvetli şairler Hristiyanlığa ait isimlerin İslamlaşmasına katkı sağlamışlar, yeni önerilerde de bulunmuşlardır. Örneğin Lâmiî Çelebi'nin;

"Aceb sernâmedir tekfur alanı
Değil tekfur alanı, boz alanı"⁹

Beytiyle önerdiği yeni isim Boz Alanı, eski adı olan Tekfur Alanı'nın yerini almış ve halk arasında yaygınlaşmayı başarmıştır.¹⁰

XIV. Yüzyılda Uludağ, Dervişlerin Gelişi

Uludağ'da İslamiyet döneminin erken zamanlarında yerleşmeye başlayan sufilerin genellikle Abdallar olduğu dikkat çekmiştir, Aşıkpaşazâde'nin Abdalân-ı Rum adını verdiği bu zümreler erken Osmanlı döneminde Uludağ eteklerine yerleşmiş ve Bursa'nın fethinde Orhan Gazi'ye destek olmuşlardır. Abdal Musa ve Abdal Murad bu ilk dönem Abdallarına iki örnektir. Ayrıca Duğlu Baba, Geyikli Baba gibi dervişler de bu dönemde aynı zümre içerisinde anılmaktadırlar.

Abdal Murad

Keşişlerden dervişlere gerek mekânların gerekse menkıbelerin intikal ettiği bu süreçte en dikkat çekici şahsiyetlerden biri Abdal Murad olmuştur. Abdal Murad'ın hayatı hakkında aktarılan pek çok menkıbe daha önce aynı bölgede yaşamış olan İoannikios'un hikâyelerine benzediği gibi, bu keşişin mekânı da yine Abdal Murad ve takipçileri tarafından devralınmıştır.

Güldeste-i Riyâz-ı İrfan adlı eserinde İsmail Belîğ Efendi Buhara'dan Bursa'ya kırk Abdal'ın geldiğini söylemektedir. Abdal Murad bu kırk abdalın biridir.¹¹ Sultan Orhan Gazi ile bir-

9. İsen - Burmaoğlu, "Bursa Şehr-Engizi (Lamiî Çelebi)," 72.

10. Lâmiî Çelebi'nin şiirlerinde andığı yer adları bugün bazı değışimlere uğramıştır. Yeni adları şöyledir: Teşvikiye – Alaçam, Elma Çukuru – Süleymaniye, Günderet – Çaybaşı, Cihangir – Soğukpınar.

11. Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 429.

likte Bursa'nın fethinde hazır bulunan Abdal Murad bu fetih esnasında Sultan Orhan Gazi'ye maddi ve manevî pek çok yardımda bulunmuştur.¹² Bunun karşılığı olarak Orhan Gazi, Abdal Murad'a Filadar Arazisi'ni vakfetmiş, ayrıca şehir merkezine yakın Trikhalis Tepesi'nde Abdal Murad için bir tekke yaptırarak pek çok kap kaçak vakfetmiştir.¹³

Daha önce Aziz İoannikios'un yaşamış olduğu Trikhalis Tepesi Manastırı, bir önceki bölümde incelendiği üzere şehir merkezine yakın manastırların en önemlilerinden birisiydi. Şu anda şehir merkezine dahil olmuş olan mahallelerden biri olsa da (Abdal Murad Mahallesi) bir yüzyıl öncesine kadar bir mesire yeri olan bu alana çıkmak epey zahmetliydi. Kandes, Türklerin bu güzel manzaralı fakat zahmetli mekân için "Abdal Murad'a giden de pişman olur gitmeyen de" sözünü söylediklerini aktarır.¹⁴

Abdal Murad Mesiresi, çokça ziyaret edilen Atürbe alanıyla birlikte Bursalıların en çok alaka gösterdikleri mesirelerden biri olmuştur. 1588 yılında Bursa'yı ziyaret eden Lubenau, Abdal Murad'ın mezarı başında gerçekleştirilen etkinliklerden bahsederken Azem Baba'yı anmaktadır. Ona göre "en büyük" anlamına gelen bir isme sahip olan Azem (A'zam) baba Abdal Murad'da yaşamaktadır ve her yıl ülkedeki dervişler, erenler onun yanında toplanarak bir merasim gerçekleştirmektedirler.¹⁵ Bu sevilen mesire yerinde gerçekleştirilen merasimleri başka seyyahlar da anmışlardır. XVII. yüzyılda Abdal Murad'ı ziyaret eden Evliyâ Çelebi buranın aşk ateşiyle yanmış olan sûfilerini "ciğeri büryan, sinesi sūzan" dervişler olarak anmıştır. Sayısız insana hizmet eden bu yerin binlerce kap, kaçak, tencere vb. eşyaya sahip olduğunu, ziyarete gelenlerin ibadet ve sohbet ile meşgul olup yeşillikte cevalân ettiklerini anlatmaktadır. Gökyüzüne ulaşmış olan çınar ve selvi ağaçlarının gölgeleri on binlerce insanı gölgelendirecek kadar fazladır.¹⁶ 1840 yılında buraya gelen Bernard ise Abdal Murad mesiresinin sularını, derelerini över. İnsanın görmüş olduğu güzellikler

12. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'îku'n-Nu'mânîyye*, 40; Mehmed Şemseddin (Ulusoy), *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi*, ed. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), 265.

13. Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)* (İstanbul: Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora, 2007), 232.

14. Kandes, *Bursa*, 164.

15. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1514.

16. Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*.

sebebiyle buradan ayrılmak istemeyeceğini, doğanın süsleyip bezediği bu alana insan eliyle bir şeyler ilave etmenin buradaki güzelliğe hiçbir katkı sunmayacağını bildirir.¹⁷

Yakın bir tarihte yoğun bir yerleşime sahne olup mesirelik özelliğini kaybetmiş olan Abdal Murad Mesiresi tarihte her yıl ilginç etkinliklerin gerçekleştirildiği bir mekân olmuştur. Sâdî dervişlerinin bir gelenek olarak her yıl Abdal Murad mesiresine çıkarak bir iki gün burada kaldıkları ve ibadetle, sohbetle vakit geçirdikleri aktarılır.¹⁸ Yakın tarihimizde Hikmet Tanyu, Abdal Murad Mesiresinde gerçekleştirilen ilginç merasimlerden bir tanesini, Ankara'daki Adak kültürüyle Bursa'daki kültürü karşılaştırdığı doktora tezinde Osman Şevki Bey'den nakille tasvir eder. Onun aktarımına göre her yıl Bursa'da esnafın peştemal kuşanması sebebiyle tânie (tehniye) adı verilen bir eğlence ve kutlama yapılmaktadır. Abdal Murad'da ve Akçağlayan'da yapılan bu kutlamalarda önce ibadet yapılmakta sonra da Abdal Murad türbesi ziyaret edilmektedir. Şeyh efendiyle birlikte usta olacak olan kalfaların ve çırağların topluca yaptıkları du-

17. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi I: Yer Adları* (Orhangazi, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2001), 5.

18. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: Osman-gazi Belediyesi, 2017), 279.

ada Abdal Murad'a şöyle seslenilmektedir:

Destini destime vergil dest-i keremdir. Allah bir dedik, pervane geldik, yönümüz dergâha döndük, kiblemiz dergâh, gün kubbe altında yeşil seccade üzerinde erenler meydanında sizler huzurunda peştemal kuşanıp bir murat almaya geldik.¹⁹

Dua tekbirlerle devam ettikten sonra esnafın en yaşlısının ve ustasının elleri öpülerek türbeden çıkılmakta ve namaz kılınan çınarın altına gelinerek etkinlik sona ermektedir. Tüm bu merasimlerde hatıraları yad edilen ve hikâyeleri anlatılan Abdal Murad'ın tarih boyunca Bursalıların ne kadar çok sevgisini ve sempatisini kazandığını gösteren önemli aktarımlardan biri İsmail Hakkı Bursevî'ye aittir. Onun kaleme aldığı Silsilenâme adlı eserde Hacı Bayram-ı Velî'den bahsedilirken kardeşinin adının da Abdal Murad olduğu kaydedilir. Bu, bir önceki yüzyılda yaşamış olan Abdal Murad'ın toplumda sevilerek kabul gördüğünün ve çocuklara isminin verildiğinin göstergesidir.²⁰

Abdal Murad'a dair yapılan aktarımlarda en dikkat çekici husus onun büyük bir tahta kılıca sahip olmasıdır. Tıpkı Geyikli Baba'ninkine benzer bir kılıç Abdal Murad tarafından kullanılmış fakat bu kılıç ta bir dervişe yakışır şekilde öldürücü olmaktan ziyade caydırıcı olmayı hedeflediği için ahşaptan imal edilmiştir. Osmanlı dönemi kaynakları bu kılıcın Kanuni Sultan Süleyman tarafından da merakla ziyaret edildiğini ve padişahın teberrüken bu kılıcın üçte birlik kısmını alarak saraya götürdüğünü zikrederler.²¹ Pek çok menkıbeye konu olan ve yanında bir de yılan şeklinde tunç topuz bulunan bu emanetler Abdal Murad'ın yadigarı olarak yüzlerce yıl ziyaret edilmiş ancak seyyahların aktarımından anlaşılacağına göre XIX. yüzyılda kaybolmuşlardır.

Yabancı seyyahların özellikle Abdal Murad'ın kılıcı ile Avrupa edebiyatının efsanevi savaşçısı Roland'ın²² kılıcı arasında bağ kurmaları dik-

19. Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 186.

20. Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)*, 119.

21. Şemseddin (Ulusoy), *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi*, 295; Kandes, *Bursa*, 164.

22. Charlemagne'in yeğeni olan ve Avrupa edebiyatında büyük bir savaşçı olarak yad edilen Roland, tıpkı Kral Arthur'un, kılıcı *Excalibur* ile anılması gibi *Durandal* adındaki kılıcı ile tanınan bir şahsiyetti. İslam kültüründeki Hz. Ali ve meşhur kılıcı *Zülfikar* gibi pek çok destansı anlatıya konu olmuşlardı.

kat çekicidir.²³ 1588 yılında Bursa'ya gelmiş olan Lubenau şehir kapılarından birisinde asılı bir kılıcın haricinde türbenin içinde sergilenen bir diğer kılıcı da görmüştür. Aynı zamanda kılıcın son derece büyük ve geniş olduğunu ve dana derisine sarılmış bir halde türbede muhafaza edildiğini söylemiştir. Aynı şekilde bir başka seyyah olan Belan da kılıcın Roland'a ait olduğunu kabul etmiş olmakla birlikte Roland'ın Bursa halkı tarafından Türk olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.²⁴ Abdal Murad'ın aslında Roland olduğunu zanneden/iddia eden bir diğer Avrupalı ziyaretçi de 1656 yılında Bursa'ya gelen Thevenot'dur. Türbede siyah kadifeyle örtülmüş iki sandukanın bulunduğu bahsederken bunların Roland ile oğluna ait olduklarını söyler.²⁵ Tarife uygun olarak Abdal Murad bugün oğlu Abdal Mehmed ile yan yana yatmaktadır. 1790'larda Bursa'da bulunan Brenner ise onunla ilgili anlatılan menkıbeleri naklederken Abdal Murad'dan keşiş olarak bahseder. Bursalıların şehirde kendisine devasa kaya kütlelerini gösterdiklerini ve Abdal Murad'ın bunları yukarıdan yuvarladığını nakleder.²⁶

Abdal Murad'a dair yapılan aktarımların pek çoğunun daha önce aynı bölgede yaşamış olan keşiş menkıbeleriyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Örneğin uzunca bir müddet boyunca Abdal Murad mevkiinde ziyaret edilen yıllanmış topuzun Abdal Murad'a verilmesine vesile olan menkıbe halk arasında şöyle aktarılmaktadır. Bir gün köy ahalisine ve mallarına büyük zarar veren yılanlar peyda olmuş, bunların imhası için Orhan Gazi Abdal Murad'ı görevlendirmiş. Abdal Murad bunları elindeki topuzla denizden çıkar çıkmaz öldürmüştü. Orhan Gazi'nin adamları bu büyük yılanları / ejderleri tunçtan bir kalıba dökererek Abdal Murad'a vermişler. Aynı şekilde İoannikios da Apolyont Gölü'nden geçerken halka zarar veren yılanlardan insanları kurtarmıştır.²⁷ Bu durum halk arasında anlatılan bazı ortak hikâ-

23. Heath W. Lowry, "The 'Sword of Roland' and the 'Sword of Abdal Murad': A Note on the History of Brusa (Bursa) in the Light of Six Centuries of Travellers' Accounts (1325-1925),"den nakleden: Jane Hathaway, *A Tale of Two Factions* (Albany: State University of New York, 2003), 248.

24. Fahri Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* (Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014), 1/465.

25. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2014, 1/466.

26. Fahri Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* (Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014), 2/94.

27. Kaplanoğlu, "Bursa'daki Tasavvuf Kültüründe İslam Dışı Etiketler," 89.

yelerin de keşişlerden dervişlere intikal ettiğini, toplumsal bilinçaltının aynı kaynaklardan beslenildiğini göstermektedir. Budist bir azizin kerametlerinin bir Hristiyan azize atfedilebilmesi gibi, Hristiyan Hagiografik eserlerindeki pek çok anlatı da daha sonra bir Müslüman velinin menakıp-nâmesinde zikredilebilmiştir. Bu sebeple bazı ortak keramet anlatılarını bir dine ya da kültür ögesine bağlamak yerine dünyanın ortak inanç ve medeniyet birikimi olarak algılamak mümkündür.²⁸ Bu bağlamda Abdal Murad'ın gayri Müslim halk tarafından da sevilen bir aziz olduğuna dair aktarımlar vardır. Onun hayat hikâyesindeki bir menkıbeye göre fetihten önce ihtiyaç duyduğu zaman eşeğini Bursa şehrine gönderen Abdal Murad Bursa ahalisi tarafından hediyelere mazhar olurmuş. Zindankapı'ya gönderdiği eşeğini gören Hristiyan ahali eşeğin heybesini doldurur ve geri gönderirlermiş.²⁹

28. Yusuf Babür, "Müslüman Evliyası ile Hristiyan Azizlerin Menkıbe ve Kerametleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi," *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 0/25 (2019), 140, 142.

29. Eşek menkıbesini istihza ile aktaran Kamil Kepecioğlu, bu menkıbeyi anlatanların onu yüceltmek isterken farkına varmadan ona rüşvet alma ithamında bulduklarını belirtir. Bk Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 1/39.

“Doğu ülkelerinin hararetli hayal gücü manastırın harabelerine aldirmayarak Olympos'u (Uludağ'ı) dahi başındaki kardan başlık, peygamberin en sevilen renginden elbisesini giymiş olarak ormanların ve yaylaların çimenlerinin yeşilliği içinde ortasındaki kayalık kemeriyle arazinin çiçekli halısı üzerinde ibadetini yapmak için duran bir keşiş ya da derviş gibi görür.”

(Hammer, 1804)

Aziz Konstantin Manastırı kalıntıları
Fotograf: İsmail Hakkı Yalçın

Abdal Murad Zaviyesi XVI. yüzyılda bir Bektaşî Tekkesi haline gelmiştir. Bektaşîler bu dönemlerde isimlerinde Baba, Dede, Abdal gibi ifadeler bulunan tekkelere el koymuşlar ve buralara Hacı Bektaş'taki merkez tekkeden şeyhler tayin ettirmişlerdir.³⁰ 1698 yılında Abdal Murad Tekkesi'nde Şeyh Receb Efendi'nin tekkeyi yönettiği görülmektedir. Bu yıl vefat eden şeyh yerine Şeyh Hasan Efendi'nin geçtiği, Ahmed Dede isimli bir şahsın tekke şeyhliğini kendi adına kaydettirmesi üzerine Şeyh Hasan Efendi'nin şikâyetçi olması kayıtlara geçmiştir.³¹ Varlığını XX. yüzyıl başlarına değin sürdüren Abdal Murad Tekkesi'nin son şeyhi Mehmed Efendi (ö. 1914) bu tekkeye tayin edilmiş olmasına rağmen İstanbul'daki memuriyeti sebebiyle gelip gidememiş, türbeyle annesi ilgilenmiş ve bu tarihten sonra da dergah sahipsiz kalmıştır.³² Kamil Kepecioğlu Tekke'nin 1933 yılında yandığını haber verir.³³

Duğlu Baba (Dolu Baba)

Orhan Gazi ile birlikte Bursa'nın fethinde hazır bulunup ona yardım eden Gazi dervişlerden biri de Duğlu Baba'dır. Fetih esnasında gaza eden askerlere içlerine su karıştırdığı yoğurtlardan (ayran) ikram eder ve orduya destek olurdu. O dönemde bu ayranlara Duğ adı verildiği için de Duğlu Baba'ya da bu isim verilmişti.³⁴ Uludağ yolu üzerinde Gölpinarı denen bölgede Karabelen mevkiinde çamlar altında mezarı bulunan Duğlu Baba'nın tıpkı Geyikli Baba gibi vahşi hayvanlarla iletişim kurabildiği nakledilir.³⁵ Kendisine alışmış olan Kurtlar ve kuşlar o nereye gitse onu takip ederlermiş. XVI. yüzyıl Osmanlı Şairi Lâmiî Çelebi Duğlu Baba'nın mezarının bulunduğu mekândan sitayişle bahseder; havasının ve suyunun hoş kokulu olduğunu, cennet gibi çimenliklerinin gönül

açan bir safâ mekânı olduğunu, altında gölgele-nilen güzel ağaçlarının sidretü'l-müntehâ gibi olduğunu anlatır. Ona göre Duğlu Baba ziyaretgahı Uludağ'ın en güzel mekânlarından biridir:

Niçün yâd itmeyem Doğlu Baba'yı
Cihan andan kılur kesb-i hevâyı

(Doğlu Baba'yı Uludağ'da nasıl hatırlamayalım,
tüm dünya güzel havasını ondan alıyor.)

Ki olmuş anda yirden çarha hem-ser
Misâl-i Sidre eşcâr-ı sanavber

(Çam ağaçları orada tıpkı cennetin Sidre Ağacı
gibi yerden göğe baş uzatmıştır.)

Açup gerdûnda şehperler melek-vâr
Ururlar raks tâvûs-ı felek-vâr

(Oranın göğünde kuşlar melekler gibi kanat açar
ve tavus kuşunun kanatları gibi raks ederek kanat
çırparlar)

Çün ol hurrem zemîn er meşhedidür
Harîmi pes erenler merkadidür

(İçinde kutlu kişilerin mezarları bulunan o neşe
verici mekân bir şehitlik mekânıdır.)

Olup perr-i melâyik anda cârû
Su gibi hâk-i pâki gösterür rû

(Meleklerin kanatları orada süpürge olur, bu
sebeple tertemiz toprağı su gibi yüz gösterir,
aynaya dönüşür.)

Çerâğından fitil-i subh-ı handân
Meh ü hôr sofrası içre iki nân.³⁶

(Güleç yüzlü sabah orada aydınlanır, öyle ki
güneş ve ay o mekânın sofrasında iki ekmeğin
gibidir.)

III. Geyikli Baba

Uludağ'daki Hristiyanlık mirasının İslami yapılarına devri sürecinde tekkesini yine Bizans manastırı üzerine kuran bir başka derviş Geyikli Baba'dır. Onun İnegöl yolu üzerinde Baba Sultan

36. İsen - Burmaoğlu, "Bursa Şehr-engizi (Lami'i Çelebi)," 175; Lâmiî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 228.

Geyikli Baba Türbesi
Fotoğraf: Ömer Kaptan

Köyü'ndeki zaviyesi ve türbesi bölgenin önemli ziyaretgahlarından biridir. Türbesinin de içinde bulunduğu tekkede Bizans döneminden itibaren kullanıldığı tespit edilen bir çeşme, bir vaftiz havuzundan dönüştürülmüş yalağı, üzerinde tahrip edilmiş bir haçla birlikte varlığını sürdürmektedir.

Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethi esnasında ona yardımcı olan Abdal dervişlerden biri olan Geyikli Baba, aynı zamanda Gazi dervişlerin en önemli temsilcilerinden biridir. Yunus Emre ondan bahsettiği bir şiirinde ismini Hasan olarak anmıştır.³⁷ Geyikli Baba, erken Osmanlı döneminin toplumsal yaşantısında en dikkat çekici karakter-

lerden biri olmuştur. Gerçek adı Hasan olmasına rağmen Geyikli Baba olarak anılması, Kalenderî bir derviş olması sebebiyle Geyik postu giyerek dolaşıyor olmasından veyahut Geyiklerle yakın temaslarından kaynaklanmaktadır. İlk dönem Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazâde ve Neşri, onun geyiklerle dolaştığını ve sohbet ettiğini aktarırlar.³⁸

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi Eş-Şakâ'î-ku'n-Nu'mâniyye adlı eserinde Geyikli Baba'nın Acem diyarındaki Hoy'dan geldiğini aktarır.

38. Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi: Osmanlı Tarihi, 1285-1502*, ed. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013); Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, ed. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 72.

37. Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

30. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 66.

31. Bkz. Fahri Maden, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke Ve Türbeleri," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 0/68 (2013), 89-128.

32. Salih Çift, "Osmanlılar Dönemi'nde Bursa'da Bektaşî Kültürü Ve Bektaşî Tekkeleri," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2001), 231.

33. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2009, 1/39.

34. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye*, 40. Ayran anlamına gelen Doğ/Duğ kelimesi İran'da hâlâ aktif olarak kullanılmaktadır.

35. Kamil Kepecioğlu İstanbul'daki Toklu Dede'nin Duğlu Baba ile nâmdaş olduğunu söyler. Ona göre Ayvansaray civarında Ebu Şeybe Türbesi'nde türbedarlık eden İsmail Gazi Dede tıpkı Duğlu Baba gibi İstanbul'un fethi esnasında askerlere ayran dağıttığı için "Toklu (Duğlu) Dede" olarak anılmıştır. Bk. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2009, 1/392.

Külliyesinin Hemen Yanında Geyikli Baba'nın Diktiği Rivayet Edilen Yedi yüz yıllık Çınar Ağacı
Fotoğraf: Ömer Kaptan

Uludağ'ın tepelerinde mısralarından dökülen, çam ağaçlarının fısıltıları ve berrak dağ sularının mırıltıları altından Şirin'in Türkçesini okuyan büyük şair Molla Hüsrev... Hümayunnâme'nin yazarı Ali Vasi Çelebi... Hayatlarının en güzel günlerini kuş cıvıltıları ve su sesi altında öğrenerek ve öğreterek geçirdikleri Uludağ tepelerinde ölümsüz eserlerinde akan yaşam kaynağını dağıtarak, dağın eteklerindeki mezarlarının gölgesinde yatarlar.

HAMMER

Geyiklerle münasebetine değindikten sonra mezarını ziyaret ettiğini ve yanında Germiyan beyinin çocuklarından birinin metfun bulunduğunu kaydeder. Aktardığına göre Geyikli Baba'nın muhibbânından biri de Turgut Alp'tir. İyice yaşlandığı dönemde Geyikli Baba yakınlarına gelmek isteyen Turgut Alp, ölünceye değin onun hizmetinde bulunmuştur.³⁹

Emir Sultan

XIV yüzyıl sonlarında Uludağ eteklerini mesken tutan bir başka derviş Emir Sultan Hazretleri olmuştur. Bursa'nın en tanınmış mutasavvıfı olan Emir Sultan Hazretleri şehir merkezinin doğusunda Uludağ eteklerinde bir dergâh inşa ettirmiş ve müritlerini burada yetiştirmiştir. Emir Sultan Hazretleri'nin Uludağ ile ilişkisi menkıbelere de konu olmuş Hüsameddin Bursevî gibi bazı müellifler onu Uludağ keşişleriyle görüştüğüne dair menkıbeler nakletmişlerdir.⁴⁰

Gerçek adı Muhammed Şemseddin olan Emir Sultan, Buhara'da dünyaya gelmiştir. Buhara'da babasının vefatı üzerine bir Seyyid olduğu için Medine'ye gitmiş, burada hayatının sonuna kadar kalmayı arzu etmiştir. Ancak menkıbelerde aktarıldığına göre görmüş olduğu bir rüya onu Uludağ'ın eteklerine getirmiştir. Rüyasında Peygamber Efendimiz ve yanında Hazreti Ali, onu Rum diyarına (Anadolu'ya) gitmeye sevk eder. Art arda üç defa bu rüyayı görür. Bunun üzerine rüyasında işaret edilen üç kandili takip ederek yola çıkar. Üçüncü kandil Uludağ eteklerindeki Bursa şehrine geldiğinde söner. Uludağ'ın maneviyatından nasiplenmek istercesine evvela şehir merkezinin dışında, dağ eteğinde Gâr-ı Aşıkân (aşıklar mağarası) adı verilen bir mağarada kalır. Kısa sürede kendisini ziyaret etmeye başlayan insanların çoğalması üzerine bir dergâh oluşturur ve irşâda başlar. Emir Sultan hazretlerinin kısa sürede alakayı üzerine toplaması dönemin önde gelenlerinin de dikkatini çeker. Molla Fenari Hazretleri'nin aracılığıyla Yıldırım Bayezid'e sunulur. Padişahın kızıyla evlenir ve sultan damadı olur. Emir Sultan Hazretlerinin bu dönemden itibaren sultanların yanında itibar kazandığı dikkatleri çekmiştir. Üç padişah zamanında yaşayan Emir Sultan, Yıldırım Bayezid'e va'z ü nasihatleriyle yön vermeye çalışmış, Sultan Çelebi Mehmed'e kılıç kuşatmış,

39. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 36.
40. Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 29, 92.

Sultan II. Murad zamanında ise İstanbul'un kuşatmasına iştirak ederek (1422) devlete maddi manevi desteğini göstermiştir. 1429 yılında bir veba salgınında vefat etmiştir.⁴¹

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kuvvetli cezbe sahibi arif ve zahit bir kişi olarak nitelediği Emir Sultan hazretleri Molla Fenari'den ders almıştır. Sadreddin el-Konevî'nin Miftâhu'l-Gayb adlı kitabını Molla Fenari'den okuyan Emir Sultan, ondan icazet de almıştır. Ondaki bir sonraki yüzyılda yaşayan Taşköprülüzâde, bu eserin Emir Sultan'ın kendi el yazısıyla yazdığı bir nüshasını gördüğünü söylemektedir.⁴² İyi Farsça bildiği rivayet edilen fakat Osmanlı Türkçesi'ni çok iyi konuşmadığı rivayet edilen Emir Sultan Hazretlerinin daha çok Özbek ve Tatar Türkçesi konuştuğu aktarılmaktadır. Hulâsatü'l-Vefeyât yazarı Gazzizâde Abdüllatif Efendi Emir Sultan'ın bol telifatı olduğunu söylemektedir. Dedesi Gazzizâde Şeyh Mustafa el Nesib, Emir Sultan'ın tasavvuf ilmine ait Tezyinül-Makamat adlı risalesini genişleterek tercüme etmiş ve dervişlerinin istifadesine sunmuştur.⁴³

Emir Sultan'ın şehir merkezi dışında Uludağ eteklerinde inşa ettiği dergâhı zamanla şehrin genişlemesiyle yerleşim alanlarının ortasında kalmış, mamafih Bursalıların en sevdiği türbe ve ziyaretgah olmayı sürdürmüştür. Onun Uludağ ile ilişkisini gösteren bir menkıbe yukarıda zikri geçen ve bir siyah kıyafetli keşişle onu Uludağ'da buluşturan menkıbe olduğu gibi, bir diğer menkıbe de Emir Sultan'ın Bursa'ya ilk geldiğinde şehir merkezine girmeden önce dağ eteğinde kaldığı Gâr-ı Aşıkân (aşıklar mağarası) menkıbesidir. Rivayet edildiğine göre Emir Sultan Hazretleri peygamber işaretiyle geldiği Bursa'da halk arasına karışmadan önce buradaki mağarada kalır. Emir Sultan'ın hatırasının buraya kattığı değerden dolayı kısa süre sonra burada bir dergâh yapılır. Emir Sultan ile aynı yüzyılda, 1484 senesinde mamur olduğu görülen La'l Paşa Türbesi'nin de burada olduğunu Kâmil Kepecioğlu aktarır.⁴⁴ Emir Sultan'ın Buha-

41. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Algül - Nihat Azamat, "Emir Sultan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995); Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan*.

42. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 104.
43. Seyyid Abdüllatif Gazzizâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât: Bursa'da Medfun Meşâyih'in Kısa Hayatı*, ed. Mustafa Demirel (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2014), 38.

44. Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 2/104; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 3/145.

ra'dan buraya gelip kalışının anısına daha sonraki dönemlerde de Buhara ve Afgan coğrafyasından gelen seyyahlar Bursa'ya geldiklerinde burada misafir edilmişlerdir. Aşıklar mağarası dergâhının konumunu Hasan Tâib Efendi, Mir'ât-ı Burûsa adlı eserinde "İzzettin Bey Camii'nin hemen kible istikameti" olarak bildirir. İki katlı bir dergâh olarak nitelediği yerin Nakşibendi tarikatına ait olduğunu belirtir ve esasının Emir Sultan Hazretleri'yle ilgili olduğunu da ekler.⁴⁵ Yâdigâr-ı Şemsi yazarı Mehmed Şemseddin Efendi, İzzettin Bey Cami'ne bitişik olan zaviyenin Özbekler tekkesi, Gâr-ı Aşıkân olarak anılan dergâhın ise Buhara Kalenderhânesi olduğunu bildirmektedir. Buna rağmen Baldırzâde ve Güldeste'de bu tekkeye dair detaylı bilgi bulunmaması bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Dergâhın postnişinleri XVIII. yüzyıldan itibaren kayıtlara geçmektedir. Şemseddin Efendi'nin 2 Temmuz 1926 tarihinde bildirdiğine göre tekke, harap olduğu gerekçesiyle belediye tarafından yıkılmasına karar verilmiştir.⁴⁶

45. Hasan Tâib Efendi, *Hatıra ya da Bursa'nın Aynası: Hâtıra-Yâhud- Mir'ât-ı Burûsa*, ed. Mehmet Fatih Birgül (Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2007), 56.

46. Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, ed. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2021), 415; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 360.

XV. Yüzyılda Uludağ

Bu yüzyılda Uludağ'ın kimliğini belirleyen şahsiyetlere sûfilerin yanında âlimler de eklenmiştir. Abdal Murad, Geyikli Baba, Duğlu Baba gibi ilk dönem gazi dervişlerinden sonra bu dönemde Uludağ artık alimlerin ve ariflerin ders mekânı olmaya başlamıştır. Bir zamanların keşiş hikâyeleriyle tanınan Uludağ bu dönemle birlikte şeyhlerin müritleriyle, müderrislerin de talebeleriyle sayfiye ve yaylaklarında sohbet ettiği, dersler yaptığı bir temâşâ yeri haline gelmiştir. Alimler ve şairler eserlerini vermek için Uludağ'ın tefekküre imkân sağlayan ve zihinleri açan yamaç ve vadilerini tercih etmişlerdir. Osman Şevki Bey, sûfilerin yanına alimlerin de katılığını şu şekilde ifade etmektedir: Dervişlerin burada sükûnet ve inzivâ dahilinde yaşamaları ulemâ sınıfının da nazar-ı gıbtasını celb etmiş ve bunlar da medreselerini mevsim-i sayfta (yaz mevsiminde) bu dağa nakletmeye başlamışlardır.⁴⁷ Şer'iyye Sicilleri'nden hareketle Bursa'daki medrese yaşamını inceleyen Mefail Hızlı da Bursa'da kurulmaya başlayan medreselerdeki öğrencilerin, hocaları eşliğinde bahâriye ve yaylâkiye zamanlarında Uludağ'a çıkarak burada çardaklar yaptıklarını ve derslerini burada gördüklerini ifade etmektedir.⁴⁸

Bu dönemde özellikle Fatih Sultan Mehmed'in yakın çevresini oluşturan alimler Uludağ hatıralarıyla kayda alınmışlardır. Bu yüzyılın Uludağ bağlamında öne çıkan şahsiyetleri başta Zeyniyye Tarikatı'nı Anadolu'ya taşıyan Abdüllatif Kudsi, ardından Kazasker Alaaddin Ali Efendi, Molla Lütfî, Bursalı Aşık Yunus ve Abdurrahman Efendi gibi isimlerdir.

Abdüllatif Kudsi ve Zeyniler Köyü

Emir Sultan'ın vefatından bir süre sonra yine onun dergâhının yakınında, Uludağ eteklerinde bir başka dergâh Abdüllatif Kudsi hazretleri için kurulmuştur. Ancak konumuz açısından önemli olan husus, Abdüllatif Kudsi Hazretleri adına Bursa şehir merkezinin doğusunda dağ eteklerinde kurulan bu dergâhın yanı sıra onun ardılları olan Zeyni şeyhlerinin ve dervişlerinin Uludağ'da kurdukları Zeyniyye Dergâhı'nın da

47. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 304.

48. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 169, 170; Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 152.

bulunuyor oluşudur. Bugünkü Zeyniler Köyü'nün nüvesini oluşturan Zeyniyye Dergâhı Uludağ'ın manevi atmosferini besleyen önemli kaynaklardan biriydi.

Şeyh Abdüllatif Kudsi hazretleri aslen Kudüslüdür. Zeyniyye Tarikatı'nın kurucusu Zeynüddin Hâfî'yi hacca gidişi esnasında Kudüs'teki evinde misafir etmiştir. Hac dönüşünde onunla birlikte Horasan'a giden Abdüllatif Kudsi, şeyhinin yanında eğitimini tamamlayarak icazet almıştır. İcazetin ardından önce Kudüs'e giden Abdüllatif Kudsi ardından Şam'a ve Konya'ya gitmiştir. Zeynüddin Hâfî'nin öğretilerini o tarihten itibaren Anadolu'ya taşıyacak olan Kudsi, bir müddet sonra Uludağ eteklerine yerleşmiştir.

Taşköprülüzâde'nin aktardığına göre Abdüllatif Kudsi Konya'da Şeyh Piri Halife'yi ziyaret ettiğinde konumuz açısından önemli bir isim olan Şeyh Taceddin İbrahim Karamanî Efendi de Konya'da, şeyhin yanındadır. Abdüllatif Kudsi ondan, öğrencisi Taceddin'i istemiştir. Şeyh Piri Halife'nin izin vermesiyle Taceddin Efendi Abdüllatif Kudsi ile birlikte Bursa'ya gelerek onun hizmetine girmiştir. Abdüllatif Kudsi'den tasavvuf yolunun inceliklerini öğrenen ve mürşitlik mertebesine ulaşan Şeyh Taceddin Efendi Kudsi'nin vefatında onun yerine geçerek Zeyniler Dergâhı'nın şeyhi olmuştur. Uludağ'daki dergâh ise henüz kurulmamıştır. Uludağ'da bugünkü Zeyniler köyünde dergâhın kurulması Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye adlı eserde (özetle) şöyle anlatılmaktadır: Bir gün Şeyh Taceddin Efendi kaybolur. Uzun süre aranır fakat bulunamaz. Uludağ'da bir tepe üzerinde tefekküre çekilmiştir. Onu buldukları yer daha sonra Zeyniyye dervişlerince mübarek addedilir.⁴⁹ Şeyhlerin riyazete çekildiği bu yerde daha sonra Hoca Rüstem adı verilen ve Abdüllatif Kudsi'nin ahbablarından olan bir tüccar müritler için odalar yaptırır ve bir dergâh alanı oluşur. Burada daha sonra bir hamam da yaptırılır ve çevresinde inşa edilen binalarla burası "Sûfîler yaylağı / Zeyniler yaylağı" adlarıyla anılmaya başlar. Şeyh Taceddin'in ardından şeyh olan Hacı Halife de Zeyniler Köyü'nün olduğu bu yeni dergâh alanında vakfiyeler oluşturarak mekânı genişletir. Burada oluşturulan hücreler arasında ünlü alim Molla Hayâlî'nin de çilehanesi bulunmaktadır. Hulâsatü'l-Vefeyât yazarı Gazzizâde Abdüllatif Efendi, Abdüllatif Ku-

dsi'nin de bir zamanlar bu yaylada vakit geçirdiğini bildirmektedir. Bu dergâh alanının etrafında yapıların oluşmaya başlamasıyla zamanla burada bir köy teşekkül eder. Bu köy bugün de Zeyniyye dervişlerinin adıyla anılmakta ve Zeyniler Köyü olarak tanınmaktadır.⁵⁰

Fatih Sultan Mehmed'in Uludağ'ı Mesken Tutan Alimleri

Abdüllatif Kudsi'nin bir başka önemli öğrencisi de öğretisini Zeyniyye öğretisini İstanbul'a taşımış olan Şeyh Vefa'dır. Şeyh Vefa Fatih Sultan Mehmed'e ve çevresindeki ulemaya tesir etmiş önemli sülûlerden biridir. Fatih Sultan Mehmed döneminin alimlerinin pek çoğu onu yakından takip etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed gerek kendi medresesinde gerekse Bursa Sultaniye Medresesi gibi önemli okullarda bulunan hocaların tayin ve takibiyle yakından ilgilenmiştir. Bursa alimleriyle ilişkisi yakın olan Fatih Sultan Mehmed'in bir dönem yanından ayırmadığı en önemli alim Kazasker Alaaddin Ali Fenârî Efendi'dir. Bursalı Molla Fenârî'nin torunu olan Kazasker Alaaddin Ali Fenârî Uludağ'da pek çok anısı bulunan, dönemin büyük alimlerinden biridir. Onun Uludağ maceralarını aktaran kişi Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin dayısı olan Abdurrahman Efendi'dir. Bu sebeple Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye'de aktarılan şu hadiseler Kazasker Alaaddin Efendi'nin Uludağ'da geçirdiği günleri birinci ağızdan aktaran hadiseler olmaları sebebiyle önem arz etmektedir.

Müellifin aktardığına göre Alaaddin Ali Efendi Kazaskerlikten ayrıldıktan sonra Uludağ'da ilimle iştigal etmeye devam etmekteydi. Onun dağda bir yeri vardı. (Bu yerin Kadıyayla olduğu düşünülmektedir, Kadıyayla isminin Kazasker Alaaddin Efendi'den yadigar kalmış olması ihtimal dahilindedir.) Görevden alındıktan sonra burada yaşamaya başlamıştı. Yılın üç mevsimi burada oturuyordu. Hatta üzerine defalarca kar bile yağıyordu. (Dayısı anlatıyor): Bir gün ders okumak için yanına gittiğimizde üzerine ve kitaplarına kar yağdığını gördük. Ders sırasında bir kitaba bakmak ihtiyacı duyduğunda, üzerinde kar olan ki-

50. Gazzizâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, 90; Kara, *Bursa'da Dini Kültür*, 66; Reşat Öngören, "Zeyniyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/368; Aziz Elbas (ed.), *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri: Emirsultan, Karamzak, Musababa, Piremir, Teferruç* (Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi, 2017); Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, 2009, 4/89.

49. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 194; Ayrıca bk. Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 4/403.

Zeyniler Köyü Üzerindeki Tarihi Hamam Kahntısının Yaz ve Kış Görünümleri

tabı aldı ve şöyle dedi: Rengi beyaz ama karakteri soğuk bir sevgiliye ne kadar da benziyor!"⁵¹

Alaaddin Ali Fenârî haricinde Fatih Sultan Mehmed'in çevresinden Uludağ ile teması olduğunu bildirdiğimiz bir başka XV. yüzyıl şahsiyeti de Molla Lütfi hazretleridir. Fatih'in Hafız-ı Kütüb'ü (Kütüphane Müdürü) olan Molla Lütfi, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin aktardığına göre Bursa'da müderrislik yaptığı dönemlerde zaman zaman Uludağ'a çıkmaktaydı. Bir defasında Uludağ'da bir akarsu gözesinin yanında gösterdiği rivayet edilen keramet de onunla ilgili olarak aktarılmış ve Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye'de yerini almıştır.⁵² Bu eseri yazan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin dayısından dinlediği pek çok hadiseyi eserine kaydettiğini yukarıda belirtmiştik. Müellifin dayısı olan Abdurrahman bin Hüseyin el-Hüseyin Efendi az önce kendisinden bahsedilen Alaaddin Ali Efendi'nin öğrencisidir. Abdurrahman Efendi, cezbe sahibi bir zattır. Dünya malında gözü yoktur ve vaktinin çoğunu dağlarda geçirmektedir. Alaaddin Ali Efendi'ye dair aktardığı hadiseler göz atıldığında bu dağların başında Uludağ'ın geldiğinde şüphe yoktur. Vaktinin çoğunu evinden çıkmayarak ibadetle geçirmekte olan Abdurrah-

51. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 308.
52. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 452.

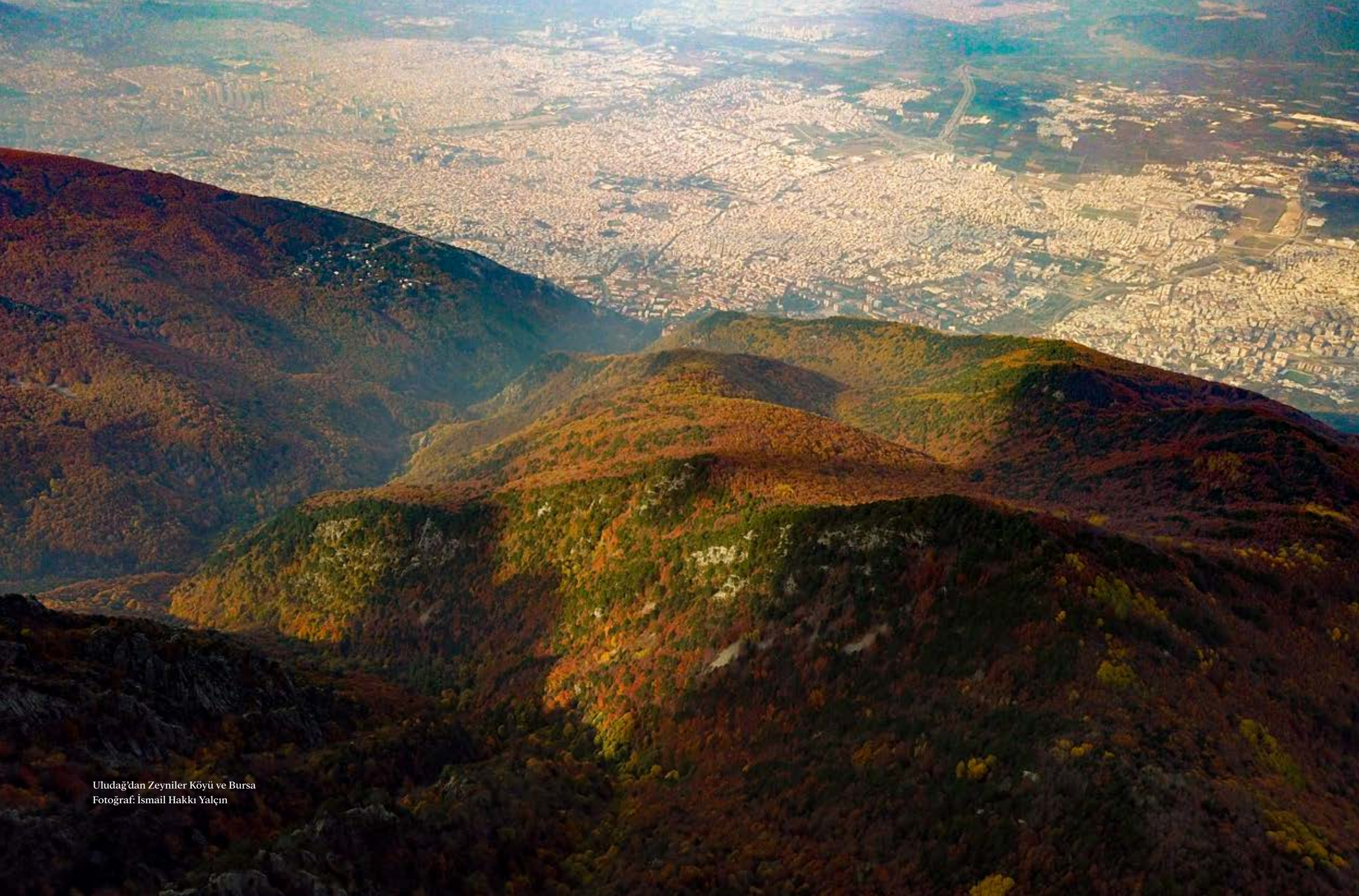
man Efendi, yanına azık dahi almadan dağda vakit geçirmeyi ve inziva halinde bulunmayı alışkanlık haline getirmiştir. Bizzat yeğeni Taşköprülüzâde'ye aktardığına göre kendisi Uludağ'ın yalnızca manevi gıdalarla değil maddi gıdalarla da doyduğunu bu sebeple azık almaya gerek duymadığını aktarmaktadır: O vakit Hak aşkı beni sarmıştı. Açlığımı giderecek şeyleri dağlarda buluyordum. Hatta bazen ağaçların arasında bile ekmek buluyordum. Vahşi hayvanlar sakince sözümlü dinliyor ve etrafımda beni koruyorlardı.⁵³

Bursalı Aşık Yunus

XV. yüzyılda Uludağ eteklerini mesken tutmuş önemli dervişlerden bir diğeri de Bursalı Aşık Yunus'tur (ö. 1439). Şehir merkezinin doğusunda Uludağ eteklerinde mezarı tespit edilmiş olan Bursalı Aşık Yunus, söylemiş olduğu şiirler ilahi olarak bestelenmiş ve halk arasında dilden dile dolaşmış olan bir dervişdir. Divan tarzı söylediği şiirlerle Divan Edebiyatı'nın kurucusu kabul edilen Yunus Emre'den (ö. 1321) farklı olarak onun yüz yıl sonraki takipçisi kabul edilen ve daha çok halk ağzıyla şiirler söyleyen Bursalı Aşık Yunus Emir Sultan Hazretleri'nin öğrencisidir.

53. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye*, 624.

Uludağ'dan Zeyniler Köyü ve Bursa
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Rivayet edildiğine göre ünlü mutasavvıf Niyâzi-i Mısıri Hazretleri Emir Sultan'a yaptığı ziyaretlerde bugünkü Bursalı Aşık Yunus kabrinin yanından her geçişinde bir Fatiha okur ve “buradan Yunus kokusu geliyor” der. Bir gün yanında bulunan dervişler “Efendim, Yunus Emre'nin kokusunu aldığınızı söylüyorsunuz, makâmlarını da beyân etseniz de biz de ziyaret etmek” derler. Bunun üzerine Niyâzi-i Mısıri elindeki âsâ ile “Hâzâ kabir-i Yunus ve hâzâ Yunus Emrem” diyerek bu yeri işaret eder. Dervişler işaret edilen yeri kazdıklarında üç mezar taşıyla karşılaşılır. Mezar taşlarında Kara Abdurrezzak, Aşık Yunus ve Yunus Emrem ibareleri görülür. Bu yüzden buraya üçler makamı adı verilir. Hemen hayır sahibi biri tarafından bir türbe ve yanına bir mescit inşa edilir. Aynı zamanda dergâh vazifesi de gören bu mescit, ayrıca burada kabri bulunan Kara Abdurrezzak sebebiyle “Kara Abdurrezzak Dergâhı” veya bu ismin halk arasında “Karamazak” şeklinde telaffuzu ile “Karamazak Dergâhı” olarak anılmıştır.⁵⁴

Bursalı Aşık Yunus ve Yunus Emre gerçekten de iki ayrı kişi midir? Bu sorunun cevabını eski şiirleri derleyen mecmualarda bulmak mümkündür. Daha XV. yüzyılda istinsah edilmiş olan Bursa mecmuasında Yunus Emre ve Bursalı Aşık Yunus'un şiirlerinin iki başlık altında toplandığı görülmüştür.⁵⁵ Burada şaşırtıcı olan kısım ise halk arasında Yunus Emre'ye ait olduğu zannedilen pek çok ünlü şiirin, ilahinin gerçek sahibinin Bursalı Aşık Yunus olmasıdır. “Sordum sarı çiçeğe,” “Adı güzel kendi güzel Muhammed,” “Göçtü kervan kaldık dağlar ardında,” “Yemen illerinde Veysel Karani,” “Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevlam seni,” “Gel gör beni aşk neyledi,” “Ne zaman ararsam seni,” “İsmi sübhân virdin mi var bahçeler de yurdun mu var,” “Milk-i bekâdan gelmişem,” “Niçin ağlarsın ey Bülbül,” “Şol cennetin ırmakları” gibi sözleri ilahi olarak bestelenmiş şiirlerin hepsi Bursalı Aşık Yunus'a aittir. Yüzyıllar boyunca tekkelerde bestelerle okunan şiirler halk arasında teveccüh görmüş ve günümüze değin ulaşmayı başarmıştır. Hatta Aşık Yunus'un eserleri daha baskın çıktığı için Yunus Emre'nin şiirlerinin yerine onun eserleri daha çok bestelenmiş ve

halk arasında revaç bulmuştur.⁵⁶

Bursalı Aşık Yunus'un ilim aleminde tanınmasını sağlayan en önemli isimlerden biri Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır. Onun Yunus Emre'yi ziyaret başlığıyla yayınladığı yazı Bursalı Aşık Yunus üzerine alakaları toplamış ve ondan sonra Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi isimler onun hakkındaki bilgileri ilmi yayınları arasında neşretmişlerdir. Son dönemde ise Mustafa Tatcı ve Mustafa Özçelik'in Bursalı Aşık Yunus'a dair yaptığı çalışmalar onun kimliğine dair daha belirgin verileri ulaşmamıza imkân vermiştir. Rıza Tevfik Bölükbaşı, bu çalışmalara zemin hazırlayan yazısında Bursa'ya yaptığı bir ziyaretten bahsetmektedir. “Her şeyden ve herkesten evvel görmek istediğim Yunus Emre'ydi” diyerek aktarmaya başladığı hatırasında Karamazak mahallesinde yaşadıklarını aktarır. Yunus Emre'nin mezarının olduğu evin kapısının kapalı olmasına sitem eder. Türbedarı arar fakat bulamaz, kızgınlığını şu sözlerle dile getirir: “İngilterede meşhur şairlerden Shakespeare'in, Ruskin'in, Tennisso'nun mezarlarını ziyaret etmiştim. Dünyanın Her yerinden ziyaretçileri vardı. Bu kapıcı ne büyük kapıcının kapıcısı olduğunu idrak etseydi kapısından ayrılmazdı.”⁵⁷ Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın aktarımlarında tek bir Yunus'tan bahsettiği dikkatleri çekmektedir. Ancak kendisi için konan mezar taşlarında Yunus Emre'nin makam kabir taşının haricinde bir de Bursalı Aşık Yunus kabir taşının bulunması dikkatleri çekmektedir. XVIII. yüzyılda mezkûr dergâh için yazılan kitabede Bursalı Aşık Yunus ile Yunus Emre'nin üçler makamında iki ayrı kişi olarak belirtilmesi de dikkat çekmektedir. İkisi için yanyana hazırlanmış mezar taşları da günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Bursalı aşık Yunus'un bugün apartmanlar arasında kalmış olan mezarı üzerinde Yıldırım Belediyesi çalışmalarını sürdürmektedir. Alanın etrafındaki binaların yıkılarak yeni bir projeye mekânın güzelleştirilmesi hedeflenmektedir. Kadı sicillerinde bugünkü türbenin bulunduğu yerin yanında bir mescit ve tekkenin bulunduğu görülebilmektedir. Karamazak ismine 1519 yılı kayıtlarında rastlanabiliyor olması Kara Abdurrezzak'ın oldukça eski bir dönemde yaşadığını göstermektedir. Bazı belgelere göre türbede yatan

54. Abdurrezzak Tek, “Sa'dilik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 39.

55. Mustafa Özçelik, *Bursa'nın Yunus'u Aşık Yunus* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013), 9,60.

56. Mustafa Tatcı, *Yunus Emre'nin gönül çocuğu Bursalı Aşık Yunus* (İstanbul: H Yayınları, 2019).

57. Özçelik, *Aşık Yunus*, 65.

Bursalı Aşık Yunus'un bir torunu 1490 yılında bir evi mescide dönüştürmüştür. Olasılıkla burası mahallenin mescididir. Daha sonra Yunus Emre Dergâhı ya da Karamazak Dergâhı olarak anılan yapı burasıdır.⁵⁸ Bu dergâh Sa'di dervişlerince kullanılmıştır. Rivayet edildiğine göre Bursa Hisarı'nda Üftade Külliyesi yakınlarında bulunan Zinciri Ali Efendi Tekkesi'nin şeyhlerinden Mustafa Haydar Efendi'nin bir halifesi bu mescide imam olarak atanınca burada Sa'diyye Tarikatı usûlüne başlanmıştır. Buraya imam olarak tayin edilen Mehmed Esad Efendi (ö. 1855) mescidin yanına haremlik ve selamlığı olan bir dergâh inşa etmiştir. Uzunca bir süre Sa'di dervişlerini burada yetiştiren Mehmed Esad Efendi, 1855 tarihinde hastalanmış ve vefatından bir hafta önce evrâdın okunmasından evvel dervişânına “Bu hafta şeyhiniz, fakirim; fakat haftaya kendinize bir şeyh bulun ve bugün kemâl-i şevkle evrâd-ı şerifi okuyunuz” dediği kaydedilmiştir. Söz konusu tarihten bir hafta sonra vefat eden Mehmed Esad Efendi dergâhın haziresine defnolunmuştur.⁵⁹ Aşık Yunus'a aidiyeti genel bir kabul görmüş olan bu dergâh daha sonra da iltifatlara mazhar olmuş, meşruiyetten birkaç yıl önce saraydan Cemile Hanım Sultan bu türbeyi ziyaret etmiş ve tamir ettirmiştir.⁶⁰

XVI. Yüzyılda Uludağ

Şehzadelerin öldürülmesi, Softa Boğan ve Sultan Selim Sanavberliği

XVI. yüzyıl başlarında Uludağ, öncelikle siyasi hadiseler bağlamında kayıtlara geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Han, iktidarının ilk yıllarında Bursa'ya birkaç defa gelme zarureti hissetmiş ve Uludağ'da Yavuz Sultan Sanavberliği'ne ve Softa Boğan şelalesi'ne adını verecek olan hadiselerin yaşanmasına sebep olmuştu. Bu hadiseler Sultan Selim Han'ın yeni elde ettiği tahtı tehdit eden iki kardeşinin bertaraf edilmesi esnasında yaşanan hadiselerdi. Sultan Selim'in her ikisi de Bursa'da metfun bulunan ağabeyleri Şehzade Ahmed ve şehzade Korkut, Yavuz Selim Han tarafından iktidara ortak olmaları endişesiyle tasfiye edilirken şehzadelerde bu acı hadiselerden nasibini almıştı.

58. Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi I: Yer Adları*, 171.

59. Tek, “Sa'diyye,” 40.

60. Özçelik, *Aşık Yunus*, 45.

Abisi Ahmed'e karşı mücadele etmekte olduğu gergin ortamda Bursa'da karargâhını kurdurmuş olan Sultan Selim Han, Şehzade Ahmed'in 2000 süvariyle Kemah ve Niksar üzerinden Amasya'yı basarak ele geçirmesi hadisesine çok içerlemiştir. Öncelikle gerekli tedbirleri almayan ve Şehzade Ahmed taraftarı olmasından şüphe ettiği Koca Mustafa Paşa'yı idam ettirmiştir. Hemen ardından Bursa'da bulunan beş şehzadeyi (kardeşi Mahmut'un oğulları Musa, Orhan, Emir; diğer kardeşi Alemşah'ın oğlu Osman ve yine kardeşi Şehinşah'ın oğlu Mehmed boğdurulmuştur (5 Ocak 1513). Bursa'da gerçekleşen bu acı hadiselerin nasıl gerçekleştiği Solakzâde Tarihi'nde şöyle anlatılır:

“Sultan daima teyakkuz halinde idi... Alemin ıslahı ve işlerin nizami için, bunların vücutlarını bu dünyadan yok etmeye kasd eyledi. Bir gün heybet ve haşmet ile dağları ve ovaları seyretti. Ağalarından her birini bölükleri ile gönülleri pak şehzadelerinin işlerinin görülmesi için tayin eyledi. Kendileri saadetle şehre duhul edip saraylarına nüzul eyleyince, beşinin de işleri bertaraf olmuş idi. Gümüş tenli gül renkli nazik bedenlerini kefenlere sararak büyük babaları olan Sultan Murad Han (Allah ona rahmet eylesin) mezarı civarında defnolundular.”⁶¹

Bu acı hadiselerden sonra husule gelen kötü ortamı dağıtmak ve Bursalıların kırgınlık hislerini silmek için padişah şehirde kurbanlar kestirmiş ve halka paralar dağıtmıştır.⁶² Bugün Uludağ'da bu elim hadiseler Softaboğan Şelalesi'nde hatıra gelmektedir. İdam edilen şehzadeler iyi bir medrese eğitimi aldıkları için softa olarak anılmışlar ve onların boğulması bu mahalde gerçekleştiğinden dolayı mevki softaboğan adıyla anılmış olmalıdır.⁶³ Softaboğan'ın az ilerisindeki çam ormanlarının bulunduğu alan da bugün hala Sultan Selim Sanavberliği olarak anılmaktadır. Eski Türkçe'de sıkça kullanılmış olan Sanavber kelimesi çam ağacı anlamına gelmektedir.

61. Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, ed. Vâhid Çabuk (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2016), 414.

62. Feridun M. Emecen, *Zamanın İskenderi, Şarkın Fatihî: Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013), 86, 87; Bu kötü atmosferi dağıtmak için Yavuz Sultan Selim Han'ın Bursa Ulucami'ye ve ahaliye verdiği hediyelere dair ayrıca bk. Asım Yedişildiz, *Bir Mabedin Seriveni: Bursa Ulucami* (Bursa: Emin Yayınları, 2010).

63. Mustafa Armağan, *İnsan Yüzlü Şehirler* (İstanbul: Ketebe, 2018), 226.

Uludağ eteklerinde Bursa ve Ulucami
Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Eski devirlerden biri ilahi olma vasfını koruyan Uludağ, yıldızlardan aldığı parlaklığa İslam tasavvufunun enginliğini katıp yeşil cennet suretinde görünmektedir.*

Lâmî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 13.

Lâmîî Çelebi

XVI. yüzyılda adını gerek Uludağ ile gerek Bursa ile birlikte kaydeden en önemli sima hiç şüphesiz Lâmîî Çelebi'dir. Hiç kimse Uludağ'ı ve Bursa'yı o dönemde onun kadar güzel anlatamamıştır. Onun Bursa Şehr-engizi ve Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şehriyâr-ı Şitâ adlı eserlerinde Uludağ'a dair verdiği bilgiler dönemin en güzel tasvirlerini oluşturur. O, Uludağ'ı olduğu gibi tasvir etmemiş, dağın sahip olduğu güzelliklerin yanına mücerret tasvirlerle hayal dünyasının ulaşabileceği zevkleri de katarak bir Uludağ efsanesi vücuda getirmiştir.

Maddi durumu iyi olduğu için ömrü boyunca ilimle ve edebiyatla iştigal etmiş yetenekli bir şair olan Lâmîî Çelebi 1472 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Özellikle Molla Cami'nin Nefahâtü'l-üns adlı eserini tercüme ettiği için Anadolu'nun Molla Cami'si anlamında Molla Cami-i Rûmî olarak anılmıştır. 60 civarında eseri bulunan Lâmîî Çelebi Uludağ'ı, ulu bir dağ olarak anan ilk kişidir. Onun Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şehriyâr-ı Şitâ adlı eserinde Uludağ, bugünkü anlamına oldukça yakın bir şekilde Kûh-i felek-şükûh, Kûh-i gerdun-vakâr, Kûh-i felek-âsâ isimleriyle anılmıştır.⁶⁴

Uludağ'ı baş karakter olarak belirlediği ve 1522-1527 tarihleri arasında, 50 yaşından sonra kaleme aldığı bu eserin oldukça ilginç bir yazılı hikâyesi vardır. O, arkadaşlarıyla yaptığı bir sohbet esnasında Uludağ'ın Keşiş dağı olarak anılmasına gönlünün razı gelmediğini belirterek bu kelimeye yeni bir anlam önerir:

“**A**mma yine bu kuhsâr-ı namdâr ol akvâm-ı kûfre nisbet ile şöhret bulmuşdur. Ve ol fark-ı tuğyana izâfetle meşhur olmuşdur... hakir eyitdüm: Belîğ bu babda her güftâr ki eyitdün, rastdur. Ve her ne kim ki irâd eyledün bî-kem ü kastdur... belki keşiş burada lugât-ı farisî üzre mu-teberdür ki “keşiden” lafzından ism-i masdardur. Çekişmek dimekdür. Zira bu kûh-ı âsumân her zamanda menba'ı hevâ ve havâle-i deryadur. Gâh derya-lînet ü germiyet gösterüp âsâr-ı bahâr he-yeçân eyler ve gâh uşbu cebel şiddet ü bürudet arz idüb diyâr-ı mihr-i cân eyler.”

(Bu adı duyulmuş yüce dağ Keşiş ismiyle kafir ka-

vimlere nispetle ve sapkın gruplara izafetle meşhur olmuştu. Ben hakir kul şöyle dedim: Bu konuda farklı kanaatler dile getirilebilir ve yanlış olmaz. Belki keşiş kelimesi burada Farsça'daki “keşiden” fiilinden türemiştir ve çekişmek demektir. Çünkü bu dağın havası her zaman değişir ve çekişir. Yeri geldiği zaman bir bahar sıcaklığıyla heyecan saçar ve yeri gelir şiddetli bir soğukla kendini gösterir.)

İnkılâb üstündedir çarh-ı berîn
Geh saâdet geh nuhûsetdür karîn.⁶⁵

(Bu felek daima değişim üzeredir, yeri gelir saadet yeri gelir uğursuzluk yakınladır.)

Lâmîî Çelebi'nin bu yorumunu arkadaşları çok beğenirler. Onların da teşvikiyle Uludağ'a dair başka düşüncelerini de paylaşma imkanına eriştiği Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şehriyâr-ı Şitâ i yazmaya başlar. XVI. yüzyılın Uludağ'a dair pek çok önemli bilgiyi de ihtiva eden alegorik bir metin olan bu eseri Kanuni Sultan Süleyman'ın Bursa ziyareti esnasında sultana takdim eder. İltifatlara mazhar olur.⁶⁶

XVI. yüzyıl Uludağ'ının sahip olduğu yayla ve meydan isimlerini günümüze aktarmasıyla önemli olan Lâmîî Çelebi, Molla Alanı, Sarıalan, Kurtbelen, Felek Meydanı, Hızır Bey, Sobran, Kırkpınar, Dokuz Kaynak, Kuş Oynağı, Peyk Yaylağı, Karagöl, Çukurçemen gibi bazıları günümüzde de kullanılan pek çok Türkçe yer adını eserine kaydeder. Buraları kurguladığı efsanenin mekânları haline getirir. Keşişlerden dervişlere dağın geçirdiği dönüşümü de şiirlerine döken Lâmîî Çelebi, Hristiyanlardan sonra Müslüman ilim ehlinin dağı nasıl mesken tutmaya başladığını şu beyitleriyle aktarır:

Mecâlis-i Erbâb-ı Medâris
(Medrese Ehlinin Meclisleri)

Bi-hamdi'llâh ki şimdi ol diyârı
Makâm-ı ehl-i İslâm itdi Bâri

(Allah'a şükürler olsun ki şimdi o diyarı—
Uludağ'ı- yüce yaratıcı Müslümanların bir makamı yaptı)

65. Lâmîî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 76, 77, 118.

66. Lâmîî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 31, 77.

64. Lâmîî Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi*, 30, 48.

Ab-ı Hayat Yaylasından bir çeşme

Olup bir yanı ilm ehline yaylağ
Kılurlar cem' olup tağ üstini bağ

(Bir yanı ilim ehline yayla mekânı oldu, toplam
dağ üstünde güzel bağlar yaptılar)

Açarlar arsa-i cennet havâli
Yaparlar çarh-veş hücûrât-ı âli

(Yüce odalar yaparak etrafı cennet bahçesi haline
getirirler.)

Olup her çâr-tâk eflâke hem-ser
Suhub-veş gösterürler sâye-bânlar

(Her bir çardak göklere baş çekmiştir. Bulutlar da
onların gölgesi olmuştur)

Meger ol kûhdur dest-i Buhârâ
Ki ilm ehlinde mecma'dur her ârâ

(İlim ehlinin toplanma yeri olarak öylesine
süslü bir yer oldu ki sanki o dağ, ilim şehri olan
Buhara'nın ovası haline geldi.)⁶⁷

Lâmî Çelebi'nin Uludağ'a dair yaptığı betimle-
melerde en az Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ
Şehriyâr-ı Şitâ kitabı kadar önemli olan bir başka
eseri de Bursa Şehr-engizi'dir. Bu eserinde yal-
nızca Bursa'yı övmez, Bursa'nın belki de tüm gü-
zelliklerini borçlu olduğu Uludağ'ı da över. Hatta
Uludağ'a diğer tüm mekânlardan daha fazla yer
ayırarak eserinin girişine yerleştirir. Bursa Şeh-
r-engizi Uludağ'a ve mekânların methiyelerle baş-
lar.

Müellif, Bursa Şehr-engizi'ne, eserini niçin
yazdığı ve kime atfettiği gibi konularla ilgili
bir giriş yaptıktan sonra “Nihâd-ı Bünyâd-ı Mid-
hat Be Etvâr-ı Kühsâr-ı Melek-rif'ât” başlığıyla
Uludağ bahsine geçer. Uludağ'ın güzelliklerini
vadi vadi, yayla yayla şu beyitlerle övmeye başlar:

Ne kûh ermiş zuhâl bâmına başı
Şikest itmiş mehün câmını taşı

(Nasıl bir dağ ki Satürn Gezegeni'nin çatısına başı
ermiş, Ay'ın çevresini kaplayan camı kırırvermiş.)

Zemin üstünde çarh-ı bî-sütündür
Felek yanında tonmuş bir bütündür

(Bu dağ yeryüzünün üstünde sütunsuz bir
gezegen gibidir, felek onun yanında donup
kalmıştır.)

Muhîti devri tokuz âsumânca
Topının merkezi iki cihanca

(İki cihan büyüklüğündeki genişliği dokuz feleği
ihata eder, böylesine yücedir.)

Bu sengin kadr ile ol kûh-ı fâyık
Nigîn-i hatem-i çarh olsa lâyık

(Bu değerli taşlarıyla o yüce dağ, dünyanın
yüzüğü olarak anılmaya layıktır.)

Uçan seyli önünce seng pâre
Olur bin burc u bâru yüz hisâre

(O değerli taşları yüceliğinden aşağı akan seller
önünde parçalansa, yüz kale yapılacak kadar
malzeme ortaya çıkar.)

Olup her kulle sengi cedye pâye
Ser-i cevzâya salmış şâhı sâye

(Her bir yüce taşı oğlak burcunun dayanağı olmuş
ve başı ikizler burcunun başına gölge olmuştur.)

Kılâlinde görinen subh-ı âsâr
Degüldür berk iy yâr-i havâ-dâr

(Burçlarında görülen sabah ışıltıları bir yıldırım
değildir ey ferahlık veren sevgili.)

Felek 'acîne urmuş tiği sûhan
Yığılmış rîzeler manend-i kûhan

(Dünyanın fildişine söz kılıcını vurmuş ve
parçaları dağlar gibi yığılmış.)

Meğer ol kullelerdür çarha hemser
Ki dün gün tal'atidür subh-ı enver

(Meğer o zirveler ki göğe baş uzatmışlar, sabah
güneşi nurlu ışıklarıyla önce onların üzerine
doğar.)

Ya bir üstür durur sermest ü girgîn
Dehâni pür kef olmuş kulzüm âyin

(Ya da o dağ çetin yüzüyle ağzından köpük saçan
azgın bir deveyi andırır.)

Zemin puhtisin itmiş zir-i râz ol
Felek pîline kesmiş inüben yol

(Feleğin ayakları altında sakladığı gizli sırlara
inilecek bir yoldur o.)

Havâ üzre belâ mîğına benzer
Yire inmiş kaza tiğine benzer

(Havadaki bela sisine benzer, yere inmiş kaza
okuna benzer.)

Riyazet ehli gibi gözleri yaş
Kana'at birle basmış bağına taş

(Züht sahibi takvalı insanlar gibi gözleri
yaşlıdır ve kanaatkarlığı sebebiyle bağına taş
bağlamıştır.)

Libası Hızır u tavrı kutb-ı eflak
Niyaz içre başı uryan yüzi ak

(Elbisesi Hızır elbisesi gibi yeşildir. Tavırları
dünyaların kutbu gibi yücedir, Başı çıplak ve yüzü
ak bir şekilde -kalenderi dervişleri gibi- Allah'a
yakarış pozisyonundadır.)

Felek âyin zeberceddendür ol tağ
Cihanda alnı açıkdur yüzi ağ

(Bir feleğin âyini gibi bu dağ yeşil örtüsüyle
zebercet taşına benzer, onun bu dünyada alnı
açık ve yüzük aktır.)

Serâser andan idüp dehri seyrân
Olurlar kulesi seyrinde hayrân

(Baştan başa oradan seyredilir her şey, zirvesinin
seyrinde herkes hayran olur.)

Görür andan seher olan sabâ-hîz
Tulu'-ı afitâbı ibret-engiz

(Sabahın erkenden uyandırdığı kişi güneşin
doğuşunu ibretler alarak onda seyrederek.)

Meger ol kulle olmağın semâ-sâ
İdinmiş anda menzil kavm-i isâ

(O Uludağ'ın gök gibi kulesini Hristiyanlar
kendilerine bir ziyaret yeri edinmişler.)

Kim eyler vasf-ı kadrin ol mekânun
Demi ruhu'l-kudüsdür elhak anun

(O mekânın kıymetini kim hakkıyla niteleyebilir
ki, Onun soluğu hiç şüphesiz kutsal ruhtan bir
esintidir.)

O şeyhun kim tutarsa dâmenin berk
İder dilden hevâ-yı âlemi terk

(Müridine yol gösteren bir şeyhe benzeyen
o dağın eteğinden kim tutacak, yamaçlarına
varacak olursa, gönlündeki dünya hevesini hemen
terk ediverir.)

Dili feyyâz-ı âlemden urur dem
Okur her çeşmesi hurşidi bî-nem

(Gönlü her şeyin kendisinden taşıdığı Feyyâz olan
Allah'tan dem vurur, her bir çeşme gözesi güneş
ışığı gibi onun öğretisini saçar.)

**Midhât-ı Sahn-ı Kırkbunar Der Dâmen-i An
Kulle-i Nâmdar**
(Şanlı Uludağ Zirvesinin Eteğindeki Kırkpınar
Yaylasının Övgüsü)

Dilâ bu hâk-pây-ı Hızra yüz sür
Önünde âb-ı hayvândur akan gör

(Ey gönül bu yeşil Hızır toprağına yüzünü sür ve
gör ki önünde akan ölümsüzlük suyudur.)

Çehel sanman bınarın ol kenârın
Yüzi suydur ol yir her diyârın

(Kırkpınar adından dolayı kırk köşeli sanma o
pınarın kenarlarını, yüz adet su vardır o yerde
diyarlara saçılan. Aynı zamanda Çehel kelimesi
Cehl olarak okunduğunda ve Yüz suyu kelimesi
yan anlamıyla düşünüldüğünde beytin anlamı
şöyle olur: Cahillik edip de bu pınarların suyu
yok sanma, burası her diyarın yüzü suyu gibi
değerlidir.)

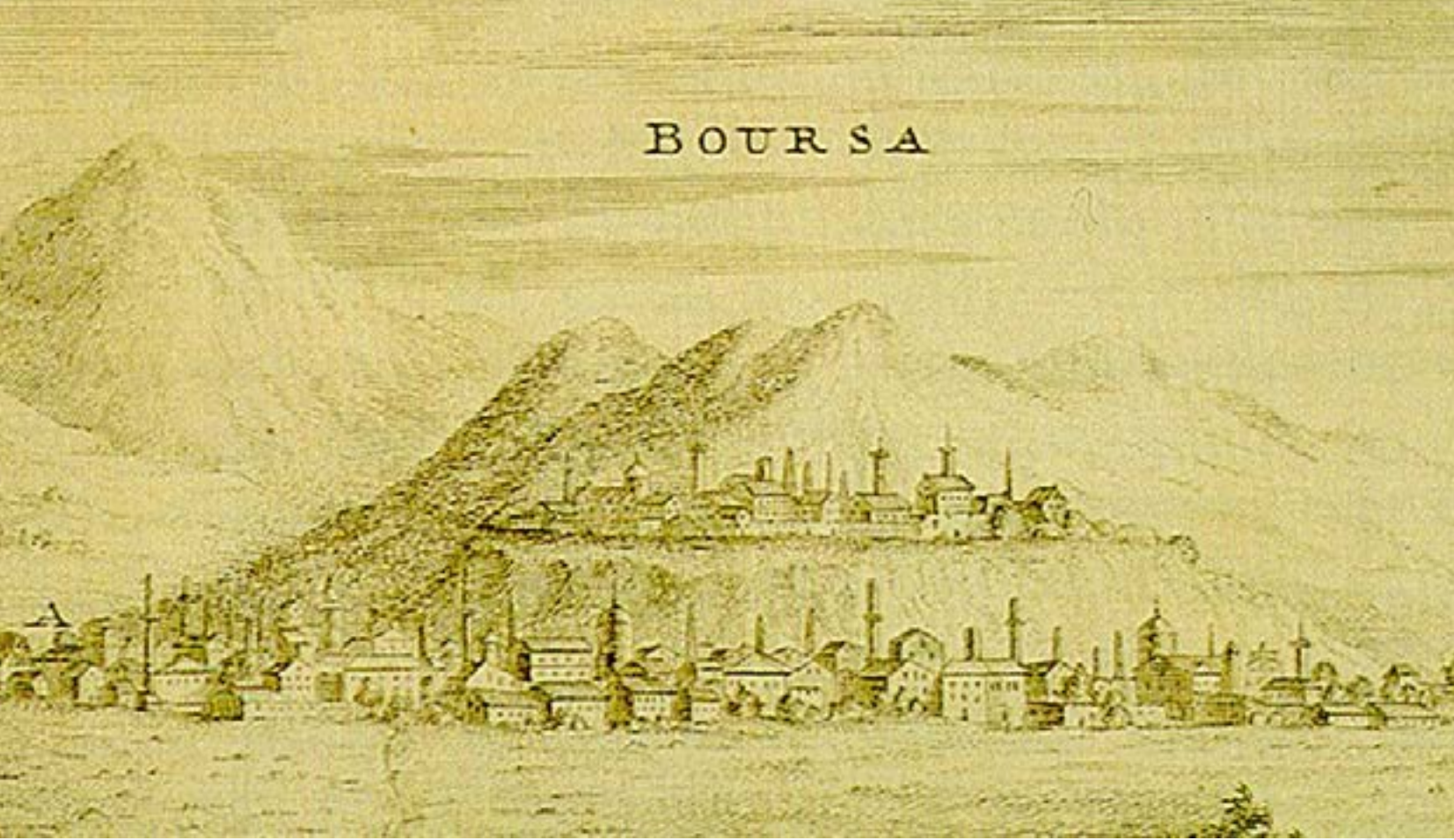
Akar her kûşeden bin çeşme rahşân
Biri ol çeşmenün mihr-i dirahşân

(Bu alanda her köşeden bin parlak çeşme akıyor,
o parlak gözelerden biri güneş parlıtıdır.)

Aceb cullabdur ol çeşme-i nur
İçenler âb-ı kevserden elin yur

(Sanki bir gül suyudur o nurlu çeşme, oranın
Kevser suyundan içen ellerini yıkar.)

67. İsen - Burmaoğlu, “Bursa Şehr-engizi (Lami’i Çelebi),» 73.

İden ol safî mirâta nigâhı
Felekler seyrini eyler kemâhi

(O saf suyun aynasına kim bakış atarsa tüm felekleri oradan olduğu gibi seyrediverir.)

Serâpâ gün gibi pür-tâbdur ol
Felek üstinde burc-ı âbdur ol

(Baştan ayağa gün gibi apaydındır o, gökyüzünde su burcudur o,)

Alur tâbını andan cân-ı mahrûr
Revân-ı mâverddür yâ 'ayn-ı Kâfur

(Yaşlı canlar oradan güçlerini alırlar, öyle bir şifalı Kâfur suyudur ki ruhları o diriltir.)

Cemâli berk urur mânend-i mehtâb
Yanar âyinedür par par degül âb

(Güzelliği kanat çırpır gökteki mehtap gibi, sanki

bir su değil de parıl parıl parlayan bir ayna gibi)

Ruhından gün hased odına yanmış
Felekler düd-ı hasretten boyanmış

(O parlaklığı sebebiyle gün, ruhunu kıskanmış ve ateşlerde yanmış, tüm felekler hasret ateşiyle siyaha boyanmış.)

Gamından Nil ü Ceyhun kapa yunmuş
Göğermiş rûy-ı süsen serv uğunmuş

(Onun kederinden Nil ve Ceyhun ırmakları kana boyanmış, süsen bitkisi morarmış, selvi ağacı dertle avunmuş.)

Yirin âb-ı hayâtun zulmet itmiş
Furât u Nile şuri töhmet itmiş

(Yerin ölümsüzlük suyu kararmış, Fırat ve Nil ırmaklarına kuraklık töhmet etmiş.)

Sürür zincirini sermest ü şeydâ
Vücûdı gark-ı 'aşk olmuş serâpâ

(Vücudu baştan ayağa aşka gark olduğu için zincirini mest olmuş deli gibi sürüyor yanında)

Aceb aşıkdur ol mâh-ı dil firûz
Döginür taşlar alup şeb u rûz

(Gönül senin ay yüzüne âşık olduğu için gece gündüz taşlarla dövünüp duruyor.)

Temâşâ iden ol âbî kemâhî
Bulur her yirde bir havz ı İlâhî

(O suyu olduğu gibi temaşa edenler bir ilahi havuz görürler baktıkları her yerde.)

Meger cân ırmağıdır dilkeş ol su
Peri girdâr mâhiler ile memlû

(O gönül yakan su bir can ırmağıdır / cinler ırmağıdır, peri davranışlı balıklar ile doludur.)

Ne mâhi her biri bir gayret-i mâh
Kamu tâbende dil şâm u shehrgâh

(Ne balıklar ki her biri ay güzelliğinde, hepsi sabah akşam parıldayan bir gönle sahip)

Çekilmiş lâciverdiyle hütûtu
Konulmuş la'l-i ahmerden nükûtu

(Üzerlerine lacivert çizgiler çekilmiş, benek şeklinde kırmızı noktalar konulmuştur.)

Dil-i deryâya her biri salar şûr
Bu hasretten kadid olmuş sakankur

(Deryaların içine her biri çılgık saçar, bu kıskançlıktan kertenkele kuruyup kalır.)

Temâşâ eyle sun'-ı lâyemûtu
Kılur hâk üzre arz burc-ı hûtu

(Seyret bu ölümsüz sanatı ki yeryüzü toprağın üstünde Balık Burcu'nu sunmuştur.)

Midhât-ı Molla Alanı ve Saru Alan
(Molla Alanı ve Sarı Alan'ın Övgüsü)

Alanlardur girü mânend-i devrân
Virür vüs'atleri nüh çarha meydân

(Uludağ'ın öyle büyük yaylaları, meydanları vardır ki genişlikleri dokuz gezegeni içine alabilir.)

Zümürdür gibi ferş-i sebze zân
Kılur aşüfte çarh-ı zernigân

(Bu alanların yemyeşil çimenlikleri altın renkli gökyüzünün çılgına çevirir.)

Benefşe anber-âsâ her cevânib
Buhûr eyler ke-asdâğ'l-kevâ'ib

(Her taraftaki anber gibi menekşeleri, bir genç kız şakağı güzelliğiyle etrafa güzel kokular saçar.)

Gören süsenlerinden vasf-ı hâli
Keser âzâdelikden kıl u kâli

(Bu güzelliğin süsen çiçeklerini görenler tüm boş sözleri bırakır, vasfetmekten aciz kalırlar.)

Direnler gök çemenden, laciverdin
Bihiştün gâhe saymaz surh-verdin

(Yeşillikleri arasında çiçekler derenler cennetin güllerini bir çöp gibi görmeye başlarlar.)

Sürenler su gibi rû sa'terîne
Kapılmaz sebze-i huld-i berîne

(Yüzlerini güzel kekiklerine sürenler ebedi cennetin yeşilliğine bile aldanmaz olurlar.)

Temâşâ eyleyen ezhâr-ı berfin
Nücûm-âyîn sanur envârı zarfin

(Kardelen çiçeklerini temaşa edenler sanki nurlanmış güzelliğiyle bir yıldız ayini seyrettiklerini sanırlar.)

Gelür bûy-ı cinân çiğdemlerinden
Sabâ pür anber olur demlerinden

(Çiğdemlerinden cennetlerin kokusu gelir, Sabah rüzgârı anber dolusu kokular yayar.)

İder şehbazlar ol yirde şehnâz
Kılur kebk-i deriler anda pervâz

(Şahbaz kuşları orada musiki icra ederken keklükler kanatlarını çırpırlar.)

Nevâ-yı cân gelür tihûlarından

Uludağ'a Dair

Yedi yıldır Uludağ'la göz göze bakışıp dururuz.
Ne o kımıldanır yerinden,
ne ben,
lâkin birbirimizi yakından tanırız.

Gerçekten yaşayan her şey gibi gülmesini ve kızmasını bilir.

Bazan,
hele kışın, hele geceleri,
hele rüzgâr kıbleden estiği zaman,
karlı senaberlikleri, yaylaları, donmuş gölleriyle
uykusunun içinde şöyle bir kıpırdanır,
ve orda, en yukarda, en tepede oturan keşiş,
uzun sakalı darmadağın
ve etekleri savrulur,
rüzgârın önünde haykırır haykırır iner ovaya.

Sonra bazen,
hele Mayıs'ta şafak vakitleri,
masmavi, uçsuz bucaksız, koskocaman,
hür ve bahtiyar
yepyeni bir dünya gibi yükselir.

Sonra bazen, gün olur,
gazoz şişelerindeki resimlerine benzer,
Ve ben anlarım ki, görmediğim otelinde
kayakçı bayanlar kanyak içerek
kayakçı baylarla dalga geçmekte.

Ve gün olur,
şalvarı sarı pırpıt bezinden, kara kaşlı
dağlılardan biri
Mukaddes Mülkiyetin mihrabında kesip
komşusunu
misafir gelir bize,
71'inci koğuştaki on beş yıl yatmaya.

Nâzım Hikmet, 1947 *

* Nâzım Hikmet, *Nâzım Hikmet: Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı kredi, 2007), 894.

Uludağ'a ulaşmaya çalışan Bursa uçurtmaları
Fotoğraf: Ömer Kaptan

Gönül sermest olur âhûlarından

(Çil kuşları orada candan şarkılar söyler,
ceylanların güzelliğinden gönüller sarhoş olur.)

Akup her yana cennet cûybârı
Felek mânend kılmış sebze zârı

(Cennetlerden gelen akarsuları her tarafa
yayılarak dünya kadar yeşillikler meydana
getirirler.)

Olup sîrâb-ı feyzinden ol etrâf
Behiştî sebzeler birle urur lâf

(Her taraf bu akarsuların feyziyle suya kanar,
cennet yeşilliğini haber verirler.)

Arsa-i Âb-ı Hayât
(Ab-ı Hayat Meydanı)

Husûsâ arsa-i âb-ı hayâtı⁶⁸
Ebed sersebdür Hızr nebâtı

(Özellikle âb-ı hayat arazisi ki sonsuz bir yeşil
bitki deryasıdır.)

Oluklarla sular leb-ber-leb olmuş
Hiyâzı Kevsere hem meşreb olmuş

(Burada oluklar ve sular dudak dudağa gelmiş ve
havuzu Kevser Havuzu gibi olmuştur.)

Aceb mi olsa ol yir 'Adn'a hemser
Anun bir eşmesidür âb-ı kevser

(O yerin Adn Cenneti'ne baş vermiş gibi durması
şaşılası bir durumdur. Kevser Suyu dahi onun bir
kolu gibidir.)

Alefzârı serâser müşk ü sünbül
Gezüp âhûları otlar karanfül

(Bu otlak baştan başa misk ve sümbül kokularıyla
kaplıdır, ceylanlar orada gezerek karanfil ile
beslenmektedirler.)

Münevver itmegin âl-i fenâri

Gören cennet sanur ol hoş diyârı

(Molla Fenâri'nin ailesi orayı ilmiyle aydınlattığı
için o hoş diyârı görenler cennet sanırlar.)

Egerçi şimdi ol sahn-ı feleksân
Olupdur kalb-i âşık gibi vîrân

(Tüm bu güzelliklere sahip olan gökyüzü gibi
arazi şimdi aşıkların kalbi gibi harap olmuş
vaziyettedir.)

Medh-i Tekfur Alanı ve Elma Çukuru ve Funduk
ve Kestane Çukuru ve Gayrihâ

(Tekfur Alanı, Elma Çukuru⁶⁹, Funduk, Kestane
Çukuru ve Diğerlerinin Övgüsü)

Mukâbil yine bir yanı o kûhun
O sahn-ı hurrem u gerdûn şükûhun

(Yine o dağın bir yanını benzetmek mümkündür,
o insana neşe veren yüceler yücesi dağın bir
alanı)

Aceb yaylaklardur cennet âyin
Havası can-fezâ enhârı şîrîn

(Ne ilginçtir cennet gibi yaylaları, cana can katan
havası ve güzel ırmakları)

Îlâhî sâyebân her bir dırahtı
Zebercedden felek-veş taht u rahtı

(Her bir ağacı ilahi bir gölgeliktir, oturma yerleri
ise büyük bir Zebercet tahtı gibidir.)

Çerâgâhı ki pür cedi hameldür
İrem gülzârı gibi bî-bedeldür

(Otlakları ki oğlak ve koç ile doludur, bu otlaklar
İrem bağları gibi eşsizdir.)

Akar her kûşeden bir âb-ı dil-cû
Kurulmuş bezm ü sohbet-hâne her su

(Her köşeden gönül açan bir su akar, bunların
etrafında sohbet meclisleri kurulur.)

68. Lâmiî Çelebi'nin âb-ı hayat terkiibine düştüğü not: *Bir bunarınun "Leb-ber-leb" ve birinin adı "Ab-ı kevser" olduğuna rumuzdur.* (Buraya âb-ı hayat / hayat suyu denmesinin sebebi bir pınarının adının "dudak dudağa" bir diğerinin adının da "kevser suyu" olmasından dolayıdır.)

69. Elma Çukuru bugünkü Süleymaniye Köyü'dür. Tekfur Alanı ise daha sonra Bozalan olarak anılmış olan mevkidir. Mustafa Armağan, Tekfur Yaylası'nın bugünkü Kadiyayla olduğunu iddia etmektedir. Bk. Mustafa Armağan, *Osmanlı 'yı Kuran Şehir: Bursa 'ya Şehrengiz* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 204.

Aceb sernâmedür Tekfur Alanı
Degül Tekfur Alanı nûr alanı

(Ne garip bir sözdür buraya Tekfur Alanı demek,
burası Tekfur Alanı değil bir nur alanıdır.)

Kıyâmet arsası sahrâya benzer
Çemenler Cennetü'l-Me'vâ'ya benzer

(Kıyâmet gibi arsası büyük bir düzlüktür,
çimenleri Me'va Cenneti gibidir)

Biri anun makâmı hâce-zâde
Hak itsün rahmetin her dem ziyade

(Onun makamlarından biri Hocazâde makamıdır.
Allah ona rahmetini her dem artırsın)

Komışlar adını Elma Çukuru
Ki seyrinden bulur diller sürürü

(O mekânlardan birinin adını da Elma Çukuru
koymuşlar, öyle güzel bir yer ki orayı seyreden
gönüller mutluluk bulurlar.)

Virilmiş halka i'lâm için iy cân
Ana Funduk buna Kestane unvân

(Ona Fındık, buna Kestane gibi isimler buralara
tanınsın diye verilmiştir ey dost)

Yaylağ-ı Doğlu Baba
(Dolu Baba Yaylağı)⁷⁰

Medh-i Yaylaghâ-i Diğer
(Diğer Yaylaların övgüsü)

Muhassal kangı yaylağın idem yâd
Ki her bir sahnıdır bir cennet-âbâd

(Sözün özü hangi yaylasını ansam adeta bir
cennet avlusu gibidir.)

Safâ-yı cân-fezâ-yı dil-küşâsı
Hayât-ı dil hevâ-yı can-fezâsı

(Cana can katan ve gönül açan safâsı, canlılık
veren ve gönül coşturan havası...)

İdüp her çeşmesinden çeşmeler cûş

70. XIV. yüzyıl dervişleri arasında, Duğlu Baba (Dolu Baba) bölümünde aktarılmıştır.

Muhîton eylemiş cânını medhuş

(Her gözesinden coşkunlukla akan suları kişinin
canını dehşette bırakır.)

Terân-ı dûd ile murğân-ı dem-sâz
Kamu berbat nevâz u bülbül âvâz

(Bülbüllerin ahenkli ötüşleri ve kuşların dem
çekişleriyle kişi adeta bir müzik dinlemiş gibi
olur.)

Ne tan ol kûh-ı pîri bu hevâlar
Cuvân dil itse her dem tâze vü ter

(Bu yerin öyle güzel havaları var ki o yaşlı dağ
dahi gençleştirip tazecik hale getirir.)

Meger âb-ı hayâtından içüp su
Kılur tecdid-i ömri Hızr-vâr o

(Ölümsüzlük suyundan içenler Hazreti Hızır gibi
ömürlerine ömür katarlar.)

Olubdur hak budur ol hoş hevâlar
Dem-i cân-perver-i Îsâ'ya mazhar

(Gerçek budur ki bu diyârın o hoş havası, ölüleri
diriltme mucizeleri ile tanınan Hazreti İsa'nın bir
nefesi gibidir.)

Egerçi ol cebeldür ehremen-ten
Velî demler urur rûhu'l-kudüsdan

(Öyle bir dağdır ki doğa şartlarından kaynaklı
çetin çehresiyle Ehrimen gibidir, bir yandan da
içinde Cebraîl'in ilhamı duyulur.)

Anunçun millet-i Îsâ'ya ol câ
Meh ü sâl oldı zir-i âsümân-sâ

(Bu sebeple o yer, göğün altında Hristiyanların
çok uzun süre mekâm olmuştur.)

Mecâlis-i Erbâb-ı Medâris
(Medrese Ehlinin Meclisleri)

Bi-hamdi'llâh ki şimdi ol diyârı
Makâm-ı ehl-i İslâm itdi Bâri

(Allah'a şükürler olsun ki şimdi o diyârı–
Uludağ'ı– yüce yaratıcı Müslümanların bir
makamı yaptı)

Olup bir yanı ilm ehline yaylağ
Kılurlar cem' olup tağ üstini bağ

(Bir yanı ilim ehline yayla mekânı oldu, toplam
dağ üstünde güzel bağlar yaptılar)

Açarlar arsa-i cennet havâli
Yaparlar çarh-veş hücrât-ı âli

(Yüce odalar yaparak etrafı cennet bahçesi haline
getirirler.)

Olup her çâr-tâk eflâke hem-ser
Suhub-veş gösterürler sâye-bânlar

(Her bir çardak göklere baş çekmiştir. Bulutlar da
onların gölgeliği olmuştur)

Meger ol kühdur dest-i Buhârâ
Ki ilm ehlinde mecma'dur her ârâ

(İlim ehlinin toplanma yeri olarak öylesine
süslü bir yer oldu ki sanki o dağ, ilim şehri olan
Buhara'nın ovası haline geldi.)

Okurlar ders iderler bahs-i 'ilmi
Kılurlar kesb-i fazl u kadr u hilmi

(İlimlerden bahis açarlar ve derslerini yaparlar,
böylelikle fazilet, kıymet ve olgunluk kazanırlar.)

Gehî ilm-i netâyic geh vesâyit
Gehî fikr-i mürekkep geh besâyit

(En basit ilimlerden en karmaşık olanlarına...
Vasıtalar, usuller, neticeler üzerine serdedilmiş
tüm ilim dalları...)

Kelâmı her birinün pür me'âni
İderler sırr-ı hikmetten beyânı

(Her birinin hikmetlerin sırlarını açıklayan sözleri
engin manalarla doludur)

Cihan müşkillerin tefsir iderler
Hakikat sözlerin tahrir iderler

(Dünyanın problemlerini çözerler, hak sözlerini
yazıya geçirirler)

Uyarup her gice encüm çerâğın
Eridürler gam ile sîne yağın

(Yıldızların mumunu yakarak her gece öyle
çalışırlar ki kendi göğüs yağlarını da eritirler
onlar)

Sebak alur beyânından melekler
Döner kilik-i saririnden felekler

(Melekler onlardan ders alırlar, felekler onların
kalem cızırtısıyla dönerler)

**Evsâf-ı Ribât-ı Behişt-irtibât ki Der An
Kûh Şeyh Taceddin (Kuddise sirruhü)
Bünyad Kerdeest Ba'd Ezân Şeyh Hacı Halife
(Rahmetü'l-lâh) Abâd Kerde**

(O dağda Şeyh Taceddin'in (k.s.) inşa ettiği ve
daha sonra Şeyh Hacı Halife'nin (r. a.) yenilediği
cennetle irtibatlı dergâh alanının vasıfları)

Husûsâ şol rıbât-ı kuds-girdâr
Ki ma'mûr itmiş anı şeyhü'l-ebrâr

(Özellikle Kudüs'ü andıran şu tekke ki onu ulu
insanların şeyhi yaptırdı.)

Şebih-i Ka'bedür gerçi fezâsı
Misâl-i Kudsür âb u hevâsı

(Onun göğü Ka'be'yi andırır, havası ve suyu Kudüs
gibidir.⁷¹)

Niyâz u uzlet erbâbına mi'râc
safâ vü vahdet ashâbına minhâc

(Duaya ve yalnızlığa çekilmek isteyenler için
miraç yeri gibidir. Tasavvuf yoluyla ilahi feyizlere
ve mutluluğa varmak isteyenler için doğru adres
burasıdır.)

Çeküp ser arşa tâk-ı hankâhı
Felek üstünde hargâh-ı İlahi

(O dergâhın giriş kemeri arşa baş çekmiş,
yükseklerde görkemle kurulmuştur)

Acep cennetdür ol tâk-ı felek-sân
Ki cârub anda zülf-i hûr u gılman

(Cennet gibidir o yüce dergâhın girişi,
Hurilerin ve Gilmanların saçlarının zülüfleri
orada adeta süpürge gibi etrafı temizlemekte,
güzelleştirmektedir.)

Burâk-ı cân iden 'akl-ı ma'âdi

71. Lâmiî Çelebi'nin Zeyniler Yaylağı'ndan bahsederken ısrarla Kudüs'ü dile getirmesi Zeyniye Tarikatu'nı Anadolu'ya getiren ve mezkûr Şeyh Taceddin'in de şeyhi olan Abdüllatif Kudsi hazretlerinin Kudüs'lü oluşuna bir telmih gibidir. Lami'i Çelebi'nin kendisi de bu tarikata mensuptur.

N'ola tavâf itse gerdûn nihâdı

(Gerçek akli canın kutsal bineği edinenler o yüce
alanı aşk ile tavaf etseler şaşılır mı?)

Binâsı hizmetin idüp mevâli
Kılupdur ol yeri cennet havâli

(Bu alanın hizmetini yüce mollalar
gerçekleştirirler bu sebeple orası bir cennet
haline gelmiştir.)

Meğer kim Tur'dur ol cây-ı hâcât
Ki anda ehl-i ışk eyler münâcât

(O ihtiyaçların giderildiği yüce mekân bir Tur
Dağı gibidir. Öyle ki aşk ehli orada yakarırlar)

Ne tan ol tağdan nûr-ı tecelli
Seher-veş kalbe virürse teselli

(O dağdan bir nur doğsa şaşılır mı, seher gibi
kalbe teselli vererek...)

İrüp eflâke andan bank-i ezkâr
Melekler yanılır tesbihin ey yâr

(Oradan öylesine zikir sesleri yayılır ki ey dost,
melekler bile şaşırırlar kendi zikirlerinde.)

Çeken ser anda ceyb-i erba'ine
Nazar salmazsınız huld-i berîne

(Orada başını bir çile çekmeye bırakanlar artık
aldıkları zevkten ebedi cennete bile nazar
etmezler.)

Bakacak gibi dün gün çarh-ı devvâr
Ana olmuş havâ-dâr u kafâdâr

(Bakacak gibi mekânda dönen felekler dahi ona
ahbap, arkadaş olmuşlardır.)

Bu kûhun hak budur fazlına had yok
Serâ-tâ-pây evsâfına ad yok

(Doğrusu şudur ki bu dağın faziletleri sınırsızdır
ve onun vasıflarını baştan aşağı anmaya imkân
yoktur.)

Medh-i Dâmen-i Kühsâr
(Yüce Dağın Eteklerinin Övgüsü)

Tolayı dâmenidür çarh-ı girdâr
Çemenler devrin eyler anda enhâr

(İçinden nehirlerin aktığı çimenlikler bu yüce
dağın eteklerindedir.)

Serâser nat'ın itmiş mihr-i zerdûz
Felek mânend-i dibâ-yı dil-firûz

(Baştan başa altın ışıklı güneş, gösterişli ipekli
kumaşı andıran döşegini buraya yaymıştır.)

Çemenden suffa her kestane altı
Zümürüd gönlegi pîrûze tahtı

(Her kestane ağacının altı burada çimenden bir
oturma yerine benzer, öyle ki zümrüt örtüden ve
firuze bir tahttan oluşmuştur.)

Kılur enhârı tan âb-ı hayâta
Felekler reşk ider hızr-ı nebâta

(Buranın nehirlerini ölümsüzlük suyu kıskanır,
felekler de hızır yeşilliğini kıskanır.)

Nukûş-ı kâinâtı cümle hâvî
İyân resminde eşkâl-i semâvî

(Kâinatın tüm renkleri ve nakışları burada
bulunur, dünyevi şekillerin her türlü sü burada
seyredilir.)

Cihân vaz'ı serâdan ta süreyyâ
Kılınmış anda bir bezm-i müheyyâ

(Yerden göre dünyanın sunabileceği tüm
güzellikler bu yerde hazır bulunmaktadır.)

Vâdi-i Kaplukaya
(Kaplukaya Vadisi)

Teferrücgâhdur Kaplukayâsı
Ki vâdisinde yok aklun kıyâsı

(Kaplukaya Vadisi öyle güzel bir gezinti yeridir ki
akıl burayı başka bir yerle kıyas edemez.)

Suyı cullâba benzer şehd ü sükker
Havâsı müşk-i ter büyü mu'anber

(Suyu bala, şekere benzer. Havası da mis gibi
anber kokuludur.)

Cinân vâdisidür elhâk o vâdi
Felek girdâr-ı hurremdür nihâdi

(Doğrusu bu ki bir cennet vadisidir o vadi,
tabiatında insanı neşelendiren bir yücelik vardır.)

Ankara Yolu'ndan Bursa
P. de Tournefort, *Gravürlerle Türkiye: Anadolu I*, 1997

Çamluca Ayazma (Çamluca Ayazması)

Ko Çamluca Ayazmasının beyânın
Ki mât eyler cinânun bustânın

(Çamluca ayazmasının özelliklerini biraz ortaya
koy ki cennet bostanları onun yanında bir hiç
kalır.)

Çemen-zârı felekler eğmesidür
Sanavberler melekler dikmesidür

(Çimenlerini felekler eğmiş, çamlarını melekler
dikmiştir.)

Her ağaç anda bir ankâ nişâne
Felekler üzre kurmuş âşiyâne

(Her ağaç orada sanki bir Anka Kuşu'nu işaret
eder, gökler üstünde yuva kurmuş gibidirler.)

Arsa-i Abdal Murad (Abdal Murat Arsası)

Yine Abdal Murâdînün fezâsı
Bakacak gibi hoş demdür hevâsı

(Abdal Murad Mevkii'nin göğü, yüksek Bakacak
Mevkii'nin havası gibi hoştur.)

Zeminden hükm ider çarh-ı berîne
Niğindür kal'anun engüşterine

(Kendi mekânında yüce göklere hükmeder, Bursa
Kalesi'nin göklere kalkan parmağındaki yüzük
gibidir.)

Güneş evcin görüp düşmüş zevâle
Felek-veş şehre olmuşdur havâle.⁷²

(Buranın gökler gibi, şehrin üzerinde yükselen
zirvesini güneş görünce utancından batmaya
karar vermiştir.)

72. Lâmiî Çelebi'nin Bursa Şehr-engizi'nde yer alan Uludağ bölümleri için bk. İsen - Burmaoğlu, "Bursa Şehr-engizi (Lami'i Çelebi)," 66-78.

Mehmed Muhyiddin Üftâde

XVI. yüzyılda Uludağ ile ilişkisi bakımın-
dan Bursalı mutasavvıflar arasın-
da Lâmiî Çelebi'den sonra öne çıkan isimlerden
biri de Mehmed Muhyiddin Üftâde Hazretleri'dir.
Onun özellikle "Ervâh-ı 'aliyye bu dağın etekle-
rindedir." diyerek Uludağ yamaçlarına en yakın
yerde gömülmeyi vasiyet etmesi Uludağ'ın ma-
nevî mirasına ışık tutması açısından önemlidir.
Şiirlerinde kullandığı Üftâde mahlasıyla tanınmış
olan Mehmed Muhyiddin Üftâde, kendi dergahını
Uludağ yamaçlarında yaptırmış olmasına rağmen,
Kanuni Sultan Süleyman'ın vermiş olduğu tahsi-
sat ile cami ve türbesini sur içerisinde yaptırmış,
mâmâfih surların Uludağ'a en yakın yerini seç-
miştir.

Üftade Camii Semavi Eyice'nin tetkiklerine
göre bir Türk dönemi eseridir. Fakat bulun-
duğu yerde daha önce Megiste Mone olarak ad-
landırılan bir Büyük Manastır bulunmakta idi. Bu
manastır, güvenlik gerekçesiyle şehir merkezine
taşınan Uludağ Manastırlarının merkezi yapısı ol-
muştu. Mehmed Muhyiddin Üftâde'nin yukarıda,
dağ yamaçlarındaki dergahında değil de camisi-
nin hemen yanında türbesini yaptırması, şeyhi Hı-
zır Dede ile aynı hizada gömülmek istemeyişi ile
izah edilir. Üftâde Hazretleri Hızır Dede'nin aşa-
ğılarına gömülmüş ancak vasiyeti gereği Uludağ'ı
Bursa Hisarı'ndan en güzel seyreden noktada tür-
besini inşa ettirmiştir.⁷³

IV. XVI. Yüzyıl Seyyahları'nın Uludağ Aktarımları

XVI. yüzyılda Bursa'yı ziyarete gelen bazı
seyyahların aktarımlarında Uludağ'a
dair belki de en önemli detay, dağda hâlâ manas-
tırların bulunduğunu ve işlevlerine devam ettiğini
gösteren ayrıntılardır. 1584 yılında Bursa'ya bir zi-
yaret gerçekleştirmiş olan Leunclavius, Bursa'nın
hemen yakınında Uludağ eteklerinde 23'ten fazla
manastır bulunduğunu ve her türlü tehdite karşı
tahkim edilmiş vaziyette kendilerini korumaya
çalıştıklarını aktarmaktadır. Bu manastırlarda
iki yüz veya üç yüzün üzerinde keşişin yaşadığını
aktaran Leunclavius sayıları azalmış olmasına
rağmen o dönemde (XVI. yüzyıl) hala çok sayıda
manastır olduğunu aktaran önemli notlar bırak-

73. Mustafa Bahadroğlu, *Celvetiye'nin Piri Hz. Üftade ve Divanı* (Bursa: Üftade Kursu Derneği, 1995), 39, 159.

mıştır.⁷⁴ Bu manastırların hala işlevsel olarak var-
lığını sürdürdüğünü söyleyen bir başka seyyah da
Lubenau'dur. Aynı yüzyılda 1588 senesinde Bur-
sa'yı ziyaret etmiş olan Lubenau Uludağ'daki ma-
nastırlara dair çok önemli bir aktarım yapar. Rum
keşişler tarafından kullanılmakta olan manastır-
ların hala ayakta olduğunu aktaran seyyah, keşiş-
lerin güvenlik gerekçesiyle şehirde yaşadıklarını,
sadece ayinleri gerçekleştirmek üzere manastır-
lara çıktıklarını aktarmaktadır. Calogiriler olarak
bahsettiği keşişlerin Türk çobanlar tarafından
rahatsız edildiklerini belirten Lubenau kentten
yarım Alman mili kadar uzaklıkta bir manastır-
dan bahsetmektedir. Kayaya oyulmuş bir manastır
olarak tavsif ettiği bu yapıda hiçbir duvar yapısı-
nın bulunmadığını, bununla birlikte pek çok keşiş
hücreesine sahip olduğunu belirtmektedir. Önünde
büyük bir gölün bulunduğunu bildirdiği manas-
tırı bizzat ziyaret etmiş olan Lubenau şehirde sı-
cak hava olmasına rağmen manastırın bulundu-
ğu yerde dışlarının soğuktan birbirine çarptığını
anlatmaktadır. Rumların Kalogeron-Oros (Keşiş-
ler Dağı) olarak andığı bu dağın artık Türkmen
çobanlar tarafından zabtedildiği için güvenliğini
kaybettiğini, bu sebeple manastırların artık sa-
dece ayin zamanları ziyaret edildiğini bildirmek-
tedir.⁷⁵ Lubenau'nun gözlemi manastırlarda ayin
yapıldığını müşahade eden en geç tarihli seyyah
gözlemidir. Sonraki dönemlerde seyyahlar Uludağ
manastırlarından bahsettikleri halde hiçbiri bun-
ların aktif olarak kullanıldığını belirtmemiştir.

XVI. yüzyılda seyyahların aktarımları
haricinde Uludağ, başka çeşitli ve-
silelerle de kayıtlara girmiştir. 1571 tarihli bir hü-
kümde Bursa Kadısı'na Keşiş Dağı'ndaki balık-
ların avlanmaması konusunda uyarı yer almıştır.
O dönemde Keşiş Dağı'nın nehirlerinde bulunan
balıklar avlandıktan sonra Topkapı Sarayı'na gön-
derilmektedirler.⁷⁶ Aynı dönemde Uludağ şehza-
delerin zaman zaman şifa ve av için uğradıkları
bir yer olmuş, Sultan II. Selim Manisa'da yönetici
olarak bulunduğu süreçte (1545) Uludağ'a gelerek
temiz havasından yararlanmışlardır.⁷⁷

74. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2014, 2/172, 1514.

75. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2014, 2/173.

76. Lale Doğer - Eda Armağan, "Bizans Döneminde Prousa (Bur-
sa) Ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme," *Sa-
nat Tarihi Dergisi* 23/2 (30 Eylül 2015), 26.

77. Kandes, *Bursa*, 103.

XVII. Yüzyılda Uludağ

XVII. yüzyılda Uludağ'ın manevî kim-
liğini belirleyen şahsiyetler yine
sûfiler ve alimlerdir. Hüsameddin Bursevî ve
Niyâzî-i Mısri gibi önemli mutasavvıfların Uludağ
ile ilişkileri dikkat çekicidir. Bu dönemde Uludağ'ı
en güzel betimleyen kişi ise Evliya Çelebi olmuş-
tur. Onun Uludağ aktarımları pek çok detay ihtiva
etmesi yönüyle önemlidir.

Evliya Çelebi'nin Uludağı

Evliya Çelebi, Bursa'ya yaptığı müteaddid zi-
yaret esnasında Uludağ'a da uğramış, Seya-
hatnâme'sinde bu tecrübelerini aktarmıştır. Onun
Bursa'ya yaptığı ilk iki ziyaret çocukluk yaşlarında
olup bu zamana dair bir detay nakledilmemekte-
dir.⁷⁸ Bursa'ya 1640 yılında yaptığı üçüncü ziyaret
ise artık seyyah sıfatıyla yaptığı bir ziyarettir ve
Bursa onun İstanbul'dan sonra gittiği ilk şehirdir.
Bu gezisini eserinin II. cildinde aktarırken Ulu-
dağ'dan da detaylıca bahsetmektedir.

Evliya'ya göre Bursa'nın adı dahi Uludağ'ın
emaneyatından fıskırmıştır: Bahâr eyyâmı
Hazret-i Süleymân Bursa'ya gelüp Cebel-i Ruh-
bân'da Belkıs kız ile yayla faslı ederlerdi. (Bahar
günlerinde Hz. Süleyman Bursa'ya gelerek Ulu-
dağ'da Belkıs ile yaylada vakit geçirirlerdi.) Bu
ziyaretlerden birinde Hz. Süleyman, Evliya'nın
anlattığı bir hikâyeye göre Uludağ'ın zirve-i âlâ-
sından şehri seyrederken burada bir şehir bulunsa
ne de güzel olurdu fikrini ortaya attı. Etrafındaki
devler ve cinler tartışmaya başladılar. Burada bir
zamanlar var olan tılsımlı bir hazinenin kale al-
tında bulunuyor olması aralarında niza konusu
oldu. Kimi bulunursa, kimi de bulunmazsa dedi.
Süleyman peygamber emredip kaleyi tamir ettirdi
ve bu kalede hazine bulunduğu için bu kalenin is-
mini bulunursa koyuldu. Evliya'ya göre Bursa ismi
bu bulunursa kelimesinden galat olarak zamanla
Bursa'ya dönüştü.⁷⁹

Bu bilgileri aktardıktan sonra Evliyâ Çelebi
Uludağ'a dair daha detaylı bilgiler vermeye
başlar, Bursa mesirelerini andığı bölümle konu-
ya giriş yapar. Pınarbaşı Mesiresinden başlayarak
Abdal Murat tepesine ve oradan Uludağ'ın mesi-

78. Hasan Basri Öcalan (ed.), *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa* (Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2009), 25.

79. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, 9.

Hamza Bey Külliyesi'nden Uludağ Yamaçları
Fotoğraf: Ömer Kaptan

relerine doğru yükselir. Câna safâ, rûha gıdâ veren Kaplıkaya mevkiinden bir dirahstân ve çemenistân-ı Hüdâ (Allah'ın çimen ve ağaçlık yeri) olarak bahseder. Kuşlarının seslerinden oldukça etkilendiği için andelib-i hoş-elhân ile memlû bir cây-ı sürür (güzel şarkılar söyleyen bülbüllerle dolu bir huzur yeri) olarak burayı niteler. Sonra Uludağ'ın adının nereden geldiğini izah eder:

“Bu nâm ile müsemmâ olmasının sebebi oldur kim Ayasofya'dan bitrik ve râhibler riyâzat ile tayerân edüp bu cebelde meks edüp sâkin olurlardı. Anınçün Keşiş Dağı derler. Bursa şehrinin cânib-i kiblesinde şehre hâ'il, eflâke ser çekmiş bir kûh-ı bâlâdır.”

(Bu isimle anılmasının sebebi, Ayasofya'dan patriklerin ve keşişlerin ruh terbiyesiyle uçarak bu dağı kendilerine mesken tutmalarındır. Bu yüzden Keşiş Dağı derler. Bursa şehrinin kible istikametine şehre hâkim bir noktada göklere baş uzatmış bir yüce dağdır.)

Evliya Çelebi bu bilgiden sonra Uludağ'ın konumunu tayin edebilmek için diğer dağları anmaya başlar. Kaf Dağı'nı ve Elburz dağlarını anarak yüceliklerini zikreder ve bu yüce dağlar arasına Uludağ'ı da yerleştirir.

Evliya Çelebi'nin bu kısımdan sonraki aktarımı bizzat kendi macerası olduğu için çok değerlidir. O bizzat Uludağ'a çıkarak yaşadığı bazı hadiseleri birinci ağızdan aktarır ve Uludağ'a dair o dönemde duyduğu bilgileri de paylaşmayı ihmal etmez. Uludağ'ın zirvesine 40-50 dostuyla birlikte yapacakları bir yolculukta öncelikle Pınarbaşı'ndan beş saatlik mesafede Gazi Yaylası'na gittiklerini anlatır. Bu yaylada Orhân Gâzî'nin Bursa'yı muhasara ettiği esnada gazileriyle birlikte kaldığını bildirir. Gazi Yaylası'nın bir küçük halici (gölü) olduğunu ve içinde günâ-gün (türlü türlü) alabalıkları olduğunu aktarır.⁸⁰ Gazi Yaylası'ndan yine beş saat yukarıda göllerinde alabalıklar dolu olan bir başka menzile, Sobran Yaylası'na çıkışlarını zikreder. Sobran Yaylası'nın göllerinden alabalık

80. Kadı Yaylası'ndan başka bir yayla olduğu aşikar olan Gazi Yaylası'nın nereyi ifade ettiği tam olarak anlaşılamamıştır. Kandes'in Teferrüç'ten geçerek doğrudan ulaşılabildiğini ifade ettiği Gazi Yaylası, Yörük yaylası adıyla da bilinmekteymiş. Kandes, *Bursa*, 173; Hammer ise Gazi Yaylası ile Kadıyayla'nın aynı yer olduğunu belirterek telaffuz hatasına işaret eder. Yörüklerin kethüdasının burada oturduğunu dile getirir. Burayı Uludağ'ın tepelerine ve vadilerine yayılmış yörük kamplarının merkez noktası olarak tasvir eder. Hammer, *Hammer Seyahatnamesi*, 86.

avlayıp tereyağıyla kızarttıktan sonra afiyetle yerler. Onun aktarımıyla bu yaylada Osmân Gâzî'nin kırk bin koyununun dölünden hâsil olan niçe yüz bin koyun yaylanmaktadır. Çobanları da yörüktür.

Evliya Çelebi daha sonra birbirinden güzel kokuşlar eşliğinde ferahlık veren su kaynaklarından da içerek üç saatte Bakacak Menzili'ne vardıklarını anlatır. Bakacak Tepesi'nden Bursa manzarasının nasıl görüldüğünü aktarmakla kalmaz, tepenin adının nereden geldiğini de izah eder:

“Bakacak nâm mahalle anınçün bakacak derler kim leyle-i Ramazânın hilâli nümâyân (görünür) olur mu ve olmaz mı deyü hilâl-i Ramazâna bakdıkları için “bakacak” derler. Eğer hilâli görürlerse ol Bakacak mahallinde âteşler yakup aşağı şehre işaret ederler. Anda dahi kal'adan toplar atılır sabahı sâ'im (oruçlu) olurlar. Bakacak mahalli fil hortumu-misâl şehre hâyil bir yalçın kayadır. Âdem aşağı bakmağa cür'et edemeyüp, aklı perîşân olur.”

Ardından Süleyman Han pınarını aktaran Evliya Çelebi konu erimeyen buz kitlelerine gelince kar kurdu efsanelerini dile getirir. Uludağ'ın zirvesine yakın noktada hiç erimeyen karların ve buzların içinde yaşayan âb-ı zülâl adındaki kar kurtları Evliya Çelebi'nin anlatımıyla mitsel varlıklara dönüşür. Kimi köpek boyunda olan pek çok kar kurdu çeşidinin varlığını işittiğini söyler. Dut yaprağı tırtılı gibi kırk ayaklı olduğunu belirttiği bu kar kurtlarından bir tanesini Sultan İbrahim'e götürdüğünü aktaran Evliya, bu hayvanın boyunun bir hıyar kadar olduğunu söyler.⁸¹

Artık zirveye çıkma vakti gelmiştir:

“Süleymân Hân Bınarı'ndan yine yokuş yurkarı karsız ve ağaçsız çemenzâr (yeşillik) yerlerdir, ammâ şükûfeleri (çiçekleri) yokdur, çıplak dağlardır. Kâmil beş sâ'atde kulle-i cihân Keşiş Dağı'nın tâ zirve-i a'lâsıdır kim eflâke ser çekmiştir (göğe baş uzatmıştır). Aşağıda bulutlar şehîr üzre geçdiği görünür, tâ bu mertebe-i âlidir (yüksek bir seviyedir). Aşağı Bursa'dan iki günde bu kulleye (zirveye) çıkılır, ammâ müşkildir. Gâyet cebel-i âli olduğundan kar ve dıraht (ağaç) ve sâ'ir eşcâr (diğer cins ağaçlar) durmak ihtimâli yokdur. Çıplak kayalı zirve-i a'lâdır kim kible cânibinde

81. Öcalan, *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa*, 65.

(tarafında) Kütâhiyye dağı görünür. Cânib-i şarkda (doğu tarafında) Sögüt dağları görünür, canib-i garbda (batı tarafında) deryâ aşrı (denizden sonra) Rûmeli tarafında Gelibolu dağları görünür. Bulutsuz küşâde hevâ (açık hava) oldukça şems-i âteş-tâbın ziyası İslâmbol kal'ası üzre pertev ferurdukda (güneş ışıkları İstanbul'a vurunca) Yedi kulleleri ve Sultan Ahmed Câmî'inin altı aded minâreleri ve Ayasofya Câmî'i râygân nümâyândır (çok rahat görülebilmektedir). Tâ bu mertebe kûh-ı bâlâdır (yüce bir dağdır) kim âdem bir kaya daldasına pinhân olmasa (sığınmasa) rûzgâr âdemi doğancı pefteresi gibi hevâya atar, gâyet şedîd rih-ı akîmi (hava akımı) olur. Bu cebelin tâ zirve-i a'lâsında bir mezâr-ı tavil (uzun bir mezar) vardır. Cânib-i erba'asına (dört tarafında) iri taşlar ile hudûd etmişler, andan ma'lûmdur ki mezâr-ıdır. Lenduhâ oğlu Sağdâ'nın mezârıdır derler. Hazret-i Hamza havfinden bu cebelde sâkin olup bunda yatır deyü evfâh-ı nâsda şâyî'dir (insanların dilindedir). Ve bu kabr kurbunda bir zir-i zemîn (yer altında) mağara vardır, yokuş aşağı hayli gider, muzlim bir gâr-ı azîmdir (karanlık ve büyük bir mağaradır). İçinde yetmiş seksen hurde (küçük) gârlar dahi vardır. Kefere zamânında İslâmbol'da Ayasofya kubbesi üstünden ruhbânlar uçup bu gârlarda (mağaralarda) sâkin olurlarmış. Ba'zı kayalarda lisân-ı Latin (Latince) üzre iki bin yıllık târihli hatt-ı Yunaniler (Yunanca yazılar) vardır. Ve teferrüce çıkan erbâb-ı ma'âriflerin (marifet sahibi kişilerin) hüsn-i hatları (güzel yazıları) vardır. Bir temâşâgâh-ı cebel-i müntehadır (bitimsiz bir dağın seyir yeridir).”

Zirveye dair bu önemli bilgileri aktardıktan sonra Evliya Çelebi, atlarına binerek on iki saatte Kadıyayla'ya indiklerini orada çadırlarını kurduktan sonra bir gün eğlendiklerini ve oradan da buzcular yolundan yokuş aşağı on saatte Bursa'ya indiklerini anlatır. Evliya'nın bu ziyareti, Uludağ'a dair en önemli bilgilerini aktardığı ziyaret olsa da son ziyareti değildir.

Toplamda Bursa'ya 5 defa gelmiş olan Evliya Çelebi 1659 senesinde dördüncü kez Bursa'ya ve Uludağ'a yeniden yolunu düşürür. Sultan IV. Mehmed Han'ın Celali Eşkiyası üzerine yaptığı sefere katılan Evliya Çelebi yine Uludağ'a çıkmış ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'yı ziyaret etmiştir. Onun aktardığına göre Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa sıtma hastalığına yakalanınca hava değişimi için Keşiş Dağı'na gelmiştir. Kadı Yaylası'nda (Kadıyayla'da) çadır kuran ve şifa bekleyen Fazıl Ahmed Paşa'yı bir grup dostuyla ziyaret etmeye

karar veren Evliya Çelebi, paşanın ahvalini sorup öğrendikten sonra orada çadır kurduğunu ve felekten kâm alarak çok keyifli bir hafta geçirdiğini anlatmaktadır. Bu keyifli zamanın ardından Kadı Yaylası'ndan hareketle dört saat süren bir yolculukla Sobran Yaylası'nda çadır kurduğunu anlatan Evliya, alabalıklar yakalayıp sofralar hazırladığını ve güzel kokulu bitkiler arasında hoş vakit geçirdiğini aktarır. Oradan Bakacak yaylasına ve Süleyman Han Pınarı'na giderler. Buranın suyunun ne kadar serin olduğunu şaşırarak söyler. Buradan altı saat kadar bir yolculukla zirveye yeniden çıktığını aktarır. Onun ifadesiyle, Gökyüzüne doğru bir yolculuk yapmıştır.⁸²

Evliya Çelebi'nin Uludağ'ı ziyaret ettiği bu dönemde Sultan IV. Mehmed'in bizzat kendisinin de Uludağ'a çıktığı kayıtlarda yer almıştır. Zilkade ayının altıncı gününde padişah türbelerini gezen paralar dağıtan Sultan Mehmed, ayın 20. gününde (26 Temmuz 1659) Keşiş Dağı'na çıkmıştır.⁸³

Evliya Çelebi beşinci ziyareti olan son ziyaretini 1671 senesinde gerçekleştirmiştir. Bu defa Uludağ'a dair başka bir bilgi aktarmasa da Seyahatname'nin muhtelif bölümlerinde Uludağ'a dair verdiği bilgiler önemlidir. Örneğin Galata Kulesi hakkında bilgi verirken bu kuleden bakılınca Bursa'daki Ruhban Dağı'nın (Uludağ'ın) ve dürbün ile bakıldığında Bursa'daki bütün imaretlerin görüldüğünü yazmaktadır (1/183). Yine İstanbul salep esnafı hakkında bilgi verirken salebin tarifini yapan Evliya Çelebi en iyi salebin bulunduğu yerlerden birisinin de Bursa'daki Ruhban Dağı olduğunu söylemektedir (1/251).⁸⁴

Niyâzî-i Mısırî

Kendi zamanının cerbezeli şahsiyetlerinden biri olan Niyâzî-i Mısırî Hazretleri (ö. 1694) XVII. yüzyılda Uludağ'ın maneviyatından nasibini almış önemli sûfilerden biridir. Kadızâdeliler hareketinin etkisiyle dedikodudan uzak durmak isteyen ve sükûnet arayan Niyâzî-i Mısırî, 1661 senesinde Uludağ'ın eteklerini mesken tutmuştur. Birkaç müridiyle geldiği Bursa'da kendisine ilgi gösterenlerin sayısı hızla artınca 1669 yılında onun için bir dergâh inşa edilmiştir. Nüfuzu hızla artan Niyâzî-i Mısırî'nin, Köprülü Mehmed Paşa'nın davetiyle

82. Öcalan, *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa*, 102.

83. Mülâzım Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, ed. Mehmet Fatih Birgül (Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2009), 190.

84. Öcalan, *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa*, 110.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Edirne'ye giderek padişahla buluştuğu bilinmektedir. Ancak burada verdiği vaazlar hoş karşılanmamış ve 9 ay kadar mahpus vaziyette Uludağ'ın maneviyatından uzak kalmıştır. Yeniden Bursa'ya döndükten sonra 1677 yılına kadar burada bulunmuş ve şeriata aykırı bulunan sözleri sebebiyle bu tarihte Limni'ye sürgün edilmiştir. Limni sürgünü 15 yıl süren Niyâzi-i Mısri, ölümünden 2 yıl evvel 1692 yılında yeniden Bursa'ya gelmiş ve Uludağ eteklerinde bir yıl daha vakit geçirmiştir.⁸⁵ Onun müritleriyle seyir ve tenezzüh için gittiği Uludağ'a bakarak kaleme aldığı mısralar şöyledir:

N'olaydı hey Keşiş Dağı n'olaydı
Senin daim yüzün böyle güleydi

Yüzün gözün kan ağlayıp şifadan
Biten türlü çiçekler solmayaydı

85. Mustafa Aşkar, "Niyâzi-i Mısri," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/166-169.

Senin ah u havanı malab edip
Başında her taraf yaran olaydı

Kibirle göklere baş çekmeseydin
Başında türlü boran olmasaydı

Mısırlıya aceb bu dağ ne derdi
Eğer dile gelip bir şey söyleseydi.⁸⁶

Hüsâmeddin Bursevî

XVII. yüzyılda Uludağ eteklerine dergâhını kurarak bu dağın ruhundan istimdad eden önemli sûfilerden biri de Hüsâmeddin Bursevî'dir (ö. 1632). Bir medrese müderrisi iken tasavvufa ilgi duyan Hüsâmeddin Bursevî günümüze ulaşamamış olan Semerkandiye Tarikatı'nın Bursa'da faaliyet gösteren temsilcilerinden

86. Kara, *Bursa'da Dini Kültür*, 66.

biri olmuştur.⁸⁷ Mehmed Şemseddin Efendi, onun Uludağ eteklerini intihap edip (seçip) halktan niçin mütebâid (uzak) durarak uzleti tercih ettiğini onun şu şiiriyle anlamaya çalışmıştır:

Zamân-ı uzlet erdi itimad eyyamı gitmiştir
Halâyık cümle gâfil itikâd eyyâmı gitmiştir

Bugün dinin sıyânet eyleyenler hep eder uzlet
Vefâ kimden umarsın istinâd eyyâmı gitmiştir.⁸⁸

İnziva düşüncesine ehemmiyet veren de Hüsâmeddin Bursevî'ye göre dervişlerin inzivaya çekildikleri çilehâne müridin dikkatini toplamasına elverişli sakin bir ortamda bulunmalı; bunun için dar, kapalı, az ışık alan bir yer tercih edilmelidir. O, dünyanın kirlerinden uzakta, uzlet halinde bulunurken okumaya da çok ehemmiyet vermiş, bilhassa geceleri okumayı tavsiye etmiştir. Onun okumaya verdiği önem vakfiyesine de yansımıştır. Düzenletmiş olduğu vakfiyede, kendisinden sonra vakfettiği evde oturacak olan kimsenin, Temennâ Mahallesi'nde bulunan ve kendisi tarafından vakfedilen kitaplara bakmasını da şart koşturmuş. Buna göre, söz konusu kitaplardan isteyenlere bu kitaplar verilecek ve o kimselerin adları bir deftere yazılacaktır. Kitap alanlar zaman zaman yoklanıp, eğer aldığı kitap kendisine lâzım olmadığı anlaşılırsa elinden alınıp, dolapta saklanacaktır.⁸⁹

Pek çok eser vermiş olan de Hüsâmeddin Bursevî'nin eserlerinin önemli bir kısmı önceki dönemlerde yaşayan sûfilerin menkıbeleriyle ilgilidir. Bursa'nın ünlü sûfileri olan Üftâde ve Emir Sultan hakkında pek çok bilgiye onun Menâkıb-ı Üftâde (bir nüshası Mustafa Kara'nın özel kitaplığında bulunmaktadır) ve Menâkıb-ı Emir Sultan (Süleymaniye Ktp.) adlı eserlerinden ulaşılmaktadır.⁹⁰

Hüsâmeddin Bursevî Hazretleri, Kâmil Kepeci- Hoğlu'na göre bir kemal ve marifet mecmuası, her hüner ve faziletin alimidir. Yüz seneye yakın ömür sürdükten sonra vefat etmiş, vefatında Sultan I. Ahmed zaviyeyi yeniden inşa ettirmiştir.

87. Mustafa Kara, "Hüsâmeddin Bursevî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/511-512.

88. Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 304.

89. Bk. Hasan Basri Öcalan, "Bursa Temennâ (Temenye) Dergâhı Vakfiyesi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000).

90. Kara, "Hüsâmeddin Bursevî," 18/512.

Yine bu dönemde Şeri'ye sicillerinden anlaşıldığına göre zaviyenin yanındaki mescidi de tevsi ettirerek camiye tahvil etmiştir.⁹¹ 1972 yılına gelindiğinde virane bir haldeyken bu yıldan sonra büyük bir onarım geçiren Temenye Dergâhı, günümüze kadar ulaşan nadir dergâhlardan birisi olup hâlen İpekçilik semtinin üst kısmında Hüsâmeddin Tekke Camii olarak hizmet vermektedir. Hüsâmeddin Bursevî, dergâhın haziresindeki türbesinde metfundur. Günümüzde hala Bursa folklorundaki önemli konumunu muhafaza eden bu türbeye Bursalı kadınlar içki içen eşlerinin çamaşırlarını bırakarak, bu kötü alışkanlıkları terk edeceklerine inanmaktadırlar.

XVIII. Yüzyılda Uludağ

XVIII. yüzyılda Uludağ'a dair yapılan aktarımlarda yine seyyahların sunduğu bilgiler önem arz etmektedir. Bu dönemde özellikle Uludağ'da sürülerini otlatan Yörük Türkmenlere⁹²vurgu yapılırken önceki dönemlerden farklı olarak manastırlar hakkında artık sükût edilmesi dikkatleri çekmektedir. Uludağ, Cebel-i Rahib ya da Cebel-i Ruhban adlarıyla anılmaya devam etse de Uludağ manastırları bu yüzyılda artık kayıtlarda görülmemektedir.

Bu yüzyılda Uludağ'a dair dikkat çekici seyyah aktarımları şu şekildedir:

Lucas (1703): Niyetim, olağanüstü şeylerle karşılaşacağım konusunda beni temin ettikleri dağın zirvesinde bulunan kalıntıları görmeye gitmekti ve merakım buraya ulaşma zahmetine zevkle katlanmama neden oldu... Bana birçok masalını

91. Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, 2009, 2/260.

92. Türkmen kavramı daha çok yürümek fiilinden türemiş olan Yörük kelimesiyle ifade edilen ve dağlarda göçebe olarak yaşayan Türk topluluklarını ifade etmektedir. Hasluck Anadolu'da yaptığı seyahatte bu Yörüklere Uludağ'da, İç Anadolu şehirlerinde ve Kıbrıs'ta bolca rastladığını aktarır. Özellikle yazın yüksekçe yerlerde yaylalara çıkmayı tercih eden Türkmen Yörükler dağ yamaçlarında ve yaylalarda yaptıkları ahşaptan ve kıldan çadırlarda yaşamışlar, hayvanları için de sulak ve otlak mekânları özellikle tercih etmişlerdir. Texier, XIX. yüzyılda yaptığı seyahatte Uludağ'da ve başka bölgelerde karşılaştığı Yörüklerin misafirperverliklerini anlatır. Aksakallı ihtiyar yöneticilerinden başka bir otoriteyi tanımadıklarını, özgürlük ve rahata düşkün olduklarını belirtir. Şehirde yaşayan Türkler tarafından da çok saygı duyulan bu Türkmenler kışın ovada sıcak yerlere yayladan inmektedirler. Kandes de Uludağ Yörüklerinin bilhassa sağlıklı mekânlarda beslenen hayvanların çok lezzetli etlerinin ve yünlerinden güzelce dokunmuş halılarının Türkmenler tarafından yararlandığını belirtir. Bk. Hasluck, *Christianity and Islam*, 1/138; Texier, *Küçük Asya*, 1/231; Kandes, *Bursa*, 174.

18. Yüzyılda İstanbul Gravürlerinde Uludağ Manzarası

anlattıkları bu dağın zirvesinde bulduğum tek şey herhangi bir duvar işçiliği olmaksızın, yalnızca birbirini üzerine yerleştirilmiş taşlarla meydana getirilmiş bir çeşit kuleydi. Bununla beraber bir zamanlar burada, toprağın altında gömülü kalıntıları görülen tapınak veya kilise gibi bazı büyük binalar bulunuyordu. Ayrıca burada, aralarında bir tanesinin otuz feet uzunluğunda olduğu birkaç mezar da fark ettim...⁹³

Pococke (1738): Türkler buraya bana söyledikleri kadarıyla Yedi Uyurlara adanmış dağdaki bir manastırdan ötürü Keşiş Dağı ismini veriyorlar.

Brenner (1793): Bu dağ eski zamanlarda çok sayıda rahibin yaşadığı bir yerdi. Bu sebepten dolayı, uzun zamandan beri yaz ayları boyunca

ca burada sürülerini otlatan ve çevredeki yerleri güvensiz hale getiren göçebe Türkmenlerin haricinde hiç kimsenin uğramadığı bir yer olmasına rağmen hala Türkler tarafından verildiği biçimiyle Kjeschisch Dagy yani Keşiş Dağı ismini korur.⁹⁴

Bu seyyah aktarımları haricinde XVIII. yüzyılda Uludağ'ı sûfiler ve şairler de övmeye devam etmişlerdir. Bu şairlerin en ilginç olanlarından biri, siyasi bir figür olan Kaplan Giray Han'dır. Yüzyıl başında Bursa'da sürgünde bulunan Kırım Hanlarından Kaplan Giray, hayranı olduğu Bursa'nın suları için bir Miyâhiyye⁹⁵ yazmış ve Uludağ'dan kaynağını alan suları şu enfes beyitlerle övmüştür:

94. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1515.

95. Bir beldedeki su ya da sular hakkında yazılmış manzum eserlere Miyâhiyye adı verilir.

93. Lucas'ın gördüğü bu mezar ve kulenin ne olabileceğine dair "Zirvedeki Manastır" bölümüne bakınız.

Suların başı "Pınarbaşı" suyudur el hak
Ânı tercih ider cümle mübâhâ hükemâ

(Hakikaten suların başı Pınarbaşı suyudur. Hikmet sahipleri onu diğer tüm mübahalara tercih ederler.)

Âb-ı nîle n'ola "Nilüfer" olsa manend
Eylemiş taht-ı Brûsa'da ânı hak icrâ

(Nilüfer, Nil nehrine benzer desek yeridir, Cenâb-ı Hak onu Bursa'nın altına akıtmıştır.)

Zeyniler'den suyun içüb kalbini tezyin eyle
'atşedir eyleme tekdir derûnun kat'â...

(Zeynilerden su içip kalbini süslediğin için, derinlerden gelen susuzluğunu sakın kınama)

Bu güzel beyitlerle devam eden şiirde toplamda 37 su ismi geçmekte ve Uludağ'dan akararak Bursa'yı güzelleştiren sular övgülere konu olmaktadır. Günümüzde bu Miyâhiyye'de geçen suların bazıları hâlâ Bursa'da akmaya devam etmektedir.⁹⁶

Uludağ'dan İstanbul Sarayı'na Buzlar ve Buzcular

Bu yüzyılda Uludağ'ın kayda geçmesine vesile olan bir başka hususiyeti, o dönemde hayati bir önem ifa eden buzlarıdır. Buzdolabının bulunmadığı dönemlerde insanlar sıcakta bozulması mümkün olan ürünlerini buzlarla muhafaza etmekteydiler. Uludağ'ın zirvelerinden baltalarla kesilip beyaz keçelere sarılarak şehre indirilen buzlar özellikle de Topkapı Sarayı'na tedarik sağladığı için fermanlara konu olmuşlardır. Keçeler içerisinde katırların sırtında Uludağ'dan indirilen buz kütleleri Mudanya iskelesine taşındıktan sonra buradan buz gemileriyle saraya ulaştırılmaktaydılar.

Saraya taşınan buzların Uludağ'ın yüksek kesimlerinden indirilmesi işiyle tarih boyunca Bursa'da yaşamakta olan Buzcular Ailesi ilgilenmiştir. Bu aile, buz çıkarma işini daha önceki dönemlerde de yapmış olmalarına rağmen kayıtlara geçen ilk kar alımı Fatih Sultan Mehmed döneminde 1469 yılında gerçekleşmiştir. Padişah ferma-

96. Miyâhiyye'nin diğer beyitleri için bk. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 183-190.

niyle bu aileye verilen görev 1940'lı yıllarda buzdolaplarının yaygınlaşmaya başlamasına kadar kuşaklar boyunca devam etmiştir. 1844 senesinde Bursa'yı ziyaret eden Sultan Abdülmecid Han, İstanbul'dan Cedid Buz Gemisi ile Mudanya'ya kadar gelmiş, Buzcubeyler (Buzcular) ailesinden Hasan Bey tarafından karşılanarak ağırlandı. Bu ziyaret esnasında Sultan Abdülmecid'in Buzculara verilen fermanları incelerken "Buzcubaşım, siz Gazi Abdurrahman ahfadından (torunlarından) geliyorsunuz, erkek evlattan erkek evlada geçen bir soyla tam 640 senedir yaşıyorsunuz, hiç böyle şey olur mu? Size evliya duası sinmiş" dediği rivayet edilmektedir.⁹⁷

Bu kadim aile yalnızca Osmanlı devletine buzdariyle hizmet etmemiş, aynı zamanda önemli bürokratlar da yetiştirmiştir. Aileden Feridun Bey, Kanuni Sultan Süleyman, II Selim ve Sultan III. Murat zamanlarında reisülküttaplık ve buzcubaşılık yapmış önemli devlet adamlarından biridir. 1557 senesinde reisülküttap olmuş, vazifesindeyken 3 eser kaleme almış ve divan başkanlığı yapmış olan Feridun Bey, Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hüma Şah ile evlenmiştir. Reisülküttaplık görevi esnasında bir taraftan aile mesleği olan saraya buz taşıtmaya işini de devam ettirmiştir.⁹⁸

Buzcular Ailesi'nin, Uludağ'ın yüksek zirvelerinden Mudanya'ya indirdikleri buzlardan seyyahlar da farklı yüzyıllarda bahsetmişlerdir. Evliya Çelebi, temmuz ayında binlerce katır yükü buzun keçelere yüklendiğini aktarırken Uludağ'ın bereketini övmüş ve Keşiş Dağı'nı her yıl yüz bin yük kar ve buzun çıktığı bir buz ve kar dağı, bir rahmet deryası olarak nitelemiştir.⁹⁹ Yine Hammer, 1804 yılında yaptığı Uludağ ziyaretinde şerbetlerin soğutulması için aşağı taşınan buzlara ve onları taşıyan kervanlara şahitlik ettiğini aktarmıştır.¹⁰⁰ Hammer'den kısa bir süre sonra Uludağ'ı ziyaret etmiş olan Charles Texier, dağa çıkmak için özel bir grup oluşturma imkanı olmayan insanlara Uludağ'a erişim noktasında her gece dağa çıkan buzcuları takip etmeyi önermektedir. Bu buzcular karları her ikisi bir katır yükü olacak büyüklükte bir kalıp gibi kesmekte ve sabahın dokuzunda şehre ulaştırmaktadırlar.¹⁰¹

97. Behçet Kemal Yeşilbursa, "Osmanlı Sarayı'nın Buzcusu: Bursa'nın Kadim Ailelerinden Buzcubeyler (Buzcular) Ailesi," *Bursa Günlüğü* 12 (2021), 57.

98. Yeşilbursa, "Buzcular Ailesi," 58.

99. Öcalan, *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa*, 65.

100. Hammer, *Hammer Seyahatnamesi*, 91.

101. Texier, *Küçük Asya*, 1/233.

Özel bir çaba ve profesyonellik gerektiren şehre buz taşıma işini gerçekleştiren buzcuların yanlarında devamlı çalışan 300 işçileri bulunmaktaydı. Ayrıca kayıklarında çalışan 300 kişisi daha vardı. İstanbul'da götürdükleri buzları muhafaza ettikleri 5-6 buz kuyuları bulunmaktaydı. Her hafta saraya 3-4 ton kar ve buz taşıyan bu profesyonel ekip buz yollarını zaman zaman sultanın izniyle restore ettirmektedirler.¹⁰² Kâmil Kepecioğlu 1572'de bu yolun gönderilen bir mimar vasıtasıyla tamir edildiğini belirten bir sicil kaydı aktarmaktadır.¹⁰³ Uludağ'dan saraya gerçekleştirilen buz temini öylesine önemsenmiştir ki bazı arşiv belgelerinde Uludağ'ın bu sebeple Buz dağı olarak da anılmıştır.¹⁰⁴

Uludağ'dan buz temin etmeye elverişli olan alan buzun saf ve berrak vaziyette bulunduğu zirveye yakın noktadaki Ulubuzluk alanı olmuştur. Ulubuzluk arşiv belgelerinde bazen göl, bazen de buzluk olarak nitelenmiştir. Özellikle 15 Haziran-

15 Ağustos tarihleri arasında gidilen Ulubuzluk alanında temin edilen buz, diğer yerlerden temin edilen buzlardan çok daha değerli kabul edilmiştir. Örneğin Uludağ'a alternatif olarak buzun getirildiği Katırlı Dağı'nın buzlarına her bir yük için 30 para ödenirken, Keşiş Dağı'ndan getirilen buz için 4 kuruş gibi yüksek bir meblağ ödenmiştir.¹⁰⁵

Saraya ve şehirlere buz taşıma işini yüzyıllarca devam ettiren ve günümüzde hala soyları devam etmekte olan Buzcular Ailesi 1940'lı yıllardan sonra bu işi yapmayı bırakmış olsalar da hala padişah fermanlarını ve hatıralarını muhafaza etmeye devam etmektedirler. Aileden, Bursaspor'da yöneticilik de yapmış olan İsmail Buzcular çocukluk hatıralarında buz ve karları Tuz Pazarı'ndaki Okçular Camii avlusuna getirip sattıklarını anlatmaktadır. Uzunca bir süre Bursa şehir merkezinin dağ ile buluşma noktası olan Maksem'de yaşamış olan aile, yaşadıkları sokağa da isimlerini (Buzcu Çıkmazı) vermişlerdir.

105. Emanet, *Osmanlı Sarayına Buz Temini*, 27, 28, 29.

102. Yeşilbursa, "Buzcular Ailesi," 56-62.

103. Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, 2009, 1/299.

104. Ayşe Özkan Emanet, *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021), 26.

XIX. Yüzyılda Uludağ

XIX. yüzyılda Uludağ, yine seyyah aktarımlarında en çok karşımıza çıkan Bursa mekânlarından biridir. Bu döneme dair artık manastır aktarımları tamamıyla ortadan kalkmış olsa da Bursa şehir merkezine yakın noktalarda dağ eteklerinde kurulmuş olan dergahlar artık şehirle neredeyse buluşmuş ve çevrelerinin genişlemesiyle Bursa'ya bitişmiş vaziyettedirler. Bu dönemde dağ eteklerindeki dergahlar Bursa kültürünün ayrılmaz parçası haline gelmeye başlamışlardır. Uludağ bu dönemde engebeleriyle de Bursa halkının dilindedir. Ahmed Vefik Paşa (ö. 1891) bu yüzyılda Letâif adlı eserinde Uludağ'a dair bir darb-ı mesel (atasözü) aktarır. Gerçekleşmesi mümkün görünmeyen bir meselede Bursalılar Keşiş Dağı'nın engebelerinden bahisle şöyle derlermiş: Keşiş dağı arpalık eğer saban yürürse, Her köylüden bir tavuk eğer köylü verirse, bu gidiş iyi gidiş eğer sonu gelirse.¹⁰⁶

Yine bu dönemde Uludağ artık yalnızca seyyahların değil atık misyonerlerin de hatıralarında naklettikleri bir mekân olarak karşımıza çıkar. Zira XIX. yüzyıl Hristiyan misyonerliğinin Bursa ve çevresinde görülmeye başladığı yüzyıldır. 1832 yılında Bursa'yı ziyaret eden William Goodell, kenti ziyaret eden Amerikan Misyonerlerin ilkidir. Bu şehri misyonerlerin gözünde cazip kılan doğal güzellikler Goodell'i de hayran bırakmıştır. Olympos olarak bahsettiği Uludağ'ı sıkça övgüyle anan Goodell'e göre zirvesi karlarla kaplı olan Olympos'un gökleri delen muhteşem görüntüsü tıpkı Yehova'nın kutsal Sina Dağı gibidir. Olağanüstü görünümüyle insanlara göz kırpan bu yüce dağın zirvesi olağanüstü manzaralar sunan harikulade bir heybete sahiptir. Goodell'in haricinde Uludağ'ın güzelliğiyle büyülenmiş bir başka misyoner de Benjamin Schneider'dir. Bir gün doğumuna şahit olduğu Uludağ'ı övgülerle anan Schneider büyük granit kayaların görünümüne övgüler dizer ve zirvede bazı bina kalıntılarına rastladığından bahseder.¹⁰⁷

Bu yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelmiş olan Charle Texier, Küçük Asya adlı eserinde Uludağ'dan bahseder. Dağın meşe ve gürgenlerinden

106. Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, 2009, 4/258.

107. Muhsin Önal, *Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012), 60, 76, 77, 78, 80.

bahseden Texier bu gürgenlerin alışılmışın dışında bir gövdeye sahip olduğunu aktararak Mysia adının bu gürgenlerden kaynaklandığını izaha başlar. Eski zaman insanların bu dağdan niçin saygı duyan bir şaşkınlıkla söz etiklerini anlamaya çalışır. Texier ardından Uludağ'daki keşişlerin mirasını dervişlerin alış sürecinden bahseder, Uludağ'ın eşkıyalarından ve antik döneminden de bahisler açar. Uludağ'ın güzelliğinden bahsetmekten kendisini alıkoyamadığı kısımlarda gezen kişinin her adımında karşılaşacağı harikalardan bahsederken şu cümleyi kurar: "Bursa'nın kuzey tarafından görülen manzarası, hayal edilebilecek görüntülerin en güzellerindedir."¹⁰⁸

Texier'in Uludağ'a dair verdiği önemli detaylardan biri bir dürbünle bakıldığında İstanbul'un kubbe ve minarelerinin görülmesi detayıdır.¹⁰⁹ Texier'in çağdaşı olan Kandes te tıpkı kendilerinden iki yüz yıl yaşayan Evliya Çelebi'nin abartılı bulunan Uludağ aktarımlarını doğrular şekilde camileri ve kubbeleriyle İstanbul'un izleyicinin görüş alanında bulunduğunu belirtir.¹¹⁰ Hem Texier hem Kandes hem de Evliya Çelebi sanayi devriminin doğayı etkileme sürecinden önce bu coğrafyayı gezdikleri için bu aktarımlarına şüpheyle bakmak yersizdir. 2020 yılında Pandemi sürecinde insanların bir süreliğine de olsa evlerinde bulunması ve doğayı kendi haline bırakmaları, tıpkı iki yüz yıl öncesi gravürlerinde görülebildiği gibi İstanbul'dan Uludağ'ın rahatça seyredilebildiğini göstermiştir.

Bu yüzyılın başında Uludağ'a dair etkileyici gözlemlerden birini yapan kişi de Hammer'dir. Daha önce ilgili konularda aktardığımız gözlemlerinin dışında Hammer, özellikle de Uludağ'da doğanın şekillendirici gücüne hayran kalmaktadır: Gizli bir oyun oynamak isteyen bir sanatçının ellerinden çıkma devasa bir insan gövdesini işleyen devasa bir heykel atölyesinin burada olduğu düşünülebilir. Burada mücadele eden kentaurları, büstleri, heykelleri ve kaya kütlelerinde şekillenmiş tüm bir grubu görürsünüz! Birisi bunların çok büyük bir tapınağın bir araya gelmiş kalıntıları olduğunu söyleyebilir: altarlar, sfenksler, lahitler! Ya da birisi gökyüzünü fethetmek isteyen devlerin savaş alanında olduğuna inanabilir; bunlar lanetli yıldırımlarla taş dönerak ayrılmış uzuvlardır! ... Kayalardan bazıları kaya kütlelerinden kaba

108. Texier, *Küçük Asya*, 1/191, 228, 230, 233.

109. Texier, *Küçük Asya*, 1/233.

110. Kandes, *Bursa*, 176.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

İsmet İnönü Uludağ'da
Hacı Tonak'ın Arşivinden

biçimde yontulmuş Hint tanrı heykelleri gibi göz alıcı şekillerde ayrı biçimlerde yükseliyorlar ve bazılarının yüzeyi büyük bir özenle yontularak düzeltilmiş gibi görünüyorlar. Burada kral mezarlarının girişlerine benzeyen açıklıklar ve ulaşılabilir yüksekliklerde zaman içinde yosunlarla çizilmiş kitabeler var...¹¹¹

Yine ilgili bölümlerde daha önce andıklarımızı hariç tutacak olursak, Uludağ'ı XIX. yüzyılda ziyarete gelen diğer seyyahların aktarımlarından dikkat çekici kısımlar şu şekildedir:

1818, Fuller: Oluşumlar asıl olarak granit, büyük bloklar ve üst üste yığılmış olan kütlelerden meydana geliyordu. Bazen öylesine düzenli biçimlerdediler ki muazzam kütleleriyle insan elinden çıkma/yapay yapılar oldukları düşünülebilirdi...

1837, Walsh: ...Seyyah "uzakları gören Zeus'un" altındaki dünyada meydana gelen olayları gözden kaçırmaması için daha uygun bir nokta seçemeyecek olduğunu hisseder...

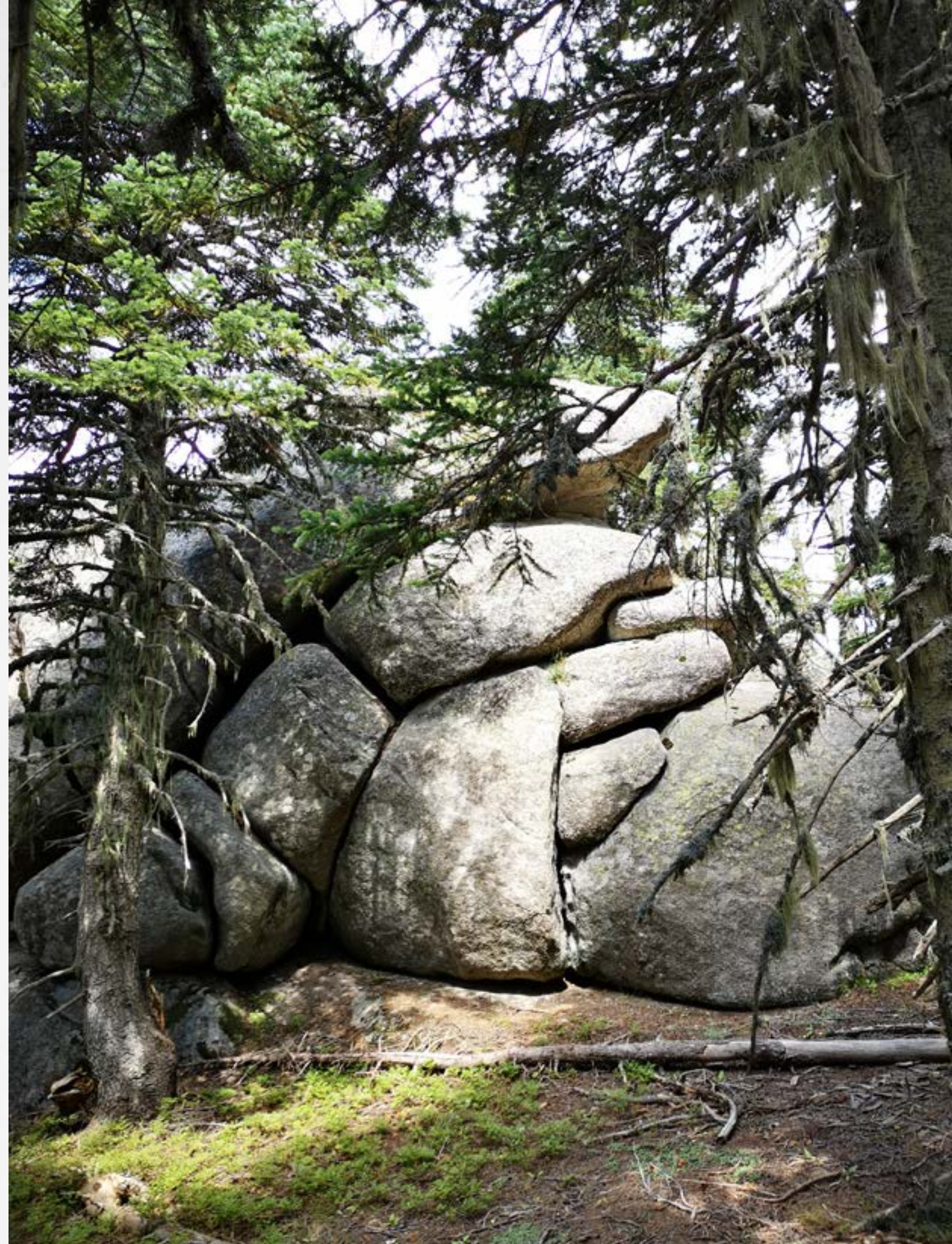
1837, Michaud: ...Bithynia Olympusu'nun muhteşem tenhalığı, Bizans'ın parlak zamanlarında yalnız kalarak düşünme ve dua etmek isteyenler için bir sığınak olmuş, ilk Osmanlı imparatorlarının hanedanlığı zamanında da dervişler ve azizler tarafından yerleşim görmüştür.

1855 (?), Ubcini: ...Bitinya'nın fethinden sonra dervişler, anakoretlerin yerini aldı ve Olimpos'un tepeleri tekke ve hücrelerle doldu. Bugün bile Olimpos'a Türkler Keşiş Dağı adını verirler... Dini heyecan Türkiye'de bile eskisi kadar coşkun değildir; buna rağmen Olimpos dolaylarını dolaşan, orda-burada bir hücreye, bir mağaraya, bazen efsanelerdeki azizleri hatırlatan bir dervişe inziva yeri olmuş, yıkık bir kulübeye rastlar.

1870, Jerningham: ...Görünüşe göre Bizans imparatorlarının zamanında Olympus'un zirvesine, tıpkı Athos'un zirvesine olduğu gibi bir manastır inşa edilmişti ve bu manastırın kalıntılarının izleri Byron'un yazdığı gibi "karla-kaplı Olympus" "karla-kaplı" olmadığı zaman hala görülebilir...

1873, Haeckel: ...Kısmen karla kaplı hafif eğimli çimenlerin üzerinde yavaşça ilerleyerek nihayet saat 10'da koni biçimli zirvenin kuzey yamacına

111. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1515.

Musa Ataş Uludağ'da
Hacı Tonak'ın Arşivinden

ulaştık. Burada yazın Türkmen çobanların konakladığı yarı yıkılmış taştan bir kulübe vardı...

1879, Naçov: ...Güneybatıda ormanla kaplı Keşiş (Olympos) Dağı'nı gördük. Bir zamanlar Olympos Dağı'nda Aziz Kiril ve Aziz Metodi kardeşlerin yaşadığı bir manastır varmış...

1898, Simond: Dağın kendisi de yalnız yaşayan Hristiyan münzevilerin yerini almış olan Müslüman dervişlerin azizler ve peygamberlerin mezarları arasında yaşadığı büyük bir bahçedir. Görüldüğü üzere Olympus kutsal bir yerin büyüsunü sürekli korumuştur ve Türkler hala bu dağa Keşiş Dağı derler.

1898, Renard: Dağın zirvesinde eski kitaplarda bahsedilen antik kalıntıların izlerine artık rastlanmıyor.¹¹²

112. Seyyahların Uludağ aktarımları için bk. Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Bursa*, 2013, 1516, 1517.

Cumhuriyet Döneminde Uludağ

Cumhuriyet döneminde Uludağ'ı ilgilendiren ilk önemli hadise dağın isminin değiştirilmesi hadisesi olmuştur. I. Bölümde incelendiği üzere Osman Şevki Bey tarafından yapılan bir öneriyle Keşiş Dağı (Cebel-i Ruhban) artık Uludağ olarak isimlendirilmiş ve kısa sürede bu yeni isim benimsenmiştir.

Yine XX. yüzyıl ile birlikte Uludağ, yeni yollarla yüksek kesimlerine kolayca ulaşılabilen bir dağ haline gelmiştir. Yollar yapılmadan önce 1900'lü yılların başlarında Uludağ'a çıkmak için şehir merkezinden ya Kızıklar üstünden çıkan yolu ya Teferrüç'ten çıkan yolu ya da Temenye istikametinden çıkan yolu tercih etmek gerek-mekteydi. Batı tarafından gitmeyi tercih edenler Atranos (Orhaneli) yolu üzerinde İnkaya ya da Çongara (Yığıtali) hattından ilerleyerek bir binek hayvanıyla dört saatte Hüsnüye Köyü'ne ulaşırlar

oradan da on üç saatte zirveye yol alabilirlerdi.¹¹³ 1930 yılında Büyük Otel'in yapılması vesilesiyle 1933 yılında Uludağ'a iyi bir yolun yapılması, Uludağ'ı bir turizm sahası haline getirmeye başladı ve 1935 yılında Uludağ Kayak Evi, daha sonra Oteller Bölgesi adını alacak olan yerde kuruldu.¹¹⁴ Bu yıllar aynı zamanda Uludağ'a otobüs seferlerinin de gerçekleştirilmeye başladığı yıllardı. Bu gelişmelerin ardından Uludağ, 1961 yılında ise Milli Park statüsünü de kazanınca gerek kış turizmi ve kayak sporları için gerekse kamp / çadır / trekking turları için tüm ülkenin en önde gelen yerlerinden biri haline geldi. Türk insanının belleğinde özellikle de kış turizmi ile özdeşleşti.

1961 yılında Milli Park ilan edildikten sonra Kirazlıyayla'dan idare edilen Orman Bölge Şefliği alt yapının geliştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemden itibaren oteller bölgesinin geliştirilmesi, Sarıalan yolunun açılması gibi çalışmalar Uludağ turizminin gelişmesini hızlandırmıştır. Türkiye'nin ilk teleferiği 1963 yılında Bursa'da kurularak şehir ahalisinin Uludağ'ın üst kısımlarına erişimi daha kolay hale getirilmiştir. Zirveye yakın oteller bölgesinde kayak pistlerinin yapılması, dağ evlerinin oluşturulması ve telesiyej gibi imkanların sunulmasıyla kısa sürede Uludağ kış turizminin Türkiye'deki en tanınmış yeri haline gelmiştir. İstanbul'a yakın olmasının sunduğu imkânlar yüzyıllar önce keşişleri kendisine çekmesini sağladığı gibi bu dönemde de Uludağ'ın İstanbul'a gelen yerli ve yabancı turistlerin uğramayı tercih ettikleri bir yer olmasını sağlamıştır.

1961 yılı öncesinde Uludağ'ın turistik açıdan nasıl bir mekân olduğunu Mine Urgan'ın Bir Dinazor'un Gezileri adlı eserinde aktardığı hatıralardan takip etmek mümkündür: 1938 yılında yazında kardeşim Halil, yaşlı olmasına karşın serüvenlerden hoşlanan Çerkez Dadım Gülistan Hanım, arkadaşım Nail Çakırhan ve ben bir iki hafta kalmak üzere Uludağ'da çadır kurduk. 60 yıl önce Uludağ'da bir Kayak Evi küçük bir otel tek gözlü bir Meteoroloji İstasyonu vardı sadece. Camping alışkanlığı henüz başlamadığından bizimkinden başka bir tek çadır da yoktu ortada. Kayak evinde ve otelde kalanlar gelip merakla

113. Kaplanoğlu - Özokutanoğlu, *İnkaya, Yığıtali, Hüseyinalan, Kirazlı*, 11.

114. Hacı Tonak, "Uludağ Milli Parkı ve Uludağ," *Bursa Defteri* 42 (2021), 35.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

seyrederlerdi çadır yaşantımızı...¹¹⁵

Yüz yıl önce (1920'lerde) Osman Şevki Bey, biz Türklerin Uludağ'ı henüz gerektiği ve hak ettiği kadar tanımadığını hatta Bursalıların bile bu konuda güvenilir bilgilere sahip olmadığını esefle belirtiyordu.¹¹⁶ Ona göre her meslek erbabının Uludağ'dan alacağı bir hisse vardı:

Tarih mütehasısları Krezos'un çarpıştığı sahaları rahiplerin ibadet mahallerini Osmanlı ordusunun ilk içtima sahnelerini burada göreceklere gibi nebatat ve orman mütehasısları muhtelif ağaç ve nebatların muhtelif irtifalardaki vazıyyet ve hayatlarını mütalaa edebilirler. Jeoloji mütehasısları için ise Uludağ emsali bulunmayan bir sahadır. Uludağ'ın jeolojik bünyesi klasik malumatın haricinde ve müstesna bir tarzda nazara çarpan Gnays, granit, mermer ve muhtelif şistler

115. Mina Urgan, *Bir Dinazorun Gezileri: Yaşantı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 86.

116. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 140.

burada karmaşık bir haldedir. Klimatologlar Uludağ'da vasi bir tecrübe ve tetkikat sahası karşısında bulunurlar sporcular kendini her adımda cezbe ve teshir eden manzaralar karşısında kalırlar. Hasılı Uludağ seyahati herkes için faydelidir.¹¹⁷

Onun 1928 yılında yazdığı Bursa ve Uludağ kitabı Uludağ'ın fiziki ve tarihi kimliği hakkında bilgiler vermekle kalmıyor, Uludağ'daki köylülerin ne ekip biçtiği gibi bilgileri de bize sunması açısından önem arz ediyordu. Yine bu eser Uludağ'a yapılacak yolculuklar için pratik bilgiler de ihtiva etmekteydi:

Uludağ'da seyahat edecek olanlar mayıs evâsıtı (ortaları) ile eylül evâsıtı arasını intihap etmelidirler (seçmelidirler). Bilhassa edilen tetkikata göre en müsait seyahat mevsimi Ağustosun ilk on beş günüdür...¹¹⁸

Bursa ve Uludağ kitabı Uludağ'ın tarihine dair yüzeyssel bilgiler içermekle birlikte dağın Hristiyanlık ve İslamiyet dönemine dair detay sunmamaktaydı. Bu eksiği fark ederek 1936 yılında Bernardin Menthon'un çalışmasından özetleyerek hazırladığı Uludağ Tapınakları - Keşişleri - Dervişleri kitabı da ancak Uludağ'ın kadim ve zengin tarihine dair muhtasar bilgiler ihtiva etmekteydi. Aradan yüzyıla yakın süre geçmesine rağmen Uludağ ile ilgili çalışmalar hak ettiği ölçüde yapılamadı. Uludağ'ın tarihi müstakil bir çalışmaya konu olmak yerine ancak farklı eserlerde önemine temasla geçiştirildi ve dağdaki manastırlara dair arkeolojik kazılar da gerçekleştirilmedi.

Osman Şevki Bey'in yaşadığı ve Uludağ'a adını verdiği dönemlerde sporun da nasıl bir gelişim sürecine girdiğini takip etmek mümkündür. Günümüzde popüler olan Kayak sporunun o yıllarda ilk temsilcisi Şaban Örnektekin olmuştu. Örnektekin, Uludağ'dan 1924 yılında yalnız başına kayarak dönmüştü. Ondandır dokuz yıl sonra 1933'te Galatasaray lisesi öğretmenlerinden Guillot (Giyolet) Uludağ'ı kayak sporu vesilesiyle ziyaret eden bir başka sporcu oldu. Onun tecrübesi oldukça ilginçti. Fransız Monsieur Guillot 6 Ocak 1933 tarihinde Uludağ'ın zirvesine çıkarak orada kamp yaptıktan sonra kayarak İnegöl'e kadar inmişti. Aynı yıl içerisinde İstiklal Savaşı gazilerinden Musa Ataş, Uludağ'da kayak dersleri verme-

ye başladı. Ancak imkanları çok sınırlıydı. Dünya Cenneti Uludağ adlı kitabında Dağcılık Kulübü olarak bulabildikleri bir çift kayak takımıyla bu kursu başlattıklarını bildirmektedir. Halk Evi bünyesinde Bursa Dağ Sporları Kulübü adıyla 1932 yılında kurulmuş olan kulüp, 1933 yılında Bursa Dağcılık Kulübü adıyla müstakil bir kulüp haline gelmişti.¹¹⁹

Uludağ'da kış ve kayak turizmi adına bu gelişmeler yaşanırken 1942 yılından itibaren yaz turizmi adına da ilginç gelişmeler yaşandı. Almanya'daki hukuk öğrenimi sırasında yaz kamplarına katılan ünlü hukukçu Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türkiye'ye dönüşünde Uludağ'da benzer bir etkinlik serisi başlatmak istemişti. Bursa Dağcılık Kulübü'nün kamplarında yaz aylarında öğrencileriyle buluşan Velidedeoğlu, dağda pek çok rotada keşif yürüyüşleri yapmış ve bu kampların, yürüyüşlerin akademik çalışmalara katkı yaptığını savunmuştu. 1944 yılından itibaren Uludağ'daki Büyük Otel'de yazlarını geçirmeye başlayan Vedidedeoğlu'nun, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşe yazılarında Uludağ'ın güzelliklerini anlatması bölgenin tanınmasına ve yaz turizminde de önemli bir yer edinmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Azra Erhat, Tarık Zafer Tunaya gibi önemli akademisyenleri, ve sanatkarları pek çok aydın dostlarıyla birlikte yaz aylarında Uludağ'da tatil yapmaya başlamışlardır. Velidedeoğlu'nun eşi Meriç Velidedeoğlu'ndan aktarıldığına göre gündüz yapılan yürüyüşlerden sonra akşam beş çayında buluşularak kültür sohbetleri yapılmaktaydı. İlerleyen saatlerde ise Hukuk ve siyaset alanında söyleşiler gerçekleştirilirdi. Velidedeoğlu'nun yaptığı dağ yürüyüşleri esnasında Kızpınarı, Kurtkaya, Mermer Kayalar, Ayı Vadisi, Er Pınarı gibi rotalara isimlerini verdiği rivayet edilir. 1960 darbesinden sonra askeri yönetimin kurdurduğu Anayasa Bilim Komisyonu'nda üye olarak görev alan Velidedeoğlu, 1961 Anayasası üzerine çalışmalarını da yaz aylarında, Büyük Otel'deki 202 numaralı odasında yürüttüğü için muhalif kanatta olanlar 1961 Anayasası'na "Uludağ Anayasası" adını takmışlardı.¹²⁰ 1961 Anayasası'nın bütün maddelerini teker teker, satır satır onun yazdığı aktarılmaktaydı.

119. İsmail Kemal Kemankaş, "Sporun 'Ulu' Dağı Nerede?," *Bursa Defteri* 42 (2021), 97; Tonak, "Uludağ Milli Parkı," 28, 29.

120. *Cumhuriyet*, "Uludağ'da Hoca Konuşuldu" (26 Ağustos 1994); Tonak, "Uludağ Milli Parkı," 31.

1950'li yıllarda Uludağ'da siyaset adına kayda geçen önemli bir hadise de İsmet İnönü'nün dağı ziyaret etmesi hadisesiydi. 6-7 Eylül 1955 olayları nedeniyle CHP parti Meclisi'nin Bursa'da toplanmasını fırsat bilen İsmet İnönü, Uludağ'ı yakından görmek isteyince bir araçla Uludağ'a çıkarak fotoğraflar çektiymişti.¹²¹ O yıllar aynı zamanda Uludağ'da teleferik projesinin de gündeme geldiği yıllardı. 1950'lerin ilk yarısında gündeme gelen teleferiğin projelendirme çalışmaları 1958 yılında tamamlanmıştı. Yapım işi İsviçreli bir firmaya verildikten sonra 1963 yılında tamamlanan teleferik, Türkiye'nin ilk teleferiği olmuş ve Bursalıları sühuletle Uludağ'ın zirvelerine ulaştırdığı için heyecan uyandırmıştı.

Dağın üst kısımları bu olumlu gelişmelere sahne olurken şehir merkezine bakan Uludağ etekleri talihsiz bir değişim sürecine girmişti. Uludağ'ın Bursa Şehir merkezine bakan kuzey yamaçlarının son yüzyılda geçirdiği en büyük değişim, yüzlerce yıl boyunca keşiş ve dervişlerin mekânı olan bu yamaçların gecekondu istilasına maruz kalmasıyla gerçekleşti. Son yüzyıla kadar şehrin surları dışındaki yapılaşmalar yalnızca birkaç külliyein etrafında temerküz etmişken, zamanla iş imkanlarının artması Bursa'ya göçü yoğunlaştırmış ve kendilerine ev bulamayan insanlar artık Uludağ yamaçlarına doğru gecekonducular yapmaya başlamışlardır. Özellikle XIX. yüzyılda ipek fabrikasının kurulmasıyla dağın yamaçlarında oluşmaya başlayan yapılaşma XX. yüzyıla gelindiğinde Bursa'daki otomotiv ve tekstil fabrikalarının göçlere zemin hazırlaması sebebiyle had safhaya çıkmıştır.

Bursa'nın Alman Gezgin Carsten Niebuhr tarafından 1767 yılında çizilmiş olan haritasında batıda Muradiye Külliyesi ile doğuda Yıldırım Külliyesi arasında bulunan şehrin güneyinde dağ yamaçlarında hisardan sonra hiçbir yapılaşma görülüyorken ilerleyen dönemlerde bu alan yoğun bir yapılaşmaya sahne olacaktır. Dağ yamaçlarında XIX. yüzyılda başlayan yapılaşma 1960-1970 yılları arasında ekonominin büyük bir hacim kazanmasına bağlı olarak adeta bir patlama yaşamış ve bu dönemden sonra Uludağ, Bursa şehir merkezinden bir daha eskisi gibi hiç görünmemiştir. İş bulma ümitleriyle kırsal kesimlerden kente göçenler gecekonducularını özellikle yamaçlardaki çok tercih edilmeyen ancak şehir merkezine de

121. Tonak, "Uludağ Milli Parkı," 32.

uzak olmayan alanlarda kurmuşlardır. 1950'den sonra artan göçler, 1960'larda yamaçlar üzerindeki ilk gecekondu alanları olan Alacahırka, İvazpaşa ve Demirkapı mahallelerinde önemli yerleşim sahalarının oluşmasına sebep olmuş, 1990'lı yıllara kadar da yoğun bir şekilde devam etmiştir. 1990 yılından günümüze değin görece azalarak sürmüştür. Bir zamanlar yalnızca doğal güzellikleriyle ve şifalı sularıyla anılan dağ yamaçlarındaki bölgeler bugün yoğun bir yapılaşmaya sahne olmaktadır.¹²²

Uludağ yamaçlarının bu süreçte yapılaşmaya konu olan bölgesi doğu batı istikametinde 20 km'lik bir hat üzerinde yoğunlaşmıştır. En doğuda Fidyekızık'tan başlarak Kaplıkaya, Akçağlayan hattından devam eden yapılaşma Batı'da Mollaa-rap, Maksem, Alacahırka yoluyla Abdal Murad ve Demirkapı hattına kadar devam etmektedir.¹²³

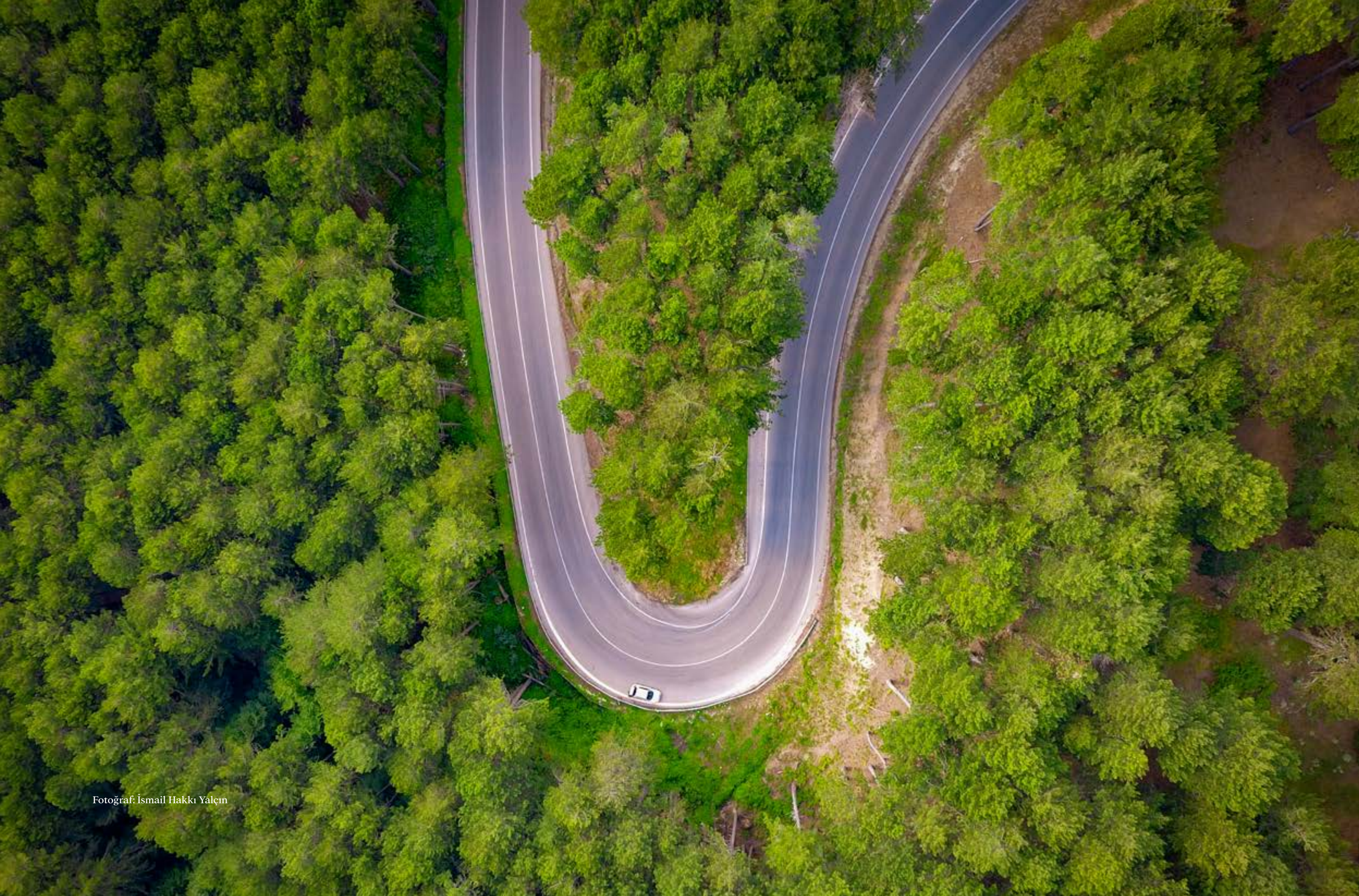
Uludağ Milli Parkı ve çevresi 12.05.2006 tarihinde 1. derecede doğal sit alanı olarak tescil edilmiştir. Uludağ yalnızca kar ve kış turizmi ile değil yüzde 71'i orman olan milli park alanında kampçılık ve benzeri aktivitelere imkân sunması açısından da önem kazanmıştır. Sarıalan (1621 m) ve Çobankaya (1750 m) bölgelerindeki kamp alanlarının düzenlenmesi sayesinde Uludağ diğer mevsimlerde de çadır kurma, doğa yürüyüşleri ve piknik gibi etkinlikler için Bursalıların tercih ettikleri bir mekân haline gelmiştir. Trekking düşkünleri ve dağcılar Türkiye'de ilk buzul devri izlerini barındırmasıyla bilinen ve Uludağ'ın zirvesi olan Uludağ Tepe'ye (2543 m) ve altındaki buzul göllerine yürüyüşler gerçekleştirmektedirler. Bakacak Tepe (1743 m) Bursa'nın en güzel seyredildiği yer olarak bu süreçte önem kazanmıştır. Sarıalanla birlikte Kadiyayla (1235 m) da günübirlik keyifli vakit geçirmek isteyen Bursalıların en sevdiği tenezzüh mekânlarından biri haline gelmiştir. Bu alanlara şehir merkezinden ulaşım imkân sağlayan toplu taşıma araçları her gün hizmet vermeye devam etmektedir.

122. Vedat Çalışkan - Cengiz Akbulak, *Bir Gecekondu Araştırması: Bursa Kenti Uludağ Yamaçları* (Bursa: Çantay, 2010), 27, 170.

123. Çalışkan - Akbulak, *Uludağ Yamaçları*, 5, 19.

117. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 302.

118. Uludağ, *Bursa ve Uludağ*, 313.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Yorgun vücutlara zindelik, âşık kalblere de taze bir heyecan veren Uludağ... Mecnun Leyla'sına kavuşamadı. Fakat güzellikler kaynağı Uludağ'da herkes ilhamına kavuşabilir.

Zeki Müren, 1953

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

SONUÇ | Ömer Kaptan

Uludağ Antik Çağ'dan bugüne taşımış olduğu kadim dinî mirasıyla Kuzeybatı Anadolu'nun en önemli mekânlarından biridir. Günümüzde daha çok kış turizmi vesilesiyle hatırlanıyor olsa da kültür tarihimiz açısından Uludağ çok önemli bir mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Antik dönemde Mysia Olymposu ve Bithynia Olymposu adlarıyla anılan Uludağ, bu dönemde Zeus başta olmak üzere pek çok antik dönem tanrısının kült merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Uludağ'daki Herakles, Asklepios, Athena, Apollon, Artemis, Demeter ve Dionysos gibi tanrılar için oluşturulmuş olan kültler gerek sikkeler üzerindeki betimlerle gerekse Asartepe ve Tazlaktepe gibi mekânlardaki kalıntılarıyla günümüze değin ulaşmayı başarmıştır.

Antik dönemden günümüze Mysia Olymposu, Bithynia Olymposu, Oros ton Kalegeron, Mamas Dağı, Cebel-i Ruhban, Rahipler Dağı ve Keşiş Dağı gibi isimlerle anılan Uludağ, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren Osman Şevki Uludağ'ın önerisiyle Uludağ olarak anılmaya başlamıştır. Çalışma esnasında fark ettiğimiz hususlardan biri Uludağ'ın yaygın kabulün aksine Türklerin dilinde *Keşiş Dağı* adıyla anılmaya başlamasından önce Bizans döneminde de *Keşişler Dağı (Oros ton Kalegeron)* olarak anılmasıdır. Dağa adını veren ve hüviyetini kazandıran keşişler Uludağ'ın yüzyıllar boyunca değişmeyecek bir çağrışımla zihinlerde yer etmesini sağlamışlardır. Uludağ'ın en etkin dönemi Hristiyanlık tarihinin ikonoklazm evresi olmuştur. Bu dönemde Uludağ, keşişleri ve manastırları ile nam salmış, adını uzak coğrafyalarda duyurabilmiştir. Keşişler ikonoklazm döneminden itibaren bu dağda yoğunlaşmaya başlamış ve Uludağ'ı bir manastır merkezi haline getirmişlerdir. Günümüzde bu manastırlar daha çok isimleriyle ve kalıntılarıyla varlıklarını sürdürüyor olsalar da IX-XI. yüzyıllar arasında bu manastırlar Uludağ'da imparatorların dahi ziyaret ettiği bir hac güzergâhının merkezini oluşturmuş, buralara gelenler dağdaki keşişleri ve manastırları ziyaret etmekle övünmüşlerdir.

Uludağ'da IX. yüzyıldan itibaren büyük bir manastır kültürünün oluşmasına imkân sağlayan ikonoklazm hareketi, Bizans tarihinin önemli evrelerinden birini oluşturmuştur. İmparator III. Leon ile başlayan süreçte oğlu V. Konstantinos keşişlere ve manastırlara büyük baskılar gerçekleştirmiş, kovuşturmalara ve eziyetlere maruz kalan keşişler başta Uludağ olmak üzere başkentten uzakta pek çok yere sığınmışlardır. Bu süreçte Uludağ'ın mahremiyete ve emniyete imkân veren ormanları keşişlerin saklanmak için başlıca tercihi olmuştur. İkonoklazm öncesinde de ilâhî sanatı seyretmek ve toplumdan uzaklaşmak isteyen keşişler Uludağ ve civarında görünmüş olmasına karşın, ikonoklazm süreciyle birlikte buradaki yoğunluk artmış ve Uludağ, tarihinin en etkin dinî faaliyet dönemlerini yaşamıştır. Başta Theodor Stüdit olmak üzere Uludağ ve çevresini kendilerine mesken olarak belirlemiş olan keşişler, dağın izolasyona imkân veren özelliklerinden yararlanmışlar ve kovuşturmalarda kolayca kaçma imkânı bulmuşlardır. Zaman zaman manastırları devlet tarafından hasar görmüş olsa da buraları ilk fırsatta yeniden onarmışlar ve özellikle de kendilerine ait manastır hücrelerinde inzivaya çekilmeyi âdet haline getirmişlerdir. Ruhani olgunluk için keşişlerin tercih ettikleri inziva mekânları, başkente çok uzak olmaması yönüyle de avantajlı bulunmuş, bu sebeple keşişler zaman zaman bu inziva mekânlarından çıkarak başkente gidebilmişlerdir. Uludağ'da bu süreçte sayısı yüzü aşan manastırın ve inziva hücrelerinin var olduğu araştırmacılarca dile getirilmiştir. Manastırların yoğunluğu sebebiyle erken dönemden itibaren yanı başındaki Bursa şehri *Tanrı Kenti* (Theopolis) olarak anılmıştır.

Uludağ'daki ikonoklazm sürecinde iki ayrı tavır tespit edilmiş olup özellikle ikinci ikonoklazm döneminde yönetime karşı direnmek yerine tartışmalardan uzak durma yolunu tercih eden keşişler dikkat çekmiştir. Zelotların lideri olarak görülen Theodor Stüdit gibi mücadeleci keşişler bu süreçte ikonoklast imparatorlarla tartışmayı

ve gerektiğinde eziyetlere maruz kalmayı bir onur sayarken, Uludağ'ın ünlü keşişlerinden İoannikios gibi bazı keşişler ise işkencelere maruz kalmak yerine ikonoklastlardan uzak durma yolunu tercih etmişlerdir. Bu sebeple mücadeleci keşişler tarafından zaman zaman eleştirilere de maruz kalmışlardır. Aynı şekilde İoannikios'un taraftarı keşişlerin Theodor'un taraftarlarını eleştirdiği dikkat çekmiştir. Uludağ ikon yanlılarının bir kalesi olduğu gibi ikon karşıtı olan yöneticilerin ve başkentteki din adamlarının karşısında olmayı tercih etmeyen keşişleri de bünyesinde barındırmıştır. Bununla birlikte açıktan ikon karşıtlarına bazı sebeplerle tavır almasalar da Uludağ keşişleri arasında ikon karşıtı olarak tanınan keşiş olmamış ve yumuşak tavırlılar da ikon taraftarı olduklarını açıkça belirtmişlerdir. Bu sebeple Uludağ'ın her halükârda ikon taraftarlarının buluşma noktası olduğu görüşünü revizyona tabi tutma gereği hasil olmamıştır. Uludağ ikonofillerin buluşma noktasıdır.

İkonoklazm dönemi sonrasında büyük bir gelişim gözlenen ve ziyaretçi akınına uğrayan Uludağ Manastırları en rahat dönemlerini IX. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasında yaşamışlardır. Kiril alfabesinin mucidi olan Aziz Kiril, Slavların yüzyıllar boyunca kullanacağı Kiril Alfabesi'ni Uludağ Manastırları'ndan birinde icat etmiş ve bu dönemlerde Uludağ imparatorların dahi keşişlerden dua istemeye geldiği bir hac merkezi haline gelmiştir. XI. yüzyıldan sonra ise bölgede yerleşmeye başlayan Türkmenler keşişlerin daha batıda güvenli gördükleri bölgelere doğru kaymalarına sebep olmuşlardır. Athos Dağı (Aynaroz) manastırları bu süreçte Uludağ'ın mirasını devralmaya başlamış ve manastırlar bu dağ etrafında yoğunlaşmaya başlamıştır. Uludağ günümüze kadar ulaşmış olan zengin Aynaroz Ortodoks manastırları mirasının öncü mekânıdır.

Uludağ'ın Hristiyanlık dönemi mirasını araştırmak bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Öncelikle yaklaşık bin yıl önce tarih sahnesinden çekilmiş olan bu manastırlar doğanın tahribatıyla yerin metrelerce altında kalmış ve pek çoğu zemin kalıntılarıyla dahi görünemeyecek vaziyete gelmiştir. Ancak arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkartılabilecek olan bu manastır kalıntılarının pek çoğunu tespit etmek için gittiğimiz alanlarda ağaç köklerinin dahi bu manastır duvarlarını yuttuğu, yerin altında bıraktığı görülmüştür. Uludağ'ın canlı yaşamı için oldukça elverişli olan doğası çok

zengin bir flora oluşturduğu için bin yıl önce var olan manastırların üzerinde bir ormanın yeşerdiğini görmek şaşırtıcı değildir. Bu açıdan yerin oldukça altında kalmış olan manastırların yerlerini tespit edebilmek için dağcılardan ve yakın yerlerde yaşayan köylülerden yardım alma zarureti hasil olmaktadır. Çalışmamız bu açıdan pek çok zorluğu aşmaya çalışmakla geçmiştir. Öncelikle kendilerinden yardım istediğimiz köylülerin defineci oluşumuzdan şüphelenmek suretiyle yardım etmekten çekindikleri gözlenmiştir. Zira yıllar boyu definecilerin alanda cirit atması yalnızca manastır mirasına zarar vermemiş, bölgede tarlaları olan köylülerin huzurunu da kaçırmaya başlamıştır. Açıkçası köylülerin pek çoğunun da bizzat defineci olduğu dikkatimizi çeken bir başka husus olmuştur. Zira kendilerine bölgede bir manastır kalıntısına şahit olup olmadıklarını sordüğümüz pek çok köylü civardaki definecilerin tahribatından yakınırkken bir sonraki konuştuğumuz köylü, öncekinin asıl tahribatı oluşturan defineci olduğunu bildirmiştir. Bu örneklerde fark ettiğimiz husus insanların bu manastır mirası altında kendilerini kısa yoldan zengin edecek bir buluntuya rastlamanın heyecanını hala yaşıyor oluşlarıdır. Definecileri bu noktada teşvik eden metinlerden birinin bizzat Osman Şevki Bey'in *Uludağ Tapınakları* kitabı olduğu görülmüştür. Zira Osman Şevki Bey 1936 yılında basılmış olan bu kitabında manastırların gizli odalarından bahsetmiş, manastırların tehlike durumunda değerli ikonlarını ve malzemelerini bu odalara sakladıklarını ve manastırların yerleri tespit edilebilirse bu odalardan hala değerli eşyaların çıkarılabileceğini dile getirmiştir. Definecilerin sitelerinde Osman Şevki Bey'in bu müjdesi sıkça paylaşılmaktadır.

Defineciler haricinde manastır mirasıyla araştırmacıların buluşmasının önündeki bir diğer zorluk manastır yerlerinin tespiti durumudur. Manastırların lokasyonlarını tespit için katıldığımız onlarca dağ yürüyüşünde dağcıların dahi manastır yerlerini bilmedikleri fark edilmiştir. Ancak definecilerle ikili ilişkileri iyi olan dağcılar bu manastırların yerlerini daha iyi bilmektedir. Araştırmamız boyunca manastırların yerlerini daha iyi bildiğini tespit edebildiğimiz dağcılardan ücret karşılığında verdikleri rehberlik hizmetiyle manastırlara ulaşılmış ve yerinde gözlemler yapılmıştır.

Manastır yerlerini keşfederken çalışmamız açısından şaşırtıcı bir durum ortaya

çıkmıştır. Bu da manastırların geçtiğimiz yüzyılda yazılmış olan eserlerde bahsedilenlerden sayıca daha fazla olduğu gerçeğidir. Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında Uludağ Manastırları üzerine çalışma yapan araştırmacılar ancak beş altı manastırın kalıntılarını görebilmekteyken günümüzde yirmiye yakın manastırın zemin kalıntısı rahatlıkla görülebilmektedir. Çalışmamız boyunca bunlara yer yer temas edilmiştir. Bunu doğanın değişen şartlar neticesinde sunduğu bir imkân olarak değerlendirmek mümkündür. Geçtiğimiz yüzyılda görülemeyen bazı kalıntılar bugün toprak altında yeniden kendisini gösterebilmektedir. Dolayısıyla Uludağ manastır mirasının zannedildiğinden daha zengin olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bizzat yerinde yaptığımız gözlemlerde Uludağ Manastır mirasının kaynaklarda geçtiğinden daha da yoğun şu örnek üzerinden görülebilmektedir: Yüz yıl önce Bernardin Menton ve Osman Şevki Bey, şehir merkezine bakan yamaçlarda Libyana Manastırı ile Saküdyon Manastırı arasına yalnızca iki manastır (Katharlar ve Mezolimp) konumlandırırken belirtilen sahada yaptığımız keşif gezisinde tam 4 farklı manastır kompleksi fark edilmiştir. Detaylıca incelemeye çalıştığımız bu manastırların küçük bir metohi (manastır şubesi) değil genişçe bir alana yayılan yapılar topluluğu olduğu ve büyük kompleksler olduğu belirlenmiştir. Uludağ manastırları üzerinde yapılacak olan arkeolojik çalışmalar Hristiyanlık dönemi mirasının zannedilenden daha zengin olduğunu ortaya koyabilecektir.

Uludağ'ın Hristiyanlık dönemi mirasına dair günümüze değin pek az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Bernardin Menton'un çalışması, müellifin bir din adamı olması sebebiyle keşiş menkıbelerine ağırlık vermiş ve çalışmanın geri kalan kısmındaki önemli bilgilerin gölgede kalmasına sebep olmuştur. Osman Şevki Bey'in çalışması da Menton'un çalışmasının özeti mahiyetindedir. Sonraki dönemde Raimond Janin'in genel olarak Marmara bölgesinin manastır mirası üzerine yaptığı çalışma haricinde alana eğilen olmamıştır. Çalışmamızın bu alanda yapılmış olan çalışmalara katkı sağlayarak Uludağ'ın Hristiyanlık Tarihi'ne ve manastır mirasına dair genel bir çerçeve oluşturması amaçlamıştır. Manastır mirasının gelişmesini sağlayan ikonoklazm dönemine de araştırmamızın içinde yer verilmiştir. Çalışma boyunca başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere farklı dillerde yayınlanmış olan kaynaklara erişim önemli bir çabayı gerektirmiştir. Bu sebeple alana

dair yaptığımız kapsamlı literatür çalışmasında rehberlik mesleğimizin avantajlarından yararlanmaya çalışılmıştır. İngilizce'den yaptığımız çeviriler haricinde Yunanca, Almanca ve Fransızca bazı çeviriler konusunda çalıştığı dilde uzman rehber arkadaşlarımızdan yardımlar alınmıştır.

Bu çalışma boyunca literatür taramasıyla ve sahadaki gözlemlerle yapılan araştırma neticesinde Uludağ'a dair daha önce yapılan çalışmalarda fark edilmemiş olan kimi manastırlar gündeme getirilmiş, yine bu çalışma kapsamında ilk defa Uludağ zirvesinde bir manastır olup olmadığı hususu tartışılmış, seyyahların aktarımlarından yararlanılarak zirvedeki dini yapının muadillerinden hareketle nasıl bir hüviyete sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Uludağ'da Hristiyanlık mirasının en önemli kalıntıları olan manastırların bir kısmı, İslamiyet döneminde keşişlerden dervişlere intikal sürecinde yeniden kullanılmış ancak büyük çoğunluğu kendi kaderine terk edilmiştir. Bazı manastırlar yüzyılların geçmesiyle tarih sahnesinden çekilmiş, bazıları ise dervişlerin tekke haline getirerek kullanmasıyla varlıklarını bir süre daha devam ettirmeyi başarmışlardır. Günümüzde Uludağ manastır mirası zemin kalıntıları haricinde bölge ahalisinin mekânlara verdiği isimlerle de yaşamaya devam etmektedir. Günümüze değin ulaşmış olan *Kilise Deresi*, *Kilise Tepesi*, *Tekfur Alanı*, *Fotin Tepe* gibi isimler dağcıların ve bölge insanının hâlâ bildiği ve kullandığı isimlerdir. Bununla birlikte manastırlar definecilerin tahribatına uğramaya devam etmektedir. Üzerlerinde arkeolojik çalışmaların da gerçekleştirilmediği bu manastırlar doğanın ve definecilerin daha fazla tahribatına maruz kalmadan hak ettikleri değeri kendilerine gösterecek kapsamlı projeleri beklemektedirler.

Manastırları oluşturan keşişlerden sonra bölgeye gelerek onların mirasını pek çok yönüyle devralan keşişlerin İslamiyet döneminde Uludağ'a oldukça renkli bir dönem yaşattıkları görülmektedir. Bu dönemde dağı şenlendirmiş olan alimler ve sûfiler, dağın bir zamanlar üstlendiği münzevilerin karargâhı olma işlevini yeniden canlandırmış ve burada önemli icraatlar gerçekleştirmişlerdir. Alimler burada kitaplar kaleme almış, sûfiler ise tefekkürlere dalmışlardır. Keşişlerden dervişlere intikal sürecinde öncelikle bölgeye gelen Türkmen çobanlar keşişlerin

buraları terk etmesine sebep olmuş, gerginlikler yaşanmış fakat bir süre sonra tamamıyla Osmanlı hakimiyetine gören bölgede sûfiler yeniden dağı mistik bir kimliğe büründürmüşlerdir. Uludağ'da İslamiyet'in yayıldığı erken dönemlerde öncelikle Abdal Murad, Duğlu Baba, Geyikli Baba gibi heterodoks dervişler dağı eteklerini mesken tutarak manastırları devralmışlar, ilerleyen dönemlerde ise alimler onlar arasına katılmaya başlamışlardır. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in çevresini oluşturacak olan pek çok alimin Uludağ'da bir süre bulunmuş olması dikkat çekicidir. Yine bu dönemde Abdüllatif Kudsi'nin öğrencileri, Zeyniyye Tarikatı mensupları Uludağ'da sıkça görülmeye başlamışlardır. XVI. yüzyılda ise siyasi karışıklıklar Sultan Selim'in Uludağ'da ürpertiyle hatırlanacak hadiseler yaşamasına sebep olmuş fakat hemen ardından dağı birbirinden güzel tasvirlerle betimleyen Lâmiî Çelebi Uludağ'ın imajına müsbet yönde tesir etmiştir. O, XVI. yüzyılda Uludağ'ı pek çok detayla anlatan yegane kişidir. Ondaki bir yüzyıl sonra Uludağ'a gelmiş olan Evliya Çelebi ise bizzat

kendi tecrübelerini aktararak Lâmiî Çelebi'den farklı bir üslupla Uludağ'ın XVII. yüzyılımı tanımamızı sağlamıştır. Birden fazla kez zirveye çıkan Evliya Çelebi, farklı dönemlerdeki Uludağ maceralarını aktardığı Seyahatnâme'sinde, çağdaşı olan başka hiçbir seyyahın aktarmadığı detaylar aktarmıştır. Gerek Evliya Çelebi, Lâmiî Çelebi gibi Osmanlı aydınları gerek Abdal Murad, Duğlu Baba, Geyikli Baba, Mehmed Muhyiddin Üftade, Niyâzî-i Mısri gibi sûfiler gerekse yabancı seyyahlar Osmanlıların hâkim oldukları dönemde Uludağ'ı övgüyle anmaya devam etmişler ve zihinlerde yüce bir Uludağ imgesi oluşturmayı başarmışlardır.

Son söz olarak, Antik dönemden itibaren başını yıldızlara uzatan ve ilâhî tecellilere mazhar olduğuna inanılan Uludağ, yıldızlardan aldığı parlaklığa önce Olympos tanrılarının hayâlini, sonra Hristiyan keşişlerinin bilgeliğini ve son olarak Müslüman mutasavvıfların hikmetini katmış bu suretle bakanlara hep bir manevi cennet diyarı olarak görünmüştür.

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkadir, Mülazım. *Bursa Taribi Kılavuzu*. ed. Mehmet Fatih Birgül. Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2. Basım, 2009.

Akyürek, Engin (ed.). *Sanatın Ortaçağı: Türk, Bizans Ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*. Çağaloğlu, İstanbul: Kabalıcı, 1997.

Algül, Hüseyin - Azamat, Nihat. "Emir Sultan." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/146-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Allen, T. W. "The Origin of the Greek Minuscule Hand." *The Journal of Hellenic Studies* 40/1 (1920), 1-12. <https://doi.org/10.2307/625427>

Arı, Asiye Gözde. *Mysia Olympos'undaki Kültler*. Bursa: Bursa Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Armağan, Mustafa. *İnsan Yüzlü Şehirler*. İstanbul: Ketebe, 2018.

Armağan, Mustafa. *Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şebrengiz*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2006.

Arslan, Murat. *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 1. Basım, 2010.

Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi: Osmanlı Tarihi, 1285-1502*. ed. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2013.

Aşkar, Mustafa. "Niyâzi-i Mısri." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/166-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Auzépy, Marie-France. "Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi 26 Ağustos - 7 Eylül." 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara, 2009.

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi, 1. Basım, 2005.

Aydın, Mehmet. "Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/353-358. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Babür, Yusuf. "Müslüman Evliyası ile Hristiyan Azizlerin Menkibe ve Kerametleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi." *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 0/25 (2019), 87-145. <https://doi.org/10.34189/gtd.25.00>

Bahadıroğlu, Mustafa. *Celvetiye'nin Piri Hz. Üftade ve Divanı*. Bursa: Üftade Kursu Derneği, 1995.

Bahar, Hasan. "Eşrefoğulları Beyliği Öncesi Bölgenin Antik Jeopolitiği." *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu: Eşrefoğulları Beyliği*. ed. Ahmet Taşgın - Yakup Kaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Bailly, Auguste. *Bizans Tarihi*. çev. Haluk Şaman. 2 Cilt. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1974.

Bamyacı, Hıdır Nezih. *Bizans Manastırlarında Seküler İsgücü İstibdamı (7. - 15. yüzyıllar)*. Bursa: Bursa Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.

Bandy, Anastasius. "Heliou Bomon: Typikon of Nikephoros Mystikos for the Monastery of the Mother of God ton Heliou Bomon or Elegmon." *Byzantine Monastic Foundation Documents, Dumbarton Oaks Research Library and Collection* 3 (Washington 2000).

Baş, Bilal. "Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2014), 183-204.

Bauer, Susan Wise. *Rönesans Dünyası: Aristoteles'in Yeniden Keşfinden Konstantinopolis'in Fethine.* çev. Mehmet Morali. İstanbul: Alfa, 2014.

Beldekos, Dimitris vd. "The Medical Vestment and Surgical Instruments of Saint Cosmas and Damian on Sinai Icons From the Seventh to the Eighteenth Century." *Journal of Religion and Health* 54/6 (Aralık 2015), 2020-2032.

Belke, Klaus. *Bithynien Und Hellespont.* Wien: Osterreichischen Akademie der Wissenschaft, 2020.

Büyükkarakaya, Ali Metin vd. "Juliopolis (Iuliopolis) Anthropological Research: Preliminary Results." *Journal of Ankara Studies* 6/2 (2018), 111-126.

Caecilius Secundus, Gaianus Plinius. *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları.* çev. Çiğdem Dürüşken - Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Can, Alper. *Kadım Bursa: Osmanlı Fethine Değın Bursa ve Çevresinin Tarihi.* Bursa: Sentez Yayıncılık, 1. basım., 2017.

Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 3. Basım, 1994.

Charanis, Peter. "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire." *Dumbarton Oaks Papers* 4 (1948), 51-118.

Charanis, Peter. "The Monk as an Element of Byzantine Society." *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), 61.

Çalışkan, Vedat - Akbulak, Cengiz. *Bir Gecekondu Araştırması: Bursa Kenti Uludağ Yamaçları.* Bursa: Çantay, 1. Basım, 2010.

Çetinkaya, Haluk. "Bizans Manastırlarının Tarihsel Gelişimi." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15 (2000), 10-18.

Çift, Salih. "Osmanlılar Dönemi'nde Bursa'da Bektaşî Kültürü Ve Bektaşî Tekkeleri." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2001). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/163113>

Çoban, Bekir Zakir. "Bizans İkonoklazmı'nın Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (01 Şubat 2008), 115-157.

Demeulenaere, Bénédicte. *Saint Benoît: Instituteur De L'europe.* Monaco: Rocher, 1996.

Demirer, Ünal. "Telesphoros'un Köken Sorunu." *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (25 Temmuz 2019), 53-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/597882>

Demirkent, Işın. *Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-Incelemeler.* Bağcılar, İstanbul: Dünya Kitapları, 2. basım., 2005.

Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018.

Diñçer, Berkay. "Dağlık Bursa Paleolitiği." *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri -I: Olympos Araştırmaları.* ed. Mustafa Şahin. Bursa: Bursa Kültür AŞ, 2014.

Doğan, İsmail. *Eylül ve Bursa: Kent Sosyolojisi Denemeleri.* İstanbul: Gendaş, 1. Basım, 2004.

Doğan, Sema. "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (15 Aralık 2003), 73-89.

Doğancı, Kamil - Çaçu, Ayhan. "Antik Dönemde Rhyndakos Vadisi." *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa- Keles İlçesi Akçağınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri.* ed. Raif Kaplıanoğlu. 8-13. İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Doğer, Lale - Armağan, Eda. "Bizans Döneminde Prousa (Bursa) Ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme." *Sanat Tarihi Dergisi* 23/2 (30 Eylül 2015), 13-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/172548>

Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı.* Ankara: Gece Kitablığı, 1. Basım, 2016.

Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a.* çev. Soeur Jean-Marie - Mehmet Aydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1990.

Eck, Diana L. "Mountains." *The Encyclopedia of Religion.* ed. Mircea Eliade. C. 10. New York: Macmillan, 1987.

Elbas, Aziz (ed.). *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri: Emirsultan, Karamzak, Musababa, Piremir, Teferrüç.* Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi, 2017.

Elbas, Aziz. "Münzevi Hayatın Vazgeçilmez Mekânı 'Keşiş Dağı.'" *Bursa'da Zaman* 11 (Temmuz 2014), 40-46.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi.* çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitabevi, 1. Basım, 2005.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi Sözlüğü.* çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Mitosu.* çev. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Yayınevi, 1. Basım, 1994.

Eliade, Mircea. *İmgeler Simgeler.* çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1. Basım, 1992.

Eliade, Mircea. *Kutsal ve Dindışı.* çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.

Elmar, Schwertheim. "Hadrianoi'nin Tarihi Coğrafyası." çev. İ. Hakan Mert. *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-I.* ed. Mustafa Şahin. 11-19. Bursa: Bebek, 2014.

Emanet, Ayşe Özkan. *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.

Emecen, Feridun M. *Zamanın İskenderi, Şarkın Fatih: Yavuz Sultan Selim.* İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 1. Basım, 2013.

Engin, Berkkan. "Bir Ulusun Ortaya Çıkışı; Hıristiyanlığın Slav, Norman ve Vareg Halkları Üzerindeki Tesirleri Ve Rus Ulusunun Ortaya Çıkışı." *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 1/1 (2017), 48-54.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Eroğlu, Eren Fehmi. "Obo Kültü ve Muğla Meke Köyü Oboları." *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (27 Aralık 2020), 46-73.

Evlilyâ Çelebi. *Evlilyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Numaralı Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini.* ed. Zekeriya Kurşun vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Eyice, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İctimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (18 Ağustos 2015), 0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/9774>

Eyice, Semavi. *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri.* İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, 1988.

Eyüboğlu, Sabahattin - Erhat, Azra. *Hesiodos: Eseri ve Kaynakları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977.

Foss, Clive. "Pilgrimage in Medieval Asia Minor." *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002), 129.

Fuchs, Michel E. "The Basilica of Derecik and Thousand One Churches of the District of Büyükorhan." *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-IV.* ed. Mustafa Şahin. 44-62. Bursa: Bebek, 2018.

Gazzizâde, Seyyid Abdüllatîf. *Hulâsatü'l-Vefeyât: Bursa'da Medfun Meşâyihin Kısa Hayatı.* ed. Mustafa Demirel. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2014.

Grimal, Pierre. *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma.* çev. Sevgi Tamgüç. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997.

Gül, Ahmet. "Dağın Öteki Yüzü: Süfi Tefsirde Dağ Metaforu." *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 512-532. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.774766>

Gülbay, Onur. *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri.* İzmir: İzmir Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2009.

Gündüz, Serkan. "Ancient Sea Harbors of Bursa." *International Journal of Social Inquiry* 8/1 (10 Ekim 2017), 105-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsi/346712>

Gürkan, Salime Leyla. “Manastır.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/558-560. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hammer, Joseph V. *Hammer Seyahatnamesi*. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2020.

Harman, Ömer Faruk. “Dağ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hasan Tâib Efendi. *Hatıra ya da Bursa'nın Aynası: Hâtırâ - Yâbud- Mir'ât-ı Burûsa*. ed. Mehmet Fatih Birgül. Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 1. Basım, 2007.

Hasgüçmen, Gülşah. “Slav Yazı Dili'nin Başlangıcı.” *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (19 Aralık 2017), 155-166.

Hasluck, Frederick. *Christianity and Islam Under the Sultans, Volume I*. Oxford: The Clarendon Press, 1929.

Hathaway, Jane. *A Tale of Two Factions*. Albany: State University of New York, 2003.

Herodotus. *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2012.

Hızlı, Mefail. *Mabkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.

Homeros. *İlyada: Destan*. çev. Azra Erhat. İstanbul: Can Yayınları, 7. basım., 1984.

İbn Battûta - Aykut, A. Sait. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2004.

İnanan, Filiz. “Aziz Aberkios Manastırı Kilisesinin Bugünü.” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*. ed. Mustafa Şahin. 86-97. Bursa: Bebka, 2018.

İsen, Mustafa - Burmaoğlu, Hamit Bilen. “Bursa Şehr-engizi (Lami'i Çelebi).” *Türklük Araştırma Dergisi* 3 (1988), 57-105.

İzbirak, Reşat. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: MEB, 1992.

Janin, Raymond. “La Bithynie Sous L'empire Byzantin.” *Échos d'Orient* 20/122 (1981), 168-182.

Janin, Raymond. *Les Églises et les Monastères Des Grands Center Bizans: Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*. Paris: Institut Français D'études Byzantines, 1975.

Kaçar, Turhan. “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak ‘Birinci Bin Yıl.’” *Cedrus* 6 (29 Haziran 2018), 519-534.

Kahraman, Nurettin. *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsâmeddin Bursevi) İnceleme ve Metin*. İzmir: İzmir Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009.

Kandes, Vasileios I. *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*. ed. Selâhattin Osman Tansel. çev. İbrahim Kelağa Ahmet. İstanbul: Gaye Kitabevi, 2. Basım, 2008.

Kaplanoğlu, Raif. “Belenören Köyü.” *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa- Keles İlçesi Akçapınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri*. ed. Raif Kaplanoğlu. 72-102. İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Ansiklopedisi I: Yer Adları*. Orhangazi, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1. basım., 2001.

Kaplanoğlu, Raif. “Bursa Kiliseleri.” *Bursa Araştırmaları Dergisi* 30 (2010), 10-25.

Kaplanoğlu, Raif. “Bursa'daki Tasavvuf Kültüründe İslam Dışı Etkiler.” *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*. ed. Ramis Dara. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1. Basım, Kasım2002.

Kaplanoğlu, Raif. “Haydar Köyü.” *Antik Dönemde Uludağ'ın Kutsal Vadisi: Bursa - Keles İlçesi Akçapınar, Belenören, Haydar, Menteşe Köyleri*. ed. Raif Kaplanoğlu. 160-192. İstanbul: Osmangazi Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Kaplanoğlu, Raif - Sezai Özokutanoğlu (ed.). *İnkaya, Yiğitali, Hüseyinalan, Kirazlı: Keşiş, Uludağ'ın Köyleri; Bursa - Osmangazi İlçesi*. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2010.

Kara, Mustafa. *Bursa'da Dini Kültür*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.

Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 1. basım., 2017.

Kara, Mustafa. “Hüsâmeddin Bursevi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/511-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Katar, Murat. *Hristiyanlığa Kadar Roma'da Din*. Elazığ: Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.

Kazhdan, Alexander vd. *Dumbarton Oaks Hagiography Database*. Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1998.

“Iconoclasm.” *The Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander P. Kazhdan. 2/975-977. New York: Oxford University Press, 1991.

“Icons.” *The Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander P. Kazhdan. 2/977-981. New York: Oxford University Press, 1991.

Kazhdan, Alexander P. (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press, 1991.

Kemankaş, İsmail Kemal. “Sporun ‘Ulu’ Dağı Nerede?” *Bursa Defteri* 42 (2021), 27-50.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2009.

Koroğlu, Gülgün. *Bizans Sanatında İkonoklazma Dönemi*. İstanbul: İstanbul Mimar Sinan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1994.

Koroğlu, Gülgün. “Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmas ve Damianos Kilisesi.” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI*:

Tebliğler. 172-177. Eyüp Belediyesi kültür yayınları, no. 19. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2003.

Ksenophon. *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*. çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, 2020.

Kuban, Dogan. *İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. çev. Zeynep Rona. İstanbul, 2. Basım, 2012.

Kuşku, O. Serdar. *Uludağ ve Milli Park*. ed. Neslişah Erbey Kuşku. Bursa: Bursa Kent Konseyi, 1. Basım, 2011.

Lâmîi Çelebi. *Bir Bursa Efsanesi: Babar Sultânı ile Kış Şebriyârı'nın Uludağ'da Savaşı = Münâzara-i Sultân-ı Babâr Bâ Şebriyâr-ı Şitâ*. ed. Sadettin Eğri. İstanbul: Kitabevi, 2001.

Langdon, Merle K. “Mountains in Greek Religion.” *The Classical World* 93/5 (2000), 461. <https://doi.org/10.2307/4352439>

Lee, Jung Hye. *Bizans Siyasi ve Sosyal Taribinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*. İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2010.

Louth, A. “Review: Byzantine Monastic Foundation Documents. a Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments.” *The Journal of Theological Studies* 53/2 (01 Ekim 2002), 736-739. <https://doi.org/10.1093/jts/53.2.736>

Maden, Fahri. “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke Ve Türbeleri.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 0/68 (2013), 89-128.

Mango, Cyril Alexander. “The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia.” *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968), 169. <https://doi.org/10.2307/1291279>

Mango, Cyril Alexander. *Bizans Mimarisi*. Ankara: Kasım, 2006.

Mango, Cyril Alexander. *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Mango, Cyril Alexander. “The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians.” *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983).

Maria Lazaro, Mario. *Hristiyanlıkta İkon: Hristiyan Ana Mezbeplerine Göre Farklı İkon Türlerinin Tarihsel Gelişimi, Dinsel Kullanımı ve Teolojik Önemi*. Konya: Necmettin Erbakan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Melichar, Petra. “God, Slave and a Nun: A Case from Late Medieval Cyprus.” *Byzantion* 79 (2009), 280-291.

Menthon, R. P. Bernardin. *Une Terre De Légendes : Lolympe de Bithynie : Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites*. Paris: Bonne Presse, 1935.

Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Bursa*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2009.

Mevsim, Hüseyin. “Eski Bulgar Edebiyatı ve Bizans Başkenti Konstantinopolis'in Eğitim ve Dinsel Kurumları.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46/2 (2006), 193-207.

Nâzım Hikmet. *Nâzım Hikmet: Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı kredi, 2007.

Neşri, Mevlânâ Mehmed. *Cihânnümâ Osmanlı Taribi (1288-1485)*. ed. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

Nişanyan, Sevan. *Kelimebaz: Bir Deba Kalemden Efsanevi Dil Yazıları*. İstanbul: Everest, 1. Basım, 2016.

Norwich, John Julius. *Bizans I: Erkendönem (MS 323-802)*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1. Basım, 2013.

Norwich, John Julius. *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*. çev. Selen Hırçın Riegel. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1. Basım, 2013.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim, 11. Basım, 2015.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Geyikli Baba.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/45-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ostrogorski, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşiltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Öcalan, Hasan Basri. “Bursa Temennâ (Temenye) Dergâhı Vakfıyesi.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000).

Öcalan, Hasan Basri (ed.). *Seyahatnâme'ye Göre Rubaniyetli Şehir Bursa*. Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2. Basım, 2009.

Önal, Muhsin. *Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.

Öngören, Reşat. “Zeyniyye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/367-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özçelik, Mustafa. *Bursa'nın Yunus'u Âşık Yunus*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2013.

Pachymeres, George. *Bizanslı Gözüyle Türkler*. çev. İlcan Bihter Barlas. Cağaloğlu / İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Pekak, M. Sacit. “İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I.” *Sanat Tarihi Dergisi* 10/10 (01 Ekim 2000), 101-121.

Pekak, M. Sacit. *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*. Galatasaray, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

Pralong, Annie (ed.). *Bizans - Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. çev. Buket Kitapçı Bayrı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

R. Fairchild, Mark - Şahin, Mustafa. “Nicea's Underwater Basilica.” *Biblical Archaeology Review* 44 (2018), 30-39.

Sami Khalaf Hamarneh. “Cosmas and Damian in the Near East: Earliest Extant Monument.” *American Institute of the History of Pharmacy*, 78-83.

Schwertheim, Elmar. *Antikçağda Anadolu*. çev. Nuran Batu. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Sevim, Mustafa (yay.haz.), *Gravürlerle Türkiye: Anadolu 1*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997)

Sharpe, Eric J. *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. çev. Ahmet Güç. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.

Sherk, Robert K. “The Inermes Provinciae of Asia Minor.” *The American Journal of Philology* 76/4 (1955), 400. <https://doi.org/10.2307/292273>

Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi. *Solakzâde Tarihi*. ed. Vâhid Çabuk. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2016.

Soydan, Ersoy. “Bir Kültür Mirası Olarak Uludağ Manastırları.” *Bursa Defteri* 42 (2021), 71-83.

Sönmez, Selami. “Manastırların Sosyokültürel Yapı ve Fonksiyonları.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (04 Ağustos 2015), 694-711.

Spingou, Foteini. “A poem on the refortification of Dorylaion in 1175.” *Byzantina Symmeikta* 21 (2011), 137-168.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası: (Geographika XII-XIII-XIV)*. çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 3. Baskı., 1993.

Şahin, Derya. “Olympos'da Asklepios Kültü.” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*. ed. Mustafa Şahin. 160-170. Bursa: Bebek, 2018.

Şahin, Haşim. *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*. İstanbul: Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora, 2007.

Şahin, M. Süreyya. “Çan.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/196-197, 1993.

Şahin, Mustafa. “Dağlık Bursa'nın Arkeolojik Yüzü.” *Bursa'da Zaman* 4 (2013).

Şahin, Mustafa vd. “Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: Iznik Gölü'ndeki Batık Kilise.” *Deniz Magazin* 39 (Mart 2014), 42-45.

Şahin, Mustafa. “Hisar Kazıları ve Bey Sarayı.” *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı*. 40-75. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 1. Basım, 2021.

Şahin, Mustafa vd. “Keles Yüzey Araştırması, 2008.” *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*. 163-179. Denizli: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010.

Şahin, Mustafa. “Uludağ'ın Tarih Öncesi Resimli Mağaraları.” *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II*. ed. Mustafa Şahin. 170-180. Bursa: Bebek, 2018.

Şakir, Ziya. *Bursa'ya İki Gün İdare Eden Eşkiya: Püskülsüz İsmail*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2012.

Şemseddin (Ulusoy), Mehmed. *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî*. ed. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1. Basım, 1997.

Şenay, Bülent. “Merküniyye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/207-208. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Talbot, Alice-Mary. “An Introduction to Byzantine Monasticism.” *Illinois Classical Studies*, 12/2 (1987), 229-241.

Tanıdı, Oğuz - Kurt, Özgen. *Türkiye Arkeolojik Tabriyat Raporu: Marmara Bölgesi - Bizans Dönemi Nisan - Eylül 2008*. İstanbul: TAY Projesi, 2009.

Tanyu, Hikmet. *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Tanyu, Hikmet. *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre'nin gönül çocuğu Bursalı Âşık Yunus*. İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, 2019.

Tek, Abdurrezzak. “Sa'dilik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009).

Texier, Charles. *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. ed. Kazım Yaşar Kopruman - Musa

Yıldız, çev. Ali Suat. 3 Cilt. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.

Theophanes. *The Chronicle of Theophanes: An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (a.d. 602-813)*. ed. Harry Turtledove. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Tiryaki, Ayça. “Erken Hıristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu.” *Sanat Tarihi Dergisi* 16/2 (2009), 49-65. <https://dergipark.org.tr/pub/std/172494>

Tonak, Hacı. “Texier’in İzinden: Kuru Taştan Bir Yapı.” *Bursa Defteri* 11 (2001).

Tonak, Hacı. “Uludağ Milli Parkı ve Uludağ.” *Bursa Defteri* 42 (2021), 27-50.

Tural, Murat. *Orta Çağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Türk, Mustafa. *Antik Çağda Mysia ve Arkeolojisi*. Balıkesir: Balıkesir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Uludağ, Osman Şevki. *Bursa ve Uludağ*. ed. Mehmet Fatih Birgül - Levent Ali Çanaklı. Ankara: Bursa İl Özel İdaresi, 2. Basım, 2009.

Uludağ, Osman Şevki. *Uludağ Tapınakları - Keşişleri - Dervişleri*. İstanbul: Kader Basımevi, 1936.

Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Bursa Dergâbları*. ed. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 1. Basım, 2021.

Ulutaş, Onur. *Nilüfer'in Hikâyesi*. Bursa: Nilüfer Belediyesi, 1. Basım, 2014.

Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Urgan, Mina. *Bir Dinozorun Gezileri: Yaşantı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 9. baskı., 1999.

Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Müfid Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.

Vryonis, Speros. “St. Ioannicius the Great (754-846) and the ‘Slavs’ of Bithynia.” *Byzantion* 31 (1961), 245-248.

Yediyıldız, Asım. *Bir Mabedin Serüveni: Bursa Ulucami*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2010.

Yeşilbursa, Behçet Kemal. “Osmanlı Sarayı'nın Buzcusu: Bursa'nın Kadim Ailelerinden Buzcubeyler (Buzcular) Ailesi.” *Bursa Günlüğü* 12 (2021), 56-64.

Yıldırım, Fahri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*. Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014.

Yıldırım, Fahri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*. Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014.

Yıldırım, Fahri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*. Ankara: Ankara Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2013.

Yinsel, Serap. *Trilye (Zeytinbağı) Ioannes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi*. Ankara: Ankara Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.

Ortodokslartopluluğu. “2 Eylül Kapadokya'daki Kayseri'den Şehit Mamas ve Şehitler Theodotus ile Rufina.” 01 Ekim 2021. <https://www.ortodokslartopluluğu.org/azizlerimiz-hayat-hikâyeleri/2-eylul-kapadokyadaki-kayseriden-sehit-mamas-ve-sehitler-theodotus-ile-rufina/>

“Altıncı Burdef Kültür Gezisi.” *Bursa Defteri* 9 (Mart 2001).

Orthodox Times. “Memory of Venerable Christodoulos, Wonderworker of Patmos.” Erişim 12 Nisan 2022. <https://web.archive.org/web/20210128033911/https://orthodoxtimes.com/memory-of-venerable-christodoulos-wonderworker-of-patmos/>

Johnsanidopoulos. “Synaxarion For The First Sunday Of Great Lent.” 13 Mart 2011. <https://www.johnsanidopoulos.com/2011/03/synaxarion-for-first-sunday-of-great.html>

Cumhuriyet. “Uludağ'da Hoca Konuşuldu” (26 Ağustos 1994).

Zeyniler Yapı Kalıntısı. Anıtlar Kurulu Raporu. Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2021. Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.

drevo-info.ru. “Феостирикт Символийский (Теостирек Символийский).” 28 Nisan 2016. <https://drevo-info.ru/articles/20010.html#3>

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Fotoğraf: İsmail Hakkı Yalçın

Uludağ, Bursa tarihi üzerinde en az çalışma yapılmış mekânlarından biridir. Kent kültürü içerisinde oldukça önemli bir mevki ihraz etmesine rağmen Bursa tarihi çalışmalarında Uludağ ve eteklerinin sahip olduğu kadim mirasa yüzeysel temaslar dışında bigâne kalınması dikkatlerden kaçmamaktadır. Gerek Antik dönem kùltleri gerek Hristiyanlık tarihindeki konumu gerekse İslamiyet dönemindeki sùfi karargâhlarıyla dikkat çeken Uludağ kùltür tarihi bakımından hak ettiği ilgiyi görememiş, daha çok kış turizmi sahası olarak tanınmıştır.

Bizans devleti tarihinin önemli bir safhasına denk gelen ikonoklazm döneminde ve sonrasında manastırcılık hareketlerinin önemli bir merkezi haline gelen Uludağ, üzerindeki tapınak ve manastır mirasına dair çalışmaların yeterli ölçüde yapılmamış olması sebebiyle araştırmacıların ilgi alanına girememiş bir kùlt merkezi konumundadır. Önünüzdeki çalışma bu eksiği gidermeye yönelik mütevazı bir araştırma olmayı hedeflemektedir. Çalışma boyunca Uludağ'ın Hristiyanlık mirasının mekânı olan manastırlar gerek kalıntılarıyla bizzat yerlerinde tespit edilerek, gerekse geniş bir literatür taramasıyla incelenerek konuya dair efradını cami, ağyarını mâni bir metin oluşturulması hedeflenmiş, ardından Uludağ'ın dinî mirasını Müslümanların nasıl devraldığı hususu ele alınmaya çalışılmıştır.

Antik dönemden günümüze Mysia Olymposu, Bithynia Olymposu, Oros ton Kalegeron, Mamas Dağı, Cebel-i Ruhban, Rahipler Dağı ve Keşiş Dağı gibi isimlerle anılan Uludağ, IX-XI. yüzyıllar arasında İmparatorların dahi ziyaret ettiği bir hac güzergâhının merkezini oluşturmuş, sayısı yüzü aşan manastırları ve İnziva hücreleriyle günümüzün en önemli Ortodoks manastırcılığı merkezi olan Athos Dağı'nın (Aynaroz) öncüsü olmuştur. Kitap boyunca bu keşişlerden Aziz Kiril'in Kiril Alfabesi'ni Uludağ'da nasıl icat ettiği, Aziz Theodor Stüdit'in İmparatorlara nasıl Uludağ'dan baş kaldırdığı gibi hikâyeler okuyucuyla buluşturulmaktadır. Uludağ manastır mirasının Aynaroz'a kaymasıyla birlikte keşişlerin yerini alan dervişler Uludağ'da yüzyıllar boyunca önemli etkinlikler gerçekleştirmiş ve keşişler dağı bir dervişler dağı haline gelmiştir. Önce rahiplerin ve keşişlerin, onların ardından alimlerin ve dervişlerin Uludağ'da gerçekleştirdikleri faaliyetler, Uludağ'a yükledikleri anlamlar ve dağa dair yaptıkları betimlemeler kitabın ana konularını teşkil etmektedir.